

В ЖУРНАЛІ —

роман Е. М. Ремарка „Чорний обеліск“
та повість Я. Сватої „П'ять днів“.

ВСЕСВІТ

5

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ, ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА
УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО
ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

ВСЕСВІТ

**ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЦЯ
НА 160 СТОРІНКАХ ВЕЛИКОГО ФОРМАТУ**

Журнал «Всесвіт» публікує романи, повісті, оповідання, поезії, п'єси, нариси, публіцистичні статті письменників країн народної демократії, прогресивних письменників усіх країн світу, а також огляди, критико-бібліографічні статті, рецензії, присвячені зарубіжній літературі та мистецтву.

Журнал «Всесвіт» вміщує на своїх сторінках репортаж, інформацію і хроніку з різних країн світу.

В 1960 році намічено до друку романи, повісті та п'єси таких видатних зарубіжних письменників:

Ернест Хемінгуей. Через річку в ліси. (США).

Леон Пастернак. Комуна міста Ломжі. (Польща).

Богумір Полах. Повернення Іржі Скали. (Чехословаччина).

Мартін Андерсен-Нексе. Жанетта. (Данія).

Чжоу Лі-бо. Великі зміни в гірському селі. (КНР).

Хорхе Саламеа. Викрадення сабінянок. (Колумбія).

ЖУРНАЛ «ВСЕСВІТ» БАГАТО ІЛЮСТРОВАННИЙ І РОЗРАХОВАНИЙ НА ШИРОКІ
КОЛА ЧИТАЧІВ.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА:

на рік 72 крб.

на півроку 36 крб.

на 3 місяці 18 крб.

Ціна окремого номера журналу 6 крб.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ БЕЗ ОБМЕЖЕННЯ:

місцеві відділи „Союздруку“, поштові філії, агенти зв'язку, листоноші та громадські уповноважені по передплаті на підприємствах, у колгоспах, установах, організаціях і учбових закладах, а на транспорті — уповноважені залізничних видавництв.

№ 5 (23) Т Р А В Е Н Ь 1960

РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Прапорonoсець миру. 4
Перемоги день незабутній. 8

В БОРОТЬБІ ПРОТИ КОЛОНІАЛІЗМУ

Барабани кличуть до свободи. 12
Гаррі ЗІХРОВСЬКИЙ. Трістау да Кунья — славний син Гоа. 72
Нарис з книги «Індія осушує сльози» Гаррі Зіхровського — співробітника газети «Фольксштimme» — органа Комуністичної партії Австрії.
О. НІКОЛЮКІН. Сучасний англійський антиколоніальний роман. 127

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ

Ярилла СВАТА. П'ять днів. Повість. 17
Сучасна чеська письменниця Ярилла Свата — автор кількох книжок для молоді («Петро збудоражив місто», 1958 р. та ін.). Повість «П'ять днів» останній твір письменниці, надрукований видавництвом «Млада фронта» у 1959 р.
Петрос АНТЕОС. В переддень великого свята. Лірична поема. 65
Відомий грецький поет Петрос Антеос учасник національно-визвольної війни проти німецького та Італійського фашизму.
Еріх Марія РЕМАРК. Чорний обеліск. Роман. 82

СТАТТІ, НАРИСИ

Д. ЗАТОНСЬКИЙ. Шляхи переоцінок (Е. М. Ремарк та його роман «Чорний обеліск»). 114
М. ЗІКМУНД, І. ГАНЗЕЛКА. Європа, Азія... 57
Ол. КРИЖИЦЬКИЙ. Мистецтво угорських друзів. 123
Мандрівка в країну несподіванок. 147

Сандро Ботічеллі. До 450-річчя з дня смерті.	145
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. (Резінурам Нарайан, Гід; Юліан Тувім, Переклади).	131
Штребек — шахове село.	75
П'єр КУРТАД. Слава.	153

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Коли припиниться гонка озброєнь...	14
В гостях у наших друзів.	16
Листи наших друзів.	146
Хроніка культурних зв'язків.	76
Балкани сміються.	78
Життя мистецтв.	137
Картини... в умивальнику.	155
Сучасні гладіатори.	156
В дзеркалі зарубіжної преси.	157
Звідусіль потроху.	158
Сатира і гумор.	134
Калейдоскоп «Всесвіту».	13, 64, 126, 133, 136, 160

Головний редактор О. І. Полторацький

**Відповідальний секретар
Н. А. Халемський**

Редакційна колегія:

**А. О. Білецький, В. Л. Василевська, Д. В. За-
тонський, А. С. Кисіль, О. Є. Корнійчук,
К. З. Литвин, М. О. Лукаш, А. С. Малишко,
Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський,
Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Т. К. Якимович.**

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи 3-20-82.

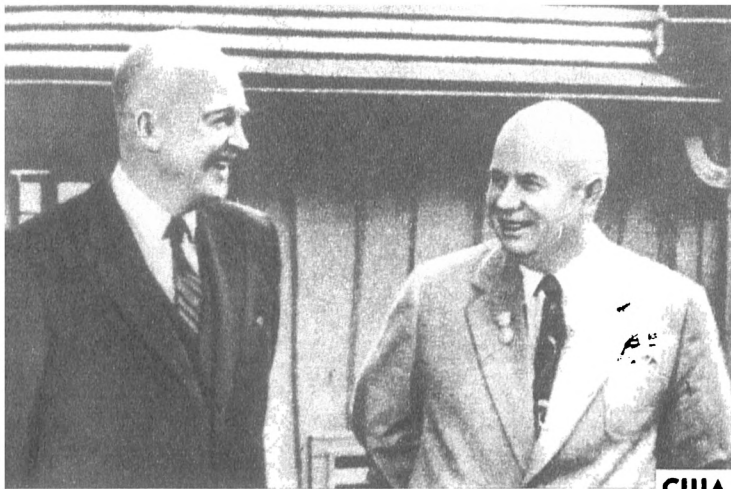
БФ 02342. Підписано до друку 14/IV 1980 р. Формат паперу 60+92/8 Паперових арк. 10. Друк арк. 20. Зам. 227

Держлітвидав України,

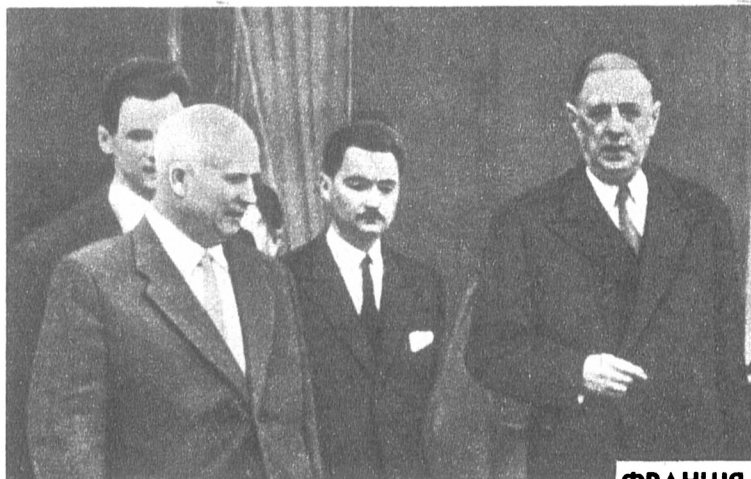
Книжково-журнальна ф-ка Головополіграфвидаву Міністерства культури
УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

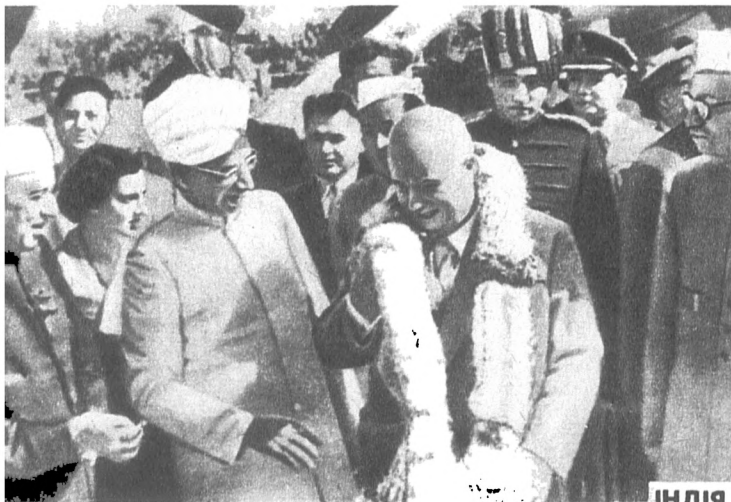
ВЕСНА МИРУ,
Кольорова гравюра ки-
тайського художника Се
Цзи-вєня

США

ФРАНЦІЯ

ІНДІЯ

БІРМА

ІНДОНЕЗІЯ

АФГАНІСТАН

ПРАПОРОНОСЕЦЬ МИРУ

BIENVENUE À NIKITA KHROUCHTCHEV

Візити до різних країн земної кулі великого посланця миру — Микити Сергійовича Хрущова перетворюються на яскраву демонстрацію визнання й поваги до високого гостя, до нашої Вітчизни народів цих країн. В ньому, у главі нашого Радянського Уряду, сотні мільйонів людей на всіх материках і континентах вбачають мужнього провісника ідей миру і дружби між народами.

Великий Радянський Союз рішуче і пристрасно закликає народи до миру і не тільки закликає, а й вказує шлях до нього. Відомо, що саме наша могутня Країна Рад вустами глави свого уряду проголосила план загального і повного роззброєння, здійснення якого відкрило б людству шлях розвитку без воєн, шлях мирного співіснування.

Кожна радянська людина відчуває справжню радість і гордість — бо саме наша соціалістична батьківщина є прапороносцем миру, а ім'я глави нашого уряду Микити Сергійовича Хрущова стало символом миру для всіх людей земної кулі, які ненавидять війну і стоять за дружбу між народами.

М. С. Хрущов на практиці відстоює ленінське вчення про можливість мирного співіснування двох систем — капіталістичної та соціалістичної.

У своєму привітанні комітетові десяти держав по роззброєнню М. С. Хрущов писав:

«Я глибоко переконаний, що вже недалекий той день, коли здійсниться споконвічна мрія людства — світ буде жити без зброї і воєн».

Так, саме від загального і повного роззброєння залежить доля людства — чи буде наша планета гігантською будовою мирного майбутнього, чи перетвориться вона на арену згубної атомно-ракетної війни.

Ідеї мирного співіснування переможно крокують по світу. Людство радо вітає розрядку міжнародної напруженості, розрядку, початок якої поклав історичний візит М. С. Хрущова до Сполучених Штатів Америки.

З вересня минулого року пройшло лише вісім місяців, та за цей короткий час багато зроблено нашим урядом і його главою для дальшого послаблення міжнародної напруженості і зміцнення дружби між народами, завдано нових ударів тим, хто все ще чіпляється за політику «холодної війни».

Народи не хочуть більше жити в задушливій атмосфері гонки озброєнь, яка загрожуює світові катастрофою. Від усього серця вітають народи Микиту Сергійовича Хрущова, як видатного державного діяча, що з великою енергією і мудрістю здійснює віковічну мрію про мир на землі.

Візит доброї волі до країн південно-східної Азії був

WELCOME
PRIME MINISTER KHRUSHCHEV
LONG LIVE INDO-SOVIET FRIENDSHIP

успішно завершений. Захоплюючий прийом глави нашої уряду М. С. Хрущова простими людьми, державними і громадськими діячами Індії, Індонезії, Бірми й Афганістану сповнював почуттям великої радості наші серця. В цьому ми знову і знову бачимо мудрість політики нашої партії і уряду, спрямованої на збереження і зміцнення миру.

Щасливі посмішки на обличчях, потиски рук, радісні вітальні вигуки, добрі побажання, щирі погляди в Делі і Джакарті, Рангуні і Кабулі. Там, де з'являвся Микита Сергійович Хрущов, люди, що прагнуть миру, спокою і щастя, висловлювали йому щиру вдячність за безкорисливу дружбу, своє захоплення роллю і авторитетом Радянської держави в боротьбі за мир.

Ми є свідками цілого ряду міжнародних зустрічей і переговорів, що їх повинна увінчати травнева зустріч на найвищому рівні. Важливу роль у зв'язку з цим відіграв візит глави Радянського уряду до Франції — перший такий візит в історії двох держав.

«Не буде перебільшенням сказати, що коли Радянський Союз і Франція, — говорить товариш М. С. Хрущов, — як дві найбільші держави європейського континенту разом з іншими миролюбними країнами займуть погоджену позицію в корінних питаннях збереження миру, то ніякі агресивні сили не зможуть підняти голову і порушити мир в Європі».

Вся Франція — від Марселя на півдні, до Лілля на півночі, від Бордо на заході, до Вердена на сході — була охоплена в ці пам'ятні і незабутні дні радісним ентузіазмом. Ніщо, в тому числі і поліцейські кордони, не могли стримати бажання різних за фахом та за своїми переконаннями людей потиснути руку, висловити почуття щирої приязні до дорогого гостя Микити Сергійовича Хрущова — глави уряду країни, яка стала прапороносцем миру.

Теплота, з якою зустрічали главу Радянського уряду в Парижі, Марселі, Діжоні, всюди, де з'являвся високий гість, якнайкраще висловлює думи, надії і прагнення французів до миру.

На землю прийшов благословенний травень. Чудесна, неповторна пора року. У білий цвіт одяглися яблуні, соковитою травою вкрилася земля, весело і дзвінко співають солов'ї, діти заповнили сади і парки і сіяч вийшов у поле. Людина народжується для творчості, щастя і кохання. Людина не дасть заговорити гарматам. Переможе голос розуму, а не голос темряви. Народи світу сподіваються, що на нараді голів урядів у травні цього року буде знайдена спільна точка зору на найважливіші міжнародні питання.

Мир і щастя можуть і повинні торжествувати в наш вік! Так говорить всім людям світу наша рідна партія комуністів, наш Радянський уряд, наш народ!

ПЕРЕМОГИ ДЕНЬ НЕЗАБУТНИЙ

Усі, хто пережив цей осяяний сонцем щастя й волі день, пронесуть спогад про нього через все своє життя. У пам'яті він ніколи не згасне.

Ціною мільйонів жертв, незчисленних страждань, ціною найважчого в світі, солдатського подвигу,— фашизм було повалено, розбійницьку свастику розбито вщент, розкрито навістіж двері тюрм і концтаборів, і мільйони солдатів, мільйони героїчних трудівників тилу, змахнувши з обличчя рясний піт,— сказали:

— Перемогли..

З вірою в те, що розум людський переможе, буде досягнуто згоди, і війну, як спосіб відносин між державами, буде остаточно поховано— два мільярди людей розпочали новий, мирний етап життя.

Незмінно зріс міжнародний авторитет Радянського Союзу, рятівника народів Європи від гітлерівського фашизму. Зазнавши найбільших жертв у другій світовій війні, Радянський Союз став основною силою, яка привела народи світу до торжества миру. Франція, Голландія, Данія, Чехословаччина, Польща і інші країни, окуповані гітлерівцями, були визволені насамперед завдяки тому, що в боротьбі на Східному фронті фашизм був знекровлений і розбитий. Гітлерівці не спромоглися утримати в лавах своїх союзників такі держави, як Італія, Румунія, Угорщина, Болгарія. Народи цих країн повалили профашистські уряди й більшість із них встановила у себе народно-демократичний лад. На шлях народної демократії стала й Східна Німеччина, населення якої усвідомило облудність кровожадного гітлеризму і визволилося від нацистського дурману.

І от минуло п'ятнадцять років з осяяного дня Перемоги. Вони позначені безперервним посиленням миролюбних, демократичних сил. Народи перемогли на величезних територіях Далекого Схо-

ду— у великому Китаї, у Північній Кореї, у В'єтнамі. Домоглися національної незалежності Індія, Бірма, Індонезія та ряд інших країн. Виникли суверенні держави на Чорному континенті— в Африці. Утворилася незалежна Об'єднана Арабська Республіка, знамена волі замаяли над Іраком. Усе це, зрештою, прекрасні плоди перемоги— спочатку над німецьким, потім над японським імперіалізмом.

Однак кожен знає, що не тільки блакитним було небо над землею в усі ці післявоєнні роки. Чорні хмари нових небезпек не раз закривали від наших очей золоте проміння сонця. Десятки «малих воєн», таких як в Алжирі чи в Індонезії або в Єгипті,— є проявами кривавих намірів світового імперіалізму. Але, звичайно, найнебезпечнішою за всі ці п'ятнадцять років була «холодна війна», оте тримання світу «на грані війни», посилене озброєння західнонімецького бундесверу, утворення військових баз навколо Радянського Союзу та країн народної демократії, проведення вибухів термоядерних бомб, дальше озброєння армій, збільшення асигнувань на військові потреби в капіталістичних країнах. «Холодна війна» вигідна жменьці фабрикантів зброї, військовим стратегам з НАТО, верховодам капіталістичного світу, яким дорожчі над усе нові й нові прибутки, мрія про «світове панування». В ім'я цього знову нацьковуються на Схід гітлерівські недобитки, виховуються нові кадри реваншистів у ФРН.

Однак неухильно зростають світові сили борців за мир. До них належать не лише активні прихильники миру, до них належать, зрештою, всі прості й чесні люди світу,— адже людині властиво прагнути мирного, творчого життя, властиво виховувати своїх дітей у дусі миру й згоди, властиво опановувати природу, перетворювати землю на квітучу

На знімках:

Перемога. Салют! (Фото ліворуч).

Травень 1945 року. Під Берліном. Так закінчили війну солдати розгромленого гітлерівського рейху.

А ось як закінчили війну героїчні радянські воїни. Перший човен з американськими військами пливе по Ельбі на зустріч з радянськими воїнами.

На березі Ельби зустрічаються союзники по боротьбі проти фашизму.

Фото Я. Рюміна і П. Бернштейна.

Москва салютує переможцям.

чий сад. Тому з такою радістю й любов'ю зустрічали народи країн Європи та Азії посланця миру, Главу Радянського Уряду Микиту Сергійовича Хрущова, який з колосальною енергією бореться за роззброєння, заборону атомної та водневої зброї, досягнення міцного й тривалого миру в цілому світі.

У першій же своїй промові під час недавніх відвідин Франції

Славить радянських героїв визволений Белград.

Софія. Подяка від болгарської матері.

Микита Сергійович сказав: «У Радянському Союзі, як і у Франції, досі нерідко знаходять в землі бомби, снаряди, що не розірвалися, а іноді й цілі склади боеприпасів, залишені гітлерівцями під час війни. Снаряди і бомби проржавіли, і витягання їх з землі зв'язане з великим ризиком. Але залишити їх на місці незачепленими — означало б піти на ще більший ризик.

Як же бути? Наші сапери в таких випадках сміливо беруться за справу і, діючи вправно й уміло, усувають ці небезпечні наслідки

Як тебе звуть хлопчик — Іржі, Юрек, Карел?

Військовополонені французи, визволені Радянською Армією в Кенігсбергу.

Радянські бійці врятували від смерті в'язнів Освенціма.

Відень. В день Перемоги.

війни. Так само повинні діяти і ми з вами, державні діячі, розчищаючи нашу стародавню і прекрасну землю від наслідків чорних воєнних часів. Справа ця важка, складна, але народи скажуть нам спасибі, якщо ми добре і дружно зробимо спільну справу. І хай розквітають сади й колосяться хліба на ґрунті, очищеному від мін сповільненої дії, залишених війною, від якої терпіли наші народи і в якій їм довелося битися пліч-о-пліч проти спільного ворога».

І ми певні, що сили миру переможуть чорні підступи палів війни. До цього зобов'язує нас кров десятків мільйонів жертв останньої війни, війни яка закінчилася такою осяйною, такою плідною перемогою.

Вухарест вітає визволителів.
Ніколи не забудуть народи подвиг Радянської Армії.

БАРАБАНИ КЛИЧУТЬ ДО СВОБОДИ

„Африка — африканцям!“ — цей заклик, виголошений на першій Конференції африканських народів у столиці Гани Аккрі, став бойовим гаслом 140 мільйонів африканців, які перебували під гнітом колоніалістів. Друга Конференція африканських народів, яка відбулася в Тунісі, підвела підсумки боротьби і накреслила нові завдання та вимоги. З колишнього джерела людських і матеріальних резервів для імперіалістичних держав Африка перетворилася на

величезний, неприборкний діючий вулкан. Туніська конференція, на якій було представлено 120 африканських партій та організацій, знову підтвердила непохитну волю народів Африки якнайшвидше визволити свій континент у політич-

ному, економічному та культурному відношеннях. Словами: «Час визволення Африки пробив!» вітав прем'єр-міністр Тунісу Бургіба (фото праворуч) представників 30 африканських країн, а голова конференції Тлілі у своєму за-

ключному виступі проголосив під бурхливі оплески: «Народи Африки ступили на шлях свободи — і ніхто їх уже не зупинить!»

Для Африки настали історичні часи. Конференція в Аккрі подала сигнал, а туніська конференція проходила вже в обстановці величезного підйому національно-визвольної боротьби. Сьогодні ніхто не має сумніву в тому, що третя Конференція африканських народів, яка має відбутися в січні 1961 року в Каїрі, констатуватиме дальший і глибший розпад імперіалістичної колоніальної системи в Африці.

І справді: в 1950 році в Африці, за винятком керованого білими расистами Південно-Африканського Союзу, нараховувалося лише три незалежних держави: Ефіопія, Єгипет і Лівія.

Зараз боротьбу за визволення ведуть народи Алжiru, Кенії, Руанди-Урунді, Уганди, Ньясаленду, Родезії, Анголи. У визвольній боротьбі розривають колоніальні пута дев'ять десятих країн, ще підвладних імперіалістам!

Від Сенегалу до Сомалі, від Алжiru до Кейптауна, б'ють барабани борців за свободу: «Час визволення Африки настав!»

1951 — ЛІВІЯ

1956 — МАРОККО

1956 — СУДАН

1956 — ТУНІС

1957 — ГАНА

1958 — ГВІНЕЯ

1960 — КАМЕРУН

КАЛЕНДАР КОЛО «ВСЕСВІТУ»

КІНОМІСТЕЧКО ПІД СОФІЄЮ. 112 гектарів займе нове болгарське кіномістечко, яке будуватиметься поблизу Софії. Будівництво має бути завершено в 1962 році. Болгарська кінопромисловість дістане тоді можливість щороку виробляти 15—20 художніх кінофільмів.

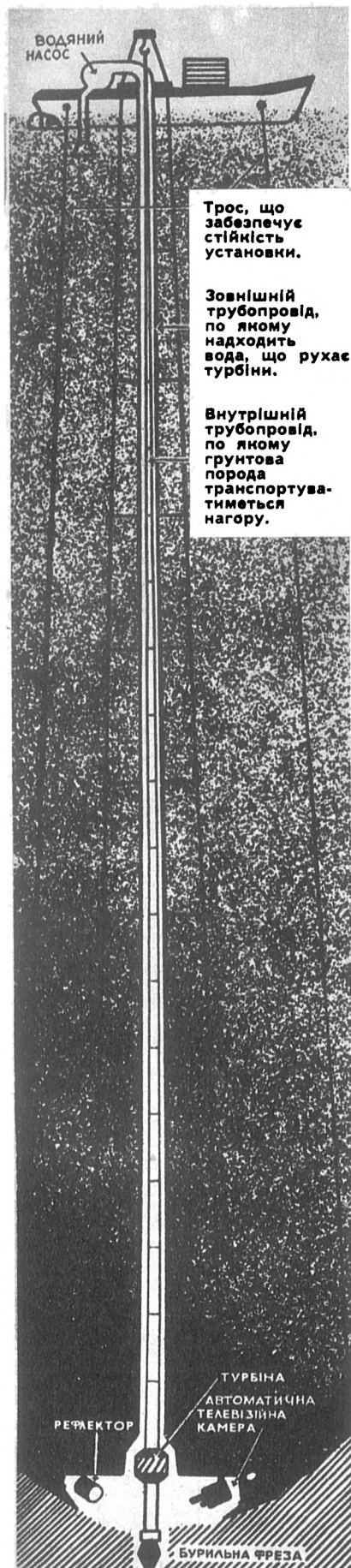
60 НОВИХ ПІДПРИЄМСТВ. Минулого року обсяг промислового виробництва у Демократичній Республіці В'єтнам зріс на 31 процент. До ладу стало 60 нових підприємств. Зараз ДРВ підтримує торговельні зв'язки з 25 країнами.

ПІАНІНО-МАЛЮКИ. Піаніно довжиною в 125 сантиметрів виробляють зараз у Чехословаччині. Такі піаніно дуже зручні для малометражних квартир.

ТЕЛЕВІЗІЙНА КАМЕРА... У ШЛУНКУ. З метою діагностики захворювань внутрішніх органів австралійські вчені з Мельбурнського університету розробили телевізійну камеру, яку пацієнт... ковтає перед початком досліджень. На екрані вчені одержали чіткі зображення внутрішніх органів. Вага камери — 7 грамів.

МОЛОКОПРОВІД. Протягом багатьох років швейцарські скотарі ламали собі голову над проблемою транспортування на високогірні пасовища сіна для корів і перевезення в долини надоеного молока. Нині цю проблему розв'язано: сіно постачається фунікулером, а молоко спускають униз по пластмасових трубах, іноді довжиною в кілька кілометрів.

ПАРК ДЛЯ СЛІПИХ. Такий парк буде відкрито восени цього року в Бельгії. Там будуть висаджені рослини та квіти з сильним ароматом, а біля них встановлені щити з написами шрифтом Брайля, які дадуть сліпим змогу прочитати назву рослини.

КОЛИ ПРИПИНІТЬСЯ ГОНКА ОЗБРОЄНЬ...

Наш час — час неймовірно стрімкого розвитку науки і техніки. Люди на володіє зараз такими грандіозними засобами перетворення світу, ці засоби так швидко вдосконалюються, що захоплений вигук Архімеда: «Дайте мені точку опори, і я переверну світ!» — вже більше не здається гіперболою...

Є тепер і «точка опори» — це табір соціалістичних країн на чолі з Радянським Союзом — проводирем світового соціального і науково-технічного прогресу, авангардом нездоланного руху народів за мир.

Найдавніші, найсміливіші мрії людей про перетворення своєї планети на суцільний квітучий сад, про завоювання космосу можуть стати зараз реальними технічними завданнями, інженери розробляють проекти цих грандіозних звершень поряд з проектами нових будинків, літаків, електростанцій, заводів.

Так, тепер все це залежить тільки від волі людства. Всі ці проекти можна здійснити, якщо...

Саме в цьому «якщо» і прихований могутній «архімедів важіль», ухопившись за який можна перевернути світ.

Грандіозні проекти вимагають грандіозних коштів — мільярдів і мільярдів, які зараз рік у рік йдуть на гонку озброєнь.

Тільки в Сполучених Штатах Америки в 1959 році витрати на озброєння становили 46 мільярдів доларів.

Вилучити озброєння з бюджету народів! Перекувати мечі на орала! — таке завдання стоїть тепер перед людством.

Не чекаючи інших великих держав, Радянський Союз зробив ще один рішучий крок: він на третину скорочує свою армію і подав на розгляд народів план загального роззброєння.

За стародавнім міфом, грецький герой Геракл здійснив колись дванадцять великих подвигів. Зокрема, він переміг Лернейську гідру — півтору з тілом змії і дев'ятьма головами дракона, а також очистив від гною стайні царя Авгія.

Людство, як новий Геракл, повинно перемогти гідру війни і очистити землю від гною — від колоніалістських зазіхань, від імперіалістичної жерлиці, від усіх осканжених паліїв війни, що породжують страх і недовіря між народами. Якщо люди цілого світу об'єднають свої зусилля для мирної праці, то поруч з подвигами, які людство зможе здійснити, всі подвиги Геракла здадуться дитячою грою.

Які ж вони, ці подвиги? Французька газета «Юманіте-Діманш» проілюструвала малюнками проекти цих грандіозних перетворень, розроблені вченими та інженерами різних країн. Нижче ми наводимо їх.

Гребля через Берінгову протоку

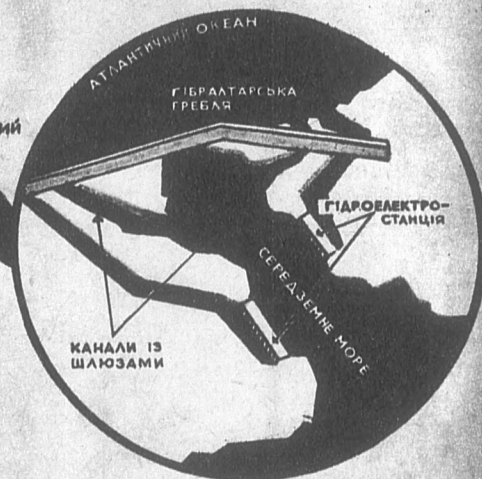
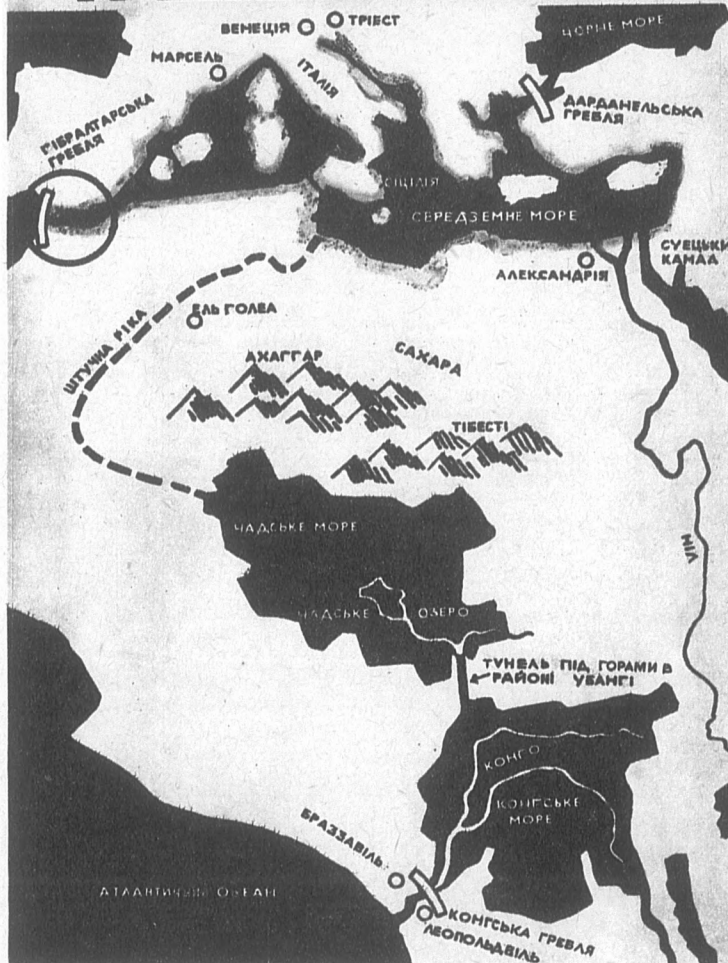
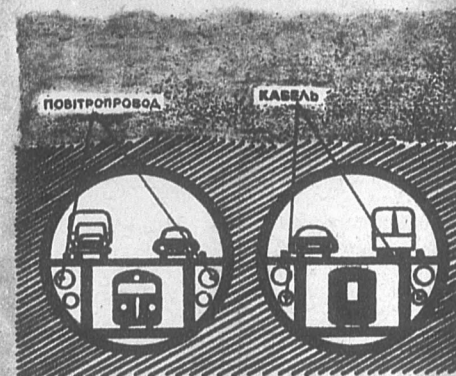
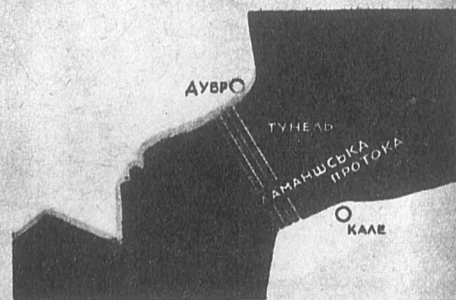
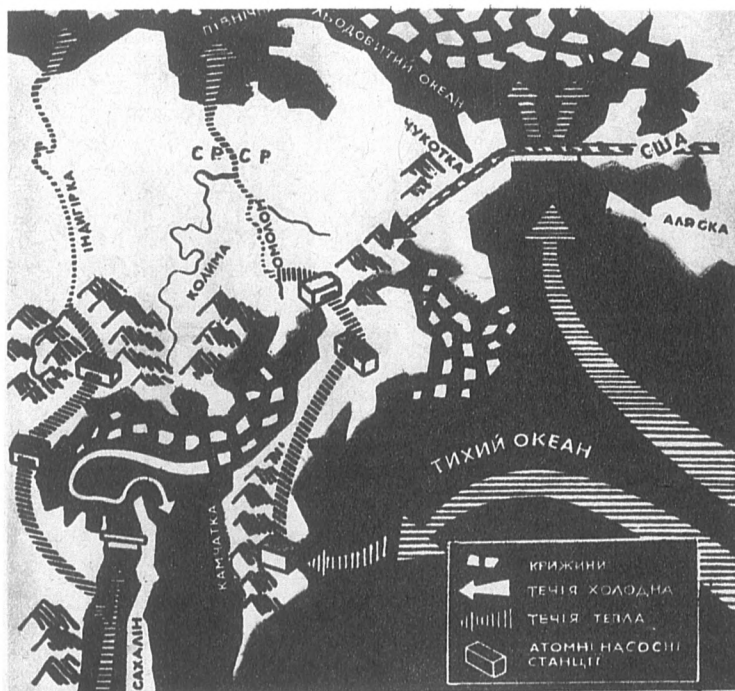
Про проекти перекриття Берінгової протоки останнім часом говори-

лось і писалось досить багато. Це проекти радянського інженера Борисова, а також американських вчених. Менш відомий останній проект, за яким передбачається зведення гігантської греблі у найвузловішій місці протоки між Чукотським півостровом і виступом на крайньому заході Аляски. Вона має перекрити шлях проникнення холодних вод Північного Льодовитого океану у Тихий. Побудова греблі у Берінговій протоці пов'язана з спорудженням меншої греблі між північно-західним Сахаліном і Примор'ям.

Звідси потужні насоси з допомогою енергії атомних електростанцій перекачуватимуть воду по каналу порівняно теплу воду Тихого океану до східно-східних річок Омолю, Колими, Індигірки, а звідти до Північного Льодовитого океану. Це дало б можливість утеплити і істотно змінити кліматичні умови Північної півкулі землі. По всьому узбережжю Північного Льодовитого океану, на Таймірі і Чукотці, Нордкапі і Алясці, Північній Канаді і Гренландії зацвіли б сади.

Тунель під Ла-Маншем

Цей проект, авторами якого є французькі інженери, вже давно готовий. Справа лише у фінансуванні та міжнародній угоді. Двоповерховий тунель під морським дном з'єднає в районі Кале французький мис Грі-Не з англійським

НА РИСУНКАХ:

На стор. 14. Шлях до глибини землі.
На стор. 15. Вгорі зліва: перекриття Берингової протоки. Внизу зліва: зниження рівня Середземного моря і створення морів у Сахарі. Вгорі справа: тунель під Ла-Манською протокою. Під ним: перекриття Гібралтарської протоки.

містом Фолкстон. У верхній частині тунелю пройде дорога для автотранспорту, в нижній —

залізниця. Для прокладення тунелю під морським дном застосовуватимуться найновіші ме-

тоди, що їх розробляють зараз радянські техніки: введення газу під високим тиском.

Магістраль Лондон — Москва — Нью-Йорк

Ширококолійна (4,5 м.) надпотужна магістраль, яка з'єднає Лондон через тунель під Ла-Ман-

шем з Європою, проїде далі по Сибіру з відгалуженням на Індію та Китай, потім через греблю над Берінговою протокою у США — до Нью-Йорка.

Вперше ідея такої залізниці була висунута В. І. Ленінін.

При середній швидкості 300 км. на годину експреси проходилимуть сибірську магістраль до США за 30 годин.

Зниження рівня Середземного моря

Це — проект німецького вченого Германа Зергеля. Зниження рівня моря стане можливим завдяки спорудженню двох гребель в місцях, де вливаються до нього води Атлантичного океану та Чорного моря — тобто в Гібралтарській протоці та Дарданеллах.

На думку вчених, 50 тисяч років тому Середземне море було приблизно на 1000 метрів нижче, ніж тепер. Якщо вдасться знову понизити його рівень до цієї межі, це поверне людям 650.000 кв. км суші!

Греблю в Гібралтарській протоці буде споруджено у вигляді склепіння, що протистоятиме напором вод Атлантичного океану. Довжина її має бути 30 кілометрів. Ширина основи становитиме півкілометра, а вершини — 50 метрів.

Гребля через Дарданелли затримувала б води Чорного моря, які були б використані для зрошення земель Причорномор'я.

Автор проекту вважає, що це привело б до значного потепління в Європі та до збільшення опадів у Північній Африці.

Моря в Африці

Відома, що Сахара була колись морським дном. Під її пісками відкриті великі підземні моря. Існує кілька проектів перетворення цієї найбільшої пустелі світу на родючі землі. В основі всіх проектів лежить ідея з'єднання рік Нігера і Конго із Середземним морем з допомогою каналу, який перетне Сахару і закін-

читься в одній із заток Тунісу. Передбачалося також з'єднання рік Конго і Нілу.

Останнім часом за найкращий вважається проект створення моря в Сахарі, точніше кажучи — двомор'я.

Гребля в нижній течії Конго, затримуватиме води ріки. У западині, яка тут лежить нижче рівня Середземного моря, поступово виникне внутрішнє Конгське море. Води з нього, проведені під горами через тунель, пройдуть на північ від ріки Убангі до ріки Шарі, а звідти до озера Чад. Тут з'явиться друге внутрішнє море, з якого витікатиме штучна ріка до висихаючого річища Ваді Тафассасет, з нього до Ваді Ігхархар, а звідти через алжирські і туніські озера до затоки Мала Сирта. Ці сахарські моря і новий «західний Ніл» невідомо змінюють б природу посушливого континенту і дали б людям мільйони гектарів родючої землі.

Шлях до глибини землі

Назва проекту не зовсім відповідає його змісту, бо на одинадцять дванадцятих цей шлях проходитиме крізь товщу води. Земна кора є найтоншою під дном Тихого океану. Там, в районі моря Мінданао, буде встановлений на якорі корабель, що спустить на глибину 11 тисяч метрів спеціальну бурову установку, турбіна якої рухатиметься водою. На думку вчених, досить буде пройти кілька тисяч метрів земної кори, щоб досягти підкорової речовини — перідіта. Таким чином, вчені одержать зразки породи, з якої складається земна кора і підкоровий шар. На основі вимірів радіоактивності різних шарів можна буде визначити — холодне земля чи розігрівається, пояснити причини підвищення віддачі тепла через дно океанів та зробити інші відкриття величезної наукової ваги.

Тунель під Гімалаями

Автором цього проекту є радянський інженер Покровський. Він пропонує створити пряме за-

лізничне сполучення між Радянським Союзом та Індією через Китайську Народну Республіку за допомогою тунелю, що проходитьиме під найвищими в світі горами — Гімалаями. Залізниця починатиметься від озера Іссик-Куль у Киргизькій РСР, через китайську провінцію Сінцзян піде до Кашмірського міста Срінагар, а звідти

піде аж до Делі. Ширина колії цієї залізниці має бути 4,5 м., вагони матимуть вантажопідйомність в 1000 тонн. Локомотив використовуватиме атомну енергію, важитиме він 5.000 тонн і матиме потужність близько 100.000 кіньських сил. Для прорублення величезних тунелів під Гімалаями проект передбачає застосування атомних вибухів.

В гостях у наших друзів

китайський артист
і театральний діяч

МЕЙ ЛАНЬ-ФАН:

ВАШЕ МИСТЕЦТВО — ЧУДОВЕ

Мей Лань-фан розмовляє неголосно, супроводжуючи свої думки скупими жестами напрочуд красивих рук. Знаменитий китайський артист, неперевершений виконавець жіночих ролей, майстерністю якого так захоплювався свого часу Станіславський, Мей Лань-фан вже немолодий, але, дивлячись на його струнку постать, на чорне, як смола, волосся, на жваві очі, — ви ніколи не дасте йому його 66 років. Час немовби не торкнувся чудового митця.

Ми просимо його розповісти, над чим він зараз працює.

— Виконавська, педагогічна робота, наукова і літературна праця, громадська діяльність, — посміхаючись, перелічує Мей Лань-фан, — справ, як бачите, чимало, але всі — потрібні.

Улюбленець китайської публіки продовжує з однаковою досконалістю створювати на сцені образи юних китайок і літніх жінок.

— Моя остання режисерська й авторська робота, — розповідає Мей Лань-фан, — це п'єса «Му Гуа-ін», поставлена на сцені Пекінського театру до 10-х роковин Китайської Народної Республіки. Це класична китайська опера, названа так по імені героїні, 53-річної Му Гуа-ін, яка очолила у далекі часи боротьбу китайського народу проти поневолювачів. Я виконую головну роль.

Багатогранну діяльність режисера, автора, педагога, вихователя Мей Лань-фан сполучає з літературною працею. Мей Лань-фан — автор книги «Сорок років на сцені» — мемуарів, що користуються широкою популярністю серед читачів.

Згадуючи про своє перебування на Україні і в Києві, Мей Лань-фан каже:

— У нас у Китаї добре відомі імена українських письменників і поетів — Олександра Корнійчука, Максима Рильського, Павла Тичини, Олеса Гончара, Андрія Малишка та багатьох інших. Мене, як театрального діяча, особливо цікавить все те, що виходить з-під пера Олександра Корнійчука. Двотомний його творів, виданий в Китаї, розійшовся дуже швидко. Живучи у Пекіні, я не пропуская жодної нагоди подивитись новий український фільм, завжди прагну зустрітись з письменниками та митцями, які приїждять до нас з України. Дуже сподобався мені, зокрема, танцювальний ансамбль під керівництвом Павла Вірського.

ЯРМИЛА СВАТА

Малюнки О. Губарєва

П'ЯТЬ ДНІВ

ПОВІСТЬ

Воїнам Радянської Армії, що загинули в боях за визволення Праги.

Цього дня усі європейські календарі показували п'яте травня тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року. Так само, як і календарі міста Праги.

Важкі дощові хмари нависли над Прагою. Імперський прапор із свастикою, як ганчірка, повис на жердині над празьким кремлем.

В імлі травневого ранку ховались хрести костьолів, що ніби розпростерши руки линули в мутне небо, малостранські дахи, еркери, фасади палаців, петршинські схили, мости, здиблені коні на будівлі Національного театру, фасад Карлового університету, музеї, численні вулиці, вулички і закутки, майдани та майданчики.

Похмурого ранку 5 травня на багатьох будинках мляво тріпотіли державні прапори, що сім років пролежали на горищах, у підвалах та інших схованках.

Так само і над фасадом будинку № 44 однієї з празьких вулиць майорів прапор.

На четвертому поверсі будинку розчинилось вікно, чиясь рука вивісила прапор. Довге полотнище торкнулось своїм краєм відчиненого вікна на третьому поверсі.

Там стояла Марта.

Вона механічно взяла до рук кінці прапора, як людина, яка не усвідомлює, що робить, відкинула їх за вікно і щезла в глибині кімнати.

На вулиці, десь під прапором, лунали перші героїчні акорди битви за місто, починалася перша дія революційної драми.

А всередині, між чотирьох стін, теж відбувалася драма — розставалися двоє коханців, Марта і Ян.

— Це твоє останнє слово?

— Так! А зараз пробач — я піду.

Грюкнули двері, зачинившись за Яном, єдиним смыслом Мартиноного життя.

Якусь хвилину вона нерухомо стояла з тупим, засмученим виразом на обличчі, як то бу-

ває у людини, котра ще повністю не усвідоми-
ла, яке горе спіткало її.

Машиналино підійшла до радіоприймача,
повернула ручку.

По радіо донісся перший заклик про до-
помогу:

Чеська поліція, чеські солдати, чеські люди,
негайно йдіть до Дому радіо,
всі, хто має зброю,
йдіть негайно до нас,
до будинку Чехословацького радіо,
тут стріляють у чехів...

Але Марта, вся в полоні особистих люд-
ських почуттів, розпачливого заклику не чула.

Розгубленим поглядом втупилась вона у
прапор за вікном.

Прапор маяв, плескався об деревко, бився
об стіну будинку.

Незліченні прапори на незліченних будів-
лях маяли, плескалися об деревка, билися об
фасади.

Під ними на вулицях сунув безперервний
потік схвилюваних, збуджених людей, в їх го-
лосах, жестах, обличчях відчувалась радість
близької свободи.

В центрі міста, на Староміській площі, не-
рухомо вдивлявся у небо магістр Ян Гус.

В сутінку травневого ранку перед ним бов-
ваніла будівля ратуші з годинником на вежі.

Однією з вузьких древніх вуличок, що впа-
дають у Староміську площу, цього похмурого
ранку поруч з жінкою дріботіла дівчинка.

Материна рука міцно, з любов'ю стискала
маленьку долоню.

Весело розвівались каштанові кучері дівчин-
ки, блискучі сірі оченята чекали чогось над-
звичайного, дрібна засмагла ручка міцно три-
мала листівку з зображенням староміських
курантів.

Молода жінка і дитина крокували вулицею.

— Мам, а сьогодні Смерть¹ вийде з годин-
ника?

— Звичайно, любя!

— А я її сьогодні побачу, оту Смерть, ма-
мо?

— Авжеж побачиш!

— Обов'язково побачу її, мамо?

— Обов'язково!

Дівчинка, чиїми каштановими кучериками
грався вітерець, зітхнула й слухняно почимчи-
кувала далі поруч з матір'ю, поринувши у свій
чарівний дитячий світ.

Жінка й дівчинка порівнялись із групою
людей, що збуджено розмовляли.

Вони згромадились біля німецького солдата,
пілотку якого прикрашало зображення черепа.

Затримали його, видно, незаловго перед тим,
як підійшла молода мати з дівчинкою.

Раптом в глибині вулиці з'явилась колона
військових автомашин з солдатами, і на лю-

дей націлились фашистські гвинтівки та ку-
лемети.

Але на радіаторі першої машини сидів полі-
цай у чеській формі з чехословацьким пра-
пором у руці.

На обличчях людей промайнула тінь здиво-
вання.

Люди не знали, як повестися.

Дехто розгублено посміхався, хтось підняв
руку, помахав.

В серцях тих, хто стояв на вулиці, затаїли-
ся сумнів і надія.

Може, німці вже здалися?

Молода жінка та дівчинка зупинились пе-
ред невеличкою овочевою крамницею.

Збуджена власниця крамнички також ви-
бігла на вулицю і стала поруч з жінкою та
дівчинкою край тротуару.

Військові автомашини наблизились до них.

Зеленярка, моторна, дебела, усміхлива жін-
ка, вглядівши чеського поліцай на радіаторі
машини, просяяла і, піднявши руку, помахала
йому й вигукнула на повні груди «Наздар!»¹

Але раптом сталося щось просто незрозу-
міле!

Поліцай несподівано вихопив пістолет, при-
цілювся і вистрілив.

Власниця овчевої крамнички із здивова-
ним, приголомшеним виразом розпростерла
руки і потім, як підкошена, повалилася на
землю.

У ту ж мить з усіх грузовиків розкотисто
застрочили кулемети, випускаючи чергу за
чергою.

Зчинилася страшенна паніка, люди з дики-
ми криками і зойками кинулися врозтіч, на-
штовхувались один на одного, спотикались і
падали.

Мати дівчинки також упала. А оскажений
натовп мчав далі, тікаючи з підступно атако-
ваної тісної вулички.

Тікаючий натовп захопив у свій вир і дів-
чинку.

Німецькі автомашини, так добре замаско-
вані, зникли за рогом вулички. На тротуарі за-
лишилась мертва мати.

Та хіба тільки вона?

Обабіч неї сконала власниця овчевої крам-
ниці, а трохи віддалік на бруківці лежав стар-
ий чоловік.

Зойки поранених стрілами пронизували по-
хмурий травневий ранок.

Переляканий раптовим нападом натовп
розбігався в усі боки.

З ним дівчинка. Її каштанове волоссячко
маяло, в сірих очах світилось здивовання, ба,
навіть радість від несподіваної пригоди.

В руці вона тримала поштову листівку з зо-
браженням староміських курантів.

Не загубила її.

¹ Одна з рухомих алегоричних постатей на майстерно
зроблених старовинних курантах празької ратуші.

¹ Чеське вітання.

Натовп добіг до другої площі, заспокоївся, розсіявся.

Дівчинка залишилась сама.

Охоплена враженнями від цієї несподіваної пригоди, спокійно чимчикувала вона незнайомою площею.

Для неї тут було багато цікавого.

Навколо ларків з квітами юрмились люди. Купували квіти для зустрічі союзницьких військ, що нібито наближались до Праги. Штовхались перед крамницею, в якій продавались союзницькі прапори.

Крамниця була переповнена. З вуст в уста летіла хвилююча та, на жаль, помилкова звістка: наближається американська армія, її передові танкові частини уже в Здицях.

Несподівано на площу з невеликої вулички виїхав легковий автомобіль і врізався прямо в натовп перед крамницею з прапорами.

Люди квапливо розступились, але авто мало не збило з ніг молоденьку дівчину з обережком весняних квітів.

В ту ж мить голос гучномовця, що висів на розі площі, почав хрипко, наполегливо кликати на допомогу до Дому радіо:

Чеська поліція, чеські солдати, всі чехи,
йдіть негайно до Дому радіо,
всі, хто має зброю,
йдіть негайно до нас,
до будинку Чехословацького радіо,
тут стріляють у чехів...

Натовп затремтів, як сухий очерет під навальним поривом вітру.

Погляд дівчини, що несла цілий сніп весняних квітів, ненароком упав до середини легкового автомобіля і зупинився на емблемі смерті, прикріпленій до офіцерського кашкета. Офіцера віз вбраний у цивільне шофер.

Дівчина з обережком квітів вигукнула:— Це німці!

Вираз лютої ненависті впав на обличчя тріумфуючого натовпу.

Люди, ризикуючи життям, намагалися зупинити авто. Вони, наче міцний і непорушний мур, грізно перегороджували йому шлях.

Офіцер СС блискавично вихопив пістолет і вистрілив з вікна машини.

Дівчина з обережком квітів заточилася, квіти, наче смутний дощ, посипалися на бруківку, а дівчина поволі-поволі опустилась у їх запашні обійми. Люди кинулися до неї.

В повітрі просвистів камінь, піднятий з купи, приготованої для ремонту тротуару, з вітрового скла автомобіля полетіли скалки, в прозорому полотні відкрилась зіркоподібна рана.

Офіцер СС схопився за поранене обличчя. Скориставшись з раптового замішання, авто швидко рвонуло вперед.

Йому вслід градом посипалося каміння, барабанячи по верху, по боках, по крилах.

Гучномовець захлинявся від закликів: Ідіть всі, негайно, негайно!..

Поранену дівчину понесли до під'їзду.

Площа раптом обезлюдніла.

Залишилась тільки загублена, осиротіла дівчинка.

Вона позбирала затоптані квіти, погублені прапорці і всілась на край тротуару.

Дбайливо, розважливо і ніжно обкладала вона рівненько квітами листівку з зображенням староміських курантів, застромлювала прапорці, як частокіл, у щілини по краю тротуару, шепотіла:

— А та Смерть, що жила в годиннику, мала дуже гарний садок... садок був дуже гарний, з квітками й прапорцями... це була сильна-сильна Смерть!

Голос репродуктора, що висів над нею, наполегливо кликав до оточеного з усіх боків і обстрілюваного Дому радіо.

Дівчинка гралась, поринувши в таємничий світ своєї уяви.

Голос радіоприймача в кімнаті Марти також кликав.

Марта сама не своя сиділа над фотографією Яна, шепотіла:

— Що ж тепер робити? Що мені робити?

Свистячий гул літака пронизав будинок № 44.

На вулиці пролунали тривожні вигуки:

— Усі в бомбосховище, німецькі літаки!

Марта не чула.

Дівчинка, заглиблена у свою гру на тротуарі, також не чула вибуху першої бомби.

Свистячий гул мотора пронісся над безлюдною площею, над каштановою голівкою дівчинки, що гралася.

Вуличний репродуктор кликав, кликав, кликав...

Пані Птачкова, двірничка будинку № 44, з господарською сумкою в руці тікала безлюдною площею, коли раптом угляділа дівчинку.

Виття падаючої бомби порушило дополудневий спокій.

Пані Птачкова вхопила дівчинку за руку і потягла її за собою вулицями.

На її доброму старому обличчі, обрамленому сивим волоссям, відбився страх.

Зовсім по-іншому вела себе дівчинка.

Міцно тримала в руці листівку із староміськими курантами. Не забула про неї, незважаючи на всю раптовість втрати матері і появу незнайомої старої пані.

Обидві побігли до найближчої вулиці. Пані Птачкова, захекавшись, розчинила навстіж двері будинку № 44, миттю прихлопнула їх за собою і, полегшено зітхнувши, звернувшись до дівчинки:

— Завдала ти мені роботи, пустунко! Що ти там робила?

Дівчинка винувато прошепотіла:

— Я гралась у садочок, пані.

— Де твоя мама? — допитувалась Птачкова.

— Не знаю. Я загубила її,— але дівчинка говорила це без страху і смутку, вона усе ще раділа з своєї несподіваної пригоди.

Короткозорі очі пані Птачкової допитливо вдивлялися в риси цієї чарівної, привабливої і все-таки трохи дивної дитини, що стояла перед нею:

— Поки що залишишся у нас, гаразд?

Дівчинка захоплено кивнула голівкою і потупала за жінкою до підвального приміщення.

Поруч з квартирою Птачкових, що складалась із кухні і зовсім просто мебльованої кімнати, йшли підвали.

Деякі з них тепер були обладнані, як житло.

Центральний коридор між квартирою Птачкових та підвалами правив мешканцям дому за бомбосховище.

Вікна квартири дивились на палісадники великих житлових будинків. Прикрашали подвір'я лише кілька непоказних дерев, вкритих ніжною травневою зеленню.

Коли дівчинка та пані Птачкова увійшли в будинок, обвішані клунками та чемоданами мешканці будинку № 44 галасливо, перелякано і розгублено мчали у бомбосховище.

Кожний з учасників цієї перебіжки мимоволі проявляв своє найпотаємніше «я», що звичайно оголюється панічним жахом перед загибеллю.

Всі скупчились у вузькому коридорі перед квартирою Птачкових, перелякано прислухуючись до закликів про допомогу, що линули з радіоприймача, поставленого професором Надгерним в кутку біля пральні.

Тут зібрались майже всі мешканці будинку, не було тільки Марти.

Люди розбирали принесені сюди заздалегідь стільці, ослінчики, лозяні крісла, перераховували клунки, взагалі влаштовувалися, як могли.

Якийсь час тут буде їх житло.

Двірник Птачек голосно запитав:

— Чи всі залишили двері квартир відчиненими на випадок пожежі?

Дівчинка прослизнула до кімнати Птачкових. Над ліжком висіла банальна кольорова картинка з краєвидом Швейцарії: на човнах по озеру катались дами з кавалерами, а на другому плані за цією ідилією височіли руїни замка.

Дівчинка, заклавши ручки за спину і схилившись на бильце ліжка, як зачарована, втупилася в картинку.

Малий Ондржей Ірса, трохи старший за дівчинку, увійшов до кімнати слідом за нею.

Через якусь хвилю дівчинка помітила його і сказала:

— Я там живу.

— Де?

— Отам,— показала вона на картинку,— у тому замку над озером.

Ондржей глузливо засміявся:

— Хіба там можна жити? Адже це намальовано!

— Ну то й що?.. А я все можу...

— Як це, все можеш? Адже ти не чарівниця...

Дівчинка таємничо прошепотіла:

— Ні, але у мене є одна річ, а хто її має, той усе може, все-все.

У Ондржея минув сміх і, захоплений мрією дівчинки, з тремтінням у голосі попросив:

— Тоді покажи, що це таке?

Дівчинка вийняла з кишені скляну кульку:

— Дивись, дивись, це — чарівна кулька! Той, хто її має, розуміє мову звірів, може пройти у зачинені ворота і взагалі куди хоче...

— Позич кульку мені, — попросив Ондржей. — Я б хотів... Ондржей огледівся; побачивши другу картинку з осіннім краєвидом і мисливцем, що цілився в оленя, він раптом розсміявся: — Знаєш, я б хотів он туди, в ліс, застрелити того оленя...

Дівчинка подала йому скляну кульку: — На, візьми її собі і стріляй!

Хлопчик майже вихопив кульку з ручок своєї нової приятельки, що так несподівано потрапила у бомбосховище, і вигукнув: — Дивись... я вже там... у тому лісі... цілюсь... стріляю... бах!

Оглушливий вибух струсонув будинок № 44. Сухо задеренчали вікна.

В коридорі зчинилась паніка, кричали з переляку люди.

Німецька бомба впала, мабуть, десь зовсім близько.

Сипалась і глухо торохтіла цегла.

Її уламки влетіли через вікно аж у кімнату, де гралися діти.

Але їм це не заважало.

З палаючими очима линули вони у всемогутній простір і час дитячих мрій.

Ондржей гордо вигукував:

— Дивись, дивись... уже впав... я влучив...

А на картинці, що висіла над дзеркалом, мисливець усе ще цілився і по-дурному непорушно стояв олень.

Радісне щебетання дітей лунало в приміщенні.

Пані Птачкова вбігла в кімнату:

— Ви що тут, пустуни, робите? Німці бомби кидають, ану марш од вікон! Старий, біжи зачини віконниці!

Діти вибігли в коридор, заповнений переляканим гуртом дорослих, залізли у найвіддаленіший закуток біля пральні і вмостились удвох на ослінчику біля радіо.

Ім чутно було, як тривожно гомоніли дорослі.

Радіо безперервно кликало на допомогу.

Ондржей весь час хвалився:

— А правда ж я його влучив? Впав, як підкошений, правда?

Пані Їрсова, Ондржейова мати, суворо звернулася до хлопчика:

— Де ти був, вітрогоне? Спробуй-но іще кудись майнути!

І тут раптом угляділа дівчинку:

— А ти чия, маленька?

— Я не звідси, мене привела пані.

— Яка пані? — допитувалась Їрсова.

— Он та, що там її кімната.

— Пані Птачкова?

— Еге.

— Ну, то гарно грайтесь і нікуди не бігайте, — наказала Ондржейова мати.

В цей час від жахливого вибуху задрижало сховище.

Переполюх зляканих людей ріс, а радіо кликало, кликало, кликало...

— О господи, цього ми не переживемо, — заголосила пані Їрсова. — Ондржею, ти не голодний?

— Прошу вас, не панікуйте, — заспокоювала її пані Кратка.

— Але ж це правда! Смерть між нами! На, Ондржею, — Їрсова подала хлопцеві булочку, — тільки не закинь її куди-небудь. А ти, дівчинко, теж, мабуть, хочеш?

— Хочу, — кивнула дівчинка головою.

Ондржей старанно плямкав і, мабуть, наслідуючи батька, промовив:

— Наша мати любить побалакати.
Дівчинка, яка теж уминала булочку, несподівано перебила хлопця:

— Але ж ні, Смерть справді тут.

Ондржей перестав їсти і злякано озирнувся:

— Де?

— Вона в мене... ось.— Дівчинка витягла з кишені платтячка знімок староміських курантів і показала його хлопчикові: — Бачиш, бачиш?

Ондржей полегшено розсміявся:

— Брехунка! Це ж Староміські дзигарі!

— Я знаю, але там зараз ходить Смерть.

В цю мить радіо передало перше повідомлення про напад фашистських танків на Староміську площу.

Ондржей розгнівався:

— Як вона може там ходити, коли це листівка і на ній взагалі ніхто не ходить!

— От і ходить, от і ходить, я це знаю!

— Що ти знаєш?

— Я все знаю, я вже тобі казала!

— Дуриш! Брехунко, дуриш!

Дівчинка кричала, тупала ніжками, махала над головою листівкою з зображенням курантів, вигукувала:

— Я не брешу, щоб ти знав. Я правду кажу. Смерть там ходить, ходить і ходить!

І дівчинка казала правду.

На Староміську площу до ратуші виповзали фашистські танки.

Свастика на їх лобовій броні опоганювала хрест над Тинським костюлом.

Фронти Староміської площі, ці стародавні свідки чеської слави, мужності і багатьох прищипень, розпливались у сірій імлі.

Пролунав наказ.

З танків загримів залп, йому відповіли пострілами з повстанських гвинтівок.

Знявся дим.

Знову на Староміській площі вмирали бійці за справедливу справу, за незалежність чеського народу.

Магістр Ян Гус непорушно стежив за нерівним боем.

Перший фашистський танк наблизився до нього.

Емблема смерті на тілотці у солдата згасла в тіні пам'ятника.

З танків прогрімів новий залп.

Від розкотистого вибуху авіабомби задріжали усі куточки будинку № 44.

Німецькі фашисти знову бомбардували Прагу.

Усі, хто був у бомбосховищі, попадали на землю.

Дівчинка та Ондржей також полягали, притиснувшись до стінки неподалік від радіо.

Радіо розпачливо повідомляло про бої.

Ондржей, готовий розплакатись, прошепотів:

— Я боюсь.

— Не бійся, дуренький! Нічого тобі не буде! Адже вона в тому годиннику!

— Але ж я так боюся...

— Зажди! Хочеш, замкнемо її?

Дівчинка засунула листівку в кишеньку, застебнула гудзика і тихо, заспокійливо сказала:

— От бачиш, і по всьому! Тепер уже не страшно, правда?

Ондржей, усе ще схлипуючи, мужньо похитав білявою голівкою:

— Ні-і...

— А у що ми тепер будемо грати? — допитувалась дівчинка.

Ондржей, посміхаючись крізь сльози, запропонував:

— Давай... давай у війну, хочеш?

Дівчинка скочила на ноги, двічі проспівала:

— У війну, у війну! — Потім вдарила Ондржея по спині і закричала: — Я напала на тебе!

Тоді й він підхопився, затрубив у кулак, почав кликати:

— До зброї, до зброї, до зброї! Усі тікайте за кріпосну стіну! Вороги наближаються!

— На коней, лицарі, — скомандувала дівчинка, — в атаку на фортецю!

— Лийте смолу! Нікого не жалійте! Бийте, вбивайте, нищьте! — наказував Ондржей.

Місто здригалось від канонади.

В цьому жахливому гуркоті з кожного будинку, з кожного під'їзду, з-за кожного пам'ятника чулись сухі постріли гвинтівок, які тримала в руках повстала проти семилітнього рабства древня Прага.

Кулі плескались, свистіли, співали, і їх смертельний спів руйнував мрії на майбутнє спокійне життя.

Але руйнував не марно. З насіння куль, розсіяного по празькій бруківці, незабаром мав зрости багатий врожай повної перемоги.

Кулі плескались, свистіли, співали.

Грімилі залпи з танків.

Страшні фугасні авіабомби падали із захмареного неба.

Діти з будинку № 44 грались у бомбосховищі.

Дівчинка тріумфувала:

— Смерть ворогам!

Ондржей вторував їй:

— Смерть усім!

Вони бігали, штовхались, наздоганяли одне одного у вузькому коридорі. Марно покрикували на них знервовані люди, діти втекли до пральні і з сміхом повалились на купу балій, цебриків, ночов, ящиків, пральних дошок та різного мотлоху.

Пані Їрсова гримнула на них:

— Дайте, нарешті, спокій! Ще й через вас хвилюйся!

— Облиште, — знову стримувала її пані

Кратка.—Адже це діти! Вони завжди щасливі, ви тільки послушайте...

Радіо професора Надгерного в кутку біля пральні кликало, кликало, кликало...

Коли по радіо кілька разів підряд передали наказ пражанам не важити даремно своїм життям, мешканці будинку № 44 раптом помітили, що не всі спустились у бомбосховище.

Не було двох: Марти і німця з верхнього поверху, Курта Келха.

Всі погодилися на тому, що німець, мабуть, утік із страху перед чехами. Марта ж, навпаки,— із страху перед німцями.

Радіо в кутку сховища захлиналось від закликів...

В кімнаті Марти радіо також кликало.

Марта нікуди не втекла; наче скам'янівши, непорушно сиділа вона в кріслі перед приймачем, в руці тримала фотографію Яна. Зовсім не сприймала драматичного пафосу радіоповідомлень.

В кутку бомбосховища радіо кликало, кликало, кликало...

Мешканці дому засуджували Марту за боягузтво.

Всі, крім Клари Паткової.

Клара Паткова — струнка, вродлива дівчина з темносиніми очима, в яких світився якийсь особливий фанатизм і водночас тужливий смуток,— стала на бік Марти, захищала її, доводила, що вона не могла виїхати з Праги.

Жіночим інстинктом вгадала, що з Мартою не все гаразд. І тому визвалась сходити на гору подивитися, що з нею, власне, трапилось. Не можна ж їй там залишатись!

Її мати, пані Паткова, не хотіла й чути про це:

— А що коли, боронь боже, ці бандити почнуть бомбардувати саме наш дім?

Клара заперечила:

— Дурниці, мамуню, що зі мною може відіятись за кілька хвилин, поки я збігаю на третій поверх? А якщо й так! Ти ж знаєш, життя мені ні до чого, тепер коли Петр...

Пані Паткова докорила їй:

— Дитино, ти мене в могилу зведеш такими балачками!

— Не хвилюйся, мамо. Я тільки погляну, що з Мартою, і принесу тобі картатий плед. Вночі тут буде страшно холодно.

Клара побігла.

А стара пані Паткова оповідала, якою Клара була завжди хорошою, слухняною і мужньою, а тепер, коли її наречений — комуніст Петр — попав до Панкрацу¹ і чекає смертної кари, вона теж стала нехтувати життям: вони так кохали одне одного.

Клара повільно піднімалась сходами.

Дівчина облишила роль байдужої, яку во-

¹ Панкрац — пражська тюрма.

на так немилосердно грала перед матір'ю. Очі її запалали жадобою помсти і зненависті.

Обабіч сходів зяяли відчиненими дверима квартири.

Дівчина підійшла до Мартиних дверей. Одні вони були зачинені.

Клара повернула ручку, увійшла.

Так само, як вниз, у бомбосховищі, тут гриміло на повну силу радіо.

І перед ним, що розпачливо стогнало, наполегливо кликало, благало про поміч місту, яке майже неозброєне повстало, щоб скинути з себе чорну тінь німецького орла, апатично сиділа Марта.

— Пані Марто, тут не можна залишатись, ходітьте зі мною вниз.

Лише розпачливі заклики радіо були їй відповіддю.

— Будь ласка, послушайтеся. Адже ви чуєте, що бомбардують.

Кларині руки ніжно доторкнулись Мартиних плечей.

Та здригнулась, затремтіла, затрепетала, наче її пронизав електричний струм.

Але перед її очима, тупими й байдужими, пропливали картини минулого, а губи водночас уперто твердили:

— Не піду, не треба! Хочу вмерти тут! Хочу тільки вмерти!

В куточках Клариних губ майнула гірка посмішка:

— Це ваша справа. Я навіть не збираюсь вас одраджувати. Не хочете жити? Гаразд, і таке буває. Але я б не сказала, що вмерти разом з іншими людьми менш гірко чи безглуздо, ніж помирати самій, зовсім самій. Там, внизу, у бомбосховищі, нас чимало, і ніхто не відає, що на нього чекає. То ж ходітьте краще до нас!

Очі Марти потемніли, як водна глибіння, коли над нею літнього дня пролетить темна хмарка: — Ви справді думаете, що це має якесь значення: вмирати чи страждати одному або іще з кимось?

— Сказала б, що так. А крім того, ви, мабуть, і не уявляєте, що може накоїти звичайнісінька бомба. Можна одразу не вмерти, а скажімо, ну, скажімо, осліпнути, або бути засипаною, і тоді, повірте мені, смерть не буде вже такою жаданою, як ви це собі уявляєте. Смерть може бути вельми добра, але шлях, яким ідуть їй назустріч, часом буває жахливий. Ходітьте зі мною вниз!

Тихі дівочі слова справили враження. Марта поволі встала, перекинула через плече дорожній картатий плащ, подала Кларі руку:

— Нехай буде по-вашому, коли хочете!

Обидві молоді жінки попрямували до дверей.

Біля входу було складено кілька клунків, які Марта збиралась, видно, взяти з собою у сховище під час нальоту.

Клара підхопила шкіряну сумку, щоб принаймні її забрати з собою у підвал.

— Ні, ні! — заперечила Марта проти її наміру. — Не треба. Піду, але нічого не братиму з собою!

— Гаразд, — почала заспокоювати її Клара, — тільки ходіте, я позичу вам усе необхідне.

Вона забігла ще у свою квартиру, що містилась навпроти Мартиної, знайшла для матері плед, повернувшись до молодої сусідки, ніжно взяла її під руку:

— Отже, крім нас зараз в будинку нікого немає.

Супроводжувані прямокутними табличками, прибитими на всіх відчинених навстіж дверях, вони сходили вниз. Клара втішливо говорила:

— От бачите, всі уже в сховищі!

Лише двері верхнього поверху з табличкою «Курт Келх» були замкнені.

Раптом вони тихенько прочинились. Спочатку показала руку із зведеним пістолетом, потім старе, жорстоке й рішуче обличчя.

Клара та Марта підходили до останнього завороту сходів. В короткій паузі революційної симфонії тривожно розлягалися по залишеному усіма будинку їх кроки.

Обидві молоді жінки спускалися в підвал.

За лунким стукотом їх підборів не було чути, як тихенько клацнув замок на верхньому поверсі.

Курт Келх щільно причинив двері свого помешкання.

Клара з Мартою зайшли в бомбосховище.

Байдужа до всього Марта усілась на один із стільців і наче скам'яніла.

— Ось, мамо, твій плед, сама знаєш, що ніч у підвалі не для твоїх бронхів, — казала Клара.

— А я зовсім не збираюсь ночувати у підвалі, я піду нагору, — запевняла Паткова.

— Навряд, пані, це вам вдасться, якщо ви не хочете ризикувати життям, — заперечив її наміри пан Кратки.

— Боже, дивуюсь я вам усім, — зітхнула стара жінка, — метушиться, наче уже трапилось щось жахливе!

Дівчинка та Одржей вибігли з пральні; вони сміялись, штовхали одне одного, раділи: — Ми оточені з усіх боків!

В ту ж мить у сховище, захакавшись, вбіг молодий чоловік, якого всі знали як мешканця сусіднього будинку. Він був блідий від страху і, не зволікаючи, випалив звістку, яку приніс:

— Ви знаєте, що діється? По бенешовській дорозі наступає на Прагу танкова армія Шернера. Що це буде?!

Недобрий вісник одразу ж вискочив із сховища, можливо, для того, аби далі сіяти панику, ширити необґрунтовані чутки, а може, й правду.

У сховищі всі притихли.

Тільки Одржей пустотливо вигукнув:

— Ми оточені, оточені з усіх боків!

Хтось гримнув:

— Ану, припини!

Радіо водало, водало, водало...

— Кінець усім нам... — зітхнула пані Ірсова.

Пан Кратки тихо притакнув:

— Схоже на те.

Радіо кликало російською, французькою, англійською мовами, настирливо благало про допомогу.

Пані Птачкова вийшла з кухоньки і, помітивши дівчинку, яку знайшла вранці за таких надзвичайних обставин, забідкалась:

— Боже мій, бідненька, чи ти ж хоч їла що-небудь?

— А я й не голодна!

— Не голодна, — погладила її пані Птачкова по голівці, — не голодна, але їсти треба, навіть під час повстання!

Товстий пан Салач повернувся до своєї жінки:

— Що правда, то правда. А що у нас, власне, на вечерю?

— Тільки ковбаса...

— Ковбаса?.. — вразився пан Салач. — А де подівся гуляш?

— Але ж ти його не їстимеш холодним...

— А хто каже, що він має бути холодний? Хіба у нас немає плитки?

— Я забула її нагорі... ми так поспішали...

— О господи, сказано баба, і про що ти тільки думаєш, ані крихти практичності. Знаєш, що сидітимемо тут хтозна скільки, і забуваєш найважливіше. Хочеш, щоб я вмер з голоду?

Пані Альбертова — непевного віку жінка, в міру підфарбована і з гарною зачіскою, в елегантному костюмі і бездоганній блузі, — іронічно розсміялась:

— Вмерти від голоду? Сумніваюсь, щоб це вам пощастило. Тут умирають, або будуть вмирати від чогось іншого.

Товстий пан Салач, якому з усіх пахоців на світі наймиліший був запах кухні, люто розгнівався на свою малесеньку, схожу на перелякану мишку, дружину. Усе своє життя вона провела на ринках, біля м'ясних крамниць, в молочних магазинах і гастрономах, біля плити, аби тільки усе було готове на той час, коли ненаситний, завжди розгніваний Зевс її домашнього вогнища повертався з банку, де над стовпчиками чисел він роздумував про те, чи добре вона побазарувала, чи нічого не припала, чи в міру намастила і наперчила. І горе їй, якщо чоловікові щось не подобалося. Тоді на неї виливалась ціла повінь невдоволених слів.

Пан Салач жив, аби їсти.

А бідне перелякане мишенятко бігало за ним з серцем, сповненим страху і єдиним бажанням — догодити.

Оглушливо гриміла канонада. Прага боролась, а пан Салач казався від люті:

— Ти просто неможлива, ні про що не думаєш, ніколи ні про що не думаєш...

Безпорадна мишка, освітлена тьмяним світлом запорошеної лампочки, стояла з каструлею в руці і винувато шепотіла:

— Але... адже я... не сердься... Яроміре... прошу тебе...

Розсудлива і привітна пані Птачкова поспішила їй на допомогу:

— Можете це розігріти у нас. Я саме тепло...

Потім звернулась до дівчинки:

— Ходи-но сюди, пустунко, я дам тобі супу з м'ясом, добрий такий...

Дівчинка довірливо взяла її за руку і прошебетала:

— О, з м'ясом, я такий люблю... моя мамуся теж...

Обидві почимчикували в кухню Птачкових, а за ними — зморена мишка з каструлею.

В кутку біля пральні радіо професора Надгерного розносило звістку про наступ армії Шернера на Прагу.

Гусениці танків гуркотіли по шосе.

Фари танків кидали у темряві промені світла на стовбури дерев, на придорожні рови, на борозни в полях, нарешті, вони торкнулись щита з написом «ПРАГА».

Рукав з нашивкою СС готував до стрільби танкову гармату, пролунали грізні слова німецького наказу — беззастережно стріляти по всьому, що стоятиме на шляху.

Незчисленні руки валяли дерева, ламали гілки, викопували з бруківки каміння, носили і подавали цеглу, різні домашні речі, будували барикади...

Панкрац готувався до оборони.

Гуркіт каміння, що його кидали на барикади, звучав як старовинна пісня гуситських воїнів, зачувши яку, розбіглися німецькі війська з-під Домажліце.

Залізні гусениці фашистських танків брязчали по дорогах, що вели з усіх сторін до міста Праги.

У найрізноманітніших празьких приміщеннях і сховищах радіоприймачі усіх марок без упину передавали заклики, звернені до чеського народу.

Радіоприймач у сховищі будинку № 44 також кликав.

Професор Надгерни, хоч і сидів біля нього, але нічого не чув, заглибившись у читання. Те, про що оповідали йому друковані рядки, настільки заповонило його увагу, що усе інше на якийсь час зовсім перестало існувати для професора.

Його дружина хвилину з ненавистю спостерігала за ним, кілька разів пройшлася вузьким коридором, поки не розлютилась настіль-

ки, що почала нарікати, звичайно, тихо (як і належить при гарному вихованні) на марність свого життя, що проходило поряд з людиною, яка витала у сферах, куди вона ніколи не мала і не могла мати доступу. Безповоротно минули часи, коли цей гідний подиву чоловік, захопившись її гнучким станом, одного пологого вечора, коли гула розлита Лабба, сипав теплий весняний дощ і вербний цвіт, освідчився їй, сказав, що без неї жити не може.

По-міщанськи вихована, дочка податного чиновника і не гадала, що протягом усього життя матиме суперницю, могутнішу за її молодість і красу, ім'я якій — наука.

Кілька перших років були прекрасними, і коли б струнка дівчина, ставши дружиною усе більш відомої в науковому світі людини, зрозуміла, що інтелектуальні інтереси її чоловіка усе більше заглиблюються в ту галузь, де її русьві кучері і поступово зникаюча чарівна краса нічого не значать і не можуть значити, її життя склалося б інакше.

Вона не зрозуміла, що її чоловік потребує тихої, вірної дружини, яка б терпеливо чекала, поки його відпустить до неї найжаданіша коханка — наукова робота.

Не зрозуміла, що спокійна ласка, поступки, взаєморозуміння час від часу повертали б його їй, сповненого радості від тепла домашнього вогнища, сповненого бажанням побути в її товаристві, приємно відпочити у спокої кілька годин, вільних од вимогливих, але таких милих серцю дослідів.

Коли б вона зрозуміла це, була б дружиною славнозвісного професора Надгерного, досліди якого в галузі біології дивували світ, зберегла б і донині, якщо не любов, — що відлітає так швидко! — то принаймні ласку, дружбу, вдячність і взаємну близькість, яка є набагато міцнішим почуттям, ніж юнацькі пориви серця.

Чоловік, який колись так кохав її, мав тепер усе — славу і радість праці, які ніби огорнули його непроникною завісою, охороняли від усяких безцільних чвар сімейного життя.

А що мала Ідржішка? Анічогісінько! З порожніми руками, без дітей, стояла вона на порозі того віку, коли для кожної розумної жінки кінчається пора кохання, а на зміну їй приходить пристрасна ніжність матері чи дружини.

Але чи багато жінок має стільки мужності, розсудливості і кмітливості, щоб усвідомити, що пора зльотів і веселощів минула, що настав час спускатися з гір, осяяних радісним промінням вранішнього

сонця, в долину, де спокійно палає вогнище, привітливє палахкотіння якого викликає давно забуті спогади і осяває спокійну гідність старості!

З таким фіналом життя дріб'язковий характер провінційної красуні погодитись не міг. А тому вона програвала з дня на день. Програвала перед мерехтливою поверхнею дзеркала, програвала у взаємовідносинах з людиною, якої вона, може, ніколи й не кохала, але яка спочатку задовольнила марнолюбство дочки бідного податного чиновника, а пізніше дала їй відчуття уся гіркоту всепоглинаючих ревнощів.

Жінка професора Надгерного не зрозуміла, що її тяжкий характер відвернув гяку чоловікову довірливість, спокійну добродушність, і що з роками вона стає для нього усе більш далекою, так далекою, як недосліджена планета.

Ненавидіти її — на це він не був здатний, до того ж наука не залишала йому на це часу, але згодом вона просто перестала для нього існувати. Тепер він рідко бував вдома, а якщо й бував, то на всі прояви її настрою відповів мовчанкою.

Ніколи не сварився, ніколи не перечив, ніколи не боровся з її істеричністю.

Отож в міру того, як професор Надгерни повільно, старанно і обдуманно піднімався по сходах науки, в серці його дружини зростала ненависть до нього.

При своїй обмеженості вона легко додумалась напастити на себе роль ображеної, знехтуваної дружини, якої жорстоко не помічають.

Грала вона цю роль добре. Але всі слова її докорів, всі безглузді вчинки відбивались об стійку, як мур, розважливість чоловіка.

Інколи її щось стримувало. Підказувало, що така поведінка нерозумна, що досить кількох теплих слів — і все буде гаразд.

Але Інджішка Надгерна тих слів не знаходила, або, на зло, навіть не хотіла їх шукати, Отож між нею і чоловіком текла річка відчуженості, глибша за найглибше провалля.

Над Прагою без упину гриміла канонада.

Пані Надгерна якийсь час з ненавистю дивилась на свого чоловіка, нарешті не втерпіла і докорила, звичайно, тихо (як цього і вимагає «пристойність»):

— Пробач, Рудольфе, але ж ти зовсім не знаєш, про що говорить радіо?!

Професор Надгерни не відповів, заглиблений в читання.

Пані Надгерна ще більше розгнівалась:

— Я питаю, ти що, зовсім не знаєш, що робиться?

Професор Надгерни насилу повернувся з глибин забутого часу і простору, в які його перенесли друковані рядки, і автоматично буркнув:

— Угу?

— Жодних «угу» ясно? Німці йдуть на Прагу, розумієш? Які можуть бути «угу», коли наближається смерть! Може, тобі це байдуже, але мені ні! І взагалі, де ти витаєш своїми думками?

Професор Надгерни глухо, наче зі сну, загудів:

— Ну... Кант... Лаплас... гіпотеза...

— Ага, гіпотеза... у тебе завжди так... може ні? Завжди тільки гіпотези і жодної реальності. Німецькі танки за плечима, але пана професора це не обходить. Він розважається гіпотезами. Цікаво було б знати, що на це говорить твоя кантолапласівська гіпотеза? Ну, кажи, що говорить тобі ота твоя гіпотеза?

— ...ну, дедуктивний дослід... про походження сонячної системи...

Пані Надгерна істерично розсміялась:

— Я збожеволію — він возиться з сонячною системою, а однією ногою стоїть у могилі. І тобі не соромно — земля дрижить під кроками історії, ворожий чобіт топче рідний край, стовежа Прага-мати за хвилину буде в руїнах, ти чуєш? Візник, їдучи мостом, ляскатиме бичем і показуватиме, де вона колись стояла... але що тобі до цього!.. Для тебе батьківщина ніщо, тобі аби гіпотези...

Професор Надгерни під нестихаючою зливою слів зрештою таки відірвався од книги, підвів погляд, холодно запитав:

— Ти знаєш, як звучить категоричний імператив?

— Не знаю і не хочу знати, бо мені й не потрібно цього знати...

— Інколи буває потрібно. А тепер дай мені, будь ласка, спокій... — і знову заглибився в читання.

Пані Надгерна розлютилась іще більше (у неї знову було почуття школярки, яку вилаяли перед усім класом, почуття побитого щеняти):

— Хами, а не чехи — один сидить над гіпотезами, — вона огледілася й додала, — а другий — над каструлями...

Випадково Надгерна перший раз у житті була права.

Пан Салач міцно обіймав сірий полив'яний горщик.

Ловлячи щось ложкою, він бурчав з повним ротом:

— Мало поклала приправи, приправа плаває поверх соуса, а м'ясо треба ловити...

Незважаючи на своє невдоволення, пан Салач старанно шастав ложкою по дну горщика.

Дівчинка сиділа в кухні Птачкових на дивані. Водила ложкою в тарілці з супом і шепотіла:

— От іще одну рибку, що вміє говорити, зловимо зараз і з'їмо... — Вона піднесла ложечку до рота, потім опустила її і сонно сказала: — А я б, мабуть, заснула...

Пані Птачкова привітно посміхнулась:

— Ти хочеш спатки? То ходімо вже...
Стара жінка роздягла дівчинку і вклала її на дивані.

Настінний календар над диваном показував дату: 5 травня, 1945 рік, субота.

Пані Птачкова вкрила дівчинку ковдрою. Дівчинка в цей час лепетала:

— Всі будуть спати: і дівчатка, і черепашки, і слони, і курчатка, і ляльки, і бджілки, а у бджілок теж є ліжечка?

— Звичайно, є...

— І вони теж роздягаються на ніч?

— Та вже ж, роздягаються...

Дівчинка розсміялась:

— Знімають крильця, так? Знімають і вішають їх на стілець, як я платтячко, так?

— Звичайно, вішають, а тепер гарненько засни...

Дівчинка зарилась з голівкою в подушку і картату ковдру.

У бурхливому оркестрі повстання спокійно поцав годинник.

Раптом дівчинка схопилась, схвильовано простягнула руку до платтячка:

— Ой, мені треба щось... там у кишені... я хочу...

— Ну, що там у тебе, що ти хочеш?

— Там є... мені треба...

Стара двірничиха полізла до неї в кишеню, вийняла листівку із староміськими курантами і заспокоїливо спитала:

— Оце тобі?

Личко дівчинки засвітилось радісною посмішкою:

— Це, це!

Захоплено задивилась на листівку, потім підвела погляд на пані Птачкову і, посміхаючись, пролепетала:

— Красиві, правда?

— Що там, дитино? Я так не бачу, вже давно нічого не бачу без окулярів...

Але дівчинка на це не зважала, поринувши у світ образів, створених її фантазією, вона продовжувала:

— А знаєте, хто там живе, отут, на оцій листівці?

— Не знаю. Мабуть, така, як ти, дівчинка?

Дівчинка уразилась:

— І зовсім не дівчинка! Там живе... вгадайте, хто?

— Не знаю.

Дівчинка поважно прошепотіла:

— Там живе... там живе... Смерть... Отут... дивіться...— Дитячий пальчик поважно показував на староміські куранти, зображені на листівці.

В той час, як дзигарі уривчасто й астматично відмірювали час, на справжній площі, під справжніми курантами боролась Прага.

Під пурпуровими прапорами пожеж, у хмарах диму, час від часу пронизуваних дощем іскор, в похмурих мелодіях криків і зойків поранених, знову і знову натискали пальці пра-

жан на спуски гвинтівки і пістолетів, знімали запобіжники гранат, бились, як леви, помщаючись за приниження, борючись за право насолоджуватись радістю свободи, єдиної кінцевої мети, без якої не може бути гідного людського життя.

Вказівні пальці сотень чоловіків на Староміській площі під празькими курантами знову і знову натискали на курки своєї не дуже грізної і нечисленної зброї.

Далеко звідти, в іншій частині міста, в будинку № 44, малесенький дитячий пальчик водив по деталях картинки, обводячи зображення староміських курантів.

Дівчинка захоплено шепотіла:

— Отут, дивіться... живе... та Смерть!

Пані Птачкова поспішно перехрестилась:

— Фе, пустунко, перелякала ти мене, облиш такі розмови!

— Не бійтесь, адже вона зачинена... зачинена в цьому годиннику... до нас всна не може...

Радіо, що стояло в кутку кімнати на буфеті, безперервно знову і знову англійською та російською мовами просило допомоги.

По дорогах на Прагу гуркотіли гусениці фашистських танків з екіпажами, які знали, що всьому кінець, але у яких усе ще залишалась можливість страшно помститись гордому й нескореному місту.

Гусениці німецьких танків котилися на Прагу.

В убогій кухоньці празького двірника ніжно шепотіла стара жінка малій знайді:

— Ну то й добре, що зачинена... я тобі вірю... я її також не боюсь... але зараз уже будь хороша і спи...

Дівчинка знову вклалась на подушку і натягнула аж до самого підборіддя картату ковдру.

Настінний календар, що висів над її голівкою, показував дату: 5 травня, субота.

Дівчинка ще раз крізь сон прошепотіла:

— Ну добре, я вже справді сплю, тільки заспівайте ще пісеньку, як мамуся...

— Пісеньку? Яку? Я жодної не вмію...

— Ні, вмієте, а потім я зразу буду хороша і засну...

Пані Птачкова на хвилинку замислилась, шукаючи в пам'яті забутих текстів і мелодій, які вона чула й співала тоді, коли ще не було сивого волосся і зморшок на обличчі, коли вона була ще дитям і бігала додому греблею понад ставом.

Потім пригадала:

— Ну, що ж, якщо вже тобі так треба, то я заспіваю. Це — гарна пісенька, давно-давно мені співала її моя бабуся, коли ми вдвох поверталися з пасовиська чи з поля. Ось слухай!

На синім небозводі
Як зірочка вже сходить.

Старий тремтливий голос співав давню, за-

буту пісню про зірочку, що мерехтить на сьомому небі.

А в той час, як співав старечий голос, над містом, що боролось, увесь час спалахували нові й нові вогні, гриміла канонада, займався будинок за будинком. Іскристі снопи ракет здіймалися в небо.

Прага боролась не на життя, а на смерть. Вогненні стовпи вибухів і хмари диму піднімалися в нічне небо.

В кухоньці пані Птачкова співала дівчинці.

На синім небозводі
Як зірочка вже сходить,
Я спатоньки лягаю,
Щоб бог простив, благаю...

Стара жінка задивилась на дивну маленьку знайду.

Довго розглядала її личко, заспокоєне блаженством сну.

Не чула стрілянини, гуркоту, канонади, полинувши думкою в ті часи, коли вона молода, щаслива бігала босоніж по луках, а вдома раділа з затишку кімнати, бідної вечере, раділа, викладаючи матері, братам і сестрам усе багатство своїх переживань і вражень.

Пані Птачкова схилилась над дівчинкою, що вже міцно спала. Вигала спогадами у дорогих серцю краях свого дитинства.

Незліченні гусениці танків стомленої, але

все ще здатної на звірства армії Шернера, гримотіли на Прагу.

Дівчинка шепотіла крізь сон:

— А вранці будемо гратись на піску... будуватимемо...

Похмурий дощовий ранок 6 травня розпростер над Прагою свої сірі крила. Радіостанція Прага II передавала:

Офіцери бронетанкових військ, командири танків, з'явяться о 6 годині на площу Миру.

Громадяни, споруджуйте барикади, де є в цьому необхідність, де потрібно — стріляйте...

Місто Прага послуhalось заклику.

Дівчинка разом з мешканцями будинку № 44 і сусідами по вулиці будувала барикаду.

Йшов рясний теплий дощ. На вулиці стояв гомін розмов.

Пані Альбертова, елегантно і старанно вдягнена, так що навіть найдосвідченіше око не могло б помітити, що ніч вона провела в підвалі, також захоплено працювала, звичайно, в рукавичках...

Пані Надгерна, глянувши на неї, ехидно зазначила:

— Мадам завжди елегантна. І на барикаді в рукавичках!

Пані Альбертова спокійно відпарувала:

— А що ж, і на барикаді! Від цього я зроблю не менше! Подайте мені, будь ласка, оту стару пічку!

Надгерна люто шпурнула їй стару, діряву залізну пічку.

Альбертова з підкресленою старанністю уклала її в барикаду.

Клара Паткова ритмічно подавала Ірсові каміння з розібраної бруківки.

Раптом зупинилась:

— Як ви думаєте, коли приблизно будуть тут?

— Хто?

— Ну та хто ж, звичайно, росіяни...

— Будемо сподіватись, що скоро, будемо сподіватись...

— Я питаю не заради себе,— трохи знякловіло й невпевнено продовжувала Клара. Раптом набралась сміливості:

— Послухайте, як ви гадаєте, чи можуть оці звірі, оці жажливі потвори наважитись сьогодні ще кого-небудь стратити? — і подивилась на Ірсу так, наче сама була засуджена до страти.

— Наважитись... наважитись на вбивство, що ж, на це фашисти завжди готові, будемо сподіватись, що вони просто не встигнуть...

— О боже!..

Клара розплакалась, так само, як і похмурий ранок 6 травня.

Однак швидко опанувала себе і, силкуючись усміхнутись, промовила:

— Але ж і мрячить, правда? Ну, поїхали далі...— І енергійно почала працювати знову.

Неподалік від неї дівчинка старанно подавала Марті вивернуті з бруківки камінці. Почувши слова Клари, вона захоплено повторила:

— Ну, поїхали! — і піднесла до Марти новий камінець.

Але Марта не взяла його. Вона завмерла і, безвільно опустивши руки, вдивлялась у дощовий ранок.

Дівчинка хвилину допитливо дивилась на Марту, потім підійшла до неї і смикнула за руку:

— Ну, тьотю, поїхали, поїхали...

І тут раптом угляділа на Мартиній руці тоненький срібний браслет з підвіском у вигляді трилисника клеверу.

Мов зачарована, вона не зводила очей з листочків, якась згадка майнула в її свідомості, тінь страху і розпачу пролетіла по личку. Дівчинка прошепотіла:

— У моєї мамусі теж такий самий браслет.

Вона огляділась навколо і, видно, вперше за багато годин усвідомивши, що її оточують зовсім чужі люди, безпорадно, жалібно й тихо покликала:

— Мамо! — Видно, хотіла бігти додому.

Але тут шлях заступив їй Ондржей.

На голові в нього було старе діряве відро, в руці, як шаблю, тримав іржаву трубку. Він гримів відром, вимахував трубкою і кричав:

...а я рицар з Кбелікова
проткну тебе, як щипавку...

Дівчинка відразу забула про всі свої прикраси, розсміялась і, тікаючи від Ондржея, закричала:

— А мене й не проткнеш, а мене й не проткнеш!

Діти побігли аж до того місця, де професор Надгерни, Кратки та Салач вивертали кам'яні плити з бруківки. З розгону вони ненароком наскочили на них.

У Надгерного впали з носа окуляри, він їх спокійно підняв, протер, і оскільки трохи налякані діти тікали геть, мовчки знову надів їх і продовжував працювати далі.

Салач, який тільки й чекав першої-ліпшої нагоди на перепочинок, перестав викопувати каміння:

— Вас, пане професоре, здається, не так легко вивести з себе...

Надгерни, ні на мить не перестаючи працювати, відповів:

— Та чого там... Шкода тільки одного — гайнувати час...

Салач невиразно буркнув:

— Гм.

Надгерни після хвилиної мовчанки сухо додав:

— Часу, шановний, часу, цього найважли-

вішого в світі, мало... наука поглинає час... і я їм ніколи не вибачу, що вони забирають його в мене, як от зараз.

Салач, хоча й не зрозумів усього як слід, але, сповнений раболіпства, запопадливо закивав головою:

— Розумію, розумію...

Надгерни раптом зупинився:

— Я їм цього ніколи не забуду, як і те п'ятнадцяте березня¹, за яке вони ще колись будуть розплачуватися перед лицем світової цивілізації.

Салач знову запопадливо притакнув:

— Так, так, то була жахлива помилка, в ній виявилось усе їх звірство...

Пан Кратки підняв від пильної роботи своє спокійне обличчя дрібного чиновника і також втрутився в розмову:

— Яке там звірство?! Головним чином, німецьке тупоумство, перш за все їх тупоумство! Хіба можна так по-ідіотськи поводитись, коли хочеш панувати?

Салач і тут згодився:

— Так, так, вірно, ваша правда.

— Зрештою,— додав Кратки,— будьмо раді, що вони так скоро показали себе. Тому так скоро й програли.

— Аби тільки, аби тільки...— старався пан Салач.

— Жодних «аби тільки»,— майже запально вигукнув пан Кратки, те, що ми сьогодні переживаємо,— це їх похорон, дивно тільки, що у них іще не пропала охота складати голови...

Надгерни холодно зауважив:

— Німці, на жаль, ніколи не втрачають охоти вмирати...

Салач улесливо притакував:

— Так-так, вірно...

Кратки розходився:

— Не стільки хочуть, як мусять. Сьогодні скоріш мусять, бо навряд чи знайдеться ще ідіот, який би зараз хотів померти за Гітлера. Невже знайшовся б іще такий божевільний?

На п'ятому поверсі будинку № 44 перед портретом Гітлера, що висів на самому видному місці, стояв Курт Келх з несамовито витріщеними очима і рукою, витягнутою в націстському привітанні.

Курт Келх вітав улюбленого вождя.

Аж сюди, нагору, долинали звуки від споруджуваної барикади, чувся дзвінкий хлопчачий голос Ондржея:

...а я рицар з Кбелікова
проткну тебе, як щипавку...

Люта ненависть спотворила висохле, фанатичне обличчя Келха. Навшпиньки підбіг він до вікна із спущеною шторою, що мало означати, ніби в квартирі нікого немає.

Довго-довго дивився Келх крізь щілину у

¹ 15 березня 1939 року територія чеських областей була окупована німецькими військами.

штори на вулицю, слідкуючи за людьми, які метушилися на барикаді.

Він уважно придивлявся до кожного мешканця будинку, наче хотів пересвідчитись, чи всі внизу, на вулиці, чи ніхто, часом, не залишився вдома.

Праця на барикаді кипіла.

Фанатична ненависть на Келховому обличчі змінилась виразом нещадної люті. Він навшипиньки знову підбіг до портрета Гітлера, скинув руку в нацистському вітанні і прошипів, як навіжений:

— Sieg heil!¹

Потім обережно прочинив двері, крадькома вийшов на сходи і почав спускатися униз. На другому поверсі він обережно прослизнув у відчинену квартиру професора Надгерного, обачливо підкрався до вікна, що виходило на вулицю, і виглянув, непомітно відхиливши занавіску.

Метушня на барикаді не припинялась.

За занавіскою біля прочиненого вікна в кімнаті професора Надгерного стояв Курт Келх, пильно придивляючись до вулиці, потім він трохи відступив назад, поліз у кишеню, витяг пістолет і підняв запобіжник.

Позад нього, за склом шаф, у тихій дружній атмосфері вишикувались незчисленні книги, на корінцях яких були витиснуті імена велетнів німецького духу — Гегель, Фіхте, Гете, Шіллер, Кант...

А поряд них імена, азбука цивілізації: Гомер, Арістотель, Віргілій, Плутарх, Геродот, Софокл, Есхіл, Аристофан, Сократ, Сенека і багато інших.

Але Курт Келх не чув ні їх голосів, ані голосів, що промовляли його рідною мовою.

Захоплений темним кривавим виразом, у якому палиця для розбивання голів вважається річчю потрібнішою, ніж думка, ніж поезія, він просунув руку між занавісками.

Пані Альбертова подавала вивернуте із бруківки каміння молоденькій дівчині.

А та передавала їх жінці у сірій поношеній хустці, пов'язаній навхрест на грудях.

Дівчина розсміялась:

— Ну, раз-два... ловить... поки не прийшли сюди оті негідники!

Жінка в хустці похмуро пробурмотіла:

— Зажди, тільки-но вони з'являться, куди дінуться твої сміхи...

— Нікуди не дінуться, правда, пане Коварж? Ви ж мене знаєте, чи не так?

Літній пан Коварж загорлав:

— Як не знати, Лідушко, та ви ж як квітка!!!

— Але, коли треба, мию сходи...

— Це само собою...

Від дула пістолета ледь ворухнулась занавіска на прочиненому вікні в квартирі професора Надгерного.

Дівчина усе ще визивно сміялась.

Рапом над барикадою пронісся розкотистий гуркіт.

Наче хтось кинув важкий камінь.

Усміхнені уста дівчини якось дивно, винувато й здивовано скривились і поволі стулились.

Ледь помітно розсунуті занавіски на прочиненому вікні професора Надгерного теж щільно стулились.

Як зламана стеблина квітки, повалилась дівчина на землю.

Пані Альбертова хотіла підхопити її, але не встигла.

Люди, що працювали на барикаді, колом обступили дівчину, плутаючись у хаосі здогадів.

За шумом праці ніхто не почув пострілу.

Але всім було ясно, що дівчину підступно застрелили, і ніхто інший цього не міг зробити, окрім якогось фашиста.

Тільки хто він?

По цій вулиці проживало лише три німецькі родини.

Стара вдова — аж на другому кінці вулиці, але та втекла ще два тижні тому, як повідомила двірничка з двадцять третього номера.

— Потім ще одна родина, разом з тією, в будинку двадцять п'ять, але і вони вже виїхали, навіть з меблями, — розповіла жінка в сірій хустці.

— Крім них залишається тільки той, що живе в нашому будинку, Курт Келх, — істерично вигукувала пані Надгерна.

— Його також немає, — твердили мешканці будинку № 44.

— Та й він би цього ніколи не зробив, — захищав Келха двірник Птачек, — ми його давно знаємо, він живе тут уже понад двадцять років і ніколи не був за нацистів.

— Той би й курча не скривдив, — додала Птачкова.

Інші заперечували:

— Вірте німцєві!..

— За цього я ручусь, — ще раз потвердила Птачкова, — а крім того, він, напевно, виїхав — уже кілька днів я не бачила його, і штори в його кімнаті опущені; він так завжди робив, коли куди-небудь їхав. І взагалі він був людина порядна. Трохи навіть смішно, крім прання, він усе по господарству робив сам, і як гарно!

Голови всіх піднялися вгору. Вікна квартири Келха були щільно зачинені, штори опущені, так що від усього поверху віяло пустою (навпроти Келхової квартири було ательє художника, але той від самого початку війни жив десь на селі і лише зрідка навідувався в місто).

Робота на барикаді припинилася. З одного будинку вибігла невеличка жінка з обличчям, зморшки якого свідчили про злидні й страж-

¹ Sieg heil (нім.) — Слава перемозі (нацистське вітання).

дання. З нестямним криком і гіркими сльозами припала вона до мертвої дівчини.

— Вставай, моя Лидушко, що вони тобі зробили? Вставай, моя квіточко, не край серце матері, нікого ж у мене, нікого, крім тебе, немає!

Людські руки ніжно підвели її, інші понесли мертву.

Марта, яка до цього часу наче блукала в темряві, довго дивилася вслід сумній процесії, супроводжуваній материнськими риданнями:

— Вставай, моя люба, моя єдина пташко, мій рожевий цвіте!

Потім Марта повернулася до Клари і гірко промовила:

— Чому смерть вибрала саме її, що на неї не чекала, чому не мене? Адже постріл був скерований на нас усіх.

Клара співчутливо подивилася на неї і зауважила:

— Не гнівись бога, давайте краще працювати.

Всі знову взялися до роботи.

Але тривожні почуття не покидали їх.

Лякала підступність нападу, який ніхто не міг пояснити.

Фашисти можуть бути на даху, вони нічим не погребують.

І хоча Ондржей войовниче розмахував рукою від пічки, але вже не мав грізного вигляду. Для певності тримався поближче до матері, хоч і хваستався завзято перед дівчиною:

— Та я б отого німецького пацска як бахнув...

Дівчинка біла носком черевичка вивернуте з бруківки каміння, нікого не слухала і захоплено співала:

— Мертва, мертва, мертва...

Ондржей хотів переконати її в своїй хоробрості:

— Чуєш?! Я б того німецького пацюка зарубав...

Дівчинка продовжувала наспівувати:

— Мертва... вона мертва...

Вражений Ондржей розсердився, струсонув дівчинку за плече:

— Перестань дурити... ну!

Дівчинка перестала співати і прошепотіла, наче крізь сон:

— І буде на ній біле платтячко, білі черевички, білі панчішки, білий віночок...

— На кому?

— На мертвій.

— Неправда...

— Правда!

— Звідки ти знаєш?

— Знаю, завжди так буває. Коли у нас померла одна дівчина, та, у якої була плямиста кицька, я дивилася через вікно на балконі.

— Дуриш!

— От і ні... я бачила.

Ондржей дивився на дівчинку з жахом і захопленням. В ньому боролись суперечливі почуття, і це відбилося на його обличчі. З одного боку, цікавість і страх перед тим, про що почує, а з другого — заздрість, адже він добре знав, що в нього самого ніколи б не вистачило відваги дивитись на таке. Перемогти когось у грі — на це Ондржей був мастак, і для такого подвигу було байдуже, чи яскраво світить літнє сонце, чи кружляють сніжинки. Але стояти самому на балконі і дивитись на мертву — на це він був нездатний. І все-таки розпитував:

— А що та дівчина робила... ота мертва. Вона була там сама?

Дівчинка таємничо повідомила:

— Не са-ма. Там була ще... угадай хто?

Ондржей зітхнув:

— Не знаю.

— Смерть.

— А-а-а... що вона там робила?

Дівчинка, спостерігши неприховане хвилювання Ондржея, почала вигадувати:

— Вона сиділа біля постелі тієї дівчини, потім подивилася на вікно, побачила мене, а потім посміхнулася, весело посміхнулася, кивнула мені і щось сказала...

Ондржей дико заверещав:

— Неправда... іди від мене... Я боюсь... мамо... мамо... мамо,— і побіг до матері.

Дівчинка, заходячись сміхом, бігла за ним. Її розважало, що вона так налякала товариша:

— І сказала, і сказала...

Ондржей, тікаючи, горлав на всю вулицю:

— Мамо, мамо!

Налетів на пані Надгерну, а та, завжди рада приводу до сварки — єдиної розради в її нікому не потрібному житті, в ту ж мить вліпила йому добрячий потиличник. Цим було покладено край хлопчиковому самовладанню.

Ондржей іще відчайдушніше заверещав, заглушивши на мить гуркіт над барикадою.

Цей вереск враз розрядив важку й гнітючу атмосферу неспокою, тривоги, страху від щойно пережитого.

Ірсова, урівноважена у своїх вчинках і справедлива щодо слабких сторін свого Ондржея, завжди готова повірити, що покарання було цілком заслуженим, цього разу розлютилась:

— За що ви його б'єте? Своїх бийте, ясно!

Її слів було досить для того, аби пані Надгерна опинилась у своїй стихії, в потоці сварки, якої ніколи не підтримував її чоловік:

— А чого він на мене налетів, нечема? І не закидайте мені, що я не маю дітей, кам що до того, і взагалі, яке ви маєте право ображати мене? Багато ви собі дозволяєте! В мене й так нерви не витримують, а тут ще й ви!..

— В такому разі, вам треба поїхати до саторія.

— Ах, так! То ви вважаєте мене за божевільну? А хоч би й так, вам яке до цього

діло? Хіба життя тільки для нормальних людей? Я так більше не можу... ані хвилини більше не можу... оця стрілянина... ці вибухи...

В ту ж мить над мокрою від дощу Прагою знову пронеслася грізна гуркотлива мелодія канонади.

А в пані Надгерної почався новий нервовий приступ, супроводжуваний цілою зливою істеричних сліз.

До неї підбігла Птачкова, взяла її під руку, повела до будинку, заспокоїливо примовляючи:

— Ну, пані професоршо, ну чого ви так, опам'ятайтесь, усім нам треба ще трохи потерпіти, адже нам уже йдуть на допомогу, ходіте вниз, трохи посидите, відпочинете, ходіте!

Зніяковіла Їрсова намагалась вмотити стару жерстяну ванночку на самий верх барикади, але руки її тремтіли, видно, їй було прикро, що дозволила собі образити таку нещасну, в її очах, жінку:

— Треба ж такого,— виправдувалась перед собою Їрсова, власне, нічого страшного я їй і не сказала...— Але ванночка не хотіла лежати там, куди вона намагалась її вкласти, природна доброта підказувала жінці, що вона таки сказала зайве і що її нерви, якими вона завжди так добре володіла, цього разу підвели через Лідущину смерть.

Прогримів новий вибух артилерійського снаряду, Їрсова люто накинулася на Ондржея, винуватця усього зла, нагородивши його щедрим материнським потиличником:

— Це все через тебе, вітрогоне!

Ондржей, отримавши два, на його думку, несправедливі удари, жалібно й несамовито заревів:

— Не через мене, мамо, це не я, це вона увесь час лякає мене...

— Хто це «вона»?

— Ну, ота чужа дівчинка, що живе у Птачкових.

Їрсова довго і пильно придивлялась до малої обвинувачуваної.

А та спокійно собі викладала з камінців у канаві обабіч тротуару ставок, збирала уламки цегли, втикала їх у загачену воду і тихенько говорила сама до себе:

— Найбільша лебедиця була уся біла, на голові носила коронку із смарагдів і звали її Катержинка. Так само як і мене, Катержинка, і ходила вона до школи, ні, не ходила, а літала і мала буквар...

Дівчинка підвела очі на пані Їрсову, спитала:

— Лебеді теж ходять до школи?

Їрсова, як і всі інші, одразу ж підпала під вплив особливої сумної принадності цієї дитини і безвладно відповіла:

— Авжеж, що так... Дивись, Ондржею, як добре дівчинка грається. Тебе як звуть, маленька?

— Катержинка...

— Катержинка... гарне ім'я і гарна дівчинка. А ти, Ондржею, хіба не можеш бути таким, як вона? Бач, не можеш, лобуре! Стривай-но, я ще татові розкажу!

Їрсова швидко огляділа людей на барикаді. Але де це тато?

Їрса стояв на п'ятому поверсі будинку № 44 перед міцно замкнутими дверима німця Курта Келха.

Натискав на ручку, зазірав у замкову щілину, але углядив лише якусь скриню в передпокої і більше нічого.

З квартири не чулось ані звуку, як старанно він не прислухався.

На обличчі Їрси з'явився вираз нерішучості і розгубленості. Адже такою пусткою не може виглядати дім ворога. А, може, навпаки?

Артилерійська канонада гуркотіла над Прагою.

Травневий дощ зненацька знову вперішив, як з відра, і весело заспівав у водозливах.

І під лейтмотив канонади спокійно мовчали порожні, безлюдні поверхи будинку № 44.

Їрса нерішуче знизав плечима і пішов униз. На першому поверсі, пронизуючи тишу будинку, до нього долинув виразний голос Птачкової:

— Пийте, пийте, пані професоршо, це дуже впливає на нерви. Вода з цукром для нервів найкраще, можете мені повірити!

Їрса вийшов на вулицю.

Високо нагорі перед портретом Гітлера стояв Курт Келх з палаючими очима:

— Винищу, уб'ю! Вигублю! Ненавиджу! Ненавиджу!

В кухні Птачкових спокійно цокав старий годинник. Сухо відраховував хвилини добрих і злих часів, часів затишності сімейного життя, сповненого дрібного клопоту, прибирання, чищення, покупок, і часів героїзму.

Годинник мірно цокав, підсумовуючи час, в лоні якого дрімала справедливість.

Під його маятником сиділа на дивакі пані Надгерна із склянкою в руці, схлипувала і жадібно пила воду.

Над нею, біля годинника, висів календар з датою — 5 травня, субота. Птачкова наділа окуляри і відірвала листок, відкривши нову дату, надруковану червоним — 6 травня, неділя.

До простої кухоньки знадвору донісся гуркіт вибухів.

Птачкова зітхнула:

— Ну й неділя ж сьогодні, нічого не скажеш. Такої ще не було!

Над Прагою гриміла канонада. Шумів тихий травневий дощ.

На барикаді біля будинку № 44 всі знову завзято працювали.

Пан Прошек, іще один мешканець цього будинку, досадливо, гидливо і обережно, щоб, бува, не забруднитись, подавав кам'яні плити з розібраної бруківки старому чоловікові в поношеному люстриновому піджачку.

Працювати поруч з таким сусідом для підтоптаного франта пана Прошека, одягненого в елегантний, — на його думку, — костюм, було великою образою. Звичайно, коли б у нього було хоч трохи здорового глузду, він зрозумів би, що в цьому костюмі він зовсім не має вигляду вишукано одягненої людини, а скоріше скидається на бідного провінціального актора, який після багатьох злигоднів придбав випадково для свого гардеробу якусь строкату суміш речей і вдягає її з легковажним недбальством лорда. А втім, представникові провінціальної сцени, якому заради нового костюма частенько доводилося відмовлятися од вечері, мабуть, легше було надати своєму одягові аристократичного вигляду, ніж панові Прошеку.

Колись, звичайно, було зовсім просто замовити собі розкішний костюм і модні черевики по нозі яскравожовтого кольору, а всю цю пишноту завершити зеленим капелюхом з китцею.

Це було за тих часів, коли імператорська австрійська армія розпалась, не залишивши своїм хвацьким поручикам нічого, окрім поради за допомогою франтівських манер якусь утримуватися на хиткій поверхні життя.

Пан Прошек не марнував часу. З благословінням склав він на дно чемодана білий військовий мундир, додав до нього дві-три пам'ятки про офіцерські бали і, не зволікаючи, запропонував усю свою приналежність прив'ялій дочці власника невеличкої празької друкарні.

А далі вже не робив нічого. Жив, як належить коронованому принцу, який ошчасливив родину дрібного підприємця, спричинився до появи на світ довготелесої білявої спадкоємиці роду — Їржінки, бо навіть був на стільки ласкавий, що у своєму прізвищі Прошек почав писати звичайнісіньке чеське «ш» замість тризначного німецького.

Збігали роки, невеличка друкарня тестя процвітала і, якщо й не дозволяла коронному принцу пану Прошеку вести життя, гідне поручика кавалерії, то все ж давала йому кошти на те, щоб елегантно вдягатися, бувати там, де йому подобалось, і з'являтися додому, коли заманеться.

Але одного дня, як це завжди буває, тесть помер, і невеликий, але певний прибуток, зник.

Перші місяці, навіть роки, пану Прошеку жилося навіть веселіше, ніж звичайно. Він став власником процвітаючого підприємства і звільнився од чемного, але надто обачливого тестевого контролю.

Життерадісний пан Прошек вплив на широке русло життя з блаженним переконанням, що друкарня його ніколи не підведе і що завжди — вранці, в полудень чи ввечері, коли в цьому буде необхідність, — видасть йому із своєї каси стільки, скільки він потребуватиме.

А потреби в пана Прошека тепер, коли його ніхто не перевіряв, були чималі. Одеколони, бежові пальта, пошиті регланом, замшові рукавички, на жаль, ніхто даром не давав.

В карти йому також не пощастило. Тузи, королі, дами і валети ніяк не хотіли поєднатись у таких комбінаціях, щоб сап'янове портмоне наповнилось грошима.

Минав час, пан Прошек франтив, прогулювався по головних празьких вулицях, то зайде в який-небудь веселий заклад трохи розважитись, в іншому місці посидить за картами, а ще в іншому — послужливий офіціант запропонує меню, з якого він, як колишній офіцер, звичайно, вибирав найвитонченіші страви і найіскристіші напої.

Непоказна маленька друкаренька була досить живуча. Вона зносила всі вибрики свого хазяїна аж до того часу, поки по країні не прокотилася жахлива криза.

На цей раз друкаренька підвела, і огрядний сердитий пан у чорному плащі без церемоній оголосив, що з цієї хвилини пан Прошек стає власником лише того, що має в кишенях.

Зітхнувши, Прошек почав оглядати вміст своїх скринь і незабаром з'ясував, що з цього часу, а йому якраз минав шостий десяток, він недовго зможе бути елегантним. Та що там далеко загадувати!

Але жити все-таки десь треба, не менше як тричі на день їсти (звичайно, вже тільки дома) і, безумовно, час від часу бувати серед людей.

Зрештою, не обов'язково грати в карти самому, можна давати поради іншим, користь від гри та сама.

Коли відкривати пляшки з содовою водою, корки стріляють не гірше, ніж в пляшках з шампанським, а в певному віці така заміна напоїв навіть корисна.

На жаль, для того, щоб замінити келих шампанського на склянку содової води, щоб посидіти позад картярів, а не біля столу, також потрібні гроші. Важко навіть уявити, які неблаганні бувають офіціанти, як просто неможливо будь-де задарма посидіти, розважитись, повеселитися, як важко буває недбалим жестом відкинути багате меню, усвідомлюючи, що замість усіх цих ласощів на вечерю буде лише пара напівхолодних сосисок. Офіціанти неблаганні, а людина чим старіша, тим пожадливіша до радощів життя.

Як вийти з цієї складної ситуації? Пан Прошек з неї вийшов по-своєму. Рівно об 11 годині, вичепурений, напахчений, у плащі з регланом, поруділому на швах, в черевиках, завжди надміру намащених кремом (ніхто не повинен

помітити, що вони вже добряче поношені) справжнім франтом виходив він з будинку № 44, щоб поринути у світські розваги.

Після того, як за ним зачинялись двері, слабкий запах одеколону швидко зникав у плебейських пахошах картопляного супу, картоплі в мундирах, в ароматі наспіх підігрітих сосисок і гуляшу з конини.

День у день пані Прошкова і її дочка Їржіна наввипередки працювали: накинути петлю, протягнути, спустити петлю. Ще раз і назад.

В занедбаній квартирі першого поверху будинку № 44, розташованій навпроти помешкання Кратких, без упину цокали в'язальні спиці, і мати з дочкою наплітали кілометри петель, кілометри шалей і хусток, гори светрів, шапочок, скатертин і рукавиць.

І все це заради того, щоб бог-батько і бог-чоловік у своєму бежовому пальті, заощадливо напахченому, міг десть далеко в місті не дбало й граціозно вклонятися знайомим.

Спливав час. Мати з дочкою плели, а пан Прошек прогулювався празькими вулицями. Так було аж до завірюшного березневого ранку, сповненого зойків, сліз і проклять.

В той ранок пан Прошек наче ожив.

Він стояв на тротуарі і проймався картинами вступу фашистської армії у місто. Того дня пан Прошек повернувся додому у незвично веселому настрої. В його голосі з'явилися рішучі нотки. Зайшовши до кухоньки, він наказав:

— Залиште своє дурне плетіння, настають нові часи, новий порядок, справжня дисципліна, тепер їм покажуть демократію, хамам!..

Від 15 березня 1939 року Пан Прошек наче знову на світ народився. Його вже трохи згорблена і сутула спина якось по-молодецькому вирівнялась, а виходячи на вулицю, він крокував немов під звуки маршу.

І в той час, як у темній кухоньці не вмовкало цокання, брязкання і тихий дзенькіт двох лар-спиць — смутне анданте старіючої жінки і дівчини — їх пан і повелитель, пожирач мізерних прибутків від кілометрів вив'язаних петель, не дбало і франтувато тинявся по знеславленому місту, роздивлявся вивіски кав'ярень і пивничок, заходив усередину, сідав неподалік столиків, за якими веселились загарбники і шукав будь-якого приводу для знайомства.

Часом йому щастило. То тут, то там офіцери пускалися з ним у розмови, вислухували базікання про загублену кар'єру через несправедливий розпад великої австрійської монархії. Інколи вони навіть випивали з ним і, честь їм та хвала, за випите платили.

В такі дні пан Прошек повертався додому в піднесеному настрої, і до безупинного цокання спиць вплітались його захоплені вигуки:

— Ух, чорт забирай, оце так армія! Оце так муштра!..

Протягом семи літ окупації день у день роз-

мувалось веретено часу, цокали й цокали в'язальні спиці.

А елегантний пан Прошек годинами просиджував десть у кутку різних ресторанів, кав'ярень і пивничок, де бенкетували окупанти в фашистських уніформах.

Пан Прошек після багатьох років знову жив.

Деякі обставини, правда, підсвідомо затьмарили його радість.

Окупанти аж ніяк не прагнули ожити його друкареньку. Він марно сподівався, що завдяки всемогутньому чудотворному втручання коричньових і зелених мундирів, якимсь чином повернеться той блаженний час, коли перед ним шанобливо зігнеться спина касира і тремтячий голос повідомить: «Так, пане шеф, в цьому місяці все чудово».

Та у коричньових і зелених мундирів були, видно, важливіші клопоти, ніж воскресіння Лазаря — друкареньки.

Їх аж ніяк не турбувало, що увечері на його тарілці поруч з картоплею з'являвся чимдалі менший шматок погано підігрітої сосиски чи ковбаси.

Німецькі офіцери в кашкетах, оздоблених емблемою смерті — мертвою головою, — зовсім не прагнули до близького знайомства з колишнім австрійським гусаром. Якось, коли Прошек вельми шанобливо підійшов до їхнього столу, вони досить-таки нечемно виставили його.

А одного дощового полудня, коли пан Прошек примазався до товариства двох офіцерів вермахту і з таємничим виглядом признався: «Ich habe Verbindung mit eses»¹ — сталося щось просто незрозуміле.

Один з офіцерів вермахту, почувши ці слова, схопив його за комір бежового пальта, яке пан Прошек так дбайливо зберігав, і, відчутно копнувши його ногою, гаркнув:

— Weg! Du Hund!²

Тієї ночі пан Прошек не спав. Тут щось «не грало». Але що саме, мозок колишнього австрійського поручика не здатний був похопити.

На всіх фронтах переможної війни відбувалося щось погане.

Усі навкруги в один голос твердили, що зелені й коричньові мундири програли війну.

Що мав робити пан Прошек?

Він був чоловік світський, завжди елегантно одягнений, але боязливий, мов заєць. Отож він мовчки йшов викопувати каміння з бруківки, хоч і ремствувала франтівська душа колись хвацького австрійського гусара.

Артилерійська канонада гриміла над Прагою.

Тихо шарудів запашний травневий дощ.

Пан Прошек, який подавав кам'яні плити літньому чоловікові у люстриновому піджаку, несподівано розгнівався:

¹ Ich habe Verbindung mit eses. — Я маю зв'язок з СС (нім.)

² Weg! Du Hund! — Геть! Собако! (нім.)

— Ось, будь ласка, вже неділя, ранок, а панів-переможців і близько немає. Кажу вам, що все це було завчасно! Завчасно? Навіть гірше того. Я переконаний, що всі ці чутки пускають самі німці.

Старий розхвилювався:

— Вам, може, взагалі не віриться, що ми, нарешті, переможемо?

— Та хто його зна.

— Скажіть, пане, ви чех, чи німець?

Заєць в душі пана Прошека злякався:

— Звісно, чех.

— То краще замовкніть.

— Та я ж нічого не кажу, тільки те, що вже неділя, пообіді, а жодного танка визволителів і не видно.

— Хай це вас не турбує, ввечері вони будуть тут!

— Воно то вірно, але що буде з нами, де ми будемо, поки надійде вечір?

Та пан Прошек переживав даремно.

Він при доброму здоров'ї дочекався вечора у сховищі будинку № 44, сидючи на складаному стільці серед своїх чемоданів, ковдр, домашніх речей, і зараз глузливо примовляв до дружини й дочки під цокіт їхніх в'язальних спиць, який зливався з гуркотом канонади.

— Ось, вже десята година, а панів визволителів і досі немає. Жодного танка, жодного літака. Поки що чути лише панів окупантів, які вже, мовляв, програли війну!

Канонада гриміла, не вшухаючи.

Радіо відчайдушно кликало на поміч.

В темному, каламутному світлі запорошеної лампочки перед паном Прошеком на кухонному стільці сидів професор Надгерни і машинально читав назви міст на шкалі приймача, що світилася зеленим світлом:

Лондон

Брюссель

Цюрих

Париж

Москва

Берлін

Прага

П Р А Г А—машинально по складах читали очі, машинально карбував мозок.

Прага, перша буква «п», п'ять літер, п'яте травня, п'ятий місяць, рік 1945, на кінці 5, на початку «п», п'ять літер, п'ятий день, п'ятий місяць, п'ятий рік, що це — кабала? Символіка? Дурниці! Два рази по два — чотири і ніколи більше, пістолет на пістолет, гвинтівка на гвинтівку, та чи є вони у нас? Чи мають їх там? А може, не мають?

Канонада гриміла, радіо водало, назва «Прага» світилася в кількох місцях шкали, біля цілої колонки назв, але чому Прага сьогодні так жахливо самотня?!

Радіо закликало, просило, благало.

Прошек слухав із зневажливою усмішкою:

— Коли б ця ваша революція вам боком не вийшла! А ви дивіться, Їржко, і ти, стара,

боронь боже вас встрявати куди не слід, або зайве балакати. Хай ті ідіоти самі розплутують.

Пан Прошек погордливо оглянув сусідів по сховищу, очі його бігали від обличчя до обличчя. Люди сиділи, неголосно розмовляючи, де-хто ходив з кутка в куток, обличчя у всіх були похмурі, стомлені.

Лише Ірса, старший по сховищу, був майже спокійний.

Ондржей Ірса спав на розкладушці, Салач вечеряв, буркочучи щось над гарячою сковородкою з соусом, до якого його тремтяча рука сипнула забагато перцю.

Надгерни читав, Кратки та його дружина про щось тихо й заклопотано розмовляли.

Канонада гуркотіла.

Радіо водало.

Марта апатично дивилася кудись у простір, потім взяла сумочку, дістала листа і при каламутному світлі запорошеної лампочки жадібно почала читати.

Очі її зупинялись на останній літері, потім знов і знов перечитували спочатку. «Пам'ятай, ти була і залишишся єдиним, останнім смыслом мого життя. Твій Ян».

Марта заплакала. Рука, в якій вона тримала листа, впала на коліна, як засохлий лист.

Клара підвела голову, помітивши, що Марта плаче, встала, підійшла до неї і співчутливо спитала, чи не може вона чимось допомогти.

Марта ще дужче розплакалась.

Клара якусь хвилину порпалась у своїх клунках, нарешті, знайшла термос, налила в склянку чаю, дістала з коробки трохи печива, ніжно погладивши при цьому дрімаючу матір, і повернулася до Марти.

— Хоча б це ви мусите з'їсти, так далі не можна, ви вже другий день і крихти в роті не мали.

Марта заперечливо похитала головою. Не хоче їсти, не може, не буде.

— А що ж ви хочете?

— Вмерти.

— Вмерти, яке безглуздя, яка брехня! Коли б ви справді мали померти, навряд чи ви таке говорили. Ви кажете, «вмерти», як кажуть: «хочу пити», або «хочу їсти», або «випитись», чи «напудритись». Та чи знаєте ви, що значить справді вмерти? Це кінець, чуєте, кінець! А знаєте, що значить кінець, абсолютне припинення життя? Не знаєте і тому так страшенно грішите. Ви б такого не говорили, якби знали, що за хвилину за вами прийдуть і розстріляють або повісять.

Радіо кликало.

Канонада гриміла, Клара Паткова все говорила і говорила. Даремно говорила.

Марта з радістю пішла б в небуття, з радістю вмерла б. Вона схвилювано клялася Кларі, що при кожному нальоті молитися, щоб бомба влучила у сховище і вбила її.

Клара сказала, що вона також по-своєму

молиться. Але вона молиться про дарування їй життя, вона хоче залишитися живою. Хай навіть одна — та ні, про таке й думати не можна, — але вона хоче дочекатися справедливої відплати.

В затишній кухні Птачкових в кутку на дивані в одній сорочечці лежала дівчинка, яку підібрали на вулиці. Вона бавилася клубком шерсті і стиха шепотіла до грибочка, на якому штопають панчохи:

— Я принц Казімір, жоден смертний переді мною не вистоїть!

Канонада гуркотіла.

Радіо в кутку на буфеті волило.

Птачек з дружиною сиділи біля столу.

Птачек крутив цигарку з назбираних недокурків.

— Ось позбудемось цих негідників, тоді й відпочинемо.

Птачкова зітхнула:

— А я вже бачу, як наша Ема стоїть на дверях.

Салачова, яка тихенько, мов та мишка, щоб нікому не заважати, підігрівала щось на плиті, мовила:

— А вона повернеться, напевно, деь ховається, або може загубилася, як он та мала.

Салачова подивилася на дівчинку, що бавилася з наперстком.

Дівчинка щебетала, шепотіла сама до себе:

— Жив колись змії. Ось пішов він одного разу до міста за принцесою, щоб зжерти її, а з фортеці як почали по ньому палити!

Гуркіт артилерії посилювався.

Дівчинка весело розсміялася:

— Бум!

Все гучніше й гучніше гриміли залпи над містом.

Дівчинка весело сміялася, прислухаючись до жакливого смертоносного ритму канонади.

— Бум! Бум! Бум! Ти чуєш, змію Краку? Швидко ти помреш від страху.

Птачек, який все ще крутив цигарку з недокурків, промовив стиха:

— Тоді, під час першої світової війни, в Італії також лупили з гармат, тільки у нас було краще куриво.

Дівчинка, почувши останні слова Птачека, заспівала:

— Куриво, куриво,
Сказав котик Муриво...

— Спи вже, кнопка, — суворо сказала Птачкова.

— Не хочу, — закапризувала дівчинка. — І ніяка я не кнопка...

Радіо на буфеті розповідало про жакливі бої на Староміській площі.

— Чуєте, — прошепотіла Птачкова, — а ви ще дивуетесь, чому я так турбуюсь. Адже перукарня, в якій працює Ема, міститься саме там.

Старий Птачек, який все ще незграбно крутив цигарку, спробував заспокоїти її:

— Та Емки в тій перукарні давно вже немає!

Завжди лагідне обличчя пані Птачкової аж скривилося від люті. Вона схвильовано повернулася до Салачової, яка старанно мішала щось у зеленій емальованій каструльці:

— Ви тільки послушайте його! Я просто дивуюсь, ніяк не можу зрозуміти, та невже тільки я, мати, повинна турбуватися, коли одна дочка зараз деь на Жишкові, а друга на Староміській площі. Він гадає, що я маю танцювати тут!

— Танцювати не треба, — заспокоював її Птачек, — нема з чого, але і розум втрачати не слід. Я наших дочок знаю, вони смерть обминуть.

Ворожа артилерія співала свою жакливу пісню над Прагою. Вікна, хоч і прикриті знадвору віконницями, сухо й загрозливо деренчали, немов смерть хотіла зірвати їх з завіс і знищити все, що стояло на її шляху.

Салачова знову квапливо перехрестилася.

— Йй-богу, здається, наближається.

Птачек, нарешті, зробив самокрутку і закурив.

— А чом би й ні, але я певен, пані Салачова, до нас не дійде. Німців тут поблизу немає, і допомога, здається, вже недалеко.

Наче на підтвердження його слів радіо знову почало кликати на допомогу.

Відчайдушно благало англійською і російською мовами.

Кликало, кликало, кликало...

Пані Салачова кинула мішати у зеленій емальовій каструльці і сердито вигукнула:

— Ну це вже ні на що не схоже! Що, врешті, роблять ці американці і росіяни, чому вони не йдуть? Трохи оцету, бува, не маєте? Цей соус завжди потребує трохи оцету, бодай краплинку.

— Ось, візьміть. — Птачкова подала їй пляшку.

— Дякую, коли все закінчиться, я вам поверну.

— Я вже сказала, щоб ви про таке й не сміли говорити. Ах, хто знає, що буде з нами, коли все закінчиться!

Канонада ревла над Прагою.

Палали будинки, по нічному небу шастали прожектори, вистежуючи літаки.

Люди боролися, страждали, вмирали.

Марта сиділа на лозяному кріслі в сховищі будинку № 44 і, тихо плачучи, шепотіла.

— Ні-ні, я вже не хочу, не можу, не буду жити, — знову і знову повторювала вона богохульні слова в обличчя смерті, яка без угаду бешкетувала в місті, що не припиняло боротьби.

Клара Паткова помітила, що всі у сховищі з цікавістю поглядають на Марту.

Вона підійшла до молодшої жінки, яка гірко плакала, відвела її у куток і сіла поруч неї на

ковдру, простелену на невеличкій купі ву- гілля.

— Прощу вас, пані Марто,— заспокоювала вона ласкаво сусідку,— годі плакати, згадайте про тих, хто бореться там, у місті.

— Не хочу, не можу, я не витримаю цього,— уривчасто шепотіла нещасна жінка, захлинаю- чись від ридань.

— Що ви говорите, навіщо так грішити? Хоч ми, правда, мало знайомі, але я знаю, у вас добре серце, ви не можете не думати про те, що там, у місті, вмирають за нас і заради нас, невже вам і справді їх анітрохи не жаль? Невже у вас немає до них ані краплі поваги і співчуття?

— Ні, у мене вже нічого немає, крім ба- жання не жити.

— І вам не соромно? Це ваше горе, напев- но, породжене якимось сердечним почуттям, абсолютне ніщо, чуєте, ніщо, порівнюючи з стражданнями, муками і скорботою тисяч. Ни- ми сповнена сьогодні кожна празька вулиця. Вибачайте, що я кажу так відверто, але в сьо- годнішній боротьбі, в якій беремо участь ми всі, це набагато важливіше, ніж причина ва- ших сліз. Я знаю, любов — велике і прекрасне почуття в нормальних умовах, але приходить час, коли це стає справою одиночок.

— Я знаю, це, може, й так, але все моє жит- тя було в ньому,— схлипнула Марта.

Клара гірко всміхнулась:

— Я розумію вас, хочете, розповім трохи про себе, може, вам це якось допоможе? Я та- кож мала людину, яка була єдиним смислом мого життя. Ви, можливо, тільки посварились або не погодились у чомусь одне з одним, і таке буває між людьми, але він може повер- нутись, знову подзвонити по телефону, все буде залежати тільки від вас! А той, кого я кохала, чекає на страту, ось в цю хвилину, кожної секунди, поки я з вами розмовляю, його можуть повести і вбити. І бачите, я не ремствую, не кидаюся в розпач, не мучу се- бе, як ви. Я не така дурна, щоб ставити вам за приклад себе. Я тільки хотіла б, щоб ви усвідомили: не все для вас втрачено.

З кутка, де сидів професор Надгерни, доли- нали жалісні заклики радіо.

— Для мене життя — його любов. Мені ні- чого не залишилося, крім смерті.— Марта без- утішно, гірко ридала.

Гармати співали свою жахливу пісню над палаючим містом, яке боролось в ореолі про- жекторів.

Клара довго з співчуттям дивилась на Мар- ту, потім погладила її по голові і стиха про- шепотіла:

— Зачекайте хвилинку, я дістану зараз що- небудь, щоб ви заспокоїлись.

Вона швидко пройшла по сховищу і запи- тала у всіх присутніх, чи немає, бува, у когось крапель для заспокоєння нервів. Альбертова з готовністю запропонувала свою багату домаш-

ню аптечку і пішла разом з Кларою до Марти.

На невеличкому просторі підвалу, ледве освітленому лампочкою, зав'язалася незаба- ром бесіда між трьома жінками про таке най- важливіше питання їхнього життя, як любов.

Марта вперто відстоювала свою думку, що кохати можна тільки раз у житті.

Клара погоджувалась з нею:

— Так, але це мусить бути справжнє кохан- ня у повному розумінні цього слова.

Альбертова вислухала обох молодих жінок, потім холодно, з іронією досвідченої жінки сказала, що любов — це безглуздя, витвір фантазії, щоб людям не так трудно жилося.

— А взагалі, мої юні подруги, навіщо і для чого говорити про любов, коли над нами і над містом витає смерть?

Канонада гуркотіла.

Місто Прага боролось.

Тисячі рук натискали на курки пістолетів. Ті, хто боровся, не думали ні про життя, ні про смерть, у всіх була одна думка, щоб місто, яке вони захищали, було вільне.

У підвалі будинку № 44 трое жінок згадува- ли про своїх коханих. Але які несхожі були ці спогади!

«Мій милий Петр,— згадувала Клара,— це було так давно і водночас так недавно. Ти зайшов до канцелярії, де я працювала, а по- тім ми разом пішли до кафе, сонце світило так яскраво і очі твої були блакитні, наче море, якого я ніколи не бачила, і, можливо, не побачу. А потім ти мені сказав, що не все у світі гаразд, що багато людей страждають; я повірила твоїм принципам, твоїм поглядам, можливо, все це з любові до тебе, тому що твої слова звучали так переконливо, але я знаю, що готова була вмерти за твої ідеї. По- тім тебе схопили і заарештували, і в мене ще певніше зміцніли твої ідеї, я зрозуміла, що ти правий, я знаю, якщо ти загинеш, я стану на твоє місце, заради тебе й інших».

Мартині спогади знову і знову повертались до тієї хвилини, коли до крамниці з усіляким дріб'язком і оздобами для жінок вперше за- йшов Ян і попросив якусь брошку. Марта ви- брала йому потрібну дрібничку — латунне серце, простромлене стрілою з якорем на лан- цюжку; вона і в голову не клала, що чоловік, який купив звичайну дрібничку, знову повер- неться і вона навіки потрапить у полон такого кохання, що для неї вже не існуватиме на сві- ті нічого, крім його обличчя, голосу, обіймів, крім невпинного чекання побачень.

Пані Альбертова також згадувала. Згаду- вала з усією пристрасною іронізуючою інтелі- гентки. Обличчя її коханців невиразно спли- вали в пам'яті, з'являлися то там, то тут, мов перелітні птахи, що не приносили ні щастя, ні горя.

Канонада гриміла, радіо в коридорі безпе- рервно кликало на допомогу, повідомляло про хід повстання.

У вузькій келії підвалу троє жінок поринули у спогади.

Канонада гриміла.

Радіо водало.

У вузькому підвалі Паткових сиділи три жінки. Але які несхожі були вирази їхніх облич.

Сповнене відчаю обличчя Марти, тривожне і в той самий час щасливе Кларине обличчя, і, як завжди, з відтінком іронії обличчя пані Альбертової, яка, зітхнувши, сказала:

— Ах, мені треба ще на ніч намазатись кремом, навіть на таку ніч. Не можу ж я діждатися кінця повстання старою бабою!

До підвалу зайшла пані Паткова.

— Чи не знаєш, Кларо, до якого клунка я поклала свої ліки? Щось у мене серце розболілося через цей шарварок.

Клара одразу ж забула про попередню розмову і прудко скочила на ноги.

— Не втомлюй себе, мамо, марними розшуками, я певна, що ми забули їх на полиці у ванній. Я пам'ятаю, де вони стоять, зараз збігаю.

— Прошу тебе, дівчинко, не ходи нікуди, а що як...

— Я розумію,— засміялася Клара.— Німці бомбардуватимуть наш будинок? Але, мамо, не бійся, я миттю повернусь.

Пані Альбертова знову запропонувала свою багату аптечку, може, у неї знайдеться щось для пані Паткової?

Клара з вдячністю відмовилась.

— Ви дуже ласкаві, але у мамі свої ліки.

Тоді пані Альбертова охоче запропонувала піти разом з Кларою до них на квартиру, принаймні пані Паткова почуватиме себе спокійнішою, коли вони підуть удвох.

Пржектори розтинали травневе небо.

Ревла артилерійська канонада.

А на всіх празьких площах, на всіх вулицях і завулках, в кожному кутку і за кожною стіною стара воячка Прага боролася за свою свободу.

Боролася за неї в сухій тріскотняві пістолетних пострілів, у вибухах гранат, в зойках, стогонах пораниених та умираючих.

Місто Прага боролось.

Клара з пані Альбертовою йшли по затихлих, сповнених таємничості, безлюдних сходах будинку, який в гуркоті канонади, що долинала знадвору, нагадував дім з якогось фантастичного сну.

Дорогу освітлювало миготливе нерівне світло ліхтарика, старанно прикритого долонею, як наказав їм обачливий Ірса.

Обидві жінки увійшли до помешкання Паткових, пробралися до ванної і почали навпомацки шукати пляшечку з ліками. Вони і тут із співчуттям згадували про Марту.

— Я вже й не знаю, як її втішати,— мовила Клара.

Пані Альбертова сухо засміялась:

— І не старайтеся, дорога. Любов, як грип, дехто з нього одужує, а дехто і вмирає. Будемо сподіватись, що вона не помре. Від любові, чи, як там кожен по-своєму називає, коли хочеш, завжди можна вилікуватись. Поверте моєму слову, мене ця бацила вже не раз крушила у житті, а я, як бачите, жива. Зараз важливіше те, що у цій пітьмі ми нічого не знайдемо. Ввімкніть, дорога моя, світло. За одну секунду нічого не трапиться, нальоту ж зараз немає.

Клацнув вмикач. В яскравому світлі електричної лампочки жінки побачили полицки, заставлені коробочками з пудрою, всілякими кремами та пляшечками.

Канонада ревла, прожектори замітали небо, радіо звідусіль водало про допомогу.

Лампочка у ванній байдуже освітлювала ряд пляшечок, серед яких була і та — з ліками, для старого хворого серця.

Клара радісно вигукнула:

— Ага, ось вони. Я ж казала, що ми забули їх у ванній.

В цю мить грізно пролунав сухий пістолетний постріл.

Надвірне вікно розлетілося на тисячу уламків, дрібні скалки дощем посипалися на дно ванни.

Обидві жінки з криком жаху вибігли з квартири, забувши навіть про ліхтарик, і ринулися темними сходами вниз, до сховища. За якусь мить вони, важко дихаючи, розповідали, що хтось стріляв у них через надвірне вікно.

По сховищу будинку № 44 пронеслися страх і сум'яття.

Канонада і всі небезпеки повстання здалися нічим, порівнюючи з усвідомленням, що десь поблизу будинку, а, можливо, навіть у самому будинку на них чатує підступний ворог. Обличчя людей зблідли, хвиля жаху змила з них фарбу, тільки вираз Ірсового обличчя став ще твердішим.

Ірса, певно, здогадувався, чи, може, підозрював, хто стріляв.

— Це вже переходить усякі межі! Прошу, друзі, ходімо зі мною. Мені ваш добряга Келх ніколи не подобався. Хто піде зі мною?

Надгерни та Кратки, не вагаючись, визвалися разом з Ірсою оглянути будинок. Клара також хотіла йти з ними, але мати із сльозами на очах благала не кидати її, нікуди не ходити.

Кларі довелось поступитися материнській просьбі. Замість неї без жодних вагань до гурту чоловіків приєдналася пані Альбертова.

Троє чоловіків і одна жінка повільно підіймалися темними сходами вгору.

Внизу, у сховищі, прислухаючись до розмов стривожених жінок, Марта тихо сказала:

— Чому я не пішла з ними? Можливо, там був би кінець усьому.

На цей раз Клара мовила суворіше:

— Я вже сказала вам, якимось, що ви не має-

те й краплі сорому, можу повторити це і раз. Чи не думаєте ви, що все це жарти?

Артилерійська канонада гриміла над містом-борцем.

Ірса, Надгерни, Кратки і Альбертова довго оглядали розбиту шибку у ванній. Нарешті Ірса холоднокровно заявив, що він огляне квартиру Келха. Не віриться, щоб той залишив місто.

Всі четверо, не кваплячись, пішли вгору, на п'ятий поверх. Перед зачиненими дверима Келхової квартири вони нерішуче зупинилися. Верхній поверх здався занедбаним і безлюдним і Ірса, незважаючи на всі підозри і здогади, змушений був поступитися своїм супутникам, які в один голос твердили, що Келха тут, напевно, немає, що він ніколи і не міг стріляти.

Хто його знає, хто це міг бути!

Адже п'ятдесятирічна людина — не акробат, а у надвірне вікно ванної Паткових можна було стріляти тільки з горища або з даху.

Після деякого вагання недовірливий Ірса погодився, що вони мають рацію.

Ірса, Кратки, Надгерни і Альбертова попрямували сходами вниз до сховища. По дорозі пан Кратки запевняв, що Келх застарий на таке дикунство.

Голос пана Краткого глухо і водночас лунко розлягався порожніми сходами:

— Келх уже старий для такого дикунства...

Двері горища повільно розчинилися. На порозі з'явився Келх з пістолетом у руці: він обережно крався до своєї квартири...

Ірса, Кратки, Надгерни, Альбертова увійшли до сховища.

— Нікого ми не знайшли. Треба бути обережнішими. Хай ніхто не виходить ні на подвір'я, ні на вулицю.

Настінний календар над диваном все ще показував 6 травня, неділю.

Але час не зупинявся ні перед ревом гармат, ні перед вибухами бомб, ні перед зойками та стогоном бійців, що гинули на барикадах; час був байдужий до хвилюючих картин героїчної боротьби міста, для якого зараз вирішувалось питання — бути чи не бути.

Ірса спокійно зірвав листок календаря з червоною датою неділі і на його місці з'явилася чорна сімка, понеділок.

Празьке радіо без угаду волато у гуркоті канонади, у тріскотинні пострілів:

— Розгортаймо революційну боротьбу! Смерть німецьким окупантам!

Та до слуху деяких слухачів долетіли і німецькі зведення такого змісту:

В напрямку Драждяни — Стрегау війська Червоної Армії прорвалися в Чехію.

Серця тих, хто почув це, переповнилися радістю.

Але серця тих, хто чув тільки ревіння канонади, вибухи бомб і безвідрадний шурхіт травневого дощу, болісно стискувалися.

Варто було почути заклики по радіо, щоб усвідомити трагедію міста, яке майже без зброї вело бій за своє визволення.

Радіо кричало про бої на Жишкові.

Легідна пані Кратка, яка зараз аж тремтіла від хвилювання, страдницьким голосом мовила до чоловіка:

— Господи, боже мій! Чи ти чуєш, Богуміле, адже десь там і наш Іржі!

Кратки безпорадно розвів руками і з відчаєм у голосі, хоч і намагався бути спокійним, сказав:

— От мерзотники, але не хвилюйся, Руженко, їх час уже минув.

Канонада гриміла, ревла, гуркотіла.

Гуркіт її вже чувся значно ближче.

Радіо безперервно і відчайдушно кликало на допомогу.

Надгерна істерично розридалася, стискаючи худими руками скроні.

— Ні, я збожеволію від цього.

Прошек зневажливо всміхнувся:

— Що ж тут дивного, милостива пані? Я це казав з самого початку. Гарну свиню підклали нам пани-визволителі!

Завжди надто чемний пан Кратки раптом несамовито закричав:

— Облиште, будь ласка, ці фашистські промови! Чуєте?

— Правда — це по-вашому фашизм, он як?

Кратки, трохи заспокоївшись, презирливо кинув:

— Йолоп.

Прошек аж підстрибнув від люті:

— Хто йолоп, пане? Ну, ні, пробачте, пане, це ви скажете, коли все закінчиться!

— Так, але тоді ви мовчатимете!

— І це ви будете мені наказувати або забороняти?! Ви?!

Надгерна вигукнула:

— Негайно замовкніть! Я вам буду наказувати і забороняти, пане Прошек! Вас слухати — ніякі нерви не витримать!

На крик Надгерної, немов слаба луна, озвався змучений Кларин голос.

— Я вже не можу більше цього витримати, я мушу будь-що довідатися, що робиться в Панкраці, у місті.

Канонада ревла над Прагою, над її вулицями і будинками, над сховищем будинку № 44, над Клариним відчаєм.

Ревла над Панкрацькою в'язницею.

Там, у вузькій камері, вже багато місяців і днів Петр міряв кроками час і простір, міряв надію і безнадійність часу та простору — часу різного, простору обмеженого.

Туди, сюди, вперед, назад.

Вже кілька місяців, кілька тижнів і кілька днів.

Без надії, без впевненості, з єдиним бажанням: жити або вмерти заради того, для чого потрібно жити.

Сюди, туди, вперед, назад.

І весь час тільки чекання, чекання.
Лише сьогодні інакше. Там, далеко в місті, гуркоче канонада.

Хриплі акорди її жахливої мелодії доносяться до вузьких камер в'язниці, заглушуючи тупіт черевиків по цементній підлозі.

Це була страшна канонада.

Але вона не могла заглушити водоспаду радісних надій, які вирували у серцях в'язнів, вселяли впевненість у перемогу.

Канонада ревла.

Та коли вона на секунду вшухла, пильне, натреноване вухо в'язня чуло то тут, то там сухий тріск гвинтівок та пістолетів тих, хто думав з ним заодно.

Туди, сюди, вперед, назад — міряли кроки до нестями вимірний простір камери.

Канонада гриміла.

В'язень міряв кроками простір камери.

Але серце його калатало від радості.

— Стріляйте, винищуйте, вбивайте! Можете і мене вбити, однак це ваш кінець. Наші борються, руські прийдуть, обов'язково прийдуть! Ох, як би я хотів бути з вами! Але я і тут з вами кожною своєю думкою, усім своїм диханням. Товариші, боріться, тримайтеся!

І зовсім, зовсім тихенько серце питало: «А що ти робиш, Клара?»

Канонада гриміла.

На дивані в кухні Птачкових спала дівчинка. Паткова і двірничиха сиділи біля столу і про щось тихо й стурбовано розмовляли.

— Та хіба я вас не розумію? — пані Паткова похитала головою. — Я також мати і можу уявити собі, що б зі мною робилося, якби Клари не було тут.

Двірничиха намагалася взяти себе в руки, але марно. В голосі її бриніли сльози:

— Бідолаха, моя маленька, вже третій день сидить у тому пеклі, голодна, напевно!

— Про це ви не турбуйтеся, її там нагодувать. Адже ми тут помагаємо одне одному.

— Старша, Лідка, хоч не сама, вона із свекрухою, а от Емочка, пташка моя бідолашна, сама серед того страхіття! Я вже й не знаю, що б їй сказала, як вона повернеться...

Двері в кухню розчинились, і на порозі стала Ема Птачкова.

— Привіт, мамо!

Птачкова прудко скочила на ноги:

— Протинне дівчисько, де ти пропадала?

— На вулиці! Боже, яка я голодна, мамо! — Ема кинулася до духовки, в якій, по давно вже заведеному в сім'ї порядку, завжди було щось поїсти.

Дівчинка одразу прокинулася, сіла на дивані, уважно стежачи за новоприбулою.

Птачкова стурбовано заметушилася.

— Стривай, я підкладу дровець, хай трохи підігріється.

— Та для чого гріти, мамо? Я зараз і цвяхи б їла. Господи, ну й весело було там!

— А де ж ви були, панночко? — поцікавилась Паткова.

Ема ковтала прохололі картопляні галушки.

— У підвалі, на Староміській площі, ніяк не могли вийти на вулицю, лише сьогодні пошастило задвірками й дахами дістатися додому.

Дівчинка, яка досі з цікавістю спостерігала за Емою, раптом схвильовано вигукнула:

— Ой, і ви там були, панночко?

Ема лише зараз помітила її:

— Привіт, Снігуронько, звідкіля ти тут з'явилася?

— Я не Снігуронька, а Катержинка.

— Хай буде Катержинка, — погодилась Ема, тримаючи виделку в руці.

— Адже там... там Смерть?

Ема раптом кинула їсти і промовила якимось дивним для свого віку і вдачі тоном:

— Так, дівчинко моя. А що ти тут робиш?

Дівчинка цілком серйозно повідомила:

— Я загубилася.

— Бідна ти моя, але нічого, все буде гаразд. Тепер, мабуть, багато таких дівчаток, що загубилися. Мамо, в тебе немає трохи кави, справжньої, га?

— Зараз зварю, щоб ти заспокоїлась. Є ще жменька зерняток, берегла на чорний день.

— Не турбуйся, мамо, я вже зовсім заспокоїлась, — Емине смугляве обличчя аж посіріло.

— Так-так, я вже спокійна, вірніше хочу бути спокійною. Знаєш, мамо, якого страхіття я там надивилася! Хоч і кажуть, що людина звикає до всього, але до цього я звикнути не могла... Уяви собі, — і дівчина стиха, ледь чути почала розповідати про пожежу у Староміській ратуші, про тривогу і страх, в якому жили голодні, брудні полоненики підвалу, кожної хвилини чекаючи, що фашисти почнуть стріляти по сховищах з вогнеметів. Врешті-решт вони не витримали і, ризикуючи скрутити собі в'язи, кинулись навтьоки дахами і вулицями, які поливалися вогнем з вікон горіщ. Вона розповідала про хвилини, коли почувала себе зацькованим звірем, якого кожної хвилини можуть вбити, про все, що бачила і чула, аж поки не відчинила двері своєї рідної домівки.

Ема розповідала.

Канонада гриміла.

Радіо кликало.

Нитка страшних спогадів обірвалася.

Емине обличчя поволі набувало свого кольору. Тремтяча рука знову простяглася до їжі.

Мати поставила перед дочкою чашку з кавою і ніжно погладила її по волоссю, наче дочка була ще зовсім маленька.

Двері кухні знову відчинились.

Альбертова і Клара привели, вірніше — майже принесли пані Кратку. Ще годину тому обличчя її було звичайним обличчям старішої в спокої духу жінки, яка знає, що

прийшла її осіння пора. А зараз це було обличчя великомучениці.

Всі в кухні з жахом дивилися на неї.

Альбертова сухо і владно промовила:

— Пані хотіла б прилягти на хвилинку. Дозволите?

Птачкова одразу ж зрозуміла, що трапилося щось зле.

— Та ради бога, будь ласка!

Альбертова, Клара, пані Паткова і двірничиха повели пані Кратку до кімнати.

Здивована Ема і дівчинка з цікавістю дивилися на цю журну процесію.

Раптом Ема помітила, що в кухні є ще хтось — молодий студент з гвинтівкою в руці, певно, якийсь боець із барикад.

Ема і студент довго дивилися одне на одного.

Канонада гриміла.

Радіо кликало.

З сусідньої кімнати почулося здавлене, тужливе ридання, сповнене безнадії, і чийсь заспокійливий шепіт.

Студент стиха мовив:

— Мені дуже шкода, але хтось мусив їм про це сказати.

Ема теж тихо запитала:

— Про що?

— Ну, що їхній Їржі опівдні загинув.

— Ах, боже, це жахливо, він же у них був один!

— Я знаю.

— Бідна мати. А де ж це сталося?

— Там, на горі, на Жишкові, він просив мене, щоб я передав привіт матері... і я пішов... я не хотів... нас там мало... я мушу негайно знову...

Ема підвелася:

— Стривайте, я дам вам що-небудь поїсти, чашку кави, сигарети.

— Дякую, тільки, якщо можна, швидше (він поліз у кишеню). Ось у мене лист від Їржі, він написав його на той випадок, коли б з ним щось трапилось...

Студент хотів був піти у кімнату до жінок.

Ема затримала його:

— Не туди, віддайте його батькові, він стоїть у парадному, так буде краще.

— Гаразд, ви маєте рацію.

Студент вийшов у коридор.

Ема стояла, немов закам'янівши, серед кухні.

Канонада гриміла і гриміла.

Радіо кликало, кликало.

Дівчинка стала на дивані і прошепотіла:

— Панночко, панночко!

Ема байдуже запитала:

— Що ти хочеш, Снігуронько?

— Не Снігуронька, а Катержинка.

— Ах так, Катержинко!

Дівчинка таємниче запитала:

— Вона з ним прийшла?

— Хто?

— Ну ця — Смерть?

Ема, яка зовсім не чула, що говорила дівчинка, сумно промовила:

— Не знаю, можливо.

Дівчинка прошепотіла:

— Так, вона тут, я знаю! Чуєте, панночко, вона, певно, тут залишиться? Залишиться тут, і я її побачу?

Пані Альбертова вийшла з кімнати з незвичайним для неї виразом на обличчі. Вона наче дивилась відсутнім поглядом кудись у далечінь крізь час і простір, потім оглянула кухню і пробурмотіла:

— Пробачте, чи нема у вас сірників?

Ема стрепенулась, підбігла до плити, схопила коробку з сірниками, подала Альбертовій. Та взяла її якимось механічним рухом, нервово запалила сигарету і жадібно затягнулась.

Дівчинка з цікавістю спостерігала за всім, що відбувалося навколо, ледь чутно при цьому нашіптуючи дитячий віршик:

Муха Ганочка
Загубила братіка,
Вистеж його, мисливчику,
Задзвони у дзвони!..

Канонада гуркотіла.

Радіо кликало.

Пані Альбертова якусь мить курила мовчки. Потім тихо сказала, можливо, до Еми, а можливо, й сама до себе.

— Іноді мені спадало на думку, що це жахливо — не мати дітей, але сьогодні я вже не жалію, бо діти можуть вмерти, а це...

Та за хвилину, вона опанувала себе і вже спокійним голосом мовила:

— Я трохи вийду на подвір'я. Така чудова травнева ніч...

Канонада гуркотіла.

Радіо кликало.

Пані Альбертова вийшла з кухні.

Дівчинка напівголосно наспівувала:

На добраніч, котику,
Котику-Муркотику...

Гуркіт канонади долинав на подвір'я будинку № 44.

Іноді його розтинало сухе торохтіння кулеметів, якому вторили оглушливі вибухи гранат. В цей гуркіт впліталися і швидкі й короткі пістолетні постріли.

Світло ракет час від часу заливало небо і дахи, мимохідь торкалося стіни великого будинку та наглухо зачинених вікон, кидало недобрый землистий відблиск, вихоплюючи з п'ясти два-три хирляві куші з садка будинку № 44.

В темряві подвір'я було видно, наскільки це дозволяло світло ракет, дві чоловічі постаті.

Один з чоловіків був ще молодий, але згорблений від тягаря звістки, яку приніс. Другий—

старий, згорблений під тягарем років і одержаної звістки.

В кухні Птачкових дівчинка пошепки наспівувала:

Яка чудова травнева ніч...

Травнева ніч проходила містом, що боролася, з цікавістю задивлялася на розцвітаючі каштани, на бузок, на молоду травичку в парках. Але шати її були закіптявлені димом з гармат, пошматовані артилерійськими пострілами, розірвані вибухами бомб, обпалені вогнем незчисленних пожеж, що сягали аж у саме небо, застилаючи зірки. А може, їх і не було в цю ніч?

Та й хто дивився на них тут, у місті, що боролася?

Дівчинка шепотіла:

Яка чудова травнева ніч...

Травнева ніч під грізне звучання революційної симфонії і гуркіт канонади крокувала містом, подвір'ям будинку № 44.

Зелений спалах ракети у небі на секунду освітив дві чоловічі постаті на подвір'ї.

Молодший з зусиллям випростався і стиха промовив:

— Пробачте, я не хотів...

Гадючі язики прожекторів лизали травневе небо.

Старший довго мовчав, потім через силу сказав:

— Я розумію і дякую вам. Мій Їржі...

— Ви не повинні так убиватись. Ви мусите, мусите погодитись, що він загинув не марно.

— Я знаю, знаю. Тільки розумієте, я дуже любив його.

Студент повернувся до сховища.

На темному подвір'ї, освітленому синюватими допитливими очима прожекторів, в страхитливому гуркоті канонади, Кратки на самоті прощався з тим, кого любив більш за все на світі і кого приніс у жертву місту, що боролася.

В кухні Птачкових на дивані спокійно лежала дівчинка, натягнувши ковдру до самого підборіддя, і уважно спостерігала за всім, що відбувалося.

Вона бачила, як увійшов студент, як дістав портсигар, як, подякувавши Емі, сів до столу.

Студент пив каву.

Ема, стомлено спершись на край столу, через силу запітала слабким голосом:

— Плакав?

— Вголос — ні. Він у душі плакав, розумієте?

Ема сумно хитнула головою.

Студент підвівся.

— Ну, мені вже час до товаришів. Дуже вам вдячний за

все, я знову почуваю себе міцним, особливо дякую за сигарети.

Ема квапливо промовила:

— Зачекайте, я дам вам іще пару, мені їх хтось подарував сьогодні, коли ми пробиралися по риштаках.

Вона дістала з сумочки кілька сигарет і подала їх студентові.

Пальці її торкнулися руки юнака, їхні погляди зустрілися.

Над містом гриміла канонада, смерть в усіх її образах крокувала по місту.

Але тут, у кухні, на якусь мить зазвучали перші акорди одвічної мелодії пробудження весни.

— Ви дуже хороша...

— Ема, Ема Птачкова.

— А мене звуть Каміл.

Ема засміялася:

— Тільки Каміл?

Студент додав, також всміхнувшись:

— Каміл Ренч, якщо вже так треба, Каміл Ренч, філософ-недоучка, дякуючи панам фашистам.

— Ви своє наженете, ось тільки б вискочити з цієї халепи.

Студент захоплено вигукнув:

— Можливо, ми з вами колеги?

— Ну що ви? Я — і навчання? В мене дуже неспокійна вдача, саме відповідає моему ремеслу — робити кучері дамам. — Ема всміхнулася: — Головне, що я можу при цьому балакати і балакати. Я люблю побалакати, а у вас, мабуть, це не дозволяється.

Канонада гриміла.

Радіо на буфеті кликало.

— До побачення, панно Емо.

— До побачення, і просто Ема.

— До побачення, Емо.

— До побачення, пане Ренч.

— До побачення, Каміле, — поправив її студент.

Молоді руки сплелися в міцному потискові.

Канонада гриміла.

Радіо кликало.

Ема вирвала свою руку з Камілової руки, зняла щось із ланцюжка на шиї і простягнула юнакові:

— Я не знаю, ви, може, будете сміятись, що я марновірна, але візьміть на щастя цього срібного зайчика, мені мама подарувала його в день народження. Нехай він боронить вас од лиха.

Студент з такою обережністю і повагою взяв і поклав у нагрудну кишеню недорогого прикрасу, немов одержав усі скарби світу.

— Спасибі, велике спасибі!

Потім витяг з петельки пальта вузьку забруднену червону стрічку і подав її Емі:

— Ось вам од мене на згадку, якщо... якби я...

Ема тихо і злякано зашепотіла:

— Заради бога, благодаю вас, мовчіть і... до побачення.

— До побачення.

Студент зробив кілька кроків до дверей, потім рвучко обернувся, підійшов до Еми, обняв її і, невміло поцілувавши, швидко вибіг у коридор.

Канонада гриміла.

Ема, немов зачарована, стояла серед кухні, шасливо всміхаючись, і тримала в руці вузеньку забруднену червону стрічку.

Дівчинка, яка досі уважно стежила за всім, що тут відбувалося, захоплено вимовила:

— Ой, панночко, він поцілував вас? Він поцілував вас, так?

Ема задумливо спитала:

— Ти що там базикаєш, цокотухо?

— Я не цокотуха, я Катержинка.

Ема зняла з вилоги костюма штучні братки, приколола на їх місце червону Камілову стрічку і крадькома ніжно погладила її. Потім кинула квіти дівчинці:

— Це тобі. Візьми, щоб і ти мала щось на щастя, Катержинко-цокотухо!

Дівчинка схопила квіти і радісно засміялась:

— Ой, які гарні!

— От бачиш, ну а тепер спи, на добраніч!

Ема вийшла до сусідньої кімнати.

Дівчинка пригорнула квіти до себе, притиснулася до них личком і одразу ж заснула.

Канонада гриміла.

Дзигарі показували 21.50 за середньоевропейським часом.

Радіо в кутку на буфеті закликало:

Вже три дні і три ночі ви боретесь, як леви, тримайтесь далі на своїх постах, тримайтесь, як наші друзі на барикадах, як вільна чехословацька радіостанція, яку вже тричі нещадно бомбардували вороги.

Біля входу до будинку № 44 стояла пані Альбертова.

Помітивши у примарному світлі прожектора самотню постать жінки, студент підійшов до неї, попрощався:

— На добраніч.

— На добраніч. Ви вже покидаєте нас?

— Мене чекають товариші.

— Їм дуже важко?

— Та ні, коли б тільки достатньо зброї, ми б показали тій наволочі, де раки зимують! Найважче я пережив сьогодні, коли сказав про сина тій жінці, а пізніше її чоловікові. Страшна, дуже страшна роль вісника смерті.

— Розумію...

— Вони ж, бідолахи, не знають, як Їржі загинув, я їм сказав, що його влучила куля, а насправді було не так. Уявіть собі,— сказав студент, дуже хвилюючись,— на нього наїхав

фашистський танк і розчавив його гусеницями. Я не можу, не можу згадувати про це!..

Канонада гриміла.

Пані Альбертова запитала уривчастим, хрипким голосом:

— Яка кара має бути їм за це? Скажіть, яка?

— Прошу вас, ніколи не говоріть їм про це!

— Та чи ви сповна розуму, як я можу?!

— Розумієте, коли я про це згадую, в мене одразу починають тремтіти рвки. У вас немає, бува, сірника, я хочу закурити?

— Немає, а коли б і були, однаково не дала б. На нашій вулиці не можна курити, хіба тільки у сховищі. Вогник сигарети — чудова мішень, а тут десь засів ворог — обстрілює нас уже другу добу: і вдень, і вночі.

— Це вони роблять всюди, негідники!

— Знаєте, у мене досить міцні нерви, але й я вже починаю здавати. Відчуваєш себе безпомічним, чекаючи з голими руками, поки аж сюди дійдуть ці вбивці, а вони дійдуть...

— Невже ви тут не маєте ніякої зброї?

— А де б ми її взяли? У вас і то її невістачає.

— Це жакливо!

— І я так думаю. Скільки разів за останні години я шкодувала, що викинула свій пістолет, у мене був малесенький дамський. Хоча б такий зараз мати, все ж почувала б себе певніше.

— І взагалі ні в кого немає?

— Тільки Їрса, старший по будинку, має пістолет. Але хіба це зброя?

— Слухайте, я спробую що-небудь дістати для вас, адже вам так не можна залишатись,— збуджено мовив студент. Напевно, він згадав про чорнооку дівчину, з якою щойно прощався в скромній кухні двірника.

— Дістаньте і принесіть, будемо за вас бога молити,— засміялась трохи скептично Альбертова.

— Щось дістану, слово честі, дістану,— серйозно запевнив її студент,— а поки на добраніч.

Стінний календар над диваном у кухні Птачкових показував дату: 8 травня, вівторок.

Закордонні станції, крім московської, повідомляли про визволення Праги, в той час, як чеське радіо закликало:

Іменем міжнародного Червоного хреста, припиніть стрілянину, щоб можна було евакуювати людей з районів, охоплених пожежею!

Годинник показував 9.46 ранку.

Радіо в кутку на буфеті відчайдушно заволоало:

Деякі німецькі солдати вбивають мирних чеських жителів, грабують. Відповімо на це бандитам міцним ударом! Забезпечте кожного бійця зброєю! Зміцнюйте, де треба, барикади! Будуйте нові! До бою!

Канонада не вгавала.

Час повільно спливав над містом, що боролось.

Пані Альбертова сиділа на дивані і спокійно намазувала обличчя кремом.

Крім неї, в кухні були Птачкова, Надгерна, Ема, Клара і Салачова, котра, як завжди, щось варила на плиті.

На обличчях усіх жінок видно було занепокоєння і страх.

Надгерна з ехидством звернулася до Альбертової:

— Вам ще не набридло чепуритись?

— Не набридло і не набридне.

— Ви, видно, і в домовині будете мазатись?

— Там вже, напевно, ні,— з холодною посмішкою відповіла Альбертова.

Ема втрутилась у їхню розмову:

— Знаєте, пані Альбертова, я вас розумію і дуже заздрю, що у вас нерви кращі, ніж у мене.

— І що я молода — ви це теж хотіли сказати? Але не вірте мені, Емочко, я верзу казна-що, вже з останніх сил.

— Боже мій, невже вони взагалі не прийдуть? — обурювалася двірничиха. — Невже вони хочуть, щоб нас побили, як тих кролят? Хіба вони не чують або не бажають чути, як ми просимо допомоги?

— Слово честі,— задумливо сказала Клара,— я вже й сама нічого не розумію, адже вони мали бути тут давно.

Радіо відчайдушно заклиало англійською і російською мовами.

Жінки замовкли.

Канонада гриміла.

Несподівано страшенний вибух струсонув будинок. Це вже було, безсумнівно, близько. Потім ще вибух і ще.

Жінки збуджено заговорили, перебиваючи одна одну:

— Що це? Ви чуєте? Що це було? Бомбардують? Десять близько впала!

— Я зараз побіжу спитаю,— вирішила Клара і кинулася до дверей. Але тут на порозі з'явився Ірса. Обличчя його здавалося спокійним, та навіть недосвідченому оку було видно, що цей спокій удаваний.

— Прошу зберігати абсолютний спокій. Я мушу повідомити, що фашисти прорвали барикади на Високій вулиці.

В кухні запала мертва тиша. Її порушила Альбертова: вона повільним рухом дістала з кишені костюма сигарети і, некваплячись, запалила сірник, рука її ледь помітно тремтіла. Випустивши хмарку диму, Альбертова, удавано байдужим тоном, спитала:

— На Високій? Це значить, що вони од нас за три вулиці...

— Я збожеволію! — істерично вигукнула Надгерна і схопилась руками за голову.

— Спокійно, пані професоршо. За три вулиці і десять барикад,— підкреслив Ірса.

— Вони нас тут усіх переб'ють, як зайців! Пустіть мене, я не можу тут більше сидіти! — Надгерна в панічному страху кинулася до дверей.

Ірса владно поклав міцну робочу руку їй на плече.

— Прошу вас, пані, не так швидко і не хвилюйте марно інших. Цим зараз справи не виграєш.

Радіо в кутку на буфеті водало.

Приймач у сховищі також кликав.

Жителі будинку № 44, які переживали цей тривожний час у підвалі, невдовзі почули від Ірси жахливу новину.

Про це свідчили їхні обличчя, очі, застигли від жаху перед смертю, яку їм готували німецькі фашисти.

Лише обличчя професора Надгерного залишалося зовсім спокійним. Очі його невтомно знову і знову впивались у вірші Гете:

Той тільки гідний щастя і свободи,
Хто кожен день за них іде на бій.

Радіо кликало.

Канонада гриміла.

І до її далекого грізного гуркоту вплітали-ся нові й нові звуки близьких вибухів.

— Що я казав! — аж підстрибнув Прошек і почав нестямно крокувати з кутка в куток. — Вони вже тут! Єзус Марія, невже ці росіяни взагалі не прийдуть? Боже мій, така чудова армія! Вона б швидко розправилася з цими хуліганам! — Пан Прошек явно охолонув до есесівців.

Та що тут дивного?

За три вулиці лютувала фашистська смерть. А смерть, хай навіть у хвацькій уніформі СС, не викликала захоплення у пана Прошека. Зараз йому були миліші росіяни в закуреніх гімнастерках. Тому він так схвилювано повторював:

— Невже росіяни взагалі не прийдуть?

Немов для відповіді на його запитання з кухні вийшов Ірса.

Прошек міцно схопив його за рукав:

— Я кажу, пане Ірсо, де ж зараз росіяни?

Ірса холодно урвав його:

— Не знаю, підіть спитайте їх. І взагалі прошу всіх беззастережно слухатись мене! Для істерик ще вистачить часу.

— Вистачить часу,— бурмотів, жуючи ковбасу, Салач.— Вистачить, поки по нас почнуть палити з вогнеметів.

— Замовкніть, будь ласка, пане Салач,— вперше за всі дні боязко промовила пані Прошкова, дов'язуючи зелений светр.

— Але ж це правда, вони так роблять,— знову пробурмотів Салач і відкусив чималий шмат ковбаси.

— Боже, боже, ну й життя! — зітхнула Ірсова.

— Що ж, мила пані, ми самі його вибрали,— плямкаючи, буркнув Салач.

Надгерни поклав книгу на радіоприймач, запалив сигарету і сказав, немов відповідаючи на останні Салачові слова:

— Треба, друзі мої, читати історію.

— А нам від цього не легше, пане професор. Раніше хоч не було літаків і танків.

— Зате було щось інше.

На сходах майнула чиясь постать. До сховища увійшов студент Каміл Ренч. В руці він тримав якийсь дивовижний предмет і напружено вдивлявся в напівтемряву, що панувала у сховищі.

— Шукаєте когось, юначе?—ввічливо запитав професор Надгерни.

— Та я ось приніс це для однієї пані.

— Для якої?

Студент засміявся:

— Я навіть не знаю, як вона виглядає, було темно, коли я з нею розмовляв.

Надгерни звернувся до Марти, яка сиділа на стільці в найтемнішому кутку сховища:

— То була не ви?

Марта, яка взагалі не розуміла, про що йдеться, сказала:

— Ні, це помилка.

Прошек, котрий дещо бачив під час своїх екскурсій до окупантів, одразу ж упізнав принесений юнаком предмет і заlementsував:

— Викиньте негайно! Це ж фауст-патрон! Кому я кажу, викиньте його негайно!

На обличчі Надгерного вперше за останні дні з'явилася гордовита усмішка:

— Навіщо викидати таку гарну і корисну річ? Цією штукою можна піввулиці висадити в повітря!

— Господи, боже мій!—заголосила Їрсова.— Лише цього нам бракувало! Хіба довго до нещастя, а тут же малі діти?!

Каміл Ренч, який хотів потрапити до кухні скоріше для того, щоб побачити Ему, ніж розшукати жінку, якій він обіцяв принести зброю, якомусь невпевнено, з нерішучістю, властивою молодим людям, коли вони соромляться своїх таємних почуттів, сказав:

— Подивлюся, може та пані там...

— І залишіть там цю річ, вона нам знадобиться.

Надгерни розкрив книжку на сторінці, де лежала закладка, і його сірі, з сталевим відтінком очі знову машинально забігали по рядках при темному світлі лампочки.

Каміл Ренч відкрив двері і, побачивши серед жінок ту, котру шукав, зніяковіло привітався:

— Добрий день, Емо.

Ема аж засяяла від радості:

— Ой, Каміле, звідки ви тут?

Пані Альбертова також впізнала його:

— А, це ви, мій вчорашній Ромео? Ви мене, напевно, не запам'ятали?

— Не запам'ятав, але приніс,—і Каміл показав на фауст-патрон.

Розгублені жінки дивились на нього з страхом.

— Слава вам!—вигукнула Альбертова.— А куди ж ми його поставимо, щоб люди не лаялися?

— Поставте там, в кімнаті, за шафу,—запропонувала Птачкова.

Ема, яка радісно ловила кожну Камілову усмішку, вигукнула:

— Звична мамина схованка, починаючи від різдв'яних подарунків і кінчаючи фауст-патроном, правда, мамо? Але поставте його самі туди, я знаю, яка це страшна штука. На Староміській площі я бачила її, так би мовити, в роботі.

Студент кивнув головою на знак згоди, жінки з'юрмилися навколо, дивлячись, як він укладав фауст-патрон між шафою і пічкою.

— Де ви його дістали?—поцікавилась Альбертова.

— Ми сьогодні вранці захопили німецький склад.

— І одразу ж згадали про нас?

Ренч значуще промовив не до Альбертової, а до Еми:

— Я завжди виконую те, що обіцяю. Ну, а зараз мені треба повертатись до наших.

Юнак зібрався йти.

Жінки затримували його, пропонуючи їжу, каву, сигарети.

Каміл відмовлявся.

— Як взагалі справи? Що нового?—Питання сипалися одне за одним.

— Всякі чутки ходять. Треба сподіватися, що незабаром тут будуть руські.

Ема, скориставшись загальною метушнею, підійшла до Каміла і прошепотіла, показуючи на вилогу костюма:

— Я ношу вашу стрічку...

Каміл вдячно посміхнувся і стиха сказав:— Я також.

Він почав прощатись, але в дверях знову обернувся. Вся його обережність, страх, що він виказує себе й свої почуття, кудись зникли. Юнак вже не бачив жінок, він бачив лише одне обличчя, на яке дивився очима любові. Він забув про смерть, під загрозою якої жив стільки днів, про загибель, назустріч якій він, можливо, поспішав, він бачив лише смугляве личко, яке зараз було для нього смислом всього життя. Не маючи сил більше стримувати себе, Каміл гукнув:

— Мій домашній телефон три двадцять вісім сорок три. Коли все закінчиться, подзвоніть по номеру три двадцять вісім сорок три, до побачення!

Ема також забула про смерть, яка блукала містом, гуркотіла у вибухах гармат над будинком, підкрадалася все ближче і ближче,—адже залишалося тільки три вулиці і десять барикад! Ема не бачила, не помічала її.

Дівчина радісно, немов у мирний чарівний травневий вечір, пообіцяла:

— Три двадцять вісім сорок три, не забуду, до побачення! Як тільки все закінчиться, я подзвоню.

Виходячи із сховища, юнак наштотхнувся у дверях на Ірсову, яка схвилювано спитала його:

— Скажіть, будь ласка, куди ви поклали оту штуку? Боюсь, як би наш Одржей не надибав її.

Птачкова заспокоїла жінку:

— Вона лежить за шафою, там він не знайде.

— Ви його не знаєте, бешкетника! Але де ж це він? Одржею! — почала гукати Ірсова і вийшла з кухні.

Поблизу озався веселий голос Одржея:

— Ми тут, мамо, граємось! Що таке?

Артилерійська канонада і тріск револьверних пострілів здалеку долинали до затишної напівтемної пральні, де серед ночов, балій і виварок бавилося двоє дітей.

Дівчина владно говорила:

— ...І ось тоді ти прийдеш на скляну гору і проситимеш моєї руки.

— А що мені говорити?

— Прекрасна принцесо, найпрекрасніша за всіх, я тут! Я пройшов через ріки і гори, через моря і драконові печери, щоб дістатися до вас, і ось я тут, а оце кошик з діамантами.

Дівчинка швидко обернулася, взяла кошик з прищіпками для білизни і наказала:

— Коли все скажеш, подаси мені оце.

— Це нібито діаманти?

— Це справжні діаманти, а не нібито...

— Все це дурниці.

Дівчинці не хотілося сваритись:

— І зовсім не дурниці! А коли це скажеш, станеш переді мною на коліна.

Вибух фугасної бомби заглушив дитячі голоси. Німці знову бомбардували місто, яке боролось.

Дівчинка, почувши це, урочисто промовила:

— Чуєш, вже стріляють з нагоди свята? Ти нібито проїздиш через кріпосну браму, потім зіскакуєш з коня і падаєш на коліна. Ну, ставай на коліна і подавай мені кошик з діамантами.

Одржей у розпачі дивився на підлогу. У пральні було мокро, а штани чисті. Хлопчик добре знав, що матеріні попередження нічого хорошего не віщували, і тому, насупивши брови, буркнув:

— Не стану я на коліна, не стану, не стану!

— Станеш, так треба!

— Не стану, бо забрудню штани, а мама потім буде лаяти.

Гриміла канонада.

З пронизливим свистом проносилися літаки, скидаючи бомби на місто, яке сходило кров'ю.

Дівчинка холоднокровно прийняла рішення:

— Я накажу застрелити тебе! Зброєносці,

всі як один стріляйте в цього пихатого принца!

Бомби вили над містом, над вулицями, будинком, пральнею.

— Бух, бух, бух! — біла в долоні дівчинка. — Лежи, зраднику!

Та Одржея голими руками не візьмеш.

— А я не лежатиму, щоб ти знала! Я стоголовий змії і з'їм тебе! Бачиш, в мене з рота дим іде і вогонь шугає? Я проковтну тебе зараз з кістками! — І він з криком погнався за дівчинкою.

Та з вереском кинулася за ночви, потім враз обернулася і переможно засміялася:

— Ти мене не можеш проковтнути, бо не бачиш. Я невидимка, я невидимка!

Одржей завагався, гра ставала захоплюючою:

— А я тебе бачу...

— Де там, тобі лише здається, що бачиш, а ти мене зовсім не бачиш.

Одржей знову піддався чарам її фантазії і нерішуче запитав:

— А як це ти робиш, що я тебе не бачу?

Дівчинка засунула руку в кишеньку і витягла штучні братки, які їй вчора подарувала Ема.

— Ось це клокічки, — незнайоме слово, видно, припало дівчинці до вподоби, бо вона ще раз сказала, — а у кого в руці клокічки, той стає невидимкою.

Одржей засміявся, потім підбіг до дівчинки, вихопив у неї з рук квіти і закричав:

— Ага, тепер я буду невидимкою!

Дівчинка розсердилась:

— Віддай, чуєш?

— Не віддам!

— А я кажу — віддаси!

— Коли в морі рак свисне!

Дівчинка вже розгнівалася неабияк.

— Поверни квіти, бо твоїй мамі розповім!

Одржей посміхався:

— Донощику перша палка, друга качалка!

Дівчинка розлючено кинулася до Одржея і почала мотлошити його кулачками, але хлопчик виявився сильнішим і з переможним криком вибіг з пральні.

Дівчинка, плачучи, бігла за ним, але біля стільця, на якому сиділа Марта, послизнулася й впала.

Марта підняла її і апатичним голосом мовила:

— Обережно, дівчинко!

В цю мить дівчинка помітила на руці у неї браслет з підвіском у вигляді листочків клевера і раптом образа на Одржея змінилася страшенною тугою за матір'ю й дитина зайшлася плачем:

— Мамочко, мамочко моя рідна!

Всі, хто був у сховищі, оточили її, почали умовляти.

Марно.

Дівчинка пробудилася з чарівного сну,

перейшла через кордон таємничої країни фантазії, в якій почувала себе щасливою, й опинилась у безжальному світі правди, у чомусь сховищі, серед чужих людей. Серце її рвалося до матері.

Умовляння, ласкаві слова, обіцянки — ніщо не допомагало.

Дівчинка без угаву плакала:

— Я не хочу тут, я хочу додому, до мамусі!

— Бідолашнє малятко,— співчутливо сказала Паткова.

Надгерна зітхнула:

— Боже мій, цього ще бракувало моїм бідним нервам!

Ема присіла біля заплаканої дівчинки:

— Ну, Катержинко, будь розумницею, я тобі дам щось, хочеш? Хочеш оксамитного песика, порцелянову ляльку і хатку?

Дівчинка, схлипуючи, відмовлялася:

— Я не хочу ні хатки, ні песика, ані ляльки, я хочу до мамусі, до мамусі!

— А де твоя мамуся? — запитала Альбертова.

— Вдома.

— А дім твій де?

— На Заградній вулиці.

— Але зараз туди не можна, там німці. Коли бій скінчиться, ми тебе відразу ж одведемо.

Та дівчинка не вгамовувалась:

— Ні, Катержинка хоче зараз!

— Катержинка противне, нехороше дівчисько,— заспокоювала її на свій лад Ема.

— Ну і добре, але я однаково хочу додому,— раптом згадала,— або подзвонити по телефону!

— У мамі є телефон? Чом же ти раніше не сказала? — розсердилась Альбертова.

— Воно ж іще зовсім дитя,— схвильовано захищала її Птачкова.

— Ну, говори, є у мамі телефон? — знову запитала Альбертова.

Дівчина одразу ж перестала плакати.

— У мамусі ні, але є у пана Фолтина, він крамар і живе в нашому будинку, коли дзвонять, він кличе маму,— в її голосі знову забриніли сльози,— я хочу подзвонити пану Фолтину.

Практична Клара одразу ж вирішила:

— Ходімо, подзвонимо йому.

Дівчинка схлипнула.

Ірсова ніжно погладила її по голівці:

— Ось бачиш, ця добра панночка піде з тобою, отож не плач, ти ж хороша, Катержинко!

Дівчинка так і залилася сльозами:

— Еге ж, а коли він забрав мій секрет!

Ірсова здивувалась:

— Який секрет? Хто забрав?

Дівчинка ще гірше розплакалась:

— Ондржей!

Жінка розхвилювалася:

— І як я одразу не здогадалась? Ондржею, бешкетнику ти такий, ану йди сюди!

Ондржей, потупивши очі, вийшов з кутка сховища.

Мати суворо сказала:

— Зараз же поверни дівчинці те, що ти взяв у неї!

Ондржей зневажливо кинув квіти на підлогу:

— Ось, нехай забирає, подумаєш, розрюсалась через таку дурницю!

Ірсова дала синові добрячого материнського потиличника:

— Лобур, і тобі не соромно?

Дівчинка зібрала розкидані квіти і, одразу ж переставши плакати, з гордістю похвалилася:

— Ага, ми йдемо дзвонити по телефону! — і з переможним виглядом схопила Клару за руку.

Ондржей, забувши про образи й сварку з маленькою подругою, почав просити:

— Візьміть і мене з собою!

Але Ірсова суворо наказала:

— Ні кроку звідси, бешкетнику, будеш сидіти тут!

Дівчинка, виходячи за руку з Кларою, переможно наспівувала:

— А ми йдемо дзвонити по те-ле-фо-ну, по те-ле-фо-ну, по те-ле-фо-ну!

Канонада гриміла.

Будинок № 44 увесь аж двигтів, здавалось, ніби він рухався. Сухо деренчали шибки на площадках сходів, якими піднімалася Клара з дівчинкою.

Але дівчинка весело наспівувала:

— По те-ле-фо-ну, по те-ле-фо-ну! Панночко, а у білочок теж є телефон?

— А чом би й ні?

— Я знаю, є. У хутрі. Якось я бачила одну білочку, то була не проста білочка, а чарівна, вона вміла все: і писати, і читати, і обід готувати. Та білочка навіть узимку на ковзанах каталася, в неї були білячі ковзани, маленькі-маленькі!

— Замовкни вже, цокотухо!

Клара з дівчинкою підійшли до відчинених дверей квартири пані Альбертової.

— Так,— сказала Клара.— Тут є телефон, звідси ми і подзвонимо твоїй мамі. Добре?

Дівчинка вже й забула, для чого прийшла сюди...

Вона помацки пробиралася темним коридором слідом за Кларою до кімнати, де на письмовому столі стояв телефон.

Клара розгорнула телефонну книжку.

Дівчинка підійшла до вікна, стала навшпиньки і з цікавістю глянула вниз...

Клара кілька разів набирала номер, але марно — лінія була зіпсована. Нарешті, вона обернулась до дівчинки і сказала:

— Катержинко, пан Фолтин і твоя мамуся,

мабуть, теж у сховищі, бо ніхто не відповідає. Ми пізніше знову подзвонимо, гаразд?

Але дівчинка зовсім не чула, що говорить Клара, вона збуджено вигукувала:

— Панночко, швидше йдіть сюди, хутчій! Ведуть!

Клара підійшла до вікна, визирнула на вулицю. Двоє озброєних городян вели полоненого офіцера СС.

Люди, які на хвилинку наважилися залишити сховища, стежили з дверей будинків за цим походом.

Несподівано звідкілясь пролунав негучний постріл, за ним другий.

Обидва озброєних городянина впали на землю, мов підкошені. Есесівець, скориставшись хвилинним замішанням, кинувся навтьоки. Але в ньому прокинувся солдат, він на мить зупинився і, підвівши голову, глянув на фасад будинку № 44. Офіцер безпомилково визначив, звідки стріляти.

Вулицею наче пронісся вихор.

Двірники зачиняли двері, відважніші кинулись наздогін за втікачем.

Клара з дівчинкою інстинктивно відступили од дверей. Обличчя старшої побіліло, мов крейда, губи злякано шепотіли:

— Наш ворог знову стріляє. Швидше вниз, до сховища!— Вона схопила дівчинку за руку й вибігла у передпокій. І раптом — побачила Келха.

Келх з пістолетом у руці навшпиньки вибіг з квартири професора Надгерного, що була навпроти. Він знову вбивав.

Клара рвучким рухом притиснула до себе дівчинку й метнулася з нею у найтемніший кут передпокою, за вішалку, де висіли пальта. Дівчинка, яка завжди раділа всіляким несподіванкам, звела сяючі оченята і шепотом спитала:

— Що таке, що?

Перелякане обличчя Клари вплинуло на дівчинку більше, ніж будь-які слова і вона, як мишена, принишкла в кутку передпокою.

Келх швидкими нечутними кроками біг вгору по сходах. Нарешті на верхньому поверсі клацнув замок і тихенько рипнули двері.

Зараз вони вже могли вийти. Клара гарячково прошепотіла:

— Біжімо, швидше! — І вони щодуху помчали до сховища.

Обличчя дівчинки світилося радістю від пережитої, хай і незрозумілої, пригоди. Але Клара, завжди така спокійна і розважлива, перебуваючи в стані найвищого нервового напруження, істерично закричала:

— Тепер я знаю! Це Келх, Келх! Він тут, у будинку, стріляє! Щойно він застрелив на вулиці двох людей!

У сховищі будинку № 44 зчинилася паніка.

Лише Ірсова обличчя стало ще суворішим:

— Я знав це з самого початку. Який же я дурень, чом не перевірів тоді його квартири?

Ну, гаразд. Зараз він у наших руках, ми мусимо його схопити! Я піду за підмогою, у сусідньому будинку дехто має пістолети, у одного навіть є граната.

Люди у сховищі схвилювано гомоніли. Пані Паткова мало не зомліла при одній думці про небезпеку, що чигала на її Клару й дівчинку.

Клара поволі заспокоювалася. Дівчинка захоплено бігала від одного до другого і таємничим голосом розповідала:

— Там був один пан, такий страшний-страшний!

З сусіднього будинку до сховища вбігло кілька чоловіків.

Ірса і Надгерни наказали жінкам нікуди не виходити:

— Це вам не жарти!

Вибух страшенної сили струсонув увесь дім.

Ірсова схопила Одржея і дівчинку, вштовхнула їх до пральні і звеліла сидіти там, аж поки вона за ними не прийде. Сама вона була надто схвилювана, щоб всидіти на місці, й швидко попрямувала до кухні, звідки доносилися стривожені голоси.

Діти залишилися самі у тоскній темряві підвалу; їм не дуже хотілося гратись, а ще менше — виконувати материн наказ: не виходити звідси ні на крок.

Не минуло й кількох хвилин, як дівчинка почала вихвалитись:

— Ага, я бачила пана!

— Ну й що! — зневажливо, але з прихованою заздрістю сказав Одржей. — Я їх теж бачив.

— Можливо, але цей, щоб ти знав, був інший, зовсім не такий: злий і страшний-страшний!

Якось дивна тінь промайнула на обличчі дівчинки, її гарні ясні оченята потемніли, вона на мить поринула у незбагнений світ своїх дитячих думок і незвично довго помовчала.

Одржей не міг більше зносити гнітючої тиші цього непривітного місця і, жваво трусонувши чубом, миролюбно запропонував:

— Я вже знаю, що ти хочеш! Будемо гратися в чорну принцесу, яку вкрали із скляної гори три собаки: Хапай, Ламай і Кусай.

Канонада ревла, в темному підвалі стояли одне проти одного двоє дітей. Так, хороший майданчик для забав приготувала їм війна, яка доживала свої останні хвилини на всіх шляхах, на всіх дорогах і в сховищах, в усіх кутках землі.

Канонада гриміла, гриміла й гриміла.

Бомби рвалися, рвалися, рвалися.

Одржейова енергійна натура потерпала від неробства:

— Ну, скажи, нарешті, у що ми будемо гратися?

Дівчинка довго мовчала. Раптом незвичайна задумливість, що потьмарила була її личко, розтанула в гарячковому рум'янці, в сяючому блиску очей:

— Знаєш що? Ми взагалі не будемо гра-
тись, а підемо подивитися!

— Куди?

— На того пана, як його будуть ловити.

Ондржей злякався:

— Ні-ні, мама веліла нікуди не виходити.

Дівчинка звабливо зашепотіла:

— В нього будуть стріляти, он як!

— Я боюся, не хочу.

— Дурненький! З нами нічого не трапить-
ся, бо ми невидимки. Ех, ти, забув? Адже у
нас є секрет!

Дівчинка витягла з кишені штучні квіти, по-
даровані Емою, помахала ними і, торжеству-
ючи, засміялася:

— Ти мене бачиш? Я тебе вже ні!

Ондржей, як завжди, підпадаючи під вплив
своєї дивної подружки, хитнув на знак згоди го-
ловою:

— І я тебе вже ні...

Дівчинка і Ондржей задріботили вгору схо-
дами.

Перед дверима кинутої на перший погляд
квартири Келха юрмилася збуджена до краю
групка розгніваних людей. Вони грюкали у
двері кулаками, торгали дверну ручку, люто
гамселили по стулках.

Марно!

В квартирі, здавалося, не було ані живої
душі; жодного звуку, жодного шурхоту не до-
линяло з-за дверей.

Ірса, розлютившись до нестями, заволав:

— Сто чортів його матері, ламайте двері!

Десяток гнівних мужніх рук натиснули на
ворожі двері — почувся оглушливий тріск де-
рева.

Дівчинка і Ондржей добігли до останнього
повороту сходів, на п'ятий поверх.

Люди, що орудували біля дверей Келхової
квартири, не помітили їх.

Ірса кричав:

— Здавайся, вражий сину, однак тобі кі-
нець!

Ондржей завагався:

— Я боюся.

Дівчинка заспокоювала свого приятеля:

— З нами нічого не трапиться, ми ж неви-
димки! Ти хіба забув про секрет? Ходімо!—
І схопивши Ондржея за руку, дівчинка потяг-
ла його наверх сходами аж до групки чоло-
віків, які долали неприступне Келхове житло.
Але й тепер ніхто з дорослих не помітив їх.

Двері застогнали, захиталися і з тріском
упали на підлогу.

На якусь мить на фоні зяючої діри застиг-
ли лице в лице купка розгніваних чоловіків і
старий невинний Келх, який так ненавидів
нацизм.

Як уміло, як підслесливо й спритно його ла-
гідне обличчя роками обманювало людей, зем-
лю, що дала йому притулок!

Куди поділося його облудне благородство?

Очі чоловіків дивилися в обличчя, до непри-

стойності спотворене ненавистю, розбещене і
спустошене ідеологією ненависті, расизму,
смерті.

Пістолет дивився на незваних відвідувачів
порожнім чорним оком.

І люди враз збагнули, що це — рука смерті,
що треба бути насторожі, діяти блискавично
за споконвічним принципом — хто кого.

Водночас прозвучали два постріли.

Один — з пістолета Келха, другий — з Ірсо-
вого.

Дим від пострілів поволі розвіювався, під-
німаючись до ліпних прикрас, аж під саму сте-
лю. У раптову тишу знову ввірвалася пісня
канонади.

Канонада гриміла.

На виломаних дверях лежав з простреленою
головою Келх, а за три кроки від купки мов-
чазних чоловіків на площадці сходів — дів-
чинка.

Чоловіки, немов зачаровані, нерухомо диви-
лися на мертвого Келха, аж нараз Ондржей
закричав крізь сльози:

— Тату, тату, це вона сама хотіла сюди, на-
верх, я не хотів, таточку!

Ірса безтямно зиркнув на плачущого хлоп-
чика і на його обличчі з'явився вираз невимов-
ної люті. Наче не усвідомлюючи, що дівчин-
ку поранено, він наказав:

— А тепер огляньмо квартиру! Тут, напев-
но, є зброя. Ми їм, мерзотникам, пригадаємо
це!

Ірса і ще кілька чоловіків увірвалися до
квартири і перевернули все догори дном: ша-
фу, стіл, ліжко, диван, комод, полиці. Нетерп-
лячі, жадібні руки трошили шухляди, розпо-
рювали матраци, шукали, шукали, шукали.

Решта понесла вниз, до сховища, поранену
дитину.

Її гарненька голівка безпомічно лежала на
чиємусь плечі, зблідлі вуста були міцно стис-
нуті, склеплені довгі вії загасили радісний
блиск очей.

А на п'ятому поверсі горілиць, з божевіль-
ним обличчям лежав Келх. Тепер йому було
байдуже до перемоги третього рейху, перемоги
вищої раси, тепер йому все однаково. В не-
всхваляючому гуркоті канонади, в ревінні бом-
бардувальників тут, на виломаних дверях від-
летіли всі пристрасті й переконання, що при-
вели до злочинів колись звичайну людину
Курта Келха.

Купка чоловіків зносила вниз, до сховища,
поранену дівчинку.

Ондржей ішов слідом за журною процесією
і гірко схлипував, почувавши себе без вини
винним.

А коли чоловіки поклали маленьку поранену на руки жінок у сховищі будинку № 44, Ондржей з відчайдушною гаряковістю почав розповідати, благаючи простити його:

— То не я, мамо! Повір мені, то вона сама хотіла, казала, що ми невидимки, і тому я пішов, повір мені, вона була така чудна, у неї був секрет — клокічки!

Над хлопчиком схилилося засмучене обличчя матері:

— Ну годі, я тобі вірю, ця дівчинка справді була якась чудна, не плач вже!

— Мамо, скажи, помре Катержинка?

— Невідомо, сину, але зараз вже йди звідси.

Ондржей зник за дверима пральні. Може, йому хотілося в її затишній напівтемряві, до якої ледь пробивався слабкий промінь світла, пригадати, як гарно гралися вони тут з Катержинкою?

Хто зна? Важко розібратися в дитячій душі.

А Ондржей був дитиною.

Двері пральні захлопнулися за ним.

Ірсова увійшла в кухню Птачкових, навшпиньках наблизилась до дверей кімнати і, обережно прочинивши їх, схвильовано зазирнула всередину.

Групка жінок скупчилася коло одного з ліжок, де на червоно-білій смугастій перині лежала поранена дівчинка.

З неї зняли платтячко й білизну, обмили рану, яка, на щастя, майже не кровоточила, і вдягли в одну з Еминих ще дитячих сорочечок. У цій чистій випрасованій сорочці з квіточками, надто великій на її маленьке тільце, вона здавалася ще безпораднішою і зворушливішою, маленьке личко її майже потонуло в подушці.

Ірсова пошепки звернулась до Клари:

— Ну, як тут? Як?

Клара теж пошепки відповіла:

— Ще нічого невідомо! Надгерни побіг десь шукати лікаря, якщо його взагалі зараз можна де знайти.

В ту ж мить двері відчинились.

До покою увійшов молодий чоловік у дощовику.

Клара полегшено зітхнула:

— Слава богу, ось він.

Жінки, які зітхали, перешіптувались і плакали, розступились. Молодий чоловік розгублено, наче вибачаючись, сказав:

— У мене ще немає лікарського диплому, але все-таки я...

Птачкова, плачучи, перебила його:

— Будь ласка, пане лікарю, врятуйте її. Така чарівна крихітка, і ось на тобі. Ні, це просто жах, допоможіть, пане лікарю!

Молодий чоловік підійшов до ліжка і схилився над пораненою дівчинкою.

В той час, як чутливі руки лікаря обмацу-

вали поранене тільце, Ондржей стояв у пральні на колінах.

Зараз він вже не думав про те, що забрудниться, що мати лаятиме його, а все нижче й нижче опускав голову до мокрої підлоги і бурмотів:

— Господи-боже, і ти, мій ангеле-хранителю, допоможіть Катержинці, допоможіть їй, а я за це не буду ніколи красти цукру з пайка, не говоритиму, що йду в садок, коли підемо з хлопцями грати у футбол, допоможіть лиш їй, допоможіть!

В кімнаті Птачкових молодий чоловік вистався біля ліжка пораненої і тихо й засмучено промовив:

— На нещастя, я в цьому розуміюсь, хоча диплом лікаря отримаю ще не скоро. Тут нічим не допоможеш — прострелена навиліт ліва легеня. Взагалі дивуюсь, як тільки вона ще живе!

Альбертова запитала:

— Що ж нам тепер робити?

— По суті нічого. Покладіть її вище, щоб вона не так страждала; я хочу

сказати, щоб їй було легше дихати. Відчиніть вікна, і якщо попросить пити — дайте; їй, бідолашці, уже ніщо не може ні зашкодити, ані допомогти!

Птачкова крикнула в коридор:

— Батьку, ходи швидше повідчиняй усі вікна!

Засмучений Птачек безшумно увійшов до кімнати, щоб виконати розпорядження дружини.

Альбертова ще раз перепитала:

— Її справді вже ніщо не врятує? Навіть найкращий хірург?

Молодий чоловік заперечливо похитав головою:

— Хіба що той, який би зміг вставити їй нову легеню.

Серед смугастих подушок в кімнаті Птачкових умирала дівчинка Катержинка.

Чотирма поверхами вище над старовинною скринєю, що стояла під портретом Гітлера, схилився Ірса. Він витягував з її темної порожньої пістолет за пістолетом і шепотів:

— Ну, тепер тримайтеся, гієни!

Потім голосно загукав товаришів:

— Знайшов, знайшов!! Швидше сюди, усім вистачить!

Група чоловіків, що оглядали Келхову квартиру, збіглась на його поклик.

Ірса, тримаючи в обох руках зброю, звернувся до портрета Гітлера:

— Ну, бачиш? Тепер твоїм головорізам не допоможе і сам бог!

А заплакана Ема схилилась у цей час над пораненою дівчинкою, яка вже не подавала ознак життя, ніжно гладила її по голівці, тихенько кликала:

— Катержинко! Снігуронько! Ти чуєш мене?

Крізь відчинене вікно вривався чіткий, суворий і погрозлиний гуркіт канонади.

З-за прочинених дверей із кухні долинав приглушений розпачливий заклик радіо.

Тихий шепіт витав по кімнаті. Всіх пожильців глибоко зворушила доля невідомої дівчинки. Її полюбили. Була така чарівна, безпорадна, зворушлива і водночас цікава, незвичайна.

На стіні проти ліжка задеренчав дзигарик. Звідти виглянула зозуля і механічно закувала: «Ку-ку, ку-ку».

Стрілки дзигарів показували восьму.

Дівчинка раптом ворухнула голівкою і тихо прошепотіла:

— Зозуля кує... вона... там, в отому лісі... який гарний мох... і дивись... он там гномик... ховається в мосі... лови його... лови... бачиш? Он він, он він у смугастих штанцях... ну, лови ж його...

Всі наблизилися до ліжка.

За одчиненим вікном гриміла канонада.

В кухоньці на буфеті кликало радіо.

Дівчинка відкрила затуманені очі і прошепотіла:

— Пити.

— Зараз, зараз,— з готовністю відгукнулися навколо жіночі вуста, а руки ніжно, заспокійливо простяглися до неї.

Дівчинка шепотіла:

— Пити... води...

В кухні з крана струміла вода. Альбертова давала їй збігти, щоб була холодніша.

Радіо на буфеті повідомляло:

Франк наказав бомбардувати Празький кремль!

Альбертова, почувши повідомлення, гірко посміхнулась:

— А чом би й ні, як п'ять горе, так п'ять до дна...

Схилилась над пораненою дівчинкою із склянкою в руці.

Затуманений, відсутній погляд дитини прояснився, коли вона побачила воду, і прошепотіла:

— Скільки води... вип'ю всю... дуже хочу пити...

Альбертова спокійно звернулася до присутніх:

— Хто мені допоможе її підвести?

Оглянувшись, вона побачила Марту, що стояла найближче.

— Будь ласка, допоможіть!

Марта охоче і водночас розгублено підійшла до ліжка, взяла дівчинку за плечі, незграбним і невмілим рухом спробувала підвести її.

Затуманений погляд дівчинки ненароком впав на Мартині руки, і в її свідомості промайнуло щось давно знайоме, щось дуже близьке, пов'язане з найріднішою у світі людиною. Дівчинка радісно зашепотіла:

— Ой, мамусю, ти прийшла!

Погляд дитини затримався на тоненькому срібному браслеті Марти, оздобленому підвіском у вигляді трилисника клевера.

Личко дівчинки просяяло:

— Я тебе, мамусю, одразу впізнала по твоєму браслетику.

Здивована і розгублена Марта трохи злякано задивилась на дитяче личко. Катержинка була змучена, змарніла і все-таки рада!

Дівчинка спробувала підвестись. Судорожно вхопилась вона за Мартину руку, гарячковими очима, перед якими постав образ, створений її уявою, вдивлялась в обличчя молодої жінки, схвильовано шепотіла:

— Де ти так довго була, мамо? Я так сучила за тобою! Але тепер ти вже не підеш, правда? Залишся тут! Я тебе шукала, мамусю, ти ж знаєш? Але тепер ти будеш зі мною! Не відпущу тебе!

Рука дівчинки судорожно стискала Мартину.

Зовні, за відчиненими вікнами, без упину гриміла канонада.

Зеленкуваті спалахи прожекторів сторожко прорізували травневе небо.

Дівчинка, запинаючись, тремтячим голосом шепотіла:

— Мені так боляче... боляче... мамусю.. хай усі йдуть геть... усі... їх так багато... не хочу... мамусю... залишся зі мною одна... одна... бо-леть...

Мартине розгублене й схвильоване обличчя схилилось над дитиною.

Дівчинка просила усе збудженіше:

— Мамо... не йди нікуди.. залишся.. залишся... добре?

Клара, уся в сльозах, звернулася до Марти:

— Ну, скажіть же їй, що не підете.

Марта ніяково кивнула:

— Ти ж знаєш, що залишусь...

По змарнілому личку дівчинки промайнула щаслива посмішка:

— От і добре.. а тепер.. нехай усі йдуть...

— Ходімо, мабуть,— сказала Альбертова.

Всі вийшли з кімнати.

Канонада гриміла.

Здалеку долинав сухий тріск пострілів, з пожарищ піднімалися в небо, назустріч зловісним спалахам прожекторів, снопи іскор.

Марта сиділа біля вмираючої дитини. По-

чуття жалю і туги, наче темна, страшна річка розпачу, струміло її серцем, в той час як її рука без упину невміло, але ніжно гладила гарячу ручку дитини.

Вона жаліла її всією силою свого доброго співчутливого серця, але власне горе так приголомшило її, було таке глибоке й несподіване, що вона ні на мить не могла позбутися його. Сиділа, як нещасна самаритянка, що сама заслуговує на співчуття.

Канонада гриміла.

Дівчинка знову повернулася з важкого забуття:

— Здається, стріляють, мамо?

Радіо в кухоньці водало.

Дівчинка захвилювалась:

— Нам треба йти... мамо... чуєш... уже йдуть бандити... вже стріляють.. тікай швидше... мамо...

Марта заспокоювала її, як уміла:

— Та чого там, іще багато часу.

Канонада гриміла.

Дівчинка спробувала сісти на ліжку.

— Мамо... скинь її... душить мене... чорна кішка... не хочу... душить.. хоче стягти мене...

— Ось дивись, дивись, бачиш, уже немає її, я вже скинула, тепер вона не стягне тебе.

Дівчинка тихо прошепотіла:

— Бридка чорна кішка...

Канонада гриміла.

Дівчинка раптом злякано кинулась:

— Мамо... ти тут?

— Тут.

— Держи мене, мамо!

З Мартиних очей полилися сльози, але вона оволоділа собою:

— Держу, Катержинко!

— Міцно, мамо?

— Ти ж бачиш, що міцно!

Канонада гриміла.

Радіо кликало.

Прожектори замітали небо, а в убогій кімнаті прازького двірника міцно стискалися гаряча ручка дитини і рука жінки.

Дівчинка шепотіла:

— Мамо... ти чуєш... їх? Це карлики.. чорні... вони йдуть сюди... йдуть за мною... ти чуєш..?

Десь зовсім близько з страшною силою розірвався снаряд танкової гармати.

Дівчинка знову кинулась:

— Мамо... мамо... ти мене не віддаси їм?

Новий страшний вибух струсонув кімнату.

— Ні-ні, звичайно, не дам!

Дівчинка шепотіла усе тихіше і схвильованіше:

— ...не дозволяй... щоб мене звідси забрали... мені тут подобається... хочу... мамо... обіцяй мені, що не дозволиш чорним панам... обіцяй...

Десь зовсім близько, мабуть, вже на цій вулиці стріляли з танка.

Урочисто і серйозно Марта промовила:

— Обіцяю, що не дозволю...

Ревіння танкової гармати заглушало грім канонади.

На грізну мелодію відгукнулась на стіні зозуля. Прокувала дев'яту годину вечора 8 травня 1945 року.

Дівчинка раптом широко розплющила очі — сірі озерця невинності, оточені очеретом вій,— напружений вираз зник з її обличчя, ніжний рум'янець раптом вкрив щічки, вона знову стала колишньою веселою дівчинкою Катержинкою, гри і сміх якої, вигадки і фантазія впродовж чотирьох днів звеселяли мешканців будинку № 44.

Дівчинка посміхнулась і сказала ясным голосом колишньої дівчинки Катержинки, яка, нарешті, зрозуміла, що Марта — це привітна чужа жінка з браслетом, як у її мамусі:

— А правда, тьотю... у тієї зачарованої білочки були малесенькі ковзанці...— потім вона посміхнулась, знову лягла на подушку і, ніжно підлещуючись, додала:—...а вас я люблю найбільше... більше за всіх на світі.

Густі вії повільно закрились над мерехтливими сірими оченятами, раптовий рум'янець змінився на крейдяну блідість.

Один вдих, другий, потім видих...

Дівчинка померла. Спокійно цокали дзигарі з зозулею.

За одчиненим вікном гриміла канонада.

А біля постелі з маленькою покійницею гірко плакала Марта.

Страшний вибух танкового снаряду заглушив її плач.

Будинок № 44 задрижав від даху до фундаменту.

Марта навіть не поворухнулась.

Як загипнотизована, не зводила вона очей з мертвої дитини. Що творилося в її душі?

Яка злива думок і почуттів нахлинула на неї? Можливо, нарешті зрозуміла вона, що любов до чоловіка не є головним, кінечним смислом життя, а звичайна собі, часом, непевна і скороминуща пригода? Може, під враженням від несправедливої смерті дитини в ній пробудилось прадавнє інстинктивне почуття матері, найхарактерніша ознака кожної жінки? Хто знає?! Лише соромливий ніжний рух, сповнений природженого, пражіночного жалю, яким вона раптом доторкнулась обличчя мертвої дитини, свідчив за те.

Новий моторошний вибух струсонув будинок.

Як зачарована, дивилась Марта на дитину. Її байдуже до всього обличчя почало оживати, освітлюючись якимось внутрішнім світлом.

В цю мить двері розчинились. На порозі з'явилась перелякана Клара:

— Послухайте!..— побачивши мертву дівчинку, вона зупинилась, тихо зітхнула і додала:— Бідолашка мала.

За Кларою в кімнату тиснулися Птачкова та Ема, яка схвильовано повідомила:

— Німці прорвались через усі барикади! Посуваються прямо на нас...

Але раптом обидві зрозуміли, що тут сталося.

Емине свіже обличчя залилось пекучими сльозами.

— Катержинко, Катержинко!

Плакала Птачкова:

— Бідненька, одмучилась, а нам усе це доведеться пережити за хвилину.

Новий жахливий вибух струсонув будинок.

Клара просто сказала:

— Танкова гармата!

Ема прошепотіла майже про себе:

— Тепер уже не доведеться дзвонити Камілу.

Птачкова схлипувала:

— Як гнітить оце безсилля, оце цілковите безсилля, голі руки...

Ема гірко посміхнулась:

— Чому ж голі руки, адже ми маємо ось це!— Вона пішла в куток і торкнулась фаустпатрона, що лежав за шафою.

З відчаєм у голосі мати крикнула їй:

— Не чіпай! Іще, бува, щось зробиш із ним!

— Яка різниця, мамо, уб'ю я себе сама, чи це зроблять вони?!

Клара звернулась до Еми:

— Ви однак не зумієте, не так вже й просто вистрілити з нього.

— Нічого подібного. Це зуміє й дитина, я бачила як стріляли з нього на Староміській площі. Треба лише доторкнутись ось до цього дротика і все! Дуже добре придумано! Зовсім просто і діє напевно, можете мені в цьому повірити!

Марта чула розмову молодих жінок. Її погляд знову зупинився на мертвій дитині.

Від жахливого тріскучого вибуху затремтіла вулиця, будинки.

В дверях з'явилася Надгерна, вона істерично вигукувала:

— Допоможіть! Врятуйте! Німці вже біля нашої барикади! Стріляють у будинки!

За професоршою до кімнати з плачем увійшла Паткова:

— Кларочко, Кларо, що ж ми будемо робити?

— Нічого, мамо, помремо!

Переполох, сум'яття, голосіння сповнили кімнату двірничихи.

Од вибухів безупинно дрижав будинок.

Раптом Марта зірвалася з місця, ринулась у куток, де між грубою і шафою лежав фаустпатрон, взяла зброю до рук і рушила до дверей. З цієї миті це вже була не жінка, а ма-

шина, якої не могла зупинити жодна людська сила.

Марта поминула групу ридаючих жінок.

Клара перелякано доторкнулась її плеча:

— Що ви думаєте, що ви збираєтесь робити?

Невблаганно-рішучим голосом Марта відповіла:

— Я пообіцяла!

— Але ж вона йде на смерть,— здригнувшись, прошепотіла Клара.

На пілотках солдатів, що сиділи у фашистському танку, поблискувала емблема смерті — череп та кості.

Фашистський танк з гуркотом мчав вулицею і рев його смертоносних пострілів зливався з безупинним гуркотом канонади.

За міцно замкненими дверима з лютою ненавистю чекали на смерть люди.

За дверима будинку № 44 стояв Їрса з пістолетом на бойовому взводі:

— Ану підходьте, звірі, ану ближче!

Дружина тягла його за рукав:

— Бога ради, зійди ж хоча б у підвал.

Їрса вирвав від неї руку, в цю мить він був страшний.

— Облиш, не то я ненавидітиму тебе!

Від нового вибуху танкового снаряда задріжав будинок № 44.

Всі інстинктивно подалися вглиб парадного. Із пральні вбіг у сховище заплаканий Ондржей, він лементував:

— Я не хочу, щоб Катержинка померла!

Хлопчачі вуста марно вимагали допомоги. У сховищі майже нікого не було.

Лише професор Надгерни сидів біля приймача і, здається, вперше за ці драматичні дні уважно слухав.

Раптом він помітив заплаканого хлопчика і спитав його:

— Хто не повинен померти?

— Ну, звичайно, Катержинка...

Надгерни, який іще не знав, що дівчинка померла, але знав, що вона не житиме, не бажаючи обманювати хлопця, поважно сказав:

— Нічого не поробиш, мій хлопче, це повинно статися, та дівчинка жити не може...

Ондржей розкричався:

— Не треба! Не треба! Вона буде вночі на кладовищі сама, там буде темно, йтиме дощ, вона боятиметься.

Надгерни холодно, про себе зауважив:

— Ох, це мені середньовічне бачення світу... Раптом він пожвавішав.—Я тобі розповім щось, хочеш? Ця дівчинка не буде сама на кладовищі, бо коли вона помре, їй буде добре.

Ондржей недовіриливо зітхнув:

— Н-і-і...

— Саме так!— запевнив його професор і почав розповідати, наче казку, про те, як уявляли собі стародавні греки потойбічний світ.

— Іди сюди, хлопчику.— Ніжні руки Надгерного обняли хлопця і спокійним голосом професор почав:— Уяви собі, що коли ти помереш, дядько-човняр повезе тебе човном по широкий річці і що з тобою у цей час гратиметься величезний пес.

Ондржей перестав схлипувати і нетерпляче спитав:

- Великий пес? Такий, як дог?
- Можливо, трохи більший.
- Такий, як сенбернар?
- Ну, припустімо, як сенбернар.

Вибух танкового снаряда знову струсонув будинок № 44. Ондржей здригнувся і злякано сказав:

- Стріляють, пане...
- Нехай собі!.. Отой

сенбернар гратиметься з тобою, аж поки човняр не привезе тебе на великий луг, увесь вкритий квітами. А на тому лужку походжатимуть різні герої в срібних панцирях і шоломах, прикрашених гребенями із кінської гриви, розумієш? Там будуть герої і мудреці.

- А хто такі мудреці?
- Це люди, які все

знають.

- І казки також?

Вони знають усі казки і весь час розповідають їх померлим дітям, і ті діти завжди щасливі.

- А потім вони вже ніколи не вмирають?
- Ну, звичайно, ні.

Тьмяно поблискувала емблема смерті — череп і кості — на солдатських пілотках.

Фашистський танк зупинився перед останньою барикадою, неподалік від будинку № 44. Командир танка холодно наказав:

- Стріляйте, нищьте, вбивайте!

Радіо водало.

Німецький танк посувався по вулиці.

З кухні Птачкових, наче загипнотизована, вийшла Марта з фауст-патроном у руці, поминула сховище, і не встигли Ондржей та професор усвідомити, в чому справа, як вона вийшла у парадний хід, де згромадилися перелякані жильці, і попрямувала до замкнених вхідних дверей.

Ірса заступив їй дорогу:

- Куди ви?

— Пустіть мене, я пообіцяла,— з відчаєм прошепотіла жінка.

Ірса спробував зупинити її:

- Але ж це неминуча смерть!

Марта вирвалась од нього, відчинила вхідні двері, вийшла на вулицю і спокійно попря-

мувала повз безлюдні фасади будинків, з міцно замкненими дверима, назустріч зруйнованій барикаді, біля якої причаївся фашистський танк.

Безлюдною вулицею через звалище барикади крокувала назустріч танку, який поволі посувався вперед, молода жінка, затиснувши в руках фауст-патрон. Її волосся розвівалося, на обличчі застиг вираз страшої непереборної рішучості.

Командир танка, офіцер СС, здригнувся. Він відчув, що назустріч йому крокує неминуча смерть. Знав, що протиставити їй можна лише одне — смерть на тисячну долю секунди раніше.

Рішуче наказав:

- Вогонь!

Але в ту ж мить тоненька Мартина рука, прикрашена срібним браслетом з підвіском у вигляді стеблинки клевера, поворухнулась і, перш ніж пролунав наказ, зірвала запобіжник фауст-патрона.

Громоподібний вибух, супроводжуваний димом, курявою, криками, брязкотом і вогнем, пронісся над вулицею.

Гулко прокотилася луна.

Всі вибігли на вулицю, професор Надгерни також.

Ондржей хвилину вагався: йому теж хотілося на вулицю, щоб побачити небувале видовище, але почуття до дівчинки було сильніше — він навшпиньки повернувся в кухню Птачкових, а звідти прослизнув у кімнату.

Боязко й допитливо наблизився він до ліжка з мертвою Катержинкою.

В кінці вулиці горів танк, вогонь перекинувся і на зруйновану барикаду, полум'я освітлювало обличчя людей.

Ірса збуджено кричав:

— Таки знищила бандитів, знищила!

— І сама загинула,— тихо прошепотіла Альбертова,

— Померла за батьківщину! — патетично вигукнула Надгерна.

Клара, яка випадково опинилася рядом з нею, просто додала: — І за нас!

Прошек істерично звернувся до дружини:

— Хіба я не говорив? Смерть тричі приходити в один окоп, в одні двері.

— Облиш, будь ласка! Ти, як ворона, — заливаючись сльозами, вперше насмілилась заперечити йому дружина.

Ірсова також нестримно плакала:

— Бідна, померла такою страшною смертю.

— Чому страшною? — перебив її Надгерни. — Смерть ніколи не буває страшною, якщо її не боятись.

Огорнутий димом, курявою і полум'ям, в кінці вулиці горів фашистський танк.

В кімнаті двірника боязко стояв Ондржей біля ліжка з мертвою дівчинкою. Довго мовчки дивився на неї, потім прошепотів:

— Катержинко, я не боюсь тебе.

За одчиненим вікном гриміла канонада.

Мітли прожекторів замітали небо.

В кухні без упину кликало радіо.

Ондржей пересилив страх і нерішучість і схилився до дівчинки. Тепер він уже зовсім не боявся.

— Послухай, знаєш, який у човняра пес? — захоплено прошепотів він.

Личко маленької небіжчиці наче посміхалось.

В голові у Ондржея раптом майнула якась думка. Він побіг у кухню, повитягав паперові прапорці союзницьких армій, які пані Птачкова поставила в пляшку, наче букет, і, повернувшись у кімнату, почав прикривати ними дівчинку. Він розстелив прапорці на перині, якою була вкрита дівчинка, на маленькому худому тілі дівчинки.

Потім хлопець знайшов низеньку табуретку, підтягнув її до ліжка, сів і почав запевняти:

— Не бійся, я з тобою, я не засну!

Але втома пересилила його шляхетний намір. Лежачи закінчивши останнє слово, він схилився чолом на бильце ліжка і заплющив очі.

І приснився йому чудовий сон.

Привітний перевізник великим човном віз його з Катержинкою по широкій річці. Біля них крутився здоровенний пес, грався з ними, подавав їм лапу. А човен, керований вправною рукою перевізника, плів потоком, поки не зупинився в осяяній сонцем затоці. Тут росло багато верб і тремтливих вільх (наче в бабусиному селі), і Ондржей з Катержинкою вискочили на смарагдову зелену луку. Трава тут була темнозелена, як у найкращих казках. Ондржей з дівчинкою радісно бігали по травичці. Од них не відставав величезний пес, він, правда, трохи форкав і бризкався водою, бо був мокрий, але дітям це не зава-

жало, особливо коли до них почали наближатися незнайомі дядьки з квітами. Вони були в срібних панцирях, у шоломах з гребнями із кінської гриви. І всі вони тримали в руках величезні срібні миски, наповнені манною кашею, густо политою шоколадом — улюбленою Ондржейовою стравою.

В той час, як наближався кінець вирішальної ночі з 8 на 9 травня 1945 року, Ондржей уві сні жадібно ковтав ласощі, про які під час війни можна було тільки мріяти.

Канонада гриміла.

Дзигарі з зозулею відмірювали час. Близився ранок.

В кінці вулиці догорав знищений фаустпатроном танк.

Мешканці будинку № 44 спостерігали, як поступово згасає полум'я.

Усе ще гриміла канонада.

Минала ніч.

Зозуля на настінному годиннику в кімнаті Птачкових прокувала восьму. За хвилину чехословацьке радіо повідомило:

Наказ верховного головнокомандуючого чехословацьких військ.

Наказую населенню Великої Праги повсюдно допомагати доблесній Червоній Армії, яка вступила на територію Праги. Барикади розбирайте лише там, де цього потребуватиме Червона Армія. Наказую населенню Праги приготуватись до належної зустрічі.

Схилювшись головою на бильце ліжка, мріяв Ондржей про манну кашу, яку йому щедро пропонували грецькі герої.

В кінці вулиці усе ще жеврів фашистський танк.

Раптом з другого кінця вулиці донісся радісний крик. Крик дужчав, міцнів, несучи на своїх крилах щасливу звістку:

— Руські! Руські! Уже тут! Уже прийшли! Входять до Праги! Уже йдуть бої у Стромовце!

Злива вигуків, хвилі радощів затопили вулицю з будинком — 44.

Ірсова разом з іншими мешканцями будинку спостерігала, як горів німецький тапк. Раптом вона голосно вигукнула:

— Руські, руські вже тут! Ондржею, ти чуеш?

Тільки тепер вона помітила, що Ондржея поблизу немає. По її радісному збудженому обличчю пролетіла хмарка неспокою, ба навіть жаху. Вона вбігла у будинок, прожогом кинулася до сховища, але й там хлопця не було! Шукала його в підвалі, пральні, скрізь,

де він міг бути, потім побігла в кухню Птачкових, до кімнати.

І тут вона побачила Ондржея, що спав, схилювшись головою на бильце ліжка.

Шаленіючи від радості, впала Ірсова на коліна, почала трусити хлопця, кричати:

— Ондржею, Ондржею, руські прийшли — ми врятовані!

Канонада за відчиненим вікном раптом замовкла.

Замовкло також радіо.

Ондржей крізь сон ніжно притулювся до матері, потім гордо показав на дівчинку:

— Поглянь, мамо, як я її прикрасив.

Тепер, коли, нарешті, вщухла канонада, крізь одчинене вікно долинув вранішній травневий заклик птахів.

Спокійно цокали на стіні дзигарі.

На подвір'ї на всі голоси співало птаство.

Наближалась дев'ята, по радіо линув славний Будьонівський марш «Полюшко-поле».

Червона Армія увійшла в Прагу.

«Полюшко-поле...» співало радіо.

«Полюшко-поле...» співало радіо, співали птахи, спокійно цокав годинник; інколи десь далеко іще стріляли фашистські гармати.

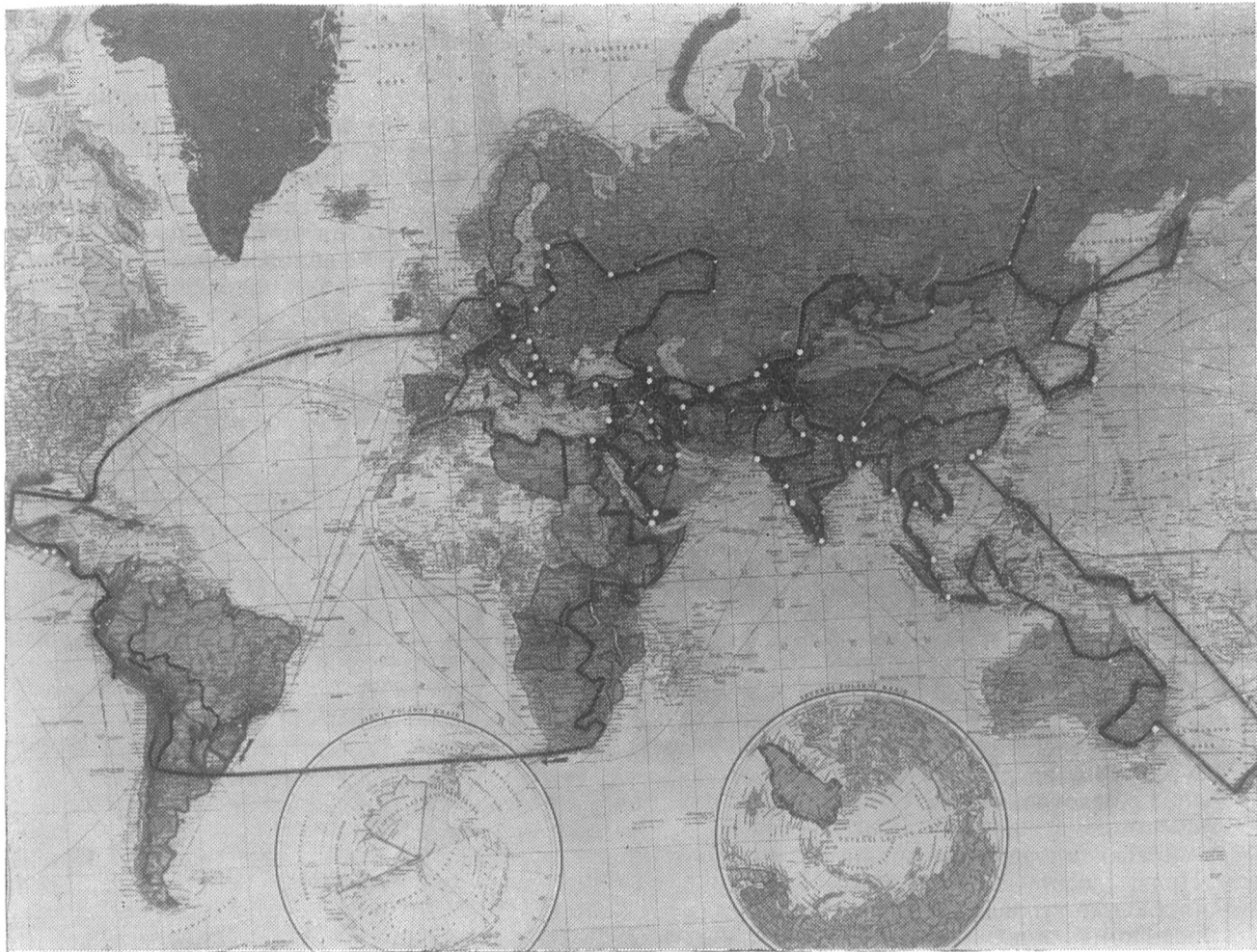
Ірсова з плачем обнімала хлопця і шепотіла крізь сльози:

— Це були страшні дні, Ондржею.

Травневе повітря сповнилось пахощами бузку, каштани завітчалися цвітом-свічками і розкрили свої обійми, зацвіли прапорами вулиці, по яких під радісні вітання тисячоголового натовпу котилися радянські танки з п'ятикутними зірками на броні.

*З чеської переклали Воліна ПАСІЧНА та
Тамара ВЕЛИЧКО-БЕЗГУДОВА*

Карта подорожі.

Мирослав ЗІКМУНД

Іржі ГАНЗЕЛКА

ЄВРОПА, АЗІЯ...

Замість передмови

Любі читачі (і особливо читачки), з нами трапились дивовижні події. Перш за все у нас було конфісковано дві автомашини, в Анатолії на нас напали розбійники (та ми їх всіх так відлупцювали, що Дюма із своїми мушкетерами збліднув би від заздрощів), нас відкликали з нашої подорожі, але повертатися нам було ніколи. Крім того, сигнали, які надсилав радянський Супутник, чути було значно краще, ніж стогін наших передавачів, і навіть у заголовках на сторінках журналу «Квети» наш значок «Зіг» зменшується і зменшується, доки символічно не зникне десь в неоглядній далині. Минуло багато днів, поки ми надіслали перший репортаж. Можна знайти чимало пом'якшуючих провину обставин. (Та судить самі, чи є в цьому потреба?).

Бейрут, вересень 1959 р.

* * *

Гори, що увінчують бейрутську затоку, заввишки тисячу метрів. Літніми но-

чами вони іскряться блиском сяючих вікон, коли «кращих десяти тисяч» втікають від

приморської спеки і вологи в елегантні вілли, розкидані по схилах Ліванського передгір'я.

Цією мальовничою картиною ми милувалися однієї серпневої ночі, і раптом нам здалось, що гори, до яких ми приїхали з півночі, якимось наче ще вирости. Викотився з-за них повновидий місяць, хвилинку пустотливо змагався за першість з яскравим мерехтінням вогників-зірок,

Дорожні нариси І. Ганзелки та М. Зікмунда з їх нової подорожі друкуємо з скороченнями.

а потім перебрався на широку морську гладінь.

«Хлопці, знаєте що, будемо лічити наш шлях по повному Місяцю, це романтичніше ніж місяцями. Замість шістдесяти місяців у нас вийде 62 повних Місяця, два преміальних в кінці».

«А трасу зплануємо так, щоб кожного повного Місяця ми мали яку-небудь воду»...

Липневий повний Місяць належав Егейському морю. Воно виринуло зі сходу Ізмірської затоки, тільки-но ми, виснажені цілоденним переїздом і фотографуванням в розпеченому, наче жаровня, античному Пергамі, встигли виключити мотори біля одноповерхового будинку на Міфат-паша-джадесі...

Там, за річкою, Чехословаччина

Тільки вчора були ми в Празі і ось уже зараз проїжджаємо угорським Комарно. Поміж вільх і кошлатих верб на краю луки виблискує матова гладінь Дунаю, за ним лежить Комарно Чехословацьке. Нещодавно ми були тут, оглядали верфі, розмовляли про плани нашої майбутньої подорожі. Зараз на Комарно і на Дунай спадає вологий квітневий вечірній присмерк, незабаром зовсім посутеніє,

руки матері, прощаючись на ніч, востаннє поглядять у ліжку дитячу руку. А тимчасом ніхто — ні в Празі, ні в Копрживниці, ні в Готвальдові — навіть не гадає, що як раз цієї хвилини батьки дивляться через річку до дому, що тільки зараз вони

по-справжньому прощаються.

П'ятий день ми на шляху до Австралії, а їдемо мимо Чехословаччини! Скільки днів сплине, скільки подій чекає нас в дорозі, поки наша батьківщина знову почне наближатись...

Сараєво — історичне місто.

Всюди мінеральна вода

Ось, мабуть, чому серед угорців стільки відомих плавців!

Тільки на території Будапешта є чотирнадцять гарячих джерел, з температурою в деяких до 72° Цельсія, — розповідали нам наші угорські друзі. Торік нове джерело забило просто на площі Міленія.

Гарячі джерела б'ють навіть на берегах Дунаю. Ранно-вранці можна бачити спортсменів, що поспішають на тренування в басейн Палатінус, який міститься на острові Маргітсігет, що за часів Австро-Угорської монархії був місцем відпочинку імператора та його родини. Гаряча вода, що має великий процент сірководню, подається і в Гранд-готель. Крутнеш кран — тисячі яскравих бульбашок вкрийуть тобі руки і лице. Відкриєш другий — і приємно теплий гейзер заб'є просто з душу.

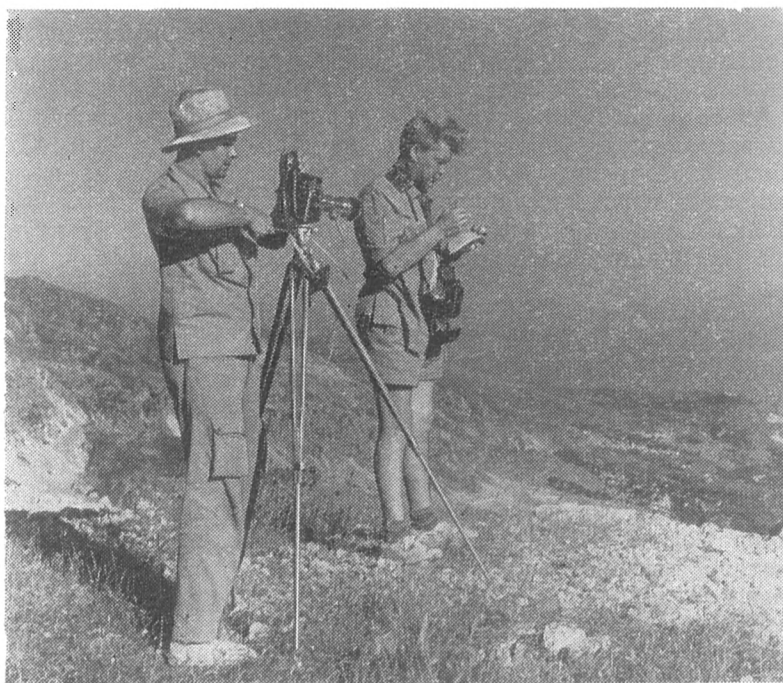
Пакуємо багаж у номері будапештського готелю, який протягом двох днів правив нам за робочий кабінет. Ці два дні ми пересунули з плану подорожі по Албанії в Будапештський план тільки для того, щоб задовольнити прохання угорських друзів: «Для нас було б великою радістю, якби ви залишились у нас до п'ятниці і з своїми машинами взяли участь у першотравневій демонстрації. А ввечері ви вже будете в Югославії або заночуєте в Сегеді».

Сьогодні останній квітневий вечір, вулиці Угорської Народної Республіки прикрашені травневими прапорами.

Найкраще місто

Довго ми будемо тебе згадувати, любий Будапеште!

Ми порівняли тебе з найкращими містами світу, які досі бачили, з Ріо-де-Жанейро і, звичайно, з Прагою.

Перед нами Албанія!..

З обома можеш сміливо змагатись своєю архітектурою і зеленню, своїм благоустроєм і дзеркальною гладінню води, а головне — привітною посмішкою своїх жителів.

Перед нашими очима і досі — усміхнені обличчя будапештян, посмішки дівчат і юнаків, які під час наших мандрівок по місту давали нам підписувати все, що було під рукою — книжки, листівки, квитки до театру, футляри фотоапаратів, прапорці і паспорти.

До шуму коліс і дощу, що припустив із хмарного неба, приєднуються триумфальні заклики, — згасає Перший травень, який відсвяткувало стільки мільйонів людей у всьому світі. Але свято вже кінчається, і попереду робочий день.

Безкрая рівнина тікає разом з нами, родюча угорська земля: кукурудзяні лани, соняшники і знову кукурудза, де-не-де молодий березовий гайок, за ним промайне дерев'яна хатка з журавлем біля криниці і знову лани кукурудзи — і так без кін-

ця. В рівчаках рохкають свині, чорні й рябі, поміж ними руді поросята з ланцюжками на шиї.

Дош дріботить по верху обох машин все тихше й тихше, потім стихає. Стоймо в алеї високих тополь за дванадцять кілометрів від Сегеда, впритул до угорсько-югославського кордону.

На південь від автостради

На 1127 кілометрі від Праги, — якщо їхати через Відень і Будапешт, а від Белграда — бетонованим шляхом, так званою автострадою Тіто, — починається Балканський півострів. Якщо хочете знати точніше, він починається за 80 км від Белграда.

Ми самі про це не мали ніякого уявлення. Щоб надолужити триденну затримку і в той же час їхати близько від моря, ми обрали шлях через Белград — Сараєво — Мостар — Дубровник — Тітоград.

«Ви обрали правильний шлях», хвалили наш план в

Белградському консульстві. «Принаймні стрибнете на Балкани просто вниз головою!»

Автострада Тіто — це не автострада в повному розумінні цього слова. Це просто задовільний бетонований шлях.

В сімнадцяти кілометрах від Кузьма шлях виходить на старий вузький міст, про який нас попереджали ще в Белграді. Перед мостом — шлагбаум, за мостом — теж шлагбаум.

Міст перекинуто через річку Саву, яка на захід від нього стає кордоном між Хорватією й Боснією. Безумовно, ми сфотографуємо міст,— вирішили всі разом. І навіть стереоскопічною камерою.

Одна з наших автомашин в'їхала на міст. Іржі вискочив і побіг на другий

бік мосту, щоб нашвидку зробити фотознімок. Клацнув, махнув рукою, щоб під'їхали ближче,— і вже є другий знімок з машинами на близькій відстані. Сторож біля шлагбауму посміхається у відповідь на привітання. Але ось з будки вибігає інший вартовий, протирає заспані очі і кидається до нас, махаючи руками.

— Ви сликали? (фотографували)?

— Так, сликали, це ж чудовий міст, таких ми ще не бачили...

Вартові лаються між собою, але нарешті, записавши номери наших автомашин, пропускають нас.

Навколо зелено і гарно, сяє іскристе сонечко, ліворуч від шляху тече прозора річка Дріна.

Попереду виринув грот мінарету, першого мінарету

на нашому шляху. Скільки часу ці гостро заточені олівці, що пишуть по небозводу, будуть тепер супроводити нас мусульманським світом?

«Ви вільні!»

Хтось постукав у двері, до хати увійшов чоловік, одягнений у форму поліцейя. Його цікавить, як нам подобається в Югославії, куди ми їдемо, де вчора ночували, та...

— Скільки фотоапаратів везете? Два?

— Більше.

— Три?

— Ще більше. Вони у нас всі переписані в митному списку.

— А яким апаратом ви фотографували міст через річку Саву?

І тоді ми вже зрозуміли, що його візит є продовжен-

Вид на албанське місто Шкодер з старої фортеці.

ням сутички біля сторожової будки.

— Так фотографували. Це ж історичний міст. Сам старий Франц-Йосиф ходив цим мостом.

— Зачекайте тут хвилину, я незабаром повернусь,— його рука піднімається до кашкета.

Повертається він за чверть години.

— Ви вільні,— із задоволенням повідомляє він з дверей.

— А чому це ми могли б бути не вільними?— сміємося ми.

І ось ми знову в місті, треба купити хліба, овочів, а потім — старт.

Але перед нами виростають два поліцаї: ми маємо йти з ними до комендатури. Це десь на околиці міста. Забавивши поліцаїв, що ведуть двох іноземців, збігаються люди. Ми вирішили звернутися до вищого начальства, інакше доведеться їздити по Югославії від стражника до стражника.

Прийшов комендант разом з головою народного комітету. Терпляче вислухав всі пояснення, продивився паспорти, журналістські документи, і було видно, що він розуміє безглуздя «випадку», але відступити не може, бо поліція є поліція.

— Франц-Йосиф ходив по цьому мосту, можливо,— сміється він,— міст справді досить старий... а проте це ж міст!

— Але на кордоні нас ніхто не попереджав, що історичних мостів в Югославії фотографувати не можна. Хоч би ви повісили на ньому об'яву.

— Я знаю, ви маєте рацію, але вашу кіноплівку я все ж конфіскую. Це мое право.

Уважно склали протокола, обіцяли, що плівку проявлять і повернуть у повному порядку.

Коли ми сідали в машину, Іржі сказав:

— Шкода фільму, ми йо-

го вже більше не побачимо. Чорт з ним з мостом, але там були цікаві знімки. Слухай, Міреку, а ти той міст не фотографував?

— Фотографував, і до того ж на кольорову плівку. Але мене про це ж не питали.

Тисяча динарів за одну машину

Вчорашній день був безперечно найбільш драматичним з усієї попередньої подорожі. Змучені, дістались ми опівночі до кордону. В Югославії заведено порядок переправляти проїжджаючих за кордон від сходу до заходу сонця. Ми вирішили заночувати просто біля кордону, а рано-вранці переправитись в Албанію.

— В прикордонній зоні залишатись забороняється, повертайтеся назад на 10 кілометрів, а завтра приїдете знову,— підносить нам приємну новину комендант-прикордонник.

Ми проїхали 190 кілометрів небезпечної дороги над проваллям. Руки терпнуть, очі злипаються від втоми.

— Нікуди не поїдемо, зрозумійте...

Наші вмовлення марні.

Тоді ми вдаємось до хитрощів. Скидаємо сорочки і брюки, швидко вдягаємо піжами і лягаємо в спальні мішки. Нехай за прикордонну зону нас одвозять самі.

Поручик видзвонює в Тітоград, веде нескінченні переговори.

Вранішнє сонечко посміхається митниці. Люди тут привітні, не кваплять нас.

Швидко проведено митну перевірку, в паспортах поставлено печатку, здається, наче все. Але ні, знову «приємна» новина:

— Пробоули ви у нас шість днів з двома машинами. Всього це складає 12 000 динарів дорожньої туристської такси. Ось квитанція.

Добрий стимул для туристського руху!

Ми в Албанії

В кінці закритої прикордонної зони на невеличкій скелі стоїть група людей,— вітаючи нас, вони біжать назустріч автомашині.

Натовп зібрався біля трьох вродливих дівчат у високих білих капелюшках, строкатих спідницях і ще строкатіших кофтинках. Вони затуляють обличчя долонями, соромливо відвертаються: фотографуватись не можна, бо не буде щастя в сімейному житті.

Перед таким аргументом відступаємо. Нічого не вдієш, доводиться капітулювати.

— Їм не можна позаздрити,— розповідають нам, коли ми сідаємо в машину.— Під однією спідницею у них ще дві, а інколи й три. Таке національне вбрання разом з їх нумізматичною колекцією важить чверть центнера. Переходить воно у спадщину, з покоління у покоління.

Це традиція, а традиція в Албанії щось таки значить.

Розсічене коло

Пам'ятки колишньої кривавої помсти ви знайдете ще сьогодні по всій північній Албанії: невеличкі фортеці, які називаються кулла, однопверхові кам'яні будиночки з вікнами ледь завбільшки з долоню. Віконечка робились під самим дахом. Це для того, щоб кулі, послані кривавим ворогом, йшли в стелю. Діставалися до хати по мотузковій драбині. Ѓйаксур — це «людина, яка є на черзі» — був справжнім в'язнем у своєму власному будинку. Протягом кількох років він не виходив з нього при денному світлі, не вмів читати й писати, не працював у полі, завжди був на сторожі, чекаючи дня, коли прийде йо-

го черга. Закон кривавої помсти поширювався тільки на чоловіків починаючи з 16 років. Жінки були в повній безпеці. Жили в звичайних дерев'яних чи глиняних будинках біля «чоловічої» фортеці, виховували дітей, виконували хатню роботу і без допомоги чоловіків до знесилення працювали на полях.

Тепер албанці не люблять говорити про криваву помсту. Вона відійшла в минуле півтора десятка років тому.

— Були райони, де від кривавої помсти загинуло сорок процентів чоловічого населення. От, наприклад, Топлепе на річці Дріні.

Хоч закон є закон, але й він мав винятки і перестав діяти після заходу сонця, в жнива, на час, коли в домі готувались до весілля і коли ворог нападав на країну.

— Коли 1939 року на нас напали італійці, зараз же припинилась кривава помста,— розповідав нам один старий албанець.— Якщо ж під час війни хтось повертав зброю проти свого кривого ворога, за військовим законом його розстрілювали на місці.

В наші часи люди зрозуміли весь жах одвічно замкненого кола, кривавої помсти, що переходила з батька на сина, з роду в рід. Чоловіки тепер вже не добровільні в'язні, вони навчили-

Літній албанець.

ся читати й писати, стали господарями своєї долі.

нів, курсова таблиця і телефони головних банків, а також попередження про те, що в Туреччині є «заборонені військові й цивільні зони», в яких необхідно суворо додержуватись вказаних шляхів. Туристам забороняється фотографувати, робити нотатки і користуватися біноклями. Крім того, туристи, що подорожують на власних автомашинах, «не мають права зупинятись на вказаних шляхах...»

Вважаючи за краще дотримуватись цих десяти наказів, ми зупинились перед турецьким кордоном,

ТУТ ЗАКІНЧУЄТЬСЯ ЄВРОПА...

«Візитна картка»

Уявіть собі, що вам надіслали запрошення на garden party¹ і дописали на ньому: «Дозволяється ходити тільки вказаними стежками і забороняється озиратись дов-

¹ Garden party—урочисте гуляння в саду.

кола». Подібні візитні картки роздають турецькі туристські канцелярії, а консульство додає їх до віз. На картці напис: «Стамбул — місто чудес». В ній є також відомості для туриста про митні і візові правила, рекомендації готелів і рестора-

Гострозаточені олівці мінаретів пишуть по небозводу...

посідали коло дороги і розгорнули карти. Був привітний сонячний ранок, праворуч від шляху зеленіла долина річки Маріца, на другому березі була Греція.

Першого разу ми дивились на Грецію з Албанії,— так само через річку, в Югославії ми були зовсім близько від неї, а тепер знову втретє дивимось на Грецію з Болгарії.

Значить, не побачимо Олімпу, не ступимо на землю, яка була батьківщиною Сократа, Піфагора, Софокла, закреслимо у списку країну, про яку стільки мріяли, і все це тільки тому, що люди вигадали такі дивні правила життя. Не можемо ж ми їхати в Туреччину тільки для того, щоб переїхавши кордон, повертатися че-

рез нього назад. Особливо зараз, коли до берегів Азії залишилось дві з половиною сотні кілометрів...

— І протягом цього відрізку шляху ми не зможемо навіть зупинитись: вся європейська частина Туреччини — заборонена військова зона!

До фотоапаратів маємо право доторкнутись тільки в Стамбулі!

Путівник-спокусник

Після двадцятикілометрового переїзду ми опинились в Едірне, колишнім Адріанополі. Маріца тут остаточно повертає на південь, до Егейського моря. Над містом гордо височить розкішна Селімска мечеть з чотирма стрункими мінаретами, одна

з найпрекрасніших османських споруд. Кожний з мінаретів (понад 18 метрів заввишки) має три галереї, і до кожної з них ведуть особливі сходи, які ніде не пересікаються з іншими.

— З галереї відкривається прекрасний неосяжний краєвид,— провокує путівник. Крім того, у місті є Баязетівська мечеть, одна з найстаріших мечетей, споруджена ще Мурадом I. Та яке це для нас має значення, коли ми не можемо зупинитись, не маємо права вийняти фотоапарат, бо за спиною підштовхує тебе поліцейський джип.

Військова поліція вартує на мостах, поважно походить по тротуарах. Поліцаї носять парадні мундири з білими поясами, білими ре-

менями, з яких один висить через праве плече до коліна. А щоб громадяни добре запам'ятали, де пістолет, для нього зроблено білу кобуру.

Вздовж шляху — безліч бензоколонок. Коли ми проїжджали Болгарію, нам привітно махали руками люди — і ті, що працювали на полях, і ті, що йшли по тротуарах. Тут нас вітають лише господарі бензоколонок, щоб ми у них купили бензин.

«Оборонна» стратегія

3 травня 1947 року, коли Туреччина одержала першу

суму допомоги за планом Маршалла, фінансова допомога Сполучених Штатів Туреччині зросла майже до двох мільярдів доларів. Ця запаморочлива сума виявилась набагато більшою, ніж гадали самі американці, коли після другої світової війни вирішили створити з Туреччини «фортецю на Босфорі», яка змогла б протистояти російській «агресії» на Середньому Сході. Більша частина допомоги США полягає в постачанні зброї. Тільки на турецьку армію і поліцію Америка витрачає в середньому близько 80 мільйонів доларів щороку. Залишок допомоги йде на бу-

дівництво стратегічних шляхів.

Шлях з Капікуле до Стамбула був слушною нагодою, щоб зробити цікаві висновки відносно «оборонної» стратегії США на турецько-радянському кордоні. Шляхи цієї європейської частини Туреччини переважно нові, прямі, широкі, рівнесенькі. Хто ж прокладає їх до кордонів сусіда? Той, хто боїться нападу ворога, чи той, хто вважає, що по добрій дорозі швидше дістатись до сусіда?

(Далі буде).

З чеської переклали
Муза СОУЧЕК та Олена
КЛИМЕНКО

КАЛЕНДАР КОЛ « ВСЕСВІТУ »

ЄДИНИЙ ВИХІД. В одній австрійській газеті було вміщене таке оголошення: «Молодий актор, який в середу одержує заробітну плату, а в суботу вже не має ні шеляга, шукає знайомства з акторкою, яка в суботу одержує гроші, а в середу опиняється на міліні».

МУЗИЧНА ІСТОРІЯ. Власникові одного з барів в англійському місті Лейстері довелося викликати пожежників: вибухнув музичний автомат «джук-бокс». Вибух стався після того, як автомат програв підряд дві пластинки: «Землетрус» і «Димаміт».

ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ. З Гібралтару до зоосаду міста Сен-Луї (США) було прислано двох мавп з такою запискою від офіцера тамтешньої військової бази: «Повідомте про прибуття мавп до зоосаду, бо ми маємо викреслити їх з армійських списків».

ВІДБИТКИ ПАЛЬЦІВ ВИЗНАЧАЮТЬ БАТЬКІВ. На медичному конгресі в Цюриху (Швейцарія) цікаве повідомлення зробив професор угорського інституту судової медицини Сандро Окрос. Тепер наука має змогу точно встановлювати батьківство. Відбитки пальців дитини в певних місцях точно відповідають батьківським та материнським. Завдяки методу Окроса в Угорщині вдалося на судових засіданнях встановити вже 600 випадків батьківства, в той час як спорідненість крові та інші біологічні методи не могли дати точних доказів.

250 МІЛЬЙОНІВ ПРИМІРНИКІВ ГАЗЕТ ЩОДЕННО. За статистичними даними, опублікованими в Парижі, в усіх країнах світу видається 8.000 щоденних газет загальним тиражем в 250 мільйонів примірників. На п'яти континентах видається 30.000 різних періодичних видань, з них дві третини в Європі та США. Кількість широкомовних радіостанцій у світі становить 9.000. Населення земної кулі користується 385 мільйонами радіоприймачів.

ЦІКАВІ ЦИФРИ. 173 мільйони глядачів дивилися минулого року кінофільми польського виробництва. Цього року в Польщі буде створено 22 художніх і 331 короткометражний фільм.

В республіці налічується 250 тисяч власників телевізорів. Студії телебачення Варшави, Лодзі, Познані, Катовіц, Вроцлава і Гданська обслуговують територію, на якій проживає 47% населення Польщі.

В ПЕРЕДДЕНЬ ВЕЛИКОГО СВЯТА

ЛІРИЧНА ПОЕМА

I

За вікном причиненим — я чую:
Шумить Москва
Землі всіма вітрами,
Всіх океанів хвилями.
Вітри,
Я знаю, відлетять, відринуть хвили.
Минуть роки.
Але коли прийдешні покоління
Прислухаються серцем до Москви,
То зазвучить вона і їм так само
Всіма вітрами й хвилями землі,
Піснями юності,
Піснями

Дружби й Миру.

За вікном причиненим — я бачу:
Москва в цей вечір сяє, мов зоря,
Що світиться яскраво,
Та зоря,
Що раз в житті займається,—
В той вечір,
Коли лягаєм спати ще дітьми,
А встаємо дорослими,
Коли ми,
Лягаючи із незліченними «чому»,
Встаємо з «так», ясним і зрозумілим,—
Велика й світла вранішня зоря,
Що зійде раз
І світить до останку.

Москва в цей вечір сяє — як жива
Емблема фестивалю —
Молодою
І чарівною квіткою, що ле
У ночі Всесвіту проміння негасиме,
Що розцвіла,
Ввібравши в себе кров героїв юних.
Її пелюстки опадуть, я знаю,
Але від осяйного їх пилку
Зав'яжуться у тисячах сердець
По всій планеті
Квіти Дружби й Миру.

За вікном причиненим кімнати —
Москва до себе кличе,
Прапори

Людських надій

угору підійнявши.
Їх завтра, знаю, згорнуть, стяги ті,
За справи взявшись творчі і звичайні.
Але ні суховій, ані зима
Не здатні висушить чи заморозить
Живий потік, що влився у Москву
І сполучає Волгу з Міссісіпі,
Нью-Йоркські хмарочоси височенні
Із рисовими нивами Китаю,
Єдна людей із чесними серцями.
Веселка фестивалних кольорів
Залишиться, як міст, що сполучає
Із Сходом Захід.

За вікном причиненим —
Крокує, гримить, співа, видзвонює і
лється
Всесвітній молодіжний фестиваль.
І я — юнак вчорашній —

я забувся.
Там — діти світу, радісні такі,
Яким і син мій буде, любий хлопчик,
Що ось в кімнаті марить,
І не знаю —
Чи він лишиться у живих до ранку.

Я схилився
Над ліжечком твоїм, мое дитятко.
Так недавно
Ти в ньому не вмщавсь, і ми казали:
«Як виріс син,
Йому потрібне вже велике ліжко».
Тепер ти схуд — і ліжко завелике.
Й чи доведеться купувати нове,
Мій любий хлопчику?

Схиляюся
Над оченятами твоїми,
В них — ріка,
Бездонна, з брижами і каламутна,
Вся повна сновидінь, зірок погаслих.

Я кладу,
Синочку мій, тобі на серце руку.
Як билось воно, коли ти біг
Мене обняти,—
Тріпотіло,
Мов птиця щастя у моїй долоні.

Тепер згасає там поволі птиця,
У кліточці маленькій серце гасне,
Нервово б'ється, ніби в лихоманці.

Усі пішли — і лікарі, й професор,
Ін'єкцію зробивши, залишив
Останню, може, батькові надію,
Останні підбадьорливі слова.
Пішла й моя сусідка на роботу,
Хороша, доброзичлива москвичка,
У котрий раз говорячи, що й Ігор
Жахливу цю хворобу переніс,
І хай вона пережила за нього,
Хай лікарі паралічу боялись,—
Та нині він — найперший танцюрист
На фестивалі,— з гордістю казала.
Але чому червоні в неї очі?
Чому професор сивий протирав
Не раз, не два спітнілі окуляри?..

Усі пішли — і сонце, й світлий день,
І недововки, і рукостискання,
І знову вечір щічками пашисть,
Насунувши похмурих тіней стадо,
Юнацьким сміхом пригнаних сюди,
Щоб тут для них знайшовсь який
притулок.

В кімнатній тиші, повній гіркоти,
Твоя матуся задрімала, синку,
Стуливши стомлені безсонням очі.
Вона пішла від тебе ненадовго,
Пішла у світ приглушеного бою,
Де серця стук засвічує і гасить
Твій образ, хлопчику.
Усі пішли,
А я лишився і тебе тримаю
За рученьку тонку, немов свіча —
Де затихає пульс, її тримаю,
Щоб ти мене, мій синку, не покинув.

Усі пішли, а я лишивсь, щоб чути,
Як за вікном причиненим кімнати
Шумить, немов казковий корабель,
Святкове місто;
З дивними вогнями,
З багряними знаменами, піснями,
Із крилами напружених вітрил,
З матросами сміливими на реях
Казковий корабель наш вируша
У плавання далеке

Дружби й Миру.

II

Мій синку, я схиляюсь над тобою,
Мов долю світу хочу прочитати
В твоїх очах.

Коли мигтять ці вії,
Здається,— мужні й віддані бійці
Там борються з невидимим піратом,
Що в дикій люті хоче підійняти
Знамена ночі над закритим зором

На баштах голубих дитячих літ
Твоїх восьми, мій хлопчику.
На мить

Приходиш ти до пам'яті.
Поглянув,
Пізнав мене і хочеш посміхнутись,
Та губи — мов потріскані черешні,
І боляче від посмішки тієї
Тобі й мені.
Ти погляд зупиняєш
На стелі, на вікні, де оживають тіні
І, ніби дикуни із списками, танцюють,
Процесіями йдуть, проходять, мерхнуть —
І гул все даленіє за вікном.
— Таточку, казку

розкажуй мені...
Ні, краще про фестиваль...
Про трьох царевичів тих... О цить!
Дай підвестись...
Глянуть дай на вогні...
Таточку...

пить...
Я пальці стискую, щоб не тремтіли,
І забираю пасмочко русяве
Із лобика, що аж пашисть вогнем.
Кладу компрес
І змочую сухі гарячі губи.

...Мій хлопчику, тобі я розповім
Тепер уже не вигадану казку.
Я покажу вогні, що запалили
Ми в небі юності такі, як фестивалі,
Лиш брали струм вони із наших вен
Й палали кров'ю на афінських стінах...

Я розповім тобі про ті вогні,
Що сяяли дванадцять років тому
У «Альберт-холі» — так, здається,
звалась

Велична зала із сталевим небом.
В імлістім Лондоні ще зяяли руїни,
І лондонці здивовані були,
Коли туман розвіявся на Сіті
І сонце піднялося, хоч бліде,
Немов поранений, що видужав поволі,
А ми сміялись — знали ж ми, чого це:
Ми віддавали кров,
Щоб жити сонцю!

«Куємо єдність, щоб іти з пільми»,
Казав нам Енрік Коноу

просто, ясно.
Биттям сердець повторювали ми:
«Збудуєм світ ми

вільний і прекрасний...»

Ми — діти всіх народів:
Індіанка
Відьа Кануга, в стародавньому сарі
І захисних сучасних окулярах;
Мересьєв, Глінка, Гашева,
На грудях
У них Зірки Героїв золоті,
В очах — усмішки Зої та Олега:
Китаєць Чжен з руками металіста

І кулеметника —

солдата Мао;

Армеда Камадо, в якій рідний край
Країною Палкого Серця зветься;
Стрункий юнак Антоніо Перес
З Країни Серця, що спливає кров'ю;
Уільямс, який так мило посміхавсь,
Немов луги Австралії тут квітли;
Блідий юнак з гір Греції —

його,

Не знаю, чи хто-небудь пам'ятає,—
То був твій батько, хлопчику.

На ньому —

Чужий костюм без стрічок, орденів,
Значок скромненький славного ЕЛАС¹,
І на тому значкові — мов списи,
Проміння сонця, що зіграло серце.

Багато хто із нас тоді носив
Ще форму хакі, на пов'язці миру
Криваві плями ще не запеклися,
І між собою говорили ми,
Що совість наша форму цю не зніме,
Поки живуть фашизм, війна, злигодні...
Пов'язка миру

ще кровоточила...

Стояли ми пліч о пліч — то було
Десяте листопада,

сорок п'ятий —

І вимовляли, стоячи, слова
З свідомістю, нехай ще неясною,
Що всі ми є історії творці.

«Клянемося йменнями друзів,
Полеглих безстрашно в борні,
Що розум наш, юність

і руки

Не будуть служити війні».

Твій батько, сину, теж піднести міг
Для клятви руку,
Міг, бо там, позаду,
Солдати грецькі руки підняли,
Всі ті, що вже в Албанії² не встануть,
Стафопулу
У вісімнадцять літ,
Яка понесла прапор батьківщини
На танк фашистський, що по ній проїхав;
І ми тієї ж миті підняли
Цей прапор закривавлений —
Наш прапор!
І батько твій, мій хлопчику, мав право,
Як мало його наше покоління,
Обпалене війною,

право мав

Піднести високо і владно руку
І глибоко,

усім еством, сказати:

¹ ЕЛАС — грецька повстанська армія, що боролася з фашистськими окупантами під час другої світової війни.

² Мається на увазі визвольна боротьба Греції проти італійських фашистів 1940 року.

— До нашого майбутнього — вперед!
Але тобі не розповів я, сину,
Ще казку про царевичів.

Всі троє

Були вони у лондонському залі,
Обличчя їхні — жовте, біле, чорне —
На круглім фоні всесвіту злились.
Близнята всі царя землі — Народу —
На повний зріст звелися після клятви,
І в їх очах побачили ми світло
Всіх наших мрій.

Одягнуті у юності порфіру,
Вони пройшли тим величезним залом,
Потискуючи руки, мов надія.
Пішли вони дорогами Землі й
Розсталися,
Бо кожний з них мав справу.
У жовтого —

братів шістсот мільйонів

Ще скуті були путами, які
На них наділи золота пігмеї,
Злі карлики маленькі.

Мусив чорний

З свого народу зняти ярмо важенне,
Такими самими пігмеями надіте.

Мав білий теж велике, трудне діло:
Він мусив із середини виймати
Уміло зіткану із золота й срібла
Тонку й прозору, мов з нейлона, сітку,
Що білим людям душу обплела.
Багато справ попереду:

кайдани

Розірвуться,

і три сини Землі

Те знають, що до пут нема ключів

чарівних,

Вони лиш є в старих казках.

І знають, що від сліз

Ланцюг ржавіє і стає ще важчим,

Та ланцюги руйнує кров героїв.

Розбити можна пута, лиш б'ючи

По скованих руках, а часом —

і по серцю...

Коли ж пігмеї трьох братів узріли,
Які йшли твердим широким кроком,—
То жовчно налились,
забелькотіли:

— Ми поспішили, поспішили, поспішили...

Вони можуть ще руки єднати,

дружити,

Вони можуть співати, беззлобно

любити—

Ми поспішили...

Вони можуть іще цілувати,

кохати,

Можуть ще про майбутнє своє

розмовляти,

Над колискою мріять, родитися й жити,

Можуть ще по землі хазяями ходити,—

Ми війну поспішили скінчити,

Треба знову почать.

То ж стривайте, стривайте!
Чаклуни, розум їм
Забуттям облітайте.
Швидше, Війно, гостри свої зуби,
поки ще не пізно,
Одягай ти гусениці й панцир залізний,
Хутко шли трьох гадюк їм — Покірність,
Розбрат і Вагання,
Хай гніздяться в їх душах —
це наша надія остання.
Надівай найблискучішу
придбану нами корону,
Відвертай же і смертю страши ти
«загрозу червону» —
Поки ще не пізно!
А три сини Землі
За руки взяли і йдуть вперед.
І скрізь, повсюди, де вони вступають,
Дають ростки Республіки нові,
Народжуються там нові Вітчизни
Для тих, що їх раніш не мали,
А знали тільки лайку та батіг.
Вони стрічались в Празі й Будапешті,
В Берліні, Бухаресті, у Варшаві —
І знову зустрічаються в Москві.
І всюди —
від столиці до столиці —
Все шириться живий танок народів,
І пута рвуться й падають, а руки
Єднаються — і жовті, й білі, й чорні —
І разом всі вони сплітають міст,
Щоб вічно йти по ньому Дружбі й Миру.

III

Розказую тобі —

і забуваюсь.
Щось дуже дивне діється зі мною.
З безсоння це чи, може, це від гулу,
Що доліта, немов туманний спогад.
Мені здається часом, любий синку,
Що я один, зовсім один лишився,
Один, щоб пильнувати над цілим світом,
Який пашиє недугою важкою
І з нею бореться в жадобі жить.
Нехай же буде так:
живі хворіють,
Але після хвороби їхні жили
Наповнює життя; немов потоки,
Їх нерви зазвучать — прекрасні струни
У найпрекраснішому в світі
інструменті —
Людському тілі. Всі хворіють, синку.
Лиш мертві не хворіють —
а гниють...
Пильную я над диханням гарячим
Слабих грудей, яким здійснятись важко,
Над оченятами, що в них голубизна
То хмарами затьмариться густими,
То раптом блискавицями засяє —

Аж дрож тоді

всього мене пройма.
Горять, мов рани, очі від безсоння,
Та горда витримка, відповідальність
Тримають їх відкритими так само
Як і тоді, коли охороняв
Поснулих, зморених походом друзів.
Як і тоді...
На кожній висоті,
В ущелині, на перевалі кожнім
Не сплять дозорці наші.
Як тоді,
Засади є, розвідники хоробрі
Колючим дротом, може, проповзали;
Вони є скрізь, безстрашні наші друзі:
У стані ворога, в його думках
підступних;
Велика армія батьків і матерів,
Як вартові, над сном дітей чатують —
І тих, які вже звідали любов,
І тих, яким ще тільки-но судилось
У спадщину узяти з наших рук
Республіку Всесвітню
Дружби й Миру.

Напередодні свята

я б хотів
Про діток сон побачити хороший,
Та вартовому бачить сни не можна.
Він мусить, вартовий, вдивлятися пильно
У чорну тьму, що всюди обступила,
Вона ховає свіжі кладовища,
Готує зраду і підступні вдари,
І часом коливається вона
Від подиху затаєної смерті.
Мій хлопчик марить.
Став, немов троянда,
Що гарячковим полум'ям горить.
Він простяга до мене рученята,
Як два весельця човника-шкарлупки,
Яку заносять велетенські хвилі
Од гавані подалі.

Хлопчик мій
Відкрив свої кругленькі оченята,
Мов ті малі віконця слухові,
В які безшумно вилітають птиці
З покинутої дачі...
Марить він:

— Пустіть мене!..
Там он — дивись, дивись! —
На фестиваль всі йдуть...
Пустіть мене!..
Зорі вже зайнялись...
Мамочко... Таточку...
темно тут...
Схопилась мати, кинулась до нього:
«Нічого, заспокойсь, моя дитино...»
Накинула хустину і пішла
На вулицю,
гіркі ковтає сльози.
Там, у домах людей, які ще сплять,
Можливо, у професорськім будинку —
Єдиний порятунок твій, дитино...

IV

Біжить Москвою мати.

Знову я

Один.

Дитя заснуло і, здається часом,

Воно не дихає.

Не дихаю і я,

і доторкаюсь

Губами до його вишневих губ.

Скільки раз,

щоб вирости,

хворіти

Дитя повинно? Скільки сліз пролить

На пагоніць оцей рожевий треба,

Щоб він пустив своє коріння вглиб?

То ж пагоніць лози за кілька років

Дає плоди свої; мале лошатко

За кілька років вироста в коня,

Що понесе тебе широким степом;

Берізка білокора над водою,

Мов наречена, вдягнеться за літо

І віттями сплететься у танку

Із листячком своїх веселих подруг.

Для тебе ж, хлопчику, потрібно двадцять

літ

Безсоння, ласки, хвилювань і муки,

Щоб виріс ти і твердо став на ноги,

Підняв чоло наспроти вітрів,

Щоб, все це забуваючи,

сказати

Одного ранку, як тебе втрачаєм

Одягненим у хакі, з рюкзаком,

Під поклик нетерплячого состава:

— Мій хлопчику,

Як швидко виріс ти!..

Біжить Москвою мати.

Мої очі

Вдивляються у вікна — й всюди бачать

Лише твої, мій синку, оченята.

В них гасне і запалюється відблиск

Багаття партизанського у горах...

Тоді, у ніч весільну...

Я хочу, щоб здоровим і міцним

Ти завше був

і, як дельфін у морі,

Плив попереду свого часу.

Чий подих зігріватиме тебе —

Чи матері чи мачухи дихання?

Я бачить хочу крізь завісу часу

Твоє обличчя і в твоїм лиці —

Майбутнє, що народжується нині.

Мені вгадати хочеться, до чого

Ти приторкнешся, як великим станеш,—

До яблук ідеалів золотих,

Чи до розбитих мрій гіркого праху?

Що ти побачиш: атомні міста,

Чи землю спалену, отруєну злобою?

Ти визнаєш незабаром, як це добре

Міняти обриси далеких видноколів

І небо кришталеве підпиратъ

Будовами, небаченими в світі.

Твій батько твердо вірив у майбутнє

По молодості, а тоді — від знань,

А іноді — у зрілості — від болю

За всі зневаги нашої доби.

Він вірив світові, коли себе судив,

У себе вірячи, він брався світ судити.

І бачить він, як юності зоря

Перемагає ніч, розгонить владно темінъ,

Як ширшає і ближчає вона

І світло розсвіає...

Я бачу, так, я бачу вже тебе

Одним з володарів Життя і Щастя,

Що йде вперед

не з догмами старими,

А з принципами рівності й братерства.

Я бачу: ти стоїш у двадцять літ

На верховині сонячній, розквітлій.

Пронизаний любов'ю,

Ти стоїш —

І шлях показуєш своїй же долі,

Розгладжуєш ласкаво зморшки болю

З чола Землі.

Я бачу, як горить,

Палає полум'яно в твоїх грудях

Той найдорожчий скарб, який дало

Тобі все людство, не одна людина,

Чеканнячи його десятки тисяч літ —

Із сталі, крові й золота —

то серце,

Не зрадь його!

Я хочу, щоб ти був,

Як прапор, що проноситься крізь бурі,

Щоб ти ішов під кулями вперед,

Й коли тобі стрілятимуть у спину,

То будь Людиною,

дитя моє!

V

Нема ще матері. Ти спиш.

Мені аж страшно.

Мій зір горить.

Москва ще бачить сни.

І тисячі дітей народів світу

Велике Свято

бачать

уві сні...

Я ж вартовий,

а вартовим ніколи

Не можна снить.

Не можна їм, не можна...

...Як швидко син мій виріс. Залишилися

Позаду всі оці безсонні ночі,

Дитячі забавки і витівки шкільні.

Став син дорослий, і стоїть зі мною

З великими очима, як віконця,

В які влітають прудко ластівки.

І вітер з Сароніцької затоки

Летів сказати Акрополю «добридень»,

Та ось побачив і, немов хлопчина,
Куйовдить русі кучері його.
А поруч з ним стоїть струнка дівчина,
Осяяна проміннями любові —
Його найперша звірена любов.
Ми вчора довго розмовляли з сином,
Як розмовля з мужчиною мужчина,
Я дав йому щоденник прочитати,
Написаний багато років тому,
Тоді, в Москві —

напередодні свята...
Тепер дивились ми із Парфенона
На брижі Сароніцької затоки,
Де швартувались крейсери чужі,
На береги націлившись стволами,
Погойдуються мирно кораблі.
І дивляться на вранішні Афіни
Сини землі

з морської далини,
Яка серпанком сонячним повита,
Пливають, пливають Егейські острови,
Виблискуючи радості сльозами
В очах Еллади.

Спереду пливають
Макронісос, Страті, Фоленгагрос,
Сікінос,

І маками червоними цвіте
На островах пролита кров героїв...
Вітаємо дітей, що прибули
На фестиваль Всесвітній у Афінах.

Всіма дорогами повітря, моря, суші
З'їжджаються на свято побратими,
Попереду крокують три брати,
Оці царевичі, що я під час хвороби
Тобі про них складав новітню казку.
Піднісши на руках угору землю, —
Три перших, всім відомих, танцюристки
Несуть найпершу серед всіх зірок.
В прожекторнім яснім промінні сонця
Йдуть гості вічно молодого міста.
Ти чуєш, як у мармурових грудях
У нього палко б'ється древнє серце,
Мов молоде...

Бігун з землі піднявся,
Щоб взяти участь і перемогти
У марафонському забігу світу.

Йдуть гості Сірбаса і Стафопулу¹,
Йдуть гості всіх кіпрійських патріотів,
А на Акрополі високому стоїть
Із друзями своїми Белоянніс,
І міцно тиснуть руки їм брати
Великої Республіки Землі.
І, сміючись, їм каже Белоянніс,
Аж блискає усе Егейське море:

— Хіба ми вам не говорили:
«Завтра

Таким же вільним стане світ увесь?»
І сонце кожній дівчині і хлопцю

¹ Герої визвольної боротьби Греції проти фашистських загарбників.

Приколює гвоздику —
за емблему
Її узяв Афінський фестиваль.

Внизу, попід Акрополем, все місто
Всіма оркестрами і голосами
Співає нову фестивальну пісню:
«Виходьмо, ставаймо в шеренгу
одну —

Мир переміг війну!
Бомбами, смертю, сльозами
Війни корабель обважнів.
Нависла загроза над нами —
Підняв грізну хвилю наш гнів.

Світ забурлив неспокійний,
Довіку в розбурханий вир
Поховані злидні і війни,
А житимуть Дружба і Мир!»
— Чия це пісня? —
Хтось в одвіт сміється:
— Не впізнаєш? — це ж пісня твого
сина...

А де ж мій син?
Дивлюсь: поперед мене
Хвилюється, як юнь, Егейське море,
Над ним тріпоче прапор голубий
Із вишитим на ньому Сонцем Миру,
Його ще на світанку підняли
Син Белоянніса, син Глезоса з синами
Борців Еллади.

Але де ж мій син?
Він загубивсь серед дівчат і хлопців,
Здивованих, що можуть партизани
Стать сивими і лисими людьми.

Очима я шукаю всюди сина,
Про себе посміхаючись при думці,
Що ось я покажу їм свого хлопця,
Скажу: дивіться, я ще молодий!

Та де мій син?
Відразу потемніло:
То чорні крила затулили сонце.
Не видно стягів, голосів не чути.
Лише, приглушений дощем, неясний
шепіт...

І як це так: йде дощ, а в небі зорі,
Горять червоні зорі, наче рани.
Та то не зорі — тисячі свічок,
Що спливають краплями над гробом,
Над чорним гробом мертвої землі,
Його тримають юнаки померлі...

І не свічки то — очі матерів,
Які дітей оплакують у світі.

Земля покрилась попелом отруйним.
Нічого не лишилося живого,
Крім шепоту неясного цього.

Квиління ще, приглушене дощем,
І шепіт, шепіт, шепіт...

Мене хтось кличе —

пошепки

Хтось кличе.

Чиясь рука торкнулась мого лоба.

Відкриті очі страшно —

Де мій син?

Кошмар підстерігає діток наших.

Чорніший смерті морок на землі

Загрожує

красі нового світу.

І попіл спопелілих наших мрій

Підстерігає сні передсвяткові.

Чи може ж батько мріяти в наш час?

Здрагаючись, я відкриваю очі.

Світанок вже,

і бліде світло дня

Відбилось в білім лікарським халаті.

І поруч мене

твоя мати, синку,

Тримає руку на моєму лобі.

Поволі, важко піднімаю очі,

Дивлюсь в її —

Ти в них — я добре знаю.

Чи ти живий...

Живий! —

Нема в них смерті,

Ніколи очі матері не збрешуть.

Ми обнялись над світлим личком сина.

Професор посміхнувся і витер знову

Спітнілі окуляри...

Чути гул.

І сонце вже навішало дзвіночків

Над ліжком сина,

Потім починає

Розвішувати прапорці рожеві,

А гул все нароста і нароста,

Дзвіночки, срібні й золоті дзвіночки,

Нанизані на сонячне проміння,

Вже радісно дзвенять у нас в серцях.

Десятки тисяч сонць у мідних трубах

Виблискують і будять всіх:

Підйом!

І піонерський хор дзвінкоголосий,

І жайворонків тисячі оркестрів,

Якими диригує серце сина,

Оспівують оцей

Великий день,

Великий день початку фестивалю

І сина нашого, і всіх дітей землі.

Ми змучені, обнявшись стояли,

А поруч з нами сивий наш професор

Із добротою мудрості в очах,

Над ліжком дорогого нам дитяти.

Ми бачимо

аж ген на видноколі

На горах Ленінських

трьох велетнів могутніх,

Вони збратались — жовтий, білий,

чорний,—

На з'єднаних руках вони несуть

На свято гостя —

Сонце Дружби й Миру.

З грецької переклав Микола НЕГОДА

ГАРРІ ЗІХРОВСЬКИЙ

ТРІСТАУ ДА КУНЬЯ СЛАВНИЙ СИН ГОА

Ми сиділи з Трістау Браганза да Кунья на лавочці біля його будинку. Внизу під нами лежала, розкинувшись широкою дугою, прекрасна Бомбейська затока, де погойдувалися на хвилях океанські лайнери і кілька військових кораблів. По той бік затоки здіймалися зелені схили гори Малабарт, а ген далі на південь починався кордон країни, яка була батьківщиною цієї людини і до якої їй заборонено було повертатися. Незважаючи на своє гучне ім'я, мій співбесідник не був іспанським чи португальським грандом — він був «усього лише» чистокровним індієм. А своїм гордим йменням він завдячував гнобителям своєї батьківщини, які з мечем в руках примусли його предків прийняти разом з християнством і португальські імена. Кунья народився в 1890 році в місті Чандорі, в португальській колонії Гоа. Прізвище да Кунья належало аристократичному, старовинному індійському семейству глибоко релігійних католиків, яке навіть збудувало собі власну каплицю. Молодий Кунья закінчив португальський ліцей, потім став студентом французько-індійського коледжу в Пондішері і, нарешті, батьки послали його продовжувати навчання в паризькій Сорбонні. «Цього їм не слід було робити», сміючись, сказав мені Трістау.

Шлях вказав Барбюс

Він закінчив університет, став інженером-електриком. Проте незабаром Трістау відкрив для себе багату скарбницю французької літератури, яка захопила його більше ніж електросхеми і трансформатори. Йому пощастило познайомитися із славетним французьким письменником Анрі Барбюсом. Барбюс зажадав від нього: пишіть про свою пригноблену батьківщину, пишіть про Гоа. Єдиною французькою газетою, яка підтримувала визвольний рух колоніальних народів, була «Юманіте», центральний орган Комуністичної партії Франції. В редакції Трістау зустрічався з багатьма студентами, які приїхали до метрополії з французьких колоній. Серед них був і худорлявий в'єтнамець з гострою борідкою, якого звали Хо Ші Мін і який через багато років став президентом своєї батьківщини...

Повернувшись до рідного краю після 15-річного перебування у Франції, Трістау знайшов своє покликання і мету в житті: боротися за визволення країни. Трістау вражав співбесідника широтою знань. Він всебічно опанував теорію марксизму, знався на сучасному природознавстві не гірше, ніж на іспанському та португальському мистецтві, вільно і

красиво викладав свої думки англійською, французькою мовами, а також мовою конкані, якою розмовляє корінне населення Гоа. Кунья надзвичайно скромна людина. Під час наших бесід мені дуже важко було умовити його розповісти що-небудь про себе.

Бойове хрещення

— Моє бойове хрещення було справді романтичним, — пригадував Трістау. — Воно відбулося в 1927 році, коли стало відомо, що урядовий чиновник Карлос Белем Торрес займається торгівлею рабами: він продавав бідняків з Гоа ассамським плантаторам чаю. Цей Торрес поводив себе як герой поганенького бульварного роману. Бrehливими обіцянками він виманював чоловіків та жінок із сіл і продавав по ціні від 15 до 30 рупій за душу одному англійському агенту на ім'я Роуз. Бідняки ніколи не поверталися назад, а їхнім родичам, які робили спроби відшукати своїх близьких, загрожували смертю.

Я обійшов усю країну від села до села, опитував родичів проданих людей і, зібравши факти про торгівлю рабами, написав памфлет і надіслав його Неру, який був тоді генеральним секретарем Всеіндійського комітету Національного конгресу. За два роки мені пощастило вирвати з пазурів работорговців 500 семейств

бідняків і повернути їх на батьківщину.

Через рік Трістау заснував у Гоа місцевий комітет партії Індійський Національний конгрес. Таким чином, боротьба за національне визволення поширилася і на не-британські колонії в Індії.

Територію в 4 000 квадратних кілометрів займають рештки колишніх володінь Португалії в Індії, які ще й сьогодні пишномовно іменуються «Естаду да Індія» — «Індійська держава». Найбільшою з цих колоній є Гоа; на північ від неї на західному узбережжі розташовані два невеличких портових міста — Даман та Діу, а на схід від Дамана — райони Нагар-Авелі та Дадрі. 650 тисяч чоловік живе в португальських володіннях Індії. 78 процентів з них — неписьменні.

Найсуворіша цензура тяжить тут не лише над пресою. Кожне запрошення на весілля, кожне поховання, навіть кожна приватна зустріч знайомих можливі тут тільки з дозволу колоніальних властей.

Цікаво, що архієпископ індійського міста Бомбей кардинал Грасіас за походженням — гоанець. Але в самому Гоа індієць не може стати ні єпископом, ні урядовим чиновником, ні армійським офіцером.

Країна живе з контрабанди

Економічне становище країни визначити неважко: її населення живе, головним чином, з контрабанди. В сусідній Індії існує сухий закон, і дешеві алкогольні напої заводяться туди контрабандним шляхом. З Португалії в Гоа доставляється безмитно безліч годинників, дорогоцінностей,

авторучок, парфюмерних виробів і т. п. Ці товари також таємно перепродаються в Індію.

В Гоа майже немає промисловості. Риба, кокосові горіхи, цукрова тростина могли б стати важливими предметами експорту, але португальці придушують всякі спроби налагодити експортні зв'язки між Гоа та іншими країнами. Гоа доводиться ввозити португальські сардини і дорогий цукор з Мозамбіку — португальської колонії в Африці. Населення Гоа не може прогодувати себе і в цьому відношенні цілком залежить від Індійської республіки.

В країні налічується кілька середніх шкіл і жодного вищого учбового закладу.

За останні роки третина населення колонії змушена була емігрувати.

Про все це Трістау розповідав світові у своїх памфлетах!

І не тільки про це. В одній із своїх книжок він викрив міф, який створили навколо історії завоювання країни португальські колонізатори.

25 листопада 1510 року Афонсу ді Албукеркі захопив Гоа, яка входила до складу князівства Біджапур, і оголосив себе віце-королем країни. Настали чорні часи панування святої інквізиції, яка лютувала в країні з особливою жорстокістю. Індусів переслідували, їхні храми плюндрували. Золоті статуетки богів були відразу вивезені до Португалії. Всі індуські релігійні церемонії були заборонені, індійцям не дозволяли носити національний одяг, співати народних пісень, готувати національні блюда, садити деякі рослини і називати хрещених індійців їхніми старими іменами. Єдине, що лишилося не скасованим, була кастова система.

Рух стає всенародним

А потім почалися гоніння на мови народів Індії. Віце-король Франсіску ді Тавора заборонив у 1684 році вживання індійських мов і дав населенню трирічний строк на вивчення португальської мови. Архієпископ Лоуренсо ді Санта Марія у 1745 році заборонив священикам одружувати людей, які не могли вільно відповідати їм португальською мовою, а в 1831 році віце-король знову заборонив вживання індійської мови в школах і установах. Але, як свідчить сьогодні статистика, всі ці терористичні заходи були безрезультатними, бо зараз португальською мовою розмовляє заледве 10 процентів населення. Проте й сучасні володарі Гоа, очевидно, забувають уроки історії: новий декрет, прийнятий в листопаді 1958 року, вимагає вживання виключно португальської мови в усіх початкових школах Гоа.

Народ Гоа не раз підіймався на боротьбу проти гнобителів. З 1555 року і по сьогодні в країні відбулося 40 заколотів, повстань і революцій.

Але тільки після другої світової війни визвольний рух у Гоа набрав справді широкого розмаху. Вся Індія клекотіла, повстання матросів в Бомбеї відізналося заворушеннями у Гоа, хвиля боротьби проти колоніалізму досягла нарешті і португальських колоній, що протягом чотирьох століть були відірвані від матерії Індії. Влітку 1946 року в Гоа відбулися масові демонстрації та страйки, вперше в португальській Індії пролунав тисячоголосий клич: «Джай Хінд!» («Хай переможе Індія!») — гасло індійського національно-визвольного руху.

В липні 1946 року Трістау Браганза да Кунья виступив з промовою на нелегальних зборах. Поліція напала на приміщення, де проводилися збори; Кунью було поранено і заарештовано. Він був першим борцем за визволення Гоа, який став перед військовим трибуналом.

За вироком суду Трістау депортували до Португалії. Ув'язнення підірвало його здоров'я — в тюрмі йому давали пити тільки холодну воду, в камері його весь час тримали на протязу. Трістау захворів на запалення легенів у тяжкій формі. Від вірної смерті його врятував лікар-португалець, який добився переведення в'язня до тюремного госпіталю.

...Восьмирічне ув'язнення — і після нього не свобода, а піднаглядний режим в Ліссабоні. До будинку, де жив Трістау, був приставлений поліцай. Щодня Трістау повинен був з'являтися до поліційного відділка. Португальські правителі хотіли, щоб народ Гоа не чув більшого його закликів до боротьби за свободу.

Боротьба триває

Та не було сили, яка могла б вдержати Трістау. Сміючись, він розповідає мені історію своєї втечі:

— Бачите, Португалія Салазара — це диктатура, але диктатура розхлябана, погано організована, і часто одна рука не знає, що робить друга. «А що, як спробувати скористатися з цього?» подумав я одного ранку і попрямував до паспортного управління. «Прошу видати мені закордонний паспорт», — сказав я. «Ваше ім'я?» — спитав чиновник. — «Антоніу-Арманду - Луїс - Жоакім - Інасіу - Вісенті - Евагріу...» — почав перелічувати я. Розумієте, батьки нагородили

мене десятьма іменами. Чиновник сердито скривився і не дав мені досказати: йому зовсім не хотілося займатись довгою писаниною. «Вистачить імені Антоніу», — буркнув він. Звідки ж йому було відати, що я цього імені ніколи не вживав і ніхто мене не знав, як Антоніу? А прізвище моє в Португалії дуже поширене. Ви, мабуть, уже здогадуєтесь, чим це скінчилось. Через півгодини я залишив управління з новісіньким паспортом — а на другий день зійшов з корабля на берег Франції. Уявляю собі, який галас знявся того дня в поліційній префектурі, в міністерстві внутрішніх справ і управлінні колоній... Португальські власті потім робили ще спроби схопити мене живим або мертвим. В Парижі агенти Салазара спробували серед білого дня на одній з центральних вулиць вштовхнути мене у свій автомобіль, трохи згодом я чудом врятувався від замаху, а в Швейцарії спіймав за руку одного португальського агента, який хотів викрасти мій паспорт.

В 1954 році Трістау Браганза да Кунья приїхав у Бомбей. Його зустріли як переможця, як народного героя. І він одразу поринув у кипучу діяльність.

В листопаді 1954 року, потерпівши поразку у В'єтнамі, Франція змушена була відмовитися також від своїх останніх володінь на території Індії. Після розриву дипломатичних відносин між Індією і Португалією влітку 1955 року всю Індію охопив масовий рух за визволення Гоа. 15 серпня, в день свята незалежності Індії, загони беззбройних добровольців почали мирний похід до кордонів Гоа. Португальські поліцаї й солдати зустріли їх кулеметним вогнем. 28 чоловіків і жінок було вбито, 225 тяжко поранено...

Хто ж підтримує колоніалістів у Гоа?

Залізниці Гоа і порт Мормуган належать англійцям. В столиці колонії Панджімі американці збудували величезний хмарочос, в якому міститься готель та американське консульство — єдине консульство у країні. Аеродром Мормуган належить американцям. В 1951 році Португалія дозволила США використовувати Гоа в мирні та військові часи як опорну військово-морську базу. Гоа залишається гнівною виразкою на здоровому тілі Індії і становить постійну перешкоду мирній політиці індійського уряду.

Проте розпад Португалії як колоніальної держави почався — і його нічим не стримати. Над частиною «Естаду да Індія» вже майорить індійський прапор. 21 липня і 2 серпня 1954 року гоанські борці за свободу визволили з-під португальської влади райони Дадри та Нагар-Авелі.

15 серпня населення звільнених районів святкувало разом з усім індійським народом День незалежності. Людиною, яка піднімала прапор Індійської Республіки, був Трістау Браганза да Кунья. Це був найщасливіший день в його житті.

* * *

26 вересня 1958 року Бомбей облетіла траурна звістка: Трістау Браганза да Кунья не стало. Над труною національного героя борці за визволення Гоа поклялися довести його справу до перемоги. І коли в Гоа будуть скинуті з п'єдесталів статуї колонізаторів-грабіжників та віце-королів, Трістау Браганза да Кунья повернеться додому — його останки будуть перенесені в землю батьківщини, яку він так любив.

Переклад з німецької.

ШТРЕБЕК — ШАХОВЕ СЕЛО

Це єдине в своєму роді село розташоване біля західного кордону Німецької Демократичної Республіки неподалік від міста Гольберштадт. Зовні Штребек нічим істотно не відрізняється від сусідніх сіл, і спочатку майже ніхто не звертає уваги на те, що на стародавній башті замість прапорця напрям вітру вказує шахівниця. Але досить пройти вулицями села, і ви на кожному кроці побачите, яку велику роль відіграють шахи у житті місцевих селян. Ви зустрінете піонерів, у яких на сорочках вишита шахова емблема, побачите в різних місцях людей, які зосереджено схилилися над шахівницею. Вашу увагу приверне афіша, яка сповіщає про початок чергового турніру на першість села. А коли вам зустрінеться якийсь документ, виданий місцевою управою, вам відразу кинеться в очі шахова печатка.

Ось уже багато років, як шахи стали традиційною улюбленою грою мешканців Штребека. Невміння грати в шахи тут розцінюється як своєрідна неписьменність, і не дивно, що всі від малого до великого захоплюються цією грою. Шахові правила вже понад сто років викладаються у сільській школі, і учні зобов'язані здавати іспити з практики і теорії шахової гри.

Довгий час у Штребеку існував досить оригінальний звичай: жених мусив «виграти» свою наречену у її батьків чи у сільського старости. В разі програшу кандидат у чоловіки не тільки втрачав наречену, але й платив штраф. Місцеві старожили згадують, що коли одного разу старостою обрали сильного шахіста, волость була забезпечена постійним прибутком. Зараз цього звичаю вже не існує.

А тепер коротенько про шахову «метрику» Штребека. У 1068 році тут у кам'яній башті був ув'язнений слов'янський князь Гунцелін з племені Вендов. Він провадив весь свій час за шахівницею. Щоб мати партнера, Гунцелін навчив гри вартових із місцевих селян. Шахи їм дуже сподобались. Вони в свою чергу навчили грати своїх родичів і друзів, і незабаром Штребек охопила шахова гарячка. Слава про це село пішла по всій країні. Королі й єпископи навіть звільняли волость від деяких податків, а натомість мешканці Штребека мали бути завжди готові до шахових баталій. На цей випадок у кожній хаті зберігалися шахівниця і комплект фігур.

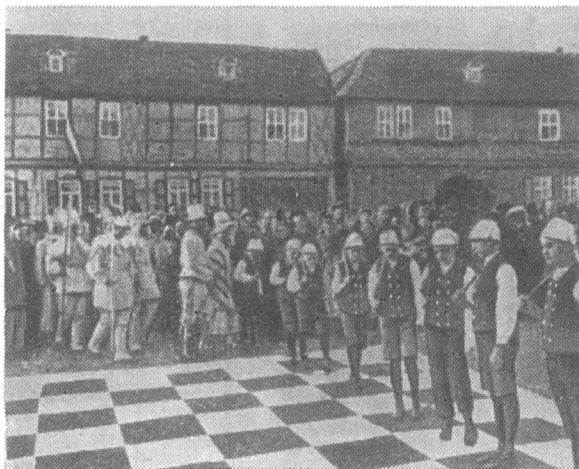
Щороку штребекська молодь показує «живі шахи». Це інсценізована гра, що відбувається на спеціальному майданчику, що служить за шахівницю. Функції шахових фігур виконують люди в старовинних костюмах. Кожна збита фігура раніше, ніж піти з дошки, виконує якийсь театральний номер — танцює, співає тощо. Подивитися «Живі шахи» приїждять до Штребека численні туристи.

Жінки зосереджено схилилися над шахівницею.

Всі від малого до великого захоплюються цією грою.

«Живі шахи».

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

«Говорить Ужгород...» Ці слова щоденно лунають в ефірі далеко за межами Закарпаття і за рубежами нашої країни. Сотні радіослухачів дізнаються про успіхи трудящих молоді радянської області, про щасливе життя колгоспників і робітників оновленого краю.

З багатьох міст і сіл нашої країни, а також з-за кордону працівники обласного радіо одержують численні листи.

Нещодавно в Ужгород прибув не зовсім звичайний лист. Автор його — житель міста Бйернеборг у Швеції, Улмар Квик. В ньому шведський громадянин розповідає, що ужгородське радіо має своїх слухачів і в Швеції, які з великим задоволенням слухають концерти творів українських композиторів, а також дізнаються про щасливе життя трудящих Закарпаття.

* * *

Український народ шанує культуру й мистецтво французького народу. Свого часу кияни із щирою українською гостинністю приймали колектив симфонічного оркестру паризького радіо і телебачення, відомих французьких співаків Жанін Мішо, Іва Монтана та ін.

У Франції побувало чимало наших видатних музикантів та співаків: О. Пархоменко, В. Климов, Є. Мірошніченко, В. Тимохін, Б. Руденно, які брали участь в міжнародних конкурсах в Парижі та Тулузі. Гаряче вітали французи виступи мистецьких колективів — заслуженого ансамблю танцю УРСР.

З великим успіхом пройшли на Україні тижні французьких фільмів.

Мільйони радянських слухачів нещодавно з інтересом слухали концерт з Парижа, а парижани слухали трансляцію опери «Руслан і Людмила» з Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка.

В Колонному залі Київської державної філармонії відбувся симфонічний концерт з творів французьких композиторів Сен-Санса, Равеля, Масне, Бізе та ін. Диригував концертом заслужений діяч мистецтв Української РСР Олександр Климов.

Болгарський читач давно знає і любить українську радянську літературу.

З перших років перемоги народної влади з'являються переклади творів Павла Тичини, Максима Рильського, Олеса Гончара, Вадима Собка та інших українських радянських письменників.

З сучасної української літератури найбільший інтерес у болгарського читача викликають романи на історичні теми та книги присвячені Великій Вітчизняній війні. Широкою популярністю користуються романи «Прапорonoсці» та «Перекоп» Олеса Гончара, «Переяславська Рада» Натана Рибак, «Запорука миру», «Біле полум'я» та «Стадіон» Вадима Собка, «Шлях на Київ» Семена Склярєнка. Добре відомі також романи Михайла Стельмаха, «Велика рідня», «Над Черемошем» і «Кров людська — не водиця».

Схвальний відгук болгарської преси дістали твори Юрія Смолича «Ми разом були у бою» і «Світанок над морем», «Буковинська повість» Ігоря Муратова, «В Курляндському котлі» Павла Автомонова, «Гарячі почуття» Якова Баша та інші книги.

Останнім часом у Болгарії вийшли з друку роман Ю. Дольд-

Михайлика «І один у полі воїн» та повість Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» в перекладі Петко Атанасова. Перекладені ще дві книги О. Іваненко — «Дика яблунька» та «Гірські казки».

Українська література для дітей та юнацтва представлена в Болгарії також творами Івана Багмута («Щасливий день суворовця Криничного»), Володимира Беляєва («Стара фортеця»), Олександра Бойченка («Молодість»), Наталі Забіли («Ясочка»), Юрія Збанацького («Несподіваний супутник») та багатьма іншими книгами.

З творів української радянської драматургії виходили окремими виданнями п'єси Олександра Корнійчука «Платон Кречет», «Макар Діброва», «Калиновий гай», «В степах України», а також п'єси Василя Минка, Вадима Собка, Євгена Кравченка, Юрія Мокрієва.

Твори сучасних українських поетів систематично друкуються на сторінках болгарських газет, журналів та літературних збірок. В Болгарії добре знають і люблять поезію Павла Тичини, Максима Рильського, Миколи Бажана, Володимира Сосюри, Андрія Малишка, Леоніда Первомайського, Платона Воронька, Любомира Дмитерка, Дмитра Білоуса та ін.

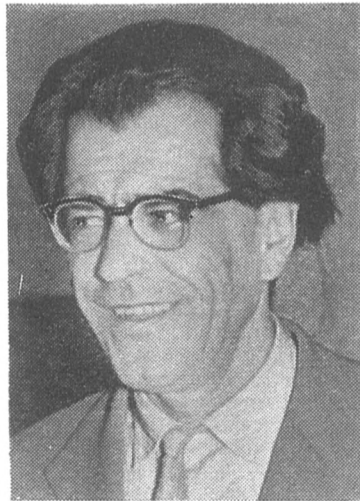
НАШІ ГОСТІ

Кілька днів у Києві гостював албанський драматург та театральний діяч Джемаль Бройя, автор п'єс «Дракон з Драгобії» та «Майлінда», відомих і поза межами Албанії.

В Радянський Союз Д. Бройя приїздив для ознайомлення з театральним життям країни. Він побував у театрах Москви, Ленінграда і Києва, познайомився з роботою російських та українських драматургів, зокрема з репертуаром дитячих театрів.

Джемаль Бройя був присутній на спектаклі «Не судилось» в театрі імені Івана Франка, «Шукачі подвигів» в республіканському театрі Юного глядача, слухав оперу «Аскольдова могила» в театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка.

Албанський драматург побував в гостях у Спілці письмен-

На фото: Джемаль Бройя.

ників України, де поділився своїми враженнями про перебування в столиці України.

НАШІ ГОСТІ

У Києві гастролював естрадний ансамбль Чехословацької Народної Республіки під керівництвом лауреата Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Відні Карела Краутгартнера.

На фото: виступ оркестру. Народну італійську пісеньку «Гренада» виконує соліст Чехословацького радіо і телебачення Мілан Хладіл.

Чехословацьке видавництво радянської літератури

1958 року об'єднаними зусиллями видавництва «Спілки друзів СРСР» і читачької громадськості, згуртованої навколо щотижневика «Свет совету», виникло наше видавництво. Створення спеціалізованого видавництва радянської літератури дозволило видавати її у Чехословаччині планомірно, цілеспрямовано, систематично. І це все тільки завдяки встановленню в нашій країні народної влади.

Період буржуазної республіки був зовсім несприятливим для видання української літератури, зокрема радянського часу. Особливо незвичайний резонанс мав у буржуазній республіці вихід роману Ю. Яновського «Вершники», перше видання якого в 1936 році привітав видатний чеський критик Б. Вацлавек захопленою рецензією, в якій ставив цей твір поряд з «Піднятою цілиною» М. Шолохова. Вихід у світ роману Ю. Яновського був у Чехословаччині видатною культурною і політичною подією.

Важко сказати, який твір, перекладений після війни з української мови, мав найбільший успіх, бо всі вони у Чехословаччині читаються з величезним захопленням. Читали і читають «Прапорносців» Гончара (перше видання 1948 року, четверте видання 1955 року), три видання за два роки (1952—1954) витримала «Переяславська рада» Н. Рибак, тиражем 70 000 примірників (у словацькому виданні 100 000 примірників) вийшла відома книжка П. Вершигори «Люди з чистою совістю», значним успіхом у читачів користуються романи М. Стельмаха «Велика рідня» і «Кров людська — не водиця», а також твори письменника старшого покоління А. Головка

«Бур'ян» і «Мати». Список цих книжок і імен можна було б продовжити і назвати П. Панча, Ю. Смолича, Н. Забілу, В. Собка (особливо роман «Шлях зорі») і багатьох інших.

Сучасна українська поезія представлена збірками і вибраними творами П. Тичини, Л. Первомайського, В. Сосюри, А. Малишка, М. Рильського та багатьма іншими поетами Української Радянської Республіки.

У 1948 році у нас був єдиний досвідчений перекладач прози — Рудольф Гулька, заслуги якого в галузі пропаганди української літератури в Чехословаччині видатні, так само як успіхи М. Марчанової в галузі поетичного перекладу і Й. Владислава в галузі перекладу народної поезії. Кілька років тому ми ще відчували відсутність перекладів прози, яку не забаром майже ліквідували випускники філологічного факультету Карловського університету в Празі.

В цьому році побачать світ у третьому виданні «Вершники» Яновського і «Помилка Оноре де Бальзака» Н. Рибак, у видавництві «Наше войско» виходить книжка Ю. Дольд-Михайлика «І один у полі воїн».

У друзі зараз перебуває невелика антологія сучасних українських поетів, під назвою «Всім поетів України». Упорядник і перекладач поезій М. Марчанова. Вперше чеською мовою вийде роман Ю. Яновського «Майстер корабля», вибрані оповідання О. Вишні, роман Г. Хоткевича «Кам'яна душа».

Ф. СОУКУП,
головний редактор видавництва «Свет совету».

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНИ

Ялтинська міська бібліотека влаштувала виставку, присвячену Індійській республіці.

В центрі виставки 31-й том творів Володимира Ілліча Леніна, в якому опубліковане його послання «Індійській революційній асоціації», написане ще в 1920 році. Відвідувачі виставки знайомляться також з книжками «Державний устрій Індії» А. Мішина, «Мое життя» Ганді, «Афанасій Нікітін і його час», «Відкриття Індії» Дж. Неру. Тут також є книги спогадів російських мандрівників, письменників, артистів і журналістів, що побували в Індії. Широко представлені на виставці також твори Рабіндраната Тагора, Прем Чанда, Крішана Чандра, Х. А. Аббаса та інших.

* *

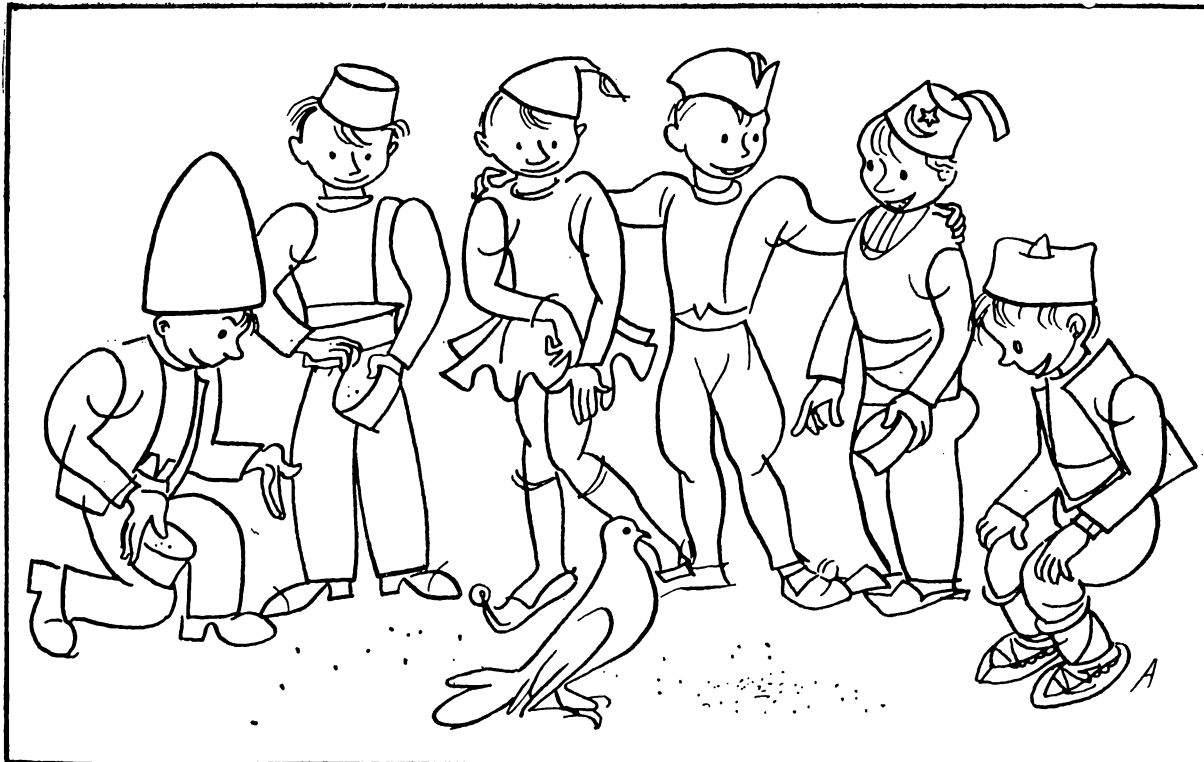
В Києві побував відомий польський диригент та композитор Генріх Чиж, який виступив з двома симфонічними концертами. В програмі концертів: Шоста симфонія П. Чайковського та Друга симфонія польського композитора К. Шимановського.

З великим успіхом проходили виступи польського диригента в Угорщині, Чехословаччині, Англії, Франції.

Уряд Польської Народної Республіки високо оцінив музичну діяльність Генріха Чиж, нагородивши його «Золотим орденом заслуги» та орденом «Відродження».

* *

В Ужгороді успішно гастролював чехословацький камерний ансамбль. В репертуарі нонету, який існує вже близько 35 років і є чи не єдиним у світі, більше 150 творів класиків чеської, західноєвропейської та російської музики. Колектив з успіхом виступав в Австралії, Угорщині, Польщі, Румунії, Англії, Франції, Швейцарії, Італії. Після гастролей в Радянському Союзі камерний ансамбль виїхав на гастролі в Голландію та Південну Америку.

БАЛКАНИ СМІЮТЬСЯ

БОЛГАРІЯ

ОТАК ВОНО БУДЕ...

Так, любі читачі, ці часи надійдуть. Коли? Рано чи пізно. Зазирнемо в майбутнє. От, скажімо, громадянин Іван Атанасов зупинить свою машину на болгаро-грецькому кордоні і, уявіть собі,— нікого не зустріне ні на болгарському, ані на грецькому прикордонному посту. Аж ось побачить аркушик паперу, видертий, очевидно, з учнівського зошита і причеплений до прикордонного стовпа. А на папірці — напис:

«Якщо поспішаєте, просимо скористатися гонгом».

Громадянин закалатав у гонг, і одразу ж до нього прибігли з найближчої галявини два розчервонілі і захекані юнаки: один—

грек, другий — болгарин. Вони на хвилинку залишили незакінченим черговий волейбольний матч між двома прикордонними заставами. Громадянин Атанасов розпливається в усмішці. Грецький начальник щосили тисне йому руку і бажає щасливої мандрівки. Вони — старі знайомі.

— Добрий день, мадам! Драстуй, Госко! — люб'язно звертається начальник до Іванового сімейства.— А це, мабуть, ваш найменший? Як тебе звуть, юначе?

— Марінчо Атанасов.

— О, дуже приємно познайомитись!

Знайомляться. Громадянин знову сідає в машину, дає газ, і всі мчать униз до Біломор'я. А десь біля Солуна зустрічають білу машину, і обидві зупиняються. В білій машині — другий знайомий — Тодоракі Спірос з Пірея. Він з дружиною газує до Болгарії. Знудьгувалися за дочкою-артисткою, яку затримали у Пловдиві.

— Затримали?!

— Авжеж! Пловдивчани. В п'ятдесят п'ятий раз в «Антигоні» грає.

— Але ж і ви не кращі! — посміхається дружина Атанасова. — Два місяці тримаєте в полоні нашого найкращого тенора. Так оце до самих Афін мандруємо, щоб його послухати.

Лише отакі конфлікти подекуди виникають між двома країнами. А надійде ж такий час! Румун Петреску випробовуватиме свій гарпун на акулах Адріатичного моря, чорногорець Журич подасться до Чорного моря, щоб половити скумбрію і покуштувати болгарське винце. В Анатолії, на колишніх ракетних майданчиках, на старих, вже не потрібних залізях сушитимуть дитячі штанці. А керівники футбольних команд, скажімо, «Фенер бахче» і «Барселона» нарешті домовляться про зустріч на нейтральному полі, ну хоча б у Софії. Але одвічні болільники і тоді не будуть нейтральними і завжди волатимуть до «Фенер бахче»:

— Давай ще один!

Та ще старі баби за давньою звичкою інколи називатимуть неслухняних онуків башибузуками, розповідатимуть, що колись на Балканах жили зовсім інші люди — ні в казці сказати, ні пером описати... Ворогували і навіть ладні були на сплячому сусіді ковдру підпалити, хоч і самі могли при тому попектися...

Розумний онучок дивується, язичком прицокує і віри не йме. А бабуса своє прайвить:

— Були, миленький, були такі люди... У-у, які були! Один, наприклад, ...стривай, як його звали?.. Жодного ймення не пригадаю... Та дарма! Навіщо тепер згадувати такі дива й страховиська?..

І справді!

А балканська молодь — і це наперед видно — зовсім забуде про них, бо вже зараз одне одному руки простягають.

РУМУНІЯ

З ЩОДЕННИКА ПЕРШОГО МАНДРІВНИКА В КОСМОС

Вирушаю до Сонця. Ніколи ще не бував там. Але нічого, впораюсь. Я в повітрі. На першій міжпланетній зупинці зйду на кілька хвилин освіжитися квартою пива.

Прибув на Місяць. Місцевий метеорологічний бюлетень повідомляє погоду: небо буде вкриті сателітами, передбачаються великі опади у вигляді ракет різних розмірів. Змушений поспішати, щоб дощ не застукав.

Прогулююсь по Млечній путі. Світлофрів нема. Аварій безліч. Метеори стикаються з планетами.

Чимчикую по променю падаючої зірки. Пригадав Голлівуд. Там теж зірки спалахнуть на мить і падають.

Праворуч від мого корабля — зірка з

Марс: Зараз нас фотографуватимуть!

Венера: То зніми військову форму — вона зараз не в моді!..

(«Хостені» — Тірана)

хвостом. Епідемія зачісок з хвостами лютує й серед зірок.

Ось і Венера. Афіша на великій будівлі закликає послухати лекцію «Чи є життя на Землі?» Піду і я. Гадаю, що буде цікаво.

Перебуваю над Сонцем. Досить воно стирчало наді мною. Зараз бачу всі його плями. Певно, тут досі немає хімічної чистки.

Нарешті, на Сонці! Нестерпна спека! 6.000 градусів у тіні, а купальні ще не працюють. Тому змушений підскочити на Землю, скупатися в озері Флоряска в Бухаресті.

Д. ГРИГОРЕСКУ

ЕГЕЙСЬКІ ДРІБНИЧКИ

Зустрілися два бідняки:

- Де ти живеш?
- Нема в мене квартири.
- Виходить, ми сусіди.

* * *

Один американець вихвалявся, що в Америці є, мовляв, така машина, в яку з одного боку вкладаєш свиню, а з другого виймаєш ковбасу.

— Та то що! — одмовив грек. — Ось ми маємо машину: кладеш з одного боку траву, а з другого молоко тече.

— Як же вона зветься, та машина? — здивувався американець.

— Корова.

* * *

Один божевільний хотів запалити цигарку. Черкнув раз, другий, третій, п'ятий — сірники все не запалюються. Ледве десятий загорівся.

Божевільний, не прикуривши, загасив сірника і, дбайливо сховавши його в кишеню, мовив:

— Цей справний. Він мені ще знадобиться.

* * *

Яніс щовечора розмовляв з богом. Одного разу він спитав його:

— О, господи! Що для тебе сто тисяч років?

- Одна мить, — відповів бог.
- А що для тебе сто тисяч драхм?
- Один гріш.
- Тоді дай мені один гріш.
- Добре, зажди мить.

* * *

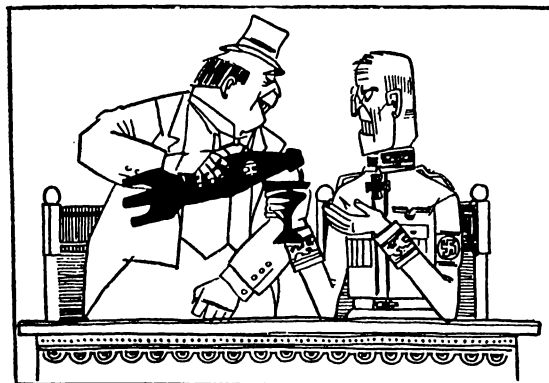
Мати:

— Іванчо, чи ти почистив яблуко перед тим, як його їсти?

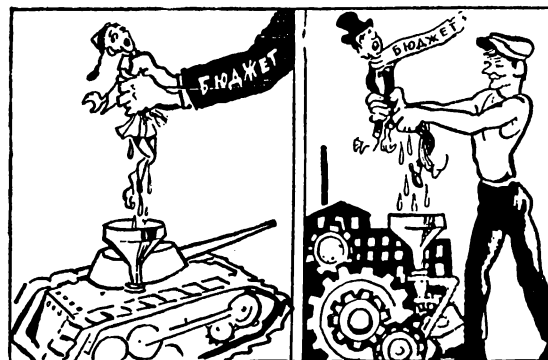
- Авжеж.
- А шкірки де?
- Зараз їм.

Аденауер: Чого ви злякались? Це ж випробуваний антикомуніст!
(«Нєж» — Белград)

Військове пияцтво — небезпечне пияцтво!
(«Урзіка» — Бухарест)

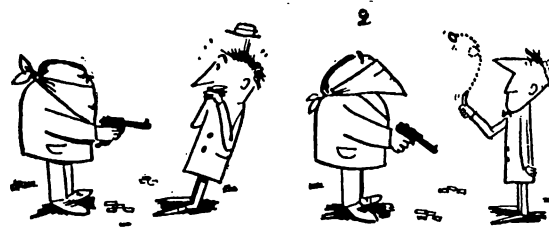
Зараз державний бюджет витискає соки з трудящих.

Але коли закінчиться холодна війна — вони витискатимуть його!
(«Авгі» — Афіни)

ЮГОСЛАВІЯ

ДИСЦИПЛІНА

Цілий день дисципліновано виконую накази і розпорядження. Прокидаюся і тільки затагнувшись цигаркою, як жінка одразу:

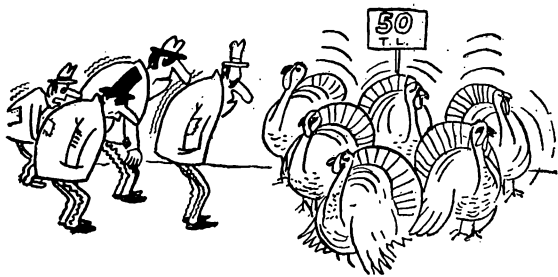

— Гаманець або життя!
(«Тахідромос» — Афіни)

— Покинь!
 — Чому?
 — Тому, що лікар тобі заборонив,— відрубала вона, і я козирнув:
 — Слухаюсь!
 На службі мені говорять: «Приходь і увечері працювати!»
 — Чому?
 — Начальник наказав!
 Зрозуміло, знову кажу: «Слухаюсь!»
 В трамваї мене підганяють:
 — Проходь вперед!
 — Чому?
 — Кондуктор вимагає!
 А я: — Слухаюсь!
 Синок мені каже: «Татку, нарубай дров, мама веліла».
 Начальник каже: «Це треба закінчити до ранку. Директор наказав».
 І я всім відповідаю: «Слухаюсь!»
 Всі мені кажуть, що я повинен робити, куди йти, скільки платити...
 Вчора один приятель мені запропонував: «Ходімо, прогуляємось трохи!»
 — Хто сказав?
 — Ніхто. Чому хтось має казати? Підемо з власної ініціативи.
 Але я одразу зметиковав, що він хоче мене втягти в якусь халепу. І відповів: «Не хочу!»

Адван ХОЗИЧ

Коли ціни зростають...

Покупці і товар.

(«Акбаба» — Стамбул)

ТУРЕЧЧИНА

НІ ВІРЬОВКИ, АНІ ПОЯСА

По всьому Чорноморському узбережжі відоме ім'я одного нашого громадського діяча. Про нього мало не казки ходять. Перед виборами 1950 року (після них демократична партія прийшла до влади) цей діяч виголосив промову на передвиборних зборах у Чаршамбі. Щоб довести, які то бідні і голодні чиновники, він розстібнув піджака і,

показавши штани, підперезані вірвовкою, мовив:

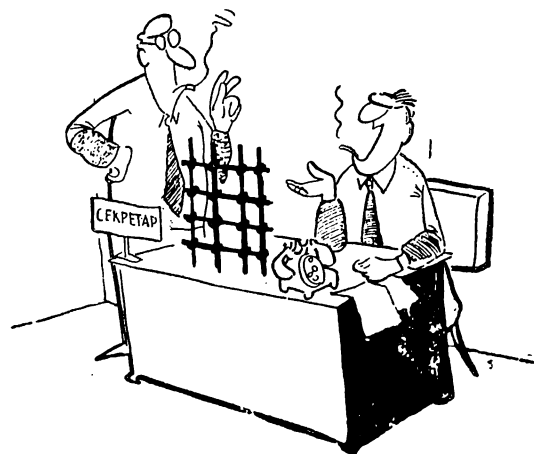
— Шановні громадяни, бачте, мені нема на що навіть пояса купити — шворкою підперізуюсь!

Минув час. Шановний громадський діяч знову приїхав до Чаршамби і знову виступив з промовою.

— А чи й досі він вірвовкою підперезується? — поцікавилась громада.

Подивились — немає вірвовки, але... і пояса нема!

Великий Аллах! Його милістю черево діяча так розкохалося, що могло тепер тримати депутатські штани без вірвовки і без пояса.

В одній редакції:

— Що це за грати?!

— Треба ж звикати до майбутньої обстановки.
 («Акбаба» — Стамбул)

АЛБАНІЯ

ЕПІГРАМИ

ОСТАННЄ СЛОВО

Суддя — підсудному: — Що можете додати?

Останнє слово надається вам.

— Ще тишу доларів. Хоч садовить за грати. Я зверх того ні centa не додаю!

РОЗДАВАЧ ПРЕМІЙ

Заву повідомили в розмові,

Що згубили гроша в установі.

Каже зав, почувши звістку тую:

— Хто знайде, того я премією!

НЕ ЗАЛЯКАЄШ!

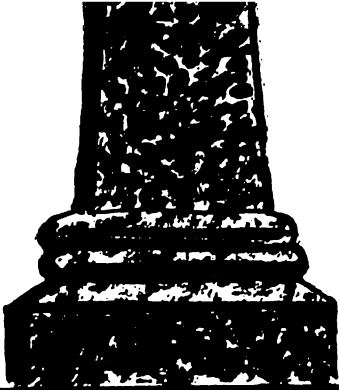
— Не зачіпай! Бо пожаліюсь тату!—

Загрожує молодший хлопчик брату.

Сміється старший: — Теж мені біда!

Він і на службі скарг не розгляда!..

А. ЩОЩ

ЧОРНИЙ ОБЕЛІСК

Історія запізнаної юності

РОМАН

У контору надмогильних пам'ятників «Генріх Кроль і сини» зазирає сонце. Стоїть квітень 1923 року, і наші справи йдуть добре. Весна не залишила нас напризволяще, ми жваво торгуємо, правда, собі на збиток, але що можна вдіяти — смерть неблаганна, від неї не захистишся, а людська скорбота потребує надгробків: з пісковика, з мармуру, а коли почуття провини чи спадщина великі — навіть з коштовного чорного шведського граніту, полірованого з усіх боків. Осінь і весна — найсприятливіший час для торгівлі предметами скорботи: тоді помирає більше людей, ніж влітку і взимку; восени — тому, що сили засинають, а весною — тому, що вони прокидаються і спалюють ослабле тіло, як надто товстий гніт надто тонку свічку. Так, принаймні, каже наш найкращий агент Ліберман, грабар міського кладовища, а кому ж про це знати, як не йому? Ліберманові вісімдесят років, він поховав понад десять тисяч покійників, за комісійні від продажу надмогильних пам'ятників купив собі над річкою будиночок з садком та заводдю на форель, і професія зробила його гірким п'яницею. Єдине, що він ненавидить, це міський крематорій, бо вважає його нечесним конкурентом. Ми теж не можемо його терпіти. Адже на урнах нічого не заробиш.

Я дивлюсь на годинник. Незабаром обід, а сьогодні субота, тому треба кінчати. Я закриваю друкарську машинку бляшаною кришкою, відношу за ширму ротатор «Престо», відсовую вбік взірці каменів і виймаю з фіксажу фотографії пам'ятників полеглим на війні та ху-

дожніх надмогильних прикрас. Я не лише рекламіст, художник і бухгалтер фірми, але й уже понад рік — єдиний службовець контори; і все це навіть не за фахом.

Я з насолодою виймаю з шухляди чорну бразильську сигару. Її дав мені вранці комі-вояжер Вюртемберзької фабрики металевих виробів, щоб потім накинути партію бронзових вінків; отже, сигара добра. Я шукаю сірників, але, як майже завжди, їх немає під рукою. На щастя, в грубці ще жевріє вугілля. Я скручую десятимаркову асигнацію і припаляю з грубки сигару. Власне кажучи, в кінці квітня вже немає потреби опалювати приміщення — це все вигадка мого хазяїна Георга Кроля. Він вважає, що коли людям, яких спіткало горе, доводиться платити гроші, то в теплій кімнаті вони роблять це охочіше, ніж у холодній. Скорбота — це вже своєрідне замороження душі, а коли в покупця ще й мерзнуть ноги, то годі й думати про те, що візьмеш з нього добрі гроші. А перед теплом ніщо не встоїть, навіть гаманець. Тому наша контора завжди жарко натоплена, і нашим агентам якнайсуворіше наказано ніколи не вкладати угод на кладовищі, в холодну погоду або в дощ, а тільки в теплій кімнаті й по змозі на ситий шлунок. Скорбота, холод і голод — погані партнери в торгівлі.

Я шпурляю в грубку рештки асигнації і випростовуюсь. В цю мить я чую, як у будинку напроти відчиняється вікно. Мені не треба виглядати, аби дізнатися, що там таке. Я обережно нахилиюсь над столом, ніби хочу щось зробити біля машинки, і крадькома зазираю в маленьке люстерко, поставлене так, щоб можна було стежити за вікном. Це, як завжди, Ліза — дружина різника Вацека. Вона щойно встала і тепер позіхає та потягується гола біля вікна. Вулиця стара, вузька, і ми можемо бачити Лізу, а вона — нас. Ліза тому й стоїть там, що знає про це. Раптом вона розтягує свій великий рот у широкий посмішці і показує на люстерко, яке помітили її яструбині очі. Сердитий, що спіймався на гарячому, я вдаю, ніби не бачу цього, і, пускаючи хмарки диму, відходжу од вікна. За хвилику я знов повертаюся. Ліза глузливо сміється. Я виглядаю у вікно, але не дивлюсь на неї, а вдаю, ніби киваю комусь на вулиці. Для більшої переконливості я ще й посилаю рукою поцілунок.

Ліза кліє на це. Їй кортить дізнатися, хто там, і вона вихиляється з вікна. Однак вулиця порожня. Тепер уже сміюся я. Ліза сердито тикає себе пальцем у лоб і зникає в кімнаті.

Власне, я й сам не знаю, навіщо влаштовую цю комедію. Ліза — жінка, як кажуть, розкішна, і я знаю чимало людей, які охоче заплатили б кілька мільйонів, щоб кожного ранку бачити таку картину. Я теж залюбки див-

люся на неї, але, незважаючи на це, мене дратує, що ця ледача жаба, яка тільки опівдні виповзає з ліжка, так безсоромно впевнена в своїй принадності. Їй ніколи не спадає на думку, що не кожен так одразу й захоче переспати з нею. А втім, їй це зовсім байдуже. Вона стоїть собі біля вікна, з чорною гривою, з зухвалим носом, вертячи своїми білими, ніби з першокласного каррарського мармуру, грудьми, як вертить нянька іграшку перед немовлям. Якби в неї було під руками кілька повітряних куль, вона залюбки бавилась би ними. А оскільки вона гола, то бавигься своїми грудьми. Їй все одно. Ліза просто радіє, що живе, що чоловіки вмирають за нею. Потім вона забуває про це й жадібно накидається на сніданок. А різник Вацек тим часом забуває десь старі виснажені візницькі шкапи.

Ліза з'являється знову. Вона приліпила собі вуса і страшенно задоволена своєю витівкою. Вона вітається по-військовому, і я вирішую, що Ліза безсоромно перекирвляє нашого сусіда, старого відставного фельдфебеля Кнопфа, але тут раптом згадую, що єдине вікно із спальні Кнопфа виходить на подвір'я. А Ліза досить хитра і знає, що з сусідних будинків її не видно.

Раптом, ніби десь прорвалася звукова перепона, задзвонили дзвони на церкві св. Марії. Церква стоїть у кінці вулиці, й удари гримлять, наче падають до кімнати просто з неба. В ту ж мить я помічаю жовту, як диня, лисину свого хазяїна, що майнула повз вікно, яке виходить на подвір'я. Ліза, показавши язика, зачинає своє вікно. Щоденну спокусу святого Антонія знову витримано.

Георгу Кролю допіру минуло сорок років, але голова в нього блищить, як кегельбан у літньому ресторані Болля. Вона блищить, відколи я його знаю, а знаю я його понад п'ять років. Вона так блищить, що в окопах, де стояв наш полк, було дано спеціальний наказ, щоб Георг і під час найбільшого затишся не знімав сталеві каски — навіть найсумірнішому ворожому солдатові кортіло вистрілити в його лисину, щоб переконатись, чи це бува не величезна більйардна куля.

Я стаю струнко і рапортую:

— Штаб фірми «Кроль і сини»! Стежимо за ворогом! Підозрілий рух частин у районі різника Вацека!

— Ага,— киває Георг,— Ліза робить ранкову гімнастику. Вільно, ефрейторе Бодмер! Чому ви не носите в передобідню пору шори, як кінь літавриста кавалерійської капели, щоб зберегти свою доброчесність? Хіба ви не знаєте трьох найцінніших речей у житті?

— Як же мені їх знати, пане верховний прокуроре, коли я ще шукаю самого життя?

— Доброчесність, наївність і молодість,— проголошує Георг.— Хто раз позбудеться цих

якостей, той уже більше ніколи не матиме їх. А що може бути безнадійніше за досвід, старість і голу інтелігентність?

— Бідність, хвороба й самотність,— заперечую я і стаю вільно.

— Це просто інші назви досвіду, старості й заблудлої інтелігентності.

Георг виймає з мене з рота сигару, якусь мить розглядає її і визначає, як колекціонер метелика:

— Здобич з фабрики металевих виробів.

Потім дістає з кишені красиво обкурений золотисто-брунатний мундштук із морської піни, застромлює в нього сигару і затягується нею сам.

— Я не маю нічого проти конфіскації сигари,— кажу я.— Це грубе насильство, однак на щось інше ти, колишній унтер-офіцер, не здатний. Але навіщо тобі мундштук? Я ж не сифілітик.

— А я не гомосексуаліст.

— Георг,— зауважую я,— на війні ти моєю ложкою їв гороховий суп, який я крав на кухні. А ложку я носив за брудною халавою і ніколи не мив.

Георг розглядає попіл з сигари — білий, як сніг.

— Війна скінчилась чотири з половиною роки тому,— повчально говорить він.— Тоді безмежне лихо зробило нас людьми. Сьогодні ж безсоромне полювання за наживою знову перетворило нас на розбійників. І щоб замаскувати це, нам тепер потрібен лоск певних манер. Ergo! Але чи не знайдеться в тебе ще однієї бразильської? Фабрика металевих виробів ніколи не пробує підкупити чужих службовців тільки однією сигарою.

Я виймаю з шухляди другу сигару і подаю Георгові.

— І все ж мені здається, що інтелігентність, досвід і старість на щось-таки придатні,— кажу я.

Він посміхається і вручає мені пачку сигарет, в якій шести штук не вистачає.

— Було щось нове? — питає Георг.

— Нічого. Жодного клієнта. Але я змушений настійно просити у тебе підвищення платні.

— Знову? Адже тобі її тільки вчора підвищували!

— Не вчора, а сьогодні вранці о дев'ятій годині. На якихось там мізерних вісім тисяч марок. О дев'ятій годині ранку вони все-таки чогось були варті. Але відтоді курс долара піднявся далі, і я, замість того, щоб купити нову краватку, можу лише придбати за них пляшку дешевого вина. А мені потрібна краватка.

— Який зараз курс долара?

— Сьогодні опівдні — тридцять шість тисяч марок. Вранці був ще тільки тридцять тисяч.

Георг Кроль оглядає свою сигару.

— Тридцять шість тисяч! Просто якісь божевілля! Чим це все скінчиться?

— Загальним банкрутством, пане фельд-маршал,— відповідаю я.— Однак поки що нам треба жити. Ти приніс гроші?

— Тільки маленький чемоданчик на сьогодні й на завтра на ранок. Асигнації по десять тисяч, по тисячі і навіть кілька пакетів любих старих сотень. Десь біля п'яти фунтів паперових грошей. Інфляція розвивається так швидко, що державний банк не встигає їх друкувати. Асигнації в сто тисяч марок з'явилися тільки два тижні тому, а вже, видно, доведеться друкувати папірці в мільйон марок. Коли ми дійдемо до мільярдів?

— Якщо так триватиме далі, то за кілька місяців.

— Боже мій! — зітхає Георг.— Де та чудова спокійна пора тисяча дев'ятсот двадцять другого року? Тоді за рік курс долара піднявся тільки з двохсот п'ятдесяти до десяти тисяч марок. А про двадцять перший рік нічого й казати — тоді долар піднявся всього на якийсь нещасних триста процентів.

Я визираю у вікно, що виходить на вулицю. Ліза тепер стоїть у шовковому халаті, розмальованому папугами. Вона повісила дзеркало на ручку од вікна й розчісує свою гриву.

— Глянь-но сюди,— гірко кажу я.— Вона не сіє, не жне, а отець небесний годує її. Цього халата вчора ще не було. Шовк цілими метрами, а я не можу нашкрябати навіть на краватку!

Георг посміхається.

— Ти — скромна жертва часу, а Ліза, навпаки, пливе на повні вітрила по хвилях інфляції. Вона — Єлена Прекрасна спекулянтів. На надгробках тепер не розбагатієш, сину мій. Чому б тобі не торгувати оселедцями чи акціями, як твій друг Віллі?

— Тому, що я сентиментальний філософ і залишусь вірним надгробкам. То як же з підвищенням платні? Філософам теж доводиться робити деякі витрати на гардероб.

— Ти не можеш купити краватку завтра?

— Завтра неділя, і вона мені буде потрібна.

Георг приносить з передпокою чемоданчик з грошима, дістає з нього два пакети й кидає мені.

— Вистачить?

Я переглядаю пакети. Це здебільшого сотні.

— Дай ще з півкіло цих шпалер,— кажу я.— Тут щонайбільше п'ять тисяч. Спекулянти-католики кладуть стільки щонеділі в церкві на тацю під час служби божої, та ще й соромляться, що вони такі скупі.

Георг шкрябає свій лисий череп — атавістичний рух, який йому зовсім ні до чого. Потім простягає мені третій пакет.

— Слава богу, що завтра неділя,— каже він.— Курс долара не підніметься. Єдиний день на тиждень інфляція стоїть на місці. На-

певно, богові й на думку таке не спадало, коли він створював неділю.

— А в якому, власне, ми становищі?— питаю я.— Чи ми збанкрутували чи справи наші йдуть блискуче?

Георг глибоко затягується сигарою.

— Я гадаю, що сьогодні в Німеччині ніхто не знає, в якому він становищі. Навіть всемогутній Стіннес не знає. Ті, що складали гроші, звичайно, збанкрутували. Робітники й службовці теж. Серед дрібних торговців — більшість, хоч вони про це ще самі не знають. Справді блискуче справи йдуть лиш у тих, хто має валюту, акції та реальні цінності. Отже, і в нас також. Ну як, просвітив тебе?

— Реальні цінності! — Я виглядаю в садок, де міститься наш склад.— Насправді їх у нас не дуже багато. Переважно пісок і литво, а мармуру й граніту зовсім мало. Та ще й це твій брат продає із збитком для себе. Найкраще було б зовсім нічого не продавати, чи не так?

Георгу немає потреби відповідати. Знадвору долинає дзвінок велосипеда, і за мить хтось уже піднімається по старих сходах. Чути покашлювання людини, яка не терпить заперечень. Це — дитя сім'ї, яке завдає їй чимало клопоту, Генріх Кріль молодший, другий власник фірми.

Генріх Кріль — низенький огрядний чоловік з жовтими, як солома, вусами, в запорошених смугастих штанах. Холоші в нього защеПЛені, щоб зручно було їздити на велосипеді. Він з осудом міряє поглядом Георга й мене. Для нього ми — канцелярські жеребці, що цілими днями б'ють байдики, тоді як він, людина діла, влаштовує всі справи за межами міста. Його ніщо не бере. Щодня на світанку він поспішає на станцію, їде поїздом, а потім на велосипеді добирається у найвіддаленіші села, звідки наші агенти — грабарі або вчителі — повідомили про чийсь смерть.

Генріха не можна назвати неправним. Його огрядність викликає довіру, тому він вранці й увечері не забуває заглянути в кухню з пивом, щоб бути у формі. Селянам більше подобаються низенькі товстуні, ніж худі здоровіла, що, здається, от-от помруть з голоду. Костюм теж стає йому в пригоді. Генріх Кріль не носить ні чорного сюртука, як наші конкуренти з фірми Штайнмайера, ні синього святкового костюма, як комівожери Гольмана й Клоца, — перший занадто красномовний, а другий — занадто байдужий. Він носить скромний візитний костюм — штани в смужку й маренговий піджак, а крім того — старомодний стоячий твердий комірець з прямими ріжечками і краватку приглушених тонів, де грає чорний колір. Два роки тому Генріх Кріль на мить завагався, коли замовляв костюм: чи не краще личитиме йому фрак, однак

потім, зваживши на свій малий зріст, відмовився від цієї думки. Це було щасливе рішення — навіть Наполеон був би смішний у фракі. В теперішньому ж своєму одязі Генріх Кріль справляє враження посланця самого господа бога — а це якраз те, що треба. Защіпки ж на холошах додають до його вигляду ще одну рисочку, просту й водночас витончену, — віриться, що в людей, які носять такі защіпки, у вік автомобілів можна купити дешевше.

Генріх знімає капелюха і витирає хусточкою чоло. Надворі досить-таки холодно, і він не спітнів; Генріх робить це, щоб показати, який він трудівник у порівнянні з нами, конторськими неробами.

— Я продав надгробок з хрестом, — каже він з неширою скромністю, крізь яку так і претріумф.

— Який? Маленький, мармуровий? — з надією питаю я.

— Ні, великий, — відповідає Генріх ще скромніше, втупившись у мене очима.

— Що? Той із шведського граніту, з подвійним цоклем і бронзовим ланцюгом?

— Авжеж той. Чи в нас, може, є ще якийсь?

Генріх втішається своїм запитанням, ніби це вершина дотепності.

— Ні, — відповідаю я, — іншого в нас немає. В тім то й наше лихо. Це був останній. Гібралтарська скеля.

— За скільки ж ти його продав? — не витримує Георг.

Генріх потягується.

— За три чверті мільйона — без напису, без огорожі й перевозу. За все це вони ще заплачуть.

— О боже! — вигукуємо ми з Георгом в один голос.

Генріх кидає на нас погляд, повний зневаги. Такий вираз часом буває в дохлої риби.

— Це була важка боротьба, — пояснює він і чомусь знов одягає капелюха.

— Краще, якби ви були зазнали в ній поразки, — кажу я.

— Що?

— Якби зазнали поразки. В боротьбі.

— Що? — роздратовано перепитує Генріх. Я завжди збиваю його з пантелику.

— Він хоче сказати, що краще б ти не продавав його, — пояснює Георг.

— Що? Що це все має означати? Хай йому чорт! Мучся з ранку до вечора, продавай якнайкраще, а тут у нагороду тобі ще й дорікають... Ідьте самі на село та й спробуйте...

— Генріху, — лагідно перебиває його Георг, — ми знаємо, що ти себе не шкодуєш за роботою. Але ж ми живемо в такий час, коли чим більше продаєш, тим біднішаєш. Уже кілька років у нас інфляція. Від самої війни, Генріху. Цього року інфляція набрала темпів

скоротечних сухот. Ось чому цифри зараз нічого не значать.

— Я й сам це знаю. Я не ідіот.

Нам нічого відповісти на це. Тільки ідіоти завжди так твердять. А їм перечити — безглуздо. Я знаю це із своїх недільних відвідин будинку для божевільних.

Генріх витягає блокнот.

— Ми купили цей надгробок за п'ятдесят тисяч. Як тобі здається, три чверті мільйона — не пристойний зиск?

Генріх знов купується в хвилях сарказму. Він гадає, що повинен при мені завжди вдаватися до нього, тому що я колись був учителем. Це було зразу після війни. Я працював у глухому селі дев'ять місяців, поки не втік, переслідуваний зимовою самотністю, що, як злий собака, хапала мене за п'яти.

— Був би ще більший зиск, коли б замість чудового хреста продати отой проклятий обеліск, що стовбичить перед вікном, — не витримую я. — Кажуть, що ваш покійний батько шістдесят років тому, коли засновував фірму, купив його ще дешевше — за якихось там п'ятдесят марок.

— Обеліск? При чому тут обеліск? Його ніхто не купить. Це знає навіть мала дитина.

— Саме тому його й не шкода було б, — пояснюю я, — а хреста жаль. За інший такий тепер нам доведеться заплатити великі гроші.

Генріх тільки сопе. У нього в носі поліпи, і тому йому завжди важко дихати.

— Ви, може, хочете сказати, що цей хрест зараз нам коштував би три чверті мільйона?

— Про це ми скоро дізнаємось, — каже Георг Кріль. — Завтра тут буде Різенфельд. Нам треба зробити нове замовлення Оденвальдському гранітному заводу, бо на складі вже мало товару.

— У нас є ще обеліск, — лукаво зауважую я.

— Чому ви не продасте його самі? — спалахує Генріх. — Значить, завтра приїздить сюди Різенфельд? Гаразд, у такому разі я залишусь тут і сам поговорю з ним. Побачимо, які тепер ціни!

Ми з Георгом презираємось. Ми знаєм, що Генріха треба тримати від Різенфельда якнайдалі, навіть коли б довелось напоїти його чи підлити йому в кувальцю з пивом касторки. Чесний старомодний комерсант нагнав би на Різенфельда смертельну нудьгу своїми військовими спогадами і розповідями про добрі часи, коли ще гроші були грошима, а вірність — душою честі, як влучно сказав наш любий фельдмаршал. Генріх дуже високої думки про такі банальності. А Різенфельд — ні. Для нього вірність — це те, чого треба вимагати від інших, коли їм це не вигідно, і від себе самого, коли тобі з цього є якийсь зиск.

— Ціни міняються щодня, — каже Георг. — Про це нічого й говорити.

— Он як? То ти, може, вважаєш, що я продав задешево?

— Побачимо. Ти привіз гроші?

Генріх витріщує на Георга очі.

— Гроші? Що ви ще вигадаете? Як я міг привезти гроші, коли товар ще не доставлено? Це ж неможливо!

— Нічого неможливого тут немає, — запевечую я. — Навпаки, тепер тільки так і роблять. Це зветься платнею наперед.

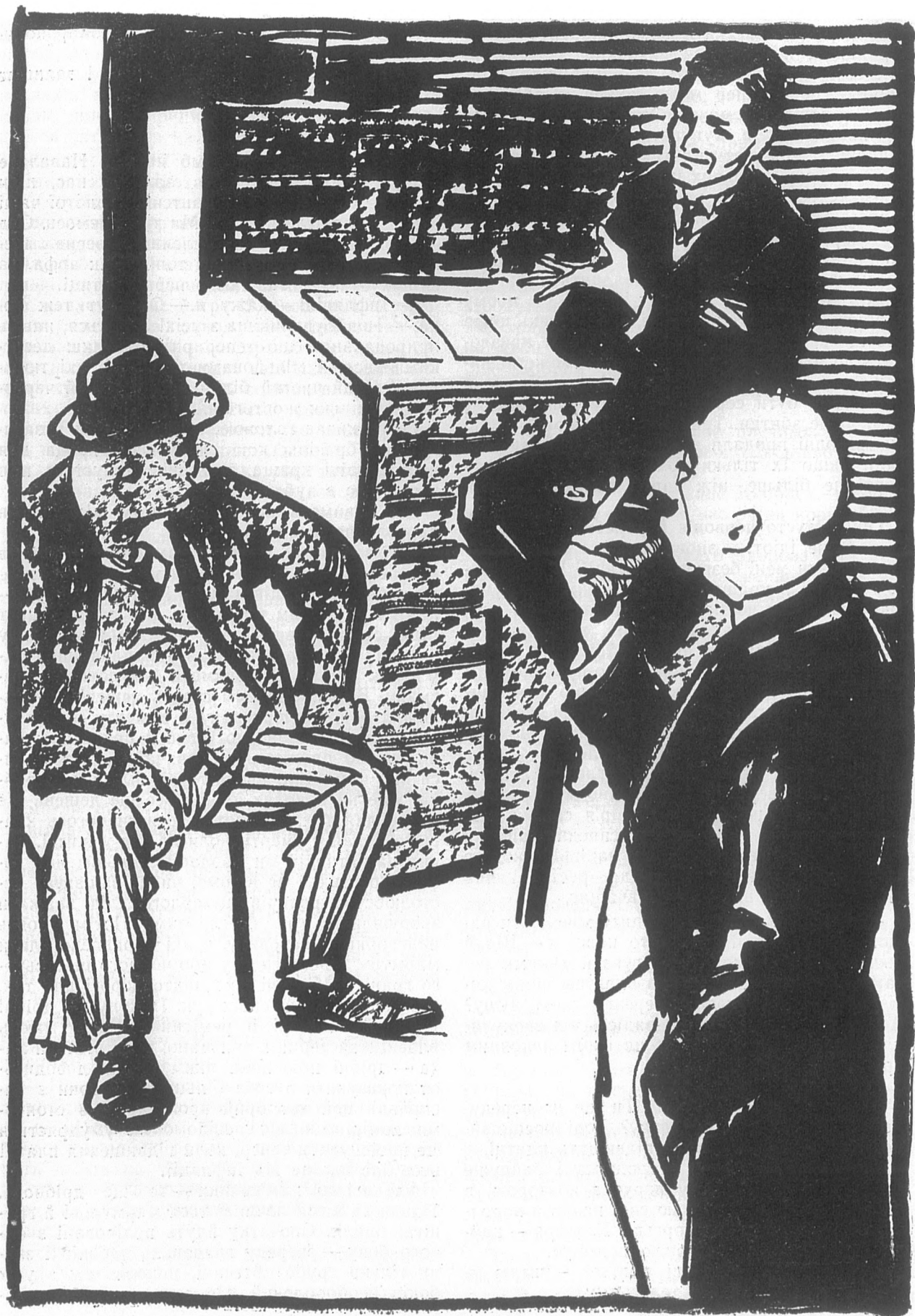
— Платня наперед! — Генріх презирливо морщить свого товстого носа. — Що ви, класний наставнику, розумієте в цьому? Як можна в нашому ділі вимагати наперед платні? Від засмучених родичів покійника, коли на могилі ще не зів'яли вінки? Правити гроші, коли товар навіть не доставлено?

— Звичайно. А коли ж іще? Люди тоді змучені, і з них легше взяти гроші.

— Змучені? Дуже багато ви розумієте! Тоді вони твердіші за крицю! Після всіх витрат на лікаря, на труну, на священника, на могилу, на квіти, на поминки — та вам не дадуть наперед і десяти тисяч, хлопче! Людям треба спочатку трохи відійти. І перш ніж платити за товар, їм треба побачити його на кладовищі, а не на папері в каталозі, хай навіть ви власноручно намалюєте ті надгробки кистайською тушшю і справжнім сусальним золотом, яким роблять на пам'ятниках написи, та ще й додасте кілька зображень засмучених родичів.

Знову закид на мою адресу. Та я не звертаю на нього уваги. Це правда, я не тільки малюю надмогильні пам'ятники для нашого каталога і розмножую малюнки на ротаторі, але ще для більшого ефекту розфарбовую їх і надаю відповідної атмосфери — домальовую плакучі верби, клумби, кипариси і вдів у траурних вуалях, що поливають квіти. Конкуренти вмирили з заздрощів, коли ми виступили з цим нововведенням; вони самі не мали нічого кращого за звичайні фотографії складів товару. Генріх теж тоді вважав ідею чудовою, особливо подобалось йому застосування золотої фарби. Справа в тому, що для повноти враження я робив на пам'ятниках у каталозі написи розведеним у олифі сусальним золотом. Це давало мені величезне задоволення; всіх, кого я ненавидів, я прирікав на смерть і малював йому надгробок — наприклад, своєму унтер-офіцерові з часів солдатчини, який ще й сьогодні живий і здоровий: «Тут спочив після довгих нестерпних страждань, після того, як він провів у домовину всіх своїх близьких, поліцей Карл Флюмер». Для такої епітафії я мав підстави — цей негідник добре намучив мене, а на фронті двічі посилав у дозор, звідки я лише випадково повернувся живим. Тому я від щирого серця бажав йому такої долі.

— Пане Кріль, — кажу я, — дозвольте ще

раз коротко пояснити вам, які тепер часи. Принципи, на яких ви виховані, благородні, але сьогодні вони ведуть до банкрутства. Заробити гроші тепер може кожен, а зберегти їхню вартість не може ніхто. Тепер важливо не продавати, а купувати, та ще якомога швидше одержувати платню за товар. Ми живемо в епоху реальних цінностей. Гроші стали ілюзією, всі знають про це, однак не всі ще вірять. А тим часом інфляція триває далі, гроші скоро будуть абсолютно нічого не варті. Людина живе на сімдесят п'ять відсотків своєю фантазією і лиш на двадцять п'ять відсотків — фактами; в цьому її сила і в цьому слабкість, і через те цей пекельний танець цифр все ще несе одним виграші, а інших призводить до втрат. Ми знаємо, що не можемо наляжати до тих, хто виграє від інфляції, але й не хочемо бути серед тих, кому вона завдає самі лише збитки. Три чверті мільйона, за які ви сьогодні продали надгробок, через два місяці, якщо їх тільки тоді виплатять, будуть варті не більше, ніж зараз п'ятдесят тисяч. Тому...

Генріх густо червоніє й перебиває мене.

— Я не ідіот! — знову заявляє він. — І досить читати мені безглузді нотації! В практичному житті я краще розуміюсь, ніж ви. Я волю загинути з честю, аніж удаватися до сумнівних спекулянтських методів, щоб вижити. Поки я відповідаю за продаж товару, я вести-му справи за давнім звичаєм, по-порядному, й годі! Я знаю те, що знаю, і поки що цього вистачало і вистачить надалі! Підло псувати людині радість від вдалого продажу! Чом ви не залишилися зачуханим учителем?

Він хапає капелюх і вибігає з кімнати, грюкнувши дверима. Нам видно крізь вікно, як він важко перетинає подвір'я своїми товстими кривими ногами. Велосипедні защіпки на холошах надають йому напіввійськового вигляду. Генріх поспішає до ресторанчика «Квітка», куди він завжди вчащає.

— Цей обиватель, цей садист хоче мати радість від торгівлі! — сердито кажу я. — Ще й цього хоче! Як можна торгувати такими речами, як ми, інакше, ніж з благочестивим цинізмом, коли бажаєш уберегти свою душу? А цей лицемір хоче мати радість від спекуляції покійниками і вважає це своїм законним правом!

Георг сміється.

— Бери гроші й ходімо. Ти ще не передумав купувати собі краватку? Тоді поспішаймо. Сьогодні тобі вже не підвищать платні.

Георг бере чемодан з грошима і байдуже ставить його в кімнату поруч з конторою, в якій він ночує. Я складаю свої пакки в коробку з написом: «Кондиторська Келлера — найкраще печиво, з доставкою додому».

— Різенфельд справді приїде? — питаю я.

— Так, він прислав телеграму.

— А чого він хоче? Грошей? Чи запропонувати нам товар?

— Побачимо, — відповідає Георг і залишає контору.

II

Ми виходимо надвір. Навальне квітневе сонце заливає нас, ніби випліскує з гігантської золотой чаші світло й вітер. Ми зупиняємось. Сад палахкотить зеленню, весна шелестить у молодому листі тополь, як арфа, на кущах бузку розцвітають перші китиці.

— Інфляція! — кажу я. — Ось тут теж вона — і найбурхливіша з усіх! Здається, навіть природа знає, що тепер рахують лиш десятками тисяч і мільйонами. Поглянь, які тюльпани! Який чистий білий колір, і який червоний, і скільки жовтого! А запах!

Георг киває головою, принохується й затується бразильською сигарою: природа для нього вдвічі краща, коли він милується нею з сигарою в зубах.

Ми дивимось на цю пишноту, відчуваючи на обличчях сонце.

Сад за домом править нам одночасно й за виставку товарів. Там вишикувались надгробки, ніби рота бійців на чолі із струнким лейтенантом — чорним обеліском, що зайняв пост біля самих дверей. Це та сама річ, яку я радив Генріхові продати, — найдавніший пам'ятник фірми, її прикмета і чудовисько не-смаку. Відразу за ним стоять дешеві маленькі надгробки з пісковика й цементу — пам'ятники для бідняків, що чесно й пристойно жили, тяжко працювали і, звичайно, залишилися ні з чим. Далі йдуть трохи більші надгробки, уже на цоколях, однак все ще дешеві. Це товар для тих, хто хотів досягти чогось кращого бодай у смерті, коли не міг у житті. Таких пам'ятників ми продаємо більше, ніж зовсім простих, і не відомо, чи це запізнене честолюбство родичів померлого слід вважати зворушливим чи безглуздом. Потім стоять надгробки з пісковика, в які вправлено плити мармуру, сірого сієніту або чорного шведського граніту. Ці речі вже надто дорогі для тих, хто живе з праці своїх рук. Їх купують дрібні торговці, майстри й ремісники, котрі мають власні майстерні, і, звичайно, вічні вісники лиха — дрібні чиновники, яким завжди доводиться показувати з себе більше, ніж вони є насправді, цей хоробрий пролетаріат з стоячими комірцями, що невідомо як умудряється ще проіснувати тепер, коли підвищення платні весь час отстає від інфляції.

Але всі ці пам'ятники — то ще дрібнота. Тільки за ними починаються мармурові й гранітні брили. Спочатку йдуть поліровані з одного боку — спереду гладенькі, цоколь теж з усіх боків необроблений. Це товар для заможні-

шого середнього стану — роботодавців, комерсантів, власників більших крамниць і, звичайно, для мужніх вісників нещастя — вищих чиновників, яким, так само як і дрібним чиновникам, щоб не принизити своєї гідності, доводиться витрачати на смерть більше, ніж вони заробляли за життя.

Однак аристократами надгробків є поліровані з усіх боків велетні з мармуру та чорного шведського граніту. В них кожна стінка, незалежно від того, видно її чи ні, відполірована до блиску і гладенька, навіть цоколі гладенькі, причому їх не тільки по одному чи по два, а часто є ще й третій, скошений, а зверху ця блискуча в повному розумінні слова річ увінчана ще й масивним хрестом з такого самого матеріалу. Сьогодні такі пам'ятники можуть купити лише багаті селяни, власники великих реальних цінностей, спекулянти та спритні ділки, які працюють на довгострокових векселях і таким чином живуть за рахунок державного банку, котрий завжди платить новими, незабезпеченими золотом асигнаціями.

Ми разом поглядаємо на один з цих пишних надгробків, який ще чверть години тому належав фірмі. Ось він стоїть, чорний, блискучий, ніби щойно полакований автомобіль, весна огортає його своїми пахощами, бузок вклоняється йому, а він, як велична дама, холодна, незворушна, ще на якусь годину незаймає — потім на його вузькому животі позолоченими латинськими літерами по вісімсот марок за кожну буде написано прізвище його володаря Генріха Фледерзена.

— Щасливої дороги, чорна Діано! — гукаю я, здіймаючи капелюха. — Поети споконвіку не могли збагнути, що навіть довершена краса підлягає законам долі й приречена на жалюгідну смерть! Щасливої дороги! Ти станеш тепер безсоромною рекламою для душі шахрая Фледерзена, що здирав з бідних удів нашого міста останні десятитисячні за надто дороге масло, в яке він домішував маргарин, не кажучи вже про грабіжницькі ціни на шніцелі з телятини, котлети з свинини і печеню з яловичини. Щасливої дороги!

— Ти викликав у мене голод, — заявляє Георг. — Ходімо у «Валгалу». Чи тобі треба спочатку купити краватку?

— Ні, я ще встигну купити, поки зачиняться крамниці. В суботу після обіду долар більше не піднімається. Від сьогодні з дванадцятої години аж до ранку в понеділок наша валюта стоїть на місці. А чому власне? Хтось діє тут, мабуть, дуже ледачий. Чому вартість марки не падає в кінці тижня? Бог її затримує чи що?

— Тому що біржа в цей час не працює. Є ще запитання?

— Є. Людина живе, керуючись насамперед

своїми внутрішніми нахилами, а потім уже зовнішніми умовами чи навпаки?

— Людина живе й годі. У «Валгалі» сьогодні гуляш з картоплею, огірками й салатом. Я бачив меню, коли повертався з банку.

— Гуляш! — Я зриваю примулу й застромлю її собі в петельку. — Людина живе, твоя правда. А хто хоче знати більше, той пропав. Ходім, подражимо трохи Едуарда Кноблоха.

Ми входимо в просторий ресторан готелю «Валгала». Хазяїн готелю, Едуард Кноблох, гладкий велетень у коричньовій перуці і розстебнутому чорному сюртуці, побачивши нас, так кривиться, ніби йому з ніжною олениною на зуби попала дробина.

— Добрий день, пане Кноблох! — каже Георг. — Сьогодні чудова погода! Така погода викликає вовчий апетит.

Едуард нервово стискає плечима.

— Істи багато шкідливо. Шкідливо на печінку, на жовч і на все.

— Тільки не у вас, пане Кноблох, — ласкаво заперечує Георг. — У вас обіди корисні для здоров'я.

— Це так. Але занадто здорова їжа теж може зашкодити. Згідно з найновішими науковими даними, той, хто споживає надто багато м'яса...

Я перебиваю Едуарда, злегка плеснувши його по м'якому животі. Він відсахується, наче його вдарили в пах.

— Дай спокій і скорися долі, — кажу я. — Ми не об'їмо тебе. Що поробляє поезія?

— Пішла жебрати. Мені ніколи! Адже такі часи!

Мене не смішать його безглузді фрази. Едуард не тільки хазяїн готелю, але й поет; однак так легко спекатись мене йому не пощастить.

— Де сісти? — питаю я.

Кноблох оглядається. Зненацька його обличчя прояснюється.

— Дуже шкода, панове, але всі столики зайняті.

— Нічого, ми почекаємо.

Едуард озирається ще раз.

— Скидається на те, що жоден столик не звільниться швидко, — сяючи, заявляє він. — Панове ще тільки починають їсти суп. Може, ви сьогодні підете в «Альтштергероф» або в ресторан на вокзалі? Там теж можна сяк-так попоїсти.

Сяк-так! Здається, нам сьогодні судилося бути об'єктом для сарказму. Спочатку Генріх, а тепер Едуард. Але ми будь-що боротимемось за гуляш, коли б навіть довелося чекати цілу годину. Гуляш — це вершина меню в ресторані «Валгала».

Однак Едуард не тільки поет; він, виявляється, ще й уміє читати чужі думки.

— Даремно чекаєте, — каже він. — У нас ма-

ло гуляшу, і його завжди дуже швидко розбирають. Чи, може, ви з'їсте німецький біфштекс? Тоді розташовуйтеся тут, біля стойки.

— Краще вмерти,— кажу я.— Ми матимемо гуляш, навіть коли б довелось порубати тебе самого.

— Справді? — сумнівається Едуард. На його жирному обличчі проступає триумф.

— Авжеж,— відповідаю я і знову плескаю його по животі.— Ходімо, Георг, у нас є столик.

— Де? — швидко питає Едуард.

— Он там, де сидить пан, схожий на одену шафу. Егеж, отой рудий, з елегантною дамою. Той, що підвівся й киває нам. Мій друг Віллі, Едуард. Пришли кельнера, ми будемо замовляти!

Ми прямуємо до Віллі. За спиною в нас розлягається такий звук, ніби лопнула автомобільна камера — то Едуард шипить від злості.

Причина всієї цієї комедії, яку нам улаштував Едуард, дуже проста. Раніше в нього можна було їсти по абонементам. Відвідувачі купували книжечку з десятима талонами, і потім кожний обід зокрема коштував трохи дешевше. Едуард увів абонементи, щоб принамити клієнтів. Однак останніми тижнями лавина інфляції сплутала його розрахунки; якщо обід на перший талон ще відповідав тій ціні, яку за нього було заплачено, то вартість останнього талону виявлялась значно нижчою за вартість обіду. Через це Едуард скасував абонементи: він надто багато втрачав на них. Але тут у нас виникла блискуча ідея. Ми вчасно довідались про його намір і шість тижнів тому витратили всі гроші від продажу пам'ятника полеглим воїнам на абонементи у «Валгалі», які ми закупили оптом. Щоб не дуже впасти у вічі, ми використали для цього різних людей: трунаря Вільке, сторожа міського кладовища Лібермана, нашого скульптора Курта Баха, Віллі, ще кількох фронтових друзів, товаришів по торгових справах і навіть Лізу. Вони скупили для нас у касі книжечки з талонами. Переставши згодом продавати абонементи, Едуард сподівався, що за десять днів усі талони скінчаться, бо в книжечках їх було тільки по десятку, а він гадав, що жодна розсудлива людина не придбає собі більше, ніж одну книжечку. Однак ми з Георгом мали їх понад тридцять штук кожен. Через два тижні після скасування абонементів Едуард захвилювався, бо ми все ще розраховувались талонами; коли минуло чотири тижні, його почала охоплювати паніка. На той час ми вже їли за півціни; після шести тижнів обід нам коштував не дорожче як десять сигарет. Ми з'являлись день у день і розраховувались талонами. Едуард запитував, скільки в нас їх ще є,— ми ухилялись од відповіді. Він спробував не брати та-

лонів — ми наступного разу привели з собою адвоката, запросивши його на віденський шніцель. За десертом адвокат прочитав Едуардові цілу юридичну лекцію про контракти та зобов'язання і заплатив за їжу нашим талоном. Лірика Едуарда набула похмурих рис. Він спробував домовитись — ми відхилили його спробу. Він написав повчальний вірш «Вилазить боком кривдою нажите» і послав його до газети. Редактор показав вірша нам. У ньому було повно ушіплених натяків на могильників народу, згадувалось про надгробки й траплялося слово «Кроль — лихвар». Ми запросили свого адвоката на свинячі котлети у «Валгалу», і він пояснив Едуардові, що таке публічна образа та які вона може дати наслідки, знову ж таки розрахувавшись нашим талоном. Едуард, який раніше був ніжним ліриком і оспівував тільки квіти, почав писати вірші, сповнені ненависті. Однак це було все, що він міг зробити. Боротба триває далі. Едуард щодня сподівається, що наші запаси скінчаться; він не знає, що у нас талонів більше, ніж на сім місяців.

Віллі підводиться. Він у новому темнозеленому костюмі з дуже дорогої матерії і скидається у ньому на червоноголову жабу-древесницю. Краватка в нього прикрашена перлиною, на вказівному пальці правої руки виблискує масивний перстень з печаткою. П'ять років тому Віллі був помічником командира нашої роти. Йому двадцять п'ять років — стільки, як і мені.

— Дозвольте познайомити вас,— каже Віллі.— Мої товариші й фронтові друзі Георг Кроль та Людвіг Бодмер — фройляйн Рене де ля Тур з «Мулен руж», з Парижа.

Рене де ля Тур стримано, але приязно киває нам. Ми вражено дивимось на Віллі. Він відповідає нам гордим поглядом.

— Влаштовуйтесь, панове,— запрошує Віллі.— Наскільки я розумію, Едуард хотів позбавити вас обіду. Гуляш смачний, хоч трохи замало цибулі. Сідайте, ми охоче дамо вам місце.

Ми сідаємо навколо столу. Віллі знає про нашу війну з Едуардом і стежить за нею з цікавістю природженого гравця.

— Кельнер! — гукаю я.

Плоскостопий кельнер, який перевальцем пробирається між столиками за чотири кроки від нас, раптом глухне.

— Кельнер! — гукаю я ще раз.

— Ти справжній варвар,— зауважує Георг.— Ти ображаєш людину її професією. Навіщо ж він робив вісімнадцятого року революцію? Гукай: «Пане старший офіціант!»

Я посміхаюсь. Це правда, німецька революція 1918 року була найбезкровніша в світі. Революціонери самі так перелякались, що відразу ж покликали на допомогу бонз і генералів з колишнього уряду, щоб ті захистили

їх від приступу надмірної хоробрості. Ті великодушно погодились. Частину революціонерів було вбито, князям та офіцерам дали величезні пенсії, щоб вони мали час готувати путчі, чиновники одержали нові титули: вчителі стали вченими радниками, шкільні інспектори — шкільними радниками, кельнери дістали право величати себе старшими офіціантами; колишні партійні секретарі стали превосходительствами, військовий міністр демократичного уряду з великою радістю взяв під своє крильце в міністерство справжніх генералів, і німецька революція потонула в червоному плюші, в комфорті, в пивних і в тузі за мундирами та командами.

— Пане старший офіціант! — гукає Георг.

Кельнер і далі вдає, що не чує. Це давній дитячий трюк Едуарда: він сподівається, що ми здамося, коли кельнери не обслуговуватимуть нас.

— Старший офіціант! Ви оглухли? — розлягається раптом у залі громовий голос з першокласним прусським казарменим відтінком. Він одразу діє, як сигнал труби на старих бойових коней. Кельнер зупиняється, ніби йому вистрілили в спину, і обертається, два інших кидаються до нас звідкись збоку, хтось десь клацає каблуками, якийсь чоловік, що сидить за столиком недалеко від нас, схожий на військового, тихо вигукує: «Браво», і навіть Едуард у сюртуці йде, щоб довідатись, кому належить цей голос з вищих сфер. Він знає, що ні я, ні Георг не можемо так командувати.

Ми мовчки дивимось на Рене де ля Тур. Вона сидить собі спокійно й скромно, нібито все це її не стосується. Проте гукнути так могла тільки вона — ми знаємо голос Віллі.

Кельнер зупиняється біля нашого столика.

— Що панство бажає?

— Суп з макаронами, гуляш і каша для двох, — каже Георг. — І швидше, а то ми прохистимо вам вуха, глуха тетере.

Едуард підходить до нас. Він не розуміє, що сталося, і кидає погляд під стіл. Там ніхто не сховався, а дух не може так ревти. Ми теж не можемо, Едуард знає це.

— Дуже прошу вас, — каже він нарешті, — в моєму закладі не зчиняти такого галасу.

Ніхто не відповідає йому. Ми тільки байдуже позираємо на нього. Рене де ля Тур пудриться. Едуард повертається, щоб іти геть.

— Хазяїне! Йдіть-но сюди! — лунає раптом той самий громовий голос у нього за спиною.

Едуард швидко обертається і вирячує на нас очі. На наших обличчях та сама байдужа посмішка. Його погляд зупиняється на Рене де ля Тур.

— Це ви щойно?..

Рене закриває пудреницю.

— Що? — питає вона срібним чарівним сопрано. — Що ви хочете?

Едуард остаточно збитий з пантелику. Він не знає вже, що й думати.

— Ви, мабуть, перевтомилися, пане Кноблех? — питає Георг. — Здається, у вас галюцинації?

— Але ж хтось щойно...

— Ти збожеволів, Едуарде, — перебиваю я його. — І вигляд у тебе поганий. Треба відпочити. Нам не цікаво продавати твоїм рідним дешевий надгробок з фальшивого італійського мармуру, а кращого ти не вартий.

Едуард кліпає очима, як старий сич.

— Дивна ви людина, — каже Рене де ля Тур ніжним, як у флейти, сопрано. — Звалюєте на своїх гостей вину за те, що ваші кельнери глухі.

Вона сміється — чарівна дзвінка суміш срібла й музики, ніби дзюрчання лісового струмка в казці.

Едуард хапається за голову. Він втрачає останню витримку. Ні, цю дівчину теж ні в чому не запідозриш. Той, хто так сміється, не може горлати, як солдафон.

— Можете йти, Кноблех, — недбало кидає Георг. — Чи хочете побалакати з нами?

— І не їж так багато м'яса! — додаю я. — Мабуть, вся біда в ньому. Як ти щойно сказав нам: згідно з найновішими науковими даними...

Едуард рвучко повертається і швидко йде геть. Ми чекаємо, поки він відійде на достатню відстань. І ось могутнє тіло Віллі починає тремтіти від беззвучного сміху. Рене де ля Тур ніжно посміхається. Очі її іскряться.

— Віллі, — кажу я. — Я людина поверхова і вважаю цю мить одною з найкращих у своєму молодому житті. Але поясни ж нам, нарешті, що трапилось?

Віллі, тіпаючись від німого реготу, показує на Рене.

— Excusez, mademoiselle, — звертаюсь я до неї. — Je me...

Моя французька мова викликає у Віллі ще більший регіт.

— Скажи їм, Лотто, — пирхає він.

— Що? — скромно посміхаючись, але зненацька тихим розкотистим басом питає Рене.

Ми мовчки дивимось на неї.

— Вона артистка, — видавлює з себе Віллі. — Дуєтистка. Виконує дуєти, але сама. Одну строфу високим голосом, другу — низьким. Одну сопрано, другу басом.

Темрява розвіюється.

— Але ж бас... — дивуюсь я.

— Талант, — пояснює Віллі. — І, звичайно, старанність. Вам треба колись послухати, як вона передає сімейну сварку. Лотта просто чарівна!

Ми погоджуємось з цим. З'являється гуляш. Едуард крадеться по залі, стежачи здалеку за нашим столиком. Його хиба в тому, що він завжди намагається дошукатись до всього

причині. Це псує його лірику і робить його недовірливим. Зараз Едуард сушить собі голову над походженням таємничого басу — він навіть не підозрює, що його ще чекає. Георг Кроль, кавалер старої школи, запросив Рене де ля Тур і Віллі бути нашими гостями і разом з нами відсвяткувати перемогу. А потім він дасть Едуардові за чудовий гуляш чотири папірці, які всі разом сьогодні варті хіба що кілька кісток. Едуардові залишаться тільки скреготіти від злості зубами.

Вечоріє. Я сиджу біля вікна у своїй кімнаті, розташованій над конторою. Наш будинок низький, старий і занедбаний. Він, як і сусідні будинки, раніше належав церкві, що стоїть на майдані в кінці вулиці. В ньому колись мешкали священники та церковні служники, але шістдесят років тому він перейшов до рук фірми Кролів. Дім, власне, складається з двох низеньких будинків, розділених ворітьми з аркою і під'їздом; в другому живе відставний фельдфебель Кнопф з дружиною і трьома дочками. Далі починається чудовий старий сад, у якому міститься наш товар, а за ним, трохи ліворуч, стоїть двоповерхова дерев'яна будівля, схожа на повітку. На першому поверсі в ній працює наш скульптор Курт Бах. Він ліпить конаючих левів і орлів, що здійснюються летіти, на пам'ятники полеглим воїнам і намічає на надгробках написи, які потім видовбує каменяр. У вільний час Курт Бах грає на гітарі, мандрує і мріє про золоті медалі славнозвісному Куртові Баху пізнішого періоду — того періоду, який ніколи не настане. Йому тридцять два роки.

Верхній поверх ми здаємо трунареві Вільке — худому чоловікові, про якого ніхто не знає, є в нього сім'я чи ні. У нас з ним дружні стосунки, як завжди, коли вони ґрунтуються на взаємній вигоді. Дізнавшись про свіжого покійника, якому ще не замовлено труни, ми рекомендуємо Вільке або даємо йому знати, щоб він запропонував свої послуги. Вільке робить те саме для нас, коли назнає десь труп, якого ще не встигли схопити гієни конкуренції, тому що боротьба за покійників жорстока і ведеться до останнього. Оскар Фукс, коміс-вояжер наших конкурентів Гольмана й Клоца, використовує для цього навіть цибулю. Перш ніж зайти в дім, де лежить покійник, він виймає з кишені кілька порізаних цибулин і нюхає їх, аж поки не виступають сльози, — тоді прямує до хати і, вдаючи, що дуже сумує за дорогим небіжчиком, починає влаштовувати свої справи. Його прозивають за це Плаксивим Оскаром. Дивно однак, якби родичі багатих покійників піклувалися про них за життя хоч наполовину так, як піклуються тоді, коли це вже все ні до чого, ті радо відмовилися б від найдорожчого склепу — але та-

ка вже людська вдача: ми цінуємо по-справжньому тільки те, чого не маємо.

Вулицю поволі затягує прозорий серпанок сутінку. У Лізи вже світиться, але цього разу вікна завішено — знак, що різник дома. Від її будинку починається сад торговця винами Гольцмана. Через огорожу перекиляється буюк, а з підвалу від бочок пахне оцтом. З воріт нашого будинку на вулицю виходить відставний фельдфебель Кнопф. Це худа людина у фуражці з козирком і з палицею в руці, яка, всупереч своїй професії й тому, що вона за все життя не прочитала жодної книжки, крім строювого уставу, має вигляд Ніцше. Кнопф прямує по Гакенштрассе униз і на розі Марієнштрассе завертає ліворуч. Опівночі він повернеться назад уже з правого боку — цим Кнопф закінчить свій обхід міських пивниць, котрий він, як і належить старому солдатові, здійснює з методичною послідовністю. Кнопф п'є тільки горілку і тільки хлібну. Але вже й знає він її, як ніхто інший. В місті є щось із три чи чотири фірми, які курять цей сорт горілки. Для нас їхня продукція приблизно однакова на смак, а для нього ні; він відрізняє, яка звідки, уже по запаху. Сорок років невтомної праці так витончили його смак, що навіть коли горілка того самого сорту, він може визначити, з якої пивниці її взято. Кнопф запевняє, що й кожен льох має свій особливий запах і він уміє його розрізнити. Звичайно, не по горілці з пляшок, а лиш по горілці з бочок. Він уже не раз вигравав на цьому в заклад.

Я підводжусь і озираюсь довкола. Кімната моя невелика, з низькою нерівною стелею, однак у ній є все, що мені потрібно: ліжко, полиця з книжками, стіл, кілька стільців і старе піаніно. П'ять років тому на фронті я й гадки не мав, що колись ще так добре житиму. Ми тоді стояли у Фландрії — то був великий наступ на Кемельберг, під час якого полягло три чверті нашої роти. Георг Кроль другого дня попав до лазарету з раною в животі, а я ще витримав майже три тижні, поки куля не влучила мені в коліно. Потім війна скінчилась поразкою, і я став, нарешті, вчителем. Так хотіла моя хвора мати, і я обіцяв їй це, коли вона була ще жива. Мати дуже багато хворіла і гадала, що коли я стану чиновником, матиму професію і постійне місце роботи, то, принаймні, зі мною нічого більше не трапиться. Мати померла в останні місяці війни, але я все-таки склав іспити і працював деякий час у глухих селах, поки не відчув, що не можу більше втовмачувати дітям те, у що сам давно вже не вірю, і ховати себе живцем серед спогадів, котрі хотів би забути.

Я пробую читати, але в таку погоду не читається. Весна хвилює кров і в сутінках усе відразу якось губиться. Все ніби втрачає межі, на душі стає тривожно, аж серце завми-

рає. Я вмикаю світло і відразу ж почуваю себе безпечніше. На столі лежить жовта папка з віршами, надрукованими на машинці в трьох примірниках. Час од часу я посилаю по кілька таких примірників до газет. Газети або повертають їх, або зовсім не відповідають; тоді я друкую нові копії і посилаю знову. Лише тричі мені пощастило дещо опублікувати в міській щоденній газеті, та й то з допомогою Георга, який знає її редактора відділу міського життя. Однак цього виявилось досить для того, щоб стати членом верденбрюккського клубу поетів, який раз на тиждень збирається в Едуарда Кноблоха, в його «Кімнаті древніх германців». Едуард недавно намагався виключити мене з клубу, мотивуючи це тим, що мій вчинок з абонементом аморальний, однак інші члени проголосували проти, заявивши, що я діяв дуже чесно, саме так, як протягом багатьох років діють усі промисловці й весь діловий світ нашої любої батьківщини, — а крім того, мистецтво й мораль не мають між собою нічого спільного.

Я відкладаю вірші набік. Вони раптом здаються мені банальними й дитячими — типовими спробами, які робить майже кожен юнак. Я почав їх писати в окопах, але тоді в цьому був глузд — вірші на якусь мить відривали мене від того, що я бачив, це був маленький острівець опори й віри в те, що по той бік спустошення й смерті існує ще щось. Але ті часи давно минули; сьогодні я знаю, що поряд із спустошенням і смертю існує багато чого іншого, і знаю також, що все це може навіть існувати водночас. Віршів мені більше не треба: в книжках, що стоять у мене на полиці, сказано про все це набагато краще. Але що б з нами сталося, коли б цього усвідомлення було досить, аби відмовитися від того, що робиш? Де б ми всі були? Тому я і пишу далі, хоч дуже часто вірші здаються мені сірими й сухими в порівнянні з вечірнім небом, яке зараз, оранжове, ніби яблуко, розкинулось над дахами і вулицями, заповненими фіолетовим сутінком.

Я спускаюсь сходами вниз повз темну контору і виходжу в сад. Двері у Кнопфів відчинені. В освітленій кімнаті, ніби в палаючій печері, сидять всі три Кнопфові дочки і шиють. Дзижчать машинки. Я зиркаю на вікно, що поряд з конторкою. Воно не світить. Георг уже кудись зник. Генріх теж шукає десь відради у своїй пивниці.

Я обходжу сад. Його хтось поливав: земля вогка і дуже пахне. Майстерня Вільке порожня, в Курта Баха теж тихо. Вікна відчинені, напівготовий лев скоцюрбився на підлозі, ніби в нього болять зуби, а поруч мирно стоять дві порожні пляшки з-під пива.

Раптом починає щебетати пташка. Це дрізд. Він усівся на вершечку пам'ятника, якого Генріх продав за безцінь, і співає го-

лосом надто сильним для такого маленького чорного клубочка з жовтим дзьобом. Його щебет, в якому чути то радість, то жаль, бере й мене за серце. Якусь мить я думаю про те, що ця пісня, котра для мене означає і життя, і майбутнє, і мрії, і все незвідане, чуже й нове, для черв'яків, що зараз виповзають із вогкої землі навколо пам'ятника, безумовно, є не чим іншим, як жакливим сигналом смерті від безжального дзьоба. Однак я не можу нічого з собою вдіяти, пісня полонить мене, розслаблює, і ось я стою, безсилий, самотній і дивуюсь, що не розірвусь або не полину, як повітряна куля, у вечірне небо. Нарешті я опановую себе і бреду назад садом, повним нічних запахів, піднімаюсь сходами нагору, сідаю до піаніно, б'ю по клавішах, гладжу їх, щоб, як дрізд, виспівати, виплакати те, що в мене на серці, — але з того нічого не виходить, крім безладної мішанини із арпеджіо та модних пісеньок, народних мотивів та уривків з «Кавалера троянд» і «Трістана», які я нанизую одне на одне, аж поки з вулиці хтось не гукає:

— Гей, ти, навчись спершу грати як слід!

Я підводжусь і наближаюсь до вікна. В темряві зникає чиясь невиразна постать; незнайомиць уже надто далеко, щоб шпурнути йому чимось у голову, та й навіщо? Він сказав правду. Я не вмію грати як слід ні на піаніно, ні в житті, і ніколи не вмів — завжди був занадто гарячий, завжди занадто поспішав, завжди щось ставало на перешкоді, завжди щось ламалось, — однак хто взагалі може грати як слід, а якби й міг, то яка з того користь? Хіба непроглядна темрява буде від того не такою темною, чи запитання, на які немає відповіді, стануть від того не такими безнадійними, чи відчай від споконвічної нестачі не таким пекучим? Чи це допоможе пояснити життя, опанувати його й осідлати, як коня? Чи воно завжди буде як могутнє вітрило в бурю, що несе нас, а коли ми хочемо схопити його, кидає у воду? Переді мною часто зяє провалля, яке, здається, сягає аж до центра землі. Що виповнює його? Розпач? Щастя? І яке? Втома? Розчарування? Смерть? Для чого я живу? Справді, для чого я живу?

Недільний ранок. На всіх церквах дзвонять дзвони, вечірнє марево розвіялось. Курс долара все ще стоїть на тридцяти шести тисячах, плін часу зупинився, тепло ще не розтопило прозорого кришталю неба, і все здається світлим і безмежно чистим. У такі хвилини ранку віриться, що навіть убивцю можна простити, а добро й зло — це лиш пусті слова.

Я повільно одягаюсь. Крізь відчинене вікно лине свіже, напоєне сонцем повітря. Під

аркою воріт пролітають ластівки, виблискуючи сталлю. Моя кімната, як і контора під нею, має двоє вікон: одне на подвір'я, а друге на вулицю. Я на мить вихиляюсь із того, що виходить на подвір'я, і дивлюся в сад. Зненацька тишу порушує здавлений крик, потім чути хрип і стогін. Це Генріх Кроль, що спить у другому крилі. Його знову мучать кошмари. 1918 року на фронті його одного разу засипало землею, і навіть тепер, після п'яти років, йому ще іноді це сниться.

Я заварю собі каву на спиртівці і доливаю в неї трохи вишнівки. Цього я навчився у Франції, а горілка в мене завжди ще є, незважаючи на інфляцію. Хоч моєї платні ніколи не вистачає на новий костюм — я просто не можу зібрати на нього грошей, надто швидко вони втрачають вартість, — однак на дрібниці мені їх досить і, звичайно, щоб утішитись, — часом на пляшку горілки.

Я снідаю хлібом з маргарином і сливовим повидлом. Повидло добре, його дала мені із своїх запасів Георгова мати. Маргарин згірклий, але це не біда — на війні ми всі їли ще гірше. Потім я переглядаю свій гардероб. У мене є два костюми, перешиті з військових мундирів. Один пофарбований у синій, а другий у чорний колір — чогось кращого із сіро-зеленого сукна не зробиш. Крім того, я маю один костюм з тих часів, коли я ще не був солдатом. Він малий на мене, зате це справжній цивільний костюм, не перешитий і не перелицьований, тому сьогодні я одягаю саме його. Він пасує до краватки, яку я купив учора ввечері і яку сьогодні хочу почепити, щоб показати Ізабелі.

Я спокійно бреду вулицями. Верденбрюк — старе місто з шістдесятитисячним населенням, дерев'яними будинками, домами у стилі барокко й огидними новими кварталами. Поминувши їх, я виходжу з міста і прямую алеєю, обсадженою каштанами, до невисокого пагорба, де розкинувся великий парк будинку для божевільних. Він стоїть там, тихий і святковий. На деревах щебечуть пташки. Я йду парком до маленької церкви, де щонеділі граю на органі під час відправи. Я навчився грати, коли готувався стати вчителем, а цю роботу знайшов рік тому. У мене є ще в кількох місцях такі підробітки. Раз на тиждень я вчу дітей шевця Карла Бріля грати на піаніно — за це він лагодить мені взуття й платить трохи грошей, — і двічі на тиждень даю уроки тупоголовому синові книгаря Бауера, теж за невеличку платню і за право читати всі нові книжки й купувати із знижкою, якщо я захочу деякі з них придбати. Цією пільгою, звичайно, користується весь клуб поетів, навіть Едуард Кноблох, який тоді раптом стає моїм другом.

Служба починається о дев'ятій годині. Я сі-

даю до органу і дивлюсь, як заходять останні пацієнти. Тихо ступаючи, вони розміщуються на лавках. По боках і поміж ними сідають кілька наглядачів і сестер. Усе відбувається дуже тихо, набагато тихіше, ніж у сільських церквах, в яких я грав, коли був учителем. Чути лише човгання черевиків по кам'яній долівці — божевільні човгають, вони не тупотять. Так ходить тільки людина, думки якої витають десь далеко.

Перед олтарем засвічують свічки. Знадвору крізь різнобарвні шибки проникає блякле сонячне проміння і, змішуючись із світлом свічок, лягає на все ніжним золотом із домішкою червоного та синього кольорів. У тому золоті стоїть у парчевій ризі священник, а на приступцях уклакли служки в червоних стихарях з білими накидками.

Я витягаю реєстри флейти і vox humana і починаю грати. Голови божевільних з передніх рядів вмить обертаються, всі як одна, ніби хтось смикнув їх за мотузку. Їхні бліді обличчя з темними запалими очима без будь-якого виразу втуплюються в орган. Здається, що ці обличчя висять у повітрі, як плоскі великі світлі круги в тьмяному золотому саяві, а часом узимку, в темряві, вони скидаються на великі облатки, які чекають, щоб на них зійшов святий дух. Вони не звикають до органа: у них немає минулого, немає спогадів, і щонеділі їхній чужий усьому мозок зустрічає флейту, скрипку та гамбу, як щось несподіване й нове. Потім священник починає співати біля олтаря, і вони обертаються до нього.

Не всі божевільні стежать за відправою. В задніх рядах сидить чимало таких, що навіть не поворухнуться. Вони заклакли там, ніби охоплені страшним горем і навколо них немає нічого, крім порожнечі, — а втім, може це тільки так здається. Може, вони перебувають у якомусь зовсім іншому світі, де не чути слів розп'ятого Христа, де вони просто, нічого не розуміючи, віддаються музиці, проти якої звуки органа убогі й грубі. А може, вони й зовсім ні про що не думають — байдужі, як море, життя і смерть. Тільки ми вдихаємо в природу душу. А якою є природа сама по собі, можливо, знають тільки оті голови, що внизу, — але вони не в силі зрадити таємницю. Те, що вони бачать, зробило їх німи. Іноді здається, ніби це останні нащадки будівників Вавилонської башти, мови яких було помішано, і вони не можуть розповісти про те, що побачили з найвищої тераси башти.

Я крадькома поглядаю на передній ряд. Праворуч, де падає з вікна рожеве й синє світло, я бачу темну голову Ізабелі. Вона стоїть навколішки, дуже струнка й гнучка. Їй маленька голівка схилена набік, як у готичних статуй. Я затискую реєстри гамби й vox humana і витягаю vox celesta. Це найтихіший і найзворушливіший реєстр органа. Ми

наближаємось до святого перетворення: хліб і вино перетворюються на тіло й кров Христову. Це чудо — так само, як і те, що з пороку й глини зроблено людину. Різенфельд твердить, що є ще третє чудо: воно полягає в тому, що людина не придумала нічого кращого, як що далі, то досконаліше експлуатувати і вбивати собі подібних, а короткий проміжок часу від народження до смерті якомога більше заповнювати егоїзмом, хоч кожному з самого початку цілком ясно тільки одне — що він повинен умерти. Так каже Різенфельд з Оденвальдських гранітних заводів, один із найдалекоглядніших калькуляторів і сміливців у справах смерті. *Agnus Dei qui tollis peccata mundi*¹.

Після служби я одержую від сестер божевільні сніданок — яєшню, холодну закуску, бульйон, хліб і мед. Це входить у нашу угоду. Такий сніданок дає мені змогу обійтись без обіду, бо в неділю в ресторані Кноблоха не годують по абонементу. Крім того, я одержую тисячу марок — гроші, яких мені якраз вистачило б на те, щоб їздити сюди трамваєм, коли б я захотів цього. Я ніколи не вимагав підвищення платні. Чому, і сам не знаю: з шевцем Карлом Брілем і з книгарем Бауером я завжди вперто торгуюся.

Поснідавши, я виходжу в парк. Це великий, гарний сад з деревами, квітами й лавками, обгороджений високим муром, і якби не ґрати на вікнах, можна було б подумати, що тут санаторій.

Я люблю парк, тому що тут тихо і мені не треба ні з ким говорити про війну, політику та інфляцію. Я можу спокійно сидіти, віддаючись старомодним звичкам — дослухатися до шелесту вітру і щебету пташок, дивитись на сонячне проміння, що цідиться крізь ясно-зелені крони дерев.

По парку гуляють хворі, яким дозволено виходити. Більшість із них крокує мовчки, деякі розмовляють самі з собою, кілька жваво сперечаються з відвідувачами й наглядачами, а є чимало таких, що сидять, скоцюрбившись, на осонні, мовчазні, самотні, з похиленими головами, немов закам'янілі; вони не рухаються, аж поки їх не одводять назад до палати.

Минув чималий час, поки я звик до цього видовища, але навіть зараз я ще інколи дивлюся на божевільних так, як спочатку: із змішаним почуттям цікавості, жаху і чогось третього, чого я не вмію назвати і що мені нагадує ту мить, коли я побачив вперше мертвого. Мені тоді було дванадцять років. Мертвого звали Георг Гельман; ще тиждень тому я грався з ним, а ось тепер він лежав серед квітів і вінків — щось невимовно чуже з жов-

того воску, що з якоїсь жахливої причини уже не мало з нами нічого спільного, що назавжди пішло від нас і все ще перебувало між нами, застигнувши в німій, холодній погрозі. Згодом, на війні, я бачив безліч мертвих і почував себе майже так, як у різниці, але того, першого, я ніколи не міг забути, як не забувають усього першого. Це була смерть. І ця сама смерть дивилась інколи на мене із згаслих очей божевільних, жива смерть, ще неблагенніша й загадковіша, як та — тиха.

Лиш Ізабела не така.

Я бачу, як вона прямує доріжкою від жіночого корпусу. Її жовта шовкова сукня колихається, як дзвін, в руці вона тримає плоский солом'яний капелюшок з широкими крисами.

Я підводжусь і йду їй назустріч. Обличчя в Ізабелі вузеньке — власне, на ньому тільки й видно, що очі та рот. Очі сірі, зеленкуваті, дуже прозорі, а губи червоні, як у хворої на сухоти або ж як дуже нафарбовані. Та інколи в неї очі зненацька робляться маленькі, темні, а губи тоненькі, сповнені гіркоти, ніби в старій дівчини, якій уже не судилось вийти заміж. Тоді вона перетворюється в Женні — недовірливу, неприємну особу, якій не догодиш. Коли ж вона не така, то це вже Ізабела. І обидві — ілюзія, бо в дійсності її звуть Женев'єва Терговен, вона хвора на хворобу, що має негарну й дещо таємничу назву — шизофренія, роздвоєння свідомості, роздвоєння особи. Тому вона і вважає себе то Ізабелою, то Женні — не тою, хто вона є насправді. Женев'єва — одна з наймолодших пацієнток закладу. Її мати нібито живе в Ельзасі, вона досить багата, але мало турбується про дочку: принаймні, я її ще не бачив жодного разу, відколи знаю Женев'єву, а знаю я її вже шість тижнів.

Сьогодні вона Ізабела, я відразу помічаю це. Вона живе тоді в світі мрій, що не має нічого спільного з дійсністю, і здається легкою, невагомою. Я б не здивувався, якби метелики, що літають навколо, сідали їй на плечі.

— Ти знову тут! — радісно вигукує вона. — Де ти був весь час?

Коли вона Ізабела, то завжди зве мене на «ти». Це ні про що не говорить; вона тоді зве так весь світ.

— Де ти був? — знову питає вона.

Я киваю на ворота.

— Десь там, за ними...

Якусь мить вона пильно дивиться на мене.

— За ними? Чого? Ти щось там шукаєш?

— Може й шукаю, та лиш не знаю що.

Ізабела сміється.

— Облиш, Рольфе. Ніколи нічого не знайдеш.

Я здригаюсь, почувши це ім'я. На жаль, вона часто зве мене Рольфом, бо, як і себе, вважає за когось іншого і не завжди за того самого. Рольф у неї чергується з Рудольфом,

¹ *Agnus Dei qui tollis peccata mundi* — ягня боже, яке спокутує гріхи земні (лат.).

і раз з'явився навіть якийсь Рауль. Рольф — нудний опікун, якого я терпіти не можу; Рауль, очевидно, якийсь спокусник; найбільше мені подобається, коли вона зве мене Рудольфом: тоді вона мрійлива і закохана. Моїм справжнім ім'ям — Людвіг Бодмер — вона нехтує. Я кілька разів називав себе їй, але Ізабела просто не бере мого імені до уваги.

Спочатку це все мене дуже бентежило, але потім я звик. Тоді я ще душевні хвороби уявляв собі тільки як припадки буйства, намагання вбити когось та ідіотизм — тим несподіванішою була для мене поведінка Женев'єви. Я довго взагалі не міг повірити, що вона справді хвора, складалось враження, що ця дівчина навмисне плутає імена й людей; мені ще й тепер часом здається, що вона здорова. Але потім я зрозумів, що за цим тендітним створінням незримо стоїть хаос. Він ще не був у ній, але десь близько, і це надавало Ізабелі разом з її молодістю — бо дівчині було тільки двадцять років — і хворобою майже трагічної краси, дивовижної привабливості.

— Ходімо, Рольфе, — каже вона, беручи мене за руку.

Я ще раз пробую позбутися ненависного імені.

— Я не Рольф, — пояснюю я, — я Рудольф.

— Ти не Рудольф.

— Ні, Рудольф. Рудольф Айнгорн.

Ізабела колись так називала мене. Але мені не щастить. Вона сміється, як сміються з упертої дитини.

— Ти й не Рудольф і не Рольф. Але ти й не той, за кого себе вважаєш. А зараз ходімо, Рольфе.

Я дивлюся на неї. На мить у мене знов з'являється таке почуття, що вона не хвора, а лиш прикидається.

— Не будь нудним, — каже вона. — Чому ти хочеш бути завжди одним і тим самим?

— Справді, чому? — здивовано відповідаю я. — Ти маєш рацію! Чому я хочу цього? Навіщо чіплятися за щось одне? І чому ми надаємо цьому такого значення?

Вона киває головою.

— Ти й лікар. Кінець кінцем вітер змитає все. Чому ви не хочете погодитися з цим?

— Лікар теж? — питаю я.

— Так, той, хто зве себе лікарем. Чого він тільки не хоче від мене! А сам нічого не знає. Не знає навіть, яка на вигляд трава вночі, коли на неї ніхто не дивиться.

— А яка вона може тоді бути? Мабуть, сіра або чорна. Або срібляста, якщо світить місяць.

Ізабела сміється.

— Я так і думала! Ти теж не знаєш цього. Як і лікар.

— То яка ж вона тоді?

Ізабела зупиняється. Порив вітру несе повз нас бджіл і запах квітів. Жовта сукня надимається, ніби вітрило.

— Її тоді зовсім немає, — каже вона.

Ми рушаємо далі. Нас поминає якась стара жінка в одязі, котрий носять пацієнти закладу. Обличчя в неї червоне й мокре від сліз. З нею йдуть двоє розгублених родичів.

— Що ж тоді залишається, коли трави немає? — питаю я.

— Нічого не залишається. Тільки як на неї дивитись, вона є. Часом це ще можна помітити, якщо дуже швидко обернутися.

— Що? Що її там немає?

— Ні, як воно вмить стає на своє місце — трава і все, що є позад тебе. Треба лише дуже швидко обернутись, тоді ти ще їх захопиш — інакше вони вже будуть на місці і вдаватимуть, ніби нікуди й не дівалися.

— Хто, Ізабело? — дуже обережно питаю я.

— Речі. Всі, що позад тебе. Вони тільки й чекають, поки ти обернешся, щоб можна було зникнути.

Я задумуюсь над цим. Виходить так, що позад тебе весь час зяє прірва.

— Мене теж нестає, коли ти обертаєшся? — питаю її.

— Тебе теж. Нічого не залишається.

— Он як! — кажу я, трохи вражений. — А для себе я завжди тут. Як би я швидко не обертався.

— Ти обертаєшся не в той бік.

— А хіба від цього теж щось залежить?

— Для тебе залежить, Рольфе.

Мене знову прикро вражає це ненависне ім'я.

— А для тебе? Для тебе як?

Вона дивиться на мене і байдуже сміється, ніби я хтось зовсім їй незнайомий.

— Для мене? Мене ж тут зовсім немає!

— Так? А для мене тебе тут доволі.

Вираз її обличчя міняється. Вона ніби знову пізнає мене.

— Справді? Чому ти не кажеш мені про це частіше?

— Я кажу тобі про це завжди.

— Надто мало.

Вона прихиляється до мене. Я відчуваю її подих у себе на обличчі і її груди крізь тонкий шовк.

— Надто мало, — повторює Ізабела, зітхаючи. — Чому ніхто не знає цього? Ох ви ж, статуї!

Статуї, міркую я. А чим же я можу бути? Я дивлюсь на неї. Женев'єва дуже вродлива, вона хвилює мене, і завжди, коли ми буваємо разом, у мене по жилах наче перебігають тисячі голосів, але потім вони раптом обриваються, ніби між ними неправильно ввімкнуто контакт, я втрачаю розум, однак все це кінчається тільки збентеженням. Не можна ж прагнути божевільної. Може хто й здатний на

таке, але я ні. Це все одно, що прагнути автоматичної ляльки, або загипнотизованої. Але я все-таки не можу не відчувати її близькості.

Зелене шатро алеї розступається, і ми виходимо до заллятих сонцем грядок тюльпанів і нарцисів.

— Тобі треба одягнути капелюшок, Ізабело,— кажу я.— Так хоче лікар.

Вона кидає капелюшок у квіти.

— Лікар! Чого він лиш не хоче! Він хоче одружитись зі мною, але в нього серце висохло від голоду. Цей лікар — спітніла сова.

Я не думаю, що сови можуть пітніти. Однак образ переконливий. Ізабела ступає, як балерина, поміж тюльпанами і нахиляється до землі.

— Ти їх чуєш?

— Звичайно,— з полегшенням кажу я.— Їх кожному чутно. Вони дзвенять у фа-дієз-мажор.

— А що таке фа-дієз-мажор?

— Це такий тон. Найприємніший з усіх.

Ізабела накриває квіти своєю широкою спідницею.

— Тепер вони дзвенять у мені?

Я киваю головою і дивлюсь на її тоненьку шию. Все в тобі дзвенить, думаю я. Ізабела зриває тюльпан і розглядає розкритку квітку і м'ясисту стеблину, з якої виступає сік.

— Оцей ось зовсім неприємний.

— Значить, він дзвенить у до-мажор.

— Обов'язково має бути мажор?

— Може бути також і мінор.

— А обидва разом?

— У музиці — ні,— кажу я, загнаний на слизке.— Там є певні принципи. Може бути або мажор, або мінор. Або один за одним.

— Один за одним.— Ізабела дивиться на мене з легким презирством.— Завжди ти намагаєшся викрутитись, Рольфе. Чому?

— І сам не знаю. Я хотів би, щоб було інакше.

Раптом вона підводиться, кидає геть зірваний тюльпан, одним стрибком вискакує на доріжку і енергійно обтрушує сукню. Потім закочує її й дивиться на ноги. На обличчі в неї написана відраза.

— Що сталося? — злякано питаю я.

— Гадюки,— відповідає вона, показуючи на грядку.

Я оглядаю квіти.

— Там нема ніяких гадюк, Ізабело.

— Є! Он! — Вона показує на тюльпани.— Хіба ти не бачиш, що вони хочуть? Я відчула це.

— Вони нічого не хочуть. Це квіти,— пояснюю я, нічого не розуміючи.

— Вони торкалися до мене! — Ізабела здригається з відризи і не зводить погляду з тюльпанів.

Я беру її за руки й обертаю так, щоб вона не бачила грядок.

— Тепер ти обернулася, і їх уже там немає.

Ізабела важко дихає.

— Не залишай їх так! Розтопчи їх, Рудольфе!

— Їх уже там немає. Ти обернулася, і вони зникли. Як трава і все інше вночі.

Ізабела прихиляється до мене. Я раптом стаю для неї вже не Рольфом. Вона притуляється лицем до мого плеча. Їй не треба нічого мені пояснювати. Я Рудольф, і це я повинен знати.

— Ти впевнений у цьому? — питає вона, і я чую, як б'ється біля моєї руки її серце.

— Цілком упевнений. Вони зникли. Як служниці в неділю.

— Не дозволяй цього, Рудольфе...

— Ні, не дозволю,— обіцяю я, не знаючи добре, що вона має на увазі. Та це й не обов'язково знати. Вона вже заспокоїлась.

Ми поволі йдемо назад. Ізабелу раптово охоплює втома. До нас крокує сестра у червиках на низьких підборах.

— Вам треба іти їсти, мадемуазель.

— Істи,— повторює Ізабела.— Навіщо завжди треба їсти, Рудольфе?

— Щоб не померти.

— От ти й знову брешеш,— каже вона втомлено, наче до зіпсованої дитини.

— Цього разу ні. Це правда.

— Так? А камені теж їдять?

— Хіба вони живі?

— Звичайно. І найсильніші за все. Такі сильні, що стали вічними. Ти не знаєш, що таке кристал?

— Тільки з фізики. Але це, напевно, не те.

— Це чистий екстаз,— шепоче Ізабела.— Не зрівняти з ось цим.— Вона показує назад на грядки.

Наглядачка бере її за руку.

— Де ваш капелюшок, мадемуазель? — питає вона через кілька кроків і оглядається.— Почекайте, я принесу його.

Вона підходить до грядки, щоб виловити з квітів капелюшок. Скориставшись з цього, Ізабела швидко повертається до мене. Обличчя в неї схвильоване.

— Не залишай мене, Рудольфе! — шепоче вона.

— Я не залишаю тебе.

— І будь тут! Зараз мені треба йти. Мене забирають! Але ти нікуди не йди!

— Я не йду, Ізабело.

Наглядачка виловила капелюшок і тепер крокує до нас у своїх широчезних туфлях, мов сама доля. Ізабела стоїть і дивиться на мене. Ми ніби прощаємось назавжди. Ми з нею щоразу ніби прощаємось назавжди. Хтозна, якою вона прийде знов і чи взагалі вона мене тоді впізнає.

— Одягніть капелюшок, мадемуазель,— каже наглядачка.

Ізабела бере в неї капелюшок, але не одягає його. Вона обертається і, не озираючись, рушає до корпусу.

Почалось з того, що якось на початку березня Женев'єва раптом підійшла до мене в парку й завела зі мною розмову, ніби ми вже давно були знайомі. В цьому не було нічого дивного: в будинку для божевільних знайомитись одне з одним не треба: тут не звважають на формальності, люди розмовляють, коли хочуть і без довгих вступів. Говорять одразу про те, що спадає на думку, не турбуючись, чи їх розуміють,— то вже справа другорядна. Тут навіть не думають переконувати чи пояснювати: просто стоять собі й говорять. Часто двоє людей розмовляють між собою про зовсім різні речі і чудово розуміють одне одного, бо жоден з них не слухає, що каже інший. Наприклад, папа Григорій VII, маленький чоловічок з кривими ногами, не вдається до суперечок. Йому не треба нікого переконувати, що він папа. Він Григорій VII і годі. Йому багато клопоту завдає Генріх Лев — адже Каносса недалеко, він про це часом говорить. Його не бентежить те, що за співрозмовника в нього чоловік, який вважає, ніби він скляний, і кожного просить не штовхнути його, бо в нього вже й так тріщина,— вони говорять кожен про своє, Григорій про короля, що мусить покаятись в самій сорочці, а скляний чоловік про те, що він не може витримувати сонця, бо воно віддзеркалюється в ньому, потім Григорій дає папське благословення, а скляний чоловік знімає на мить носовичок, який оберігає від сонця його прозору голову, і вони прощаються з ввічливістю минулого століття. Тому я не здивувався, коли Женев'єва підійшла до мене й заговорила; мене тільки вразила її врода, бо тоді вона саме була Ізабелою.

Вона довго розмовляла зі мною. Одягнена вона була в легеньке світле хутряне пальто, котре коштувало щонайменше стільки, як десять або й двадцять надмогильних пам'ятників-хрестів з найкращого шведського граніту, й у вечірню сукню, а взута у золоті черевички. Була одинадцята година ранку, і в місті по той бік муру цей одяг у таку пору здався б неможливим. А тут він лиш хвилював: ця дівчина наче прилинула сюди на парашуті з якоїсь чужої планети.

Того дня було й сонце, і злива, і вітер, і раптова тиша. Все переплуталось: одну годину стояв березень, потім починався квітень, далі йшло трошки травня і червня. А тут ще звідкись з'явилась Ізабела — звідти, де кінчаються межі, де світло розуму, спотворене, як мерехтливе північне сяйво, повисло на небі, що не знає ні дня, ні ночі,— тільки відблиск самого себе, відблиск відблиску, тьмяне світло потойбічного, світло не обмеженого в часі простору.

Вона збентежила мене з самого початку —

на її боці були всі переваги. Хоч я позбувся на війні багатьох міщанських забобонів, однак це додало мені не волі і не почуття власної вишості, а тільки цинізму й відчаю. Тому я сидів і не зводив з неї погляду, вона ніби ширяла в повітрі, як пушинка, а я через силу спотикався за нею. Крізь те, що вона говорила, часто прозирала якась дивна мудрість; за її словами несподівано відкривалася далечинь, від котрої аж серце завмирало, але не встигав погляд зупинитись на ній, як її вже знову затягувало туманом, Ізабела була вже десь не там.

Вона поцілувала мене першого ж дня і зробила це так просто, ніби не надавала цьому ніякого значення; однак це не перешкодило мені відчувати поцілунок. Я відчув його, він схвилював мене, але моє почуття розбилося, як хвиля об прибережний риф,— я знав, що вона має на увазі зовсім не мене, а когось іншого, якийсь образ своєї фантазії — Рольфа чи Рудольфа, а може навіть не їх, може, це були тільки ні з чим не пов'язані імена, породжені таємничими підземними джерелами її свідомості.

Відтоді вона з'являлась у парку майже щонеділі, а коли йшов дощ, то приходила до каплиці.

Я мав дозвіл від начальниці після месі вправлятися на органі, коли захочу. В погану погоду я завжди залишався там. Насправді то були не вправи — для цього я надто погано грав; я робив те саме, що на піаніно: фантазував для себе, виливав, як міг, свою душу, свої мрії, свою тугу за невідомим, за майбутнім, за нездійсненим, за самим собою. А для цього не треба було особливого вміння. Ізабела часом приходила зі мною в каплицю і слухала мою гру. Вона сиділа внизу в напівмороці, в різнобарвні шибки стукотів дощ, звуки органа линули над її темною головою,— я не знав, про що вона думає, мене охоплював якийсь трохи сентиментальний настрій, але потім раптом за всім цим поставав крик, страх і заціпеніння, поставало питання «чому?» Я все це відчував і відчував також незбагненну самотність людини, коли ми отак сиділи в порожній церкві, заповненій присмерком і звуками органа, сиділи тільки вдвох, наче залишилися самі в цілому світі, з'єднані сутінками, акордами й дощем і, незважаючи на це, навіки чужі одне одному: між нами не існувало жодного містка, ми не мали змоги порозумітися, не мали й потрібних для цього слів — тільки десь на порозі нашого життя тлів сторожовий вогник, який ми бачили і кожне по-своєму розуміли, наче глухонімі сліпці, котрі і розмовляли, й чули, й бачили і тому були ще набагато нещаснішими та безпораднішими. Що змусило її прийти до мене? Я не знав цього і ніколи не знати-му — причина похована у її свідомості, як людина в камінні під час гірського зсуву,— але

я також не розумів, чому, незважаючи ні на що, ці дивні стосунки з нею так хвилюють мене. Адже я знав її стан, знав, що вона має на увазі когось іншого, коли говорить зі мною, і все-таки це викликало в мене поривання до чогось незнаного, бентежило мене, робило інколи без будь-якої підстави щасливим або нещасним.

До мене підходить маленька сестра:

— З вами хоче поговорити начальниця.

Я підводжусь і йду слідом за нею. На серці в мене трохи неспокійно. Либонь, котрась із сестер, підглядала за нами, і начальниця хоче мені сказати, що я можу розмовляти тільки з хворими, яким понад шістдесят років, або вирішила взагалі відмовити мені, хоч головний лікар і заявив, що для Ізабелі корисно бути в товаристві.

Начальниця приймає мене в своїй вітальні. Тут пахне воском до підлоги, добродією й милом. Сюди не проникає подих весни. Начальниця, худорлява енергійна жінка, зустрічає мене ласкаво: вона вважає мене бездоганним католиком, що любить бога і вірить у церкву.

— Скоро травень,— каже вона, дивлячись мені просто у вічі.

— Так,— відповідаю я і переводжу погляд на білі, як вишневі цвіт, гардини та чисту блискучу підлогу.

— Тому ми й подумали, чи не влаштувати нам травневі відправи.

Я мовчу, але в мене відлягає від серця.

— В міських церквах тепер щовечора о восьмій годині будуть відправи,— пояснює начальниця.

Я киваю головою. Я знаю ці відправи. В присмерку струмує ладан, блищить дароносиця, а після відправи молодь ще довго гуляє на цвинтарях під старими деревами, де гудуть хрущі. Правда, я туди ніколи не ходжу, але пам'ятаю це ще з довоєнного часу. Тоді починалися мої перші пригоди з молодими дівчатами — дуже хвилюючи, таємничі й невинні. Однак, я не маю особливого бажання цілий місяць приходити сюди щовечора о восьмій годині, щоб грати на органі.

— Ми хотіли б, принаймні, хоч щонеділі мати увечері відправу,— каже начальниця,— я маю на увазі святкову відправу з органом музикою і «Te deum». Звичайно, в нас і так будуть щовечора відправи для сестер.

Я обмірковував пропозицію. У неділю увечері в місті нудно, а відправа триває не більше години.

— Платити ми зможемо небагато,— пояснює начальниця.— Стільки, як за месу. Для теперішніх часів це мало, правда?

— Так, дуже мало,— відповідаю я.— У нас же там інфляція.

— Я знаю.— Вона нерішуче дивиться на

мене.— В церковному розпорядку, на жаль, цього не передбачено. Церква думає століттями. Доводиться з цим миритися. Зрештою, ми робимо це для бога, а не для грошей. Хіба не так?

— Можна робити і для бога й для грошей,— заперечую я.— Це було б найкраще.

Вона зітхає.

— Ми зв'язані ухвалами церковних властей. А вони виносять їх раз на рік, не частіше.

— А щодо утримання священників, соборного капітула і пана єпископа — теж раз на рік? — питаю я.

— Цього я не знаю,— каже начальниця, трохи почервонівши.— Але гадаю, що так.

Я вже надумав, як мені бути.

— Сьогодні увечері я не маю часу,— заявляю я.— У нас важлива ділова нарада.

— Сьогодні ж ще квітень. Але от наступної неділі... або якщо ви не можете в неділю, то хоч би десь серед тижня... Так би хотілось інколи послухати справжню травневу відправу. Мати бога винагородить вас.

— Безперечно. От тільки, як бути з вечерею. Дуже незручний час. Після відправи вже пізно, а перед нею ніколи.

— О, щодо вечері, то ви, звичайно, можете їсти в нас, якщо хочете. Його преподобіє теж завжди їсть тут. Можливо, це для вас вихід.

Це справді вихід — саме те, чого я хотів. І жа тут майже така, як і в Едуарда, а коли я вечерятиму з священником, то до столу обов'язково подаватимуть ще й пляшку вина. Оскільки ж Едуард у неділю по абонементу не годує, то це навіть чудовий вихід.

— Добре, — кажу.— Я спробую. Про гроші більше не будемо говорити.

Начальниця полегшено зітхає.

— Бог винагородить вас.

Я повертаюся в парк. На доріжках уже нікого немає. Я ще трохи чекаю на жовте вітрило з шантунського шовку, але тут годинник б'є дванадцятку. Я знаю, що тепер для Ізабелі час спати, потім прийде лікар, і до четвертої години мені тут робити нічого. Я виходжу крізь ворота і спускаюсь з пагорка. Внизу лежить місто з зеленкуватими баштами і димарями, з яких валує дим. Обабіч каштанової алеї простягаються поля, на яких протягом тижня працюють тихі божевільні. Лікарня частково громадська, а частково платна. Платним пацієнтам, звичайно, працювати не доводиться. За полями починається ліс з струмочками, ставками і галявинами. Там я хлопцем ловив рибу, ящірок і метеликів. Відтоді минуло всього десять років, а здається, що то було зовсім інше життя, безповоротно втрачений час, коли все спокійно собі існувало, органічно розвивалося і від самого дитинства складало якусь гармонію. Війна все змінила:

з 1914 року ми живемо уривками то з одного, то з другого, то з третього життя; ці уривки не пов'язані між собою, і ми не можемо їх зліпити до купи. Тому не важко зрозуміти Ізабелу з її різними світами. Їй може навіть краще, ніж нам: коли вона живе в одному світі, то забуває про інші. У нас же все йде впереміж: дитинство, перерване війною, пора голоду, пора, коли нас дурили, пора окопів і жадоби до життя — від кожної щось залишилось і не дає спокою. Від усього цього не можна так просто відвернутись. Воно знову й знову виринає в пам'яті і ятрить душу: небо дитинства і пізнання вбивства, втрачена юність і цинізм завчасного досвіду.

IV

Ми сидимо в конторі й чекаємо на Різенфельда. На вечерю ми взяли собі горохового супу, такого густого, що ополоник стояв у ньому вертикально, потім їли ще м'ясо, виварене в супі: свинячі ніжки, свинячі вуха і по шматку жирної грудинки. Жир нам потрібний, щоб захистити свої шлунки від дії алкоголю — сьогодні ми нізачо не повинні сп'яніти швидше за Різенфельда. Тому стара фрау Кроль сама зготувала нам вечерю та ще й дала на десерт порцію жирного голландського сиру. Майбутнє фірми поставлено на карту. Ми мусимо вирвати у Різенфельда партію граніту, навіть якщо б довелось за це повзти перед ним на колінах додому. Мармур, черепашковий вапняк і пісковик у нас ще є, але граніту — делікатесу трауру — нам конче не вистачає.

Генріха Кроля усунено із шляху. Цю послугу зробив нам трунар Вільке. Ми дали йому дві пляшки горілки, і він запросив Генріха перед вечерею на партію ската і на чарку. Генріх спіймався на гачок; він не може встояти, коли йому пропонують щось задарма, і п'є тоді, як тільки може; крім того, як кожний ширий німець, він вважає себе за дуже стійкого гуляку. Насправді ж він багато не може витримати і раптово п'яніє. Кілька хвилин тому він ще ладен був сам один вигнати з рейхстага соціал-демократичну партію, а зараз уже хропе собі, роззявивши рота. Його тепер не збудити навіть командою: «Встати! Кроком руш!», та ще ми влаштували так, що він напився на голодний шлунок. Він сумирно спить у майстерні Вільке в дубовій труні, вистеленій м'якими стружками. Ми не перенесли його в ліжку, боячись, щоб він часом не прокинувся. Вільке тепер сидить унизу в майстерні нашого скульптора Курта Баха і грає в доміно — цю гру вони обидва люблять, тому що за нею можна думати про що завгодно. Тут же вони випивають пляшку з чвертькою горілки, яка залишилась після по-

разки Генріха і яку Вільке зажадав, як гоно-
рар.

Партію граніту, яку ми хочемо вирвати в Різенфельда, ми, звичайно, не можемо оплатити наперед. У нас ніколи немає зразу стільки грошей, а тримати їх для цього в банку — безглуздя: вони розтанули б, як сніг у червні. Тому ми хочемо дати Різенфельдові вексель строком на три місяці. Іншими словами, ми хочемо купити граніт майже даром.

Звичайно, Різенфельд на цьому не матиме збитку. Ця акула в морі людських сліз заробить тут, як кожний чесний ділок. Для цього йому треба тільки того ж дня, коли він отримає в нас вексель, віддати його в наш або в свій банк і попросити дисконтувати. Банк тоді визначить, що Різенфельд і ми в змозі сплатити зазначену суму, вирахує з нас кілька процентів за дисконтування й оплатить вексель. Ми відразу ж повернемо Різенфельдові гроші за дисконтування. Таким чином він одержить готівкою за всю партію, так, наче ми йому заплатили наперед. Але банк теж нічого не втратить. Він одразу передасть вексель у державний банк, і там йому так само заплатять за нього, як він заплатив перед цим Різенфельдові. І тільки в державному банку вексель залишається лежати, поки не скінчиться строк і його не пред'являть до викупу. Можна уявити, чого він тоді ще буде вартий.

Це все стало нам відомо лише 1922 року. До того часу ми працювали так, як Генріх Кроль, і ледве не збанкрутували. Коли ми розпродали майже весь свій запас і, на свій великий подив, тільки за це й придбали, що нічого не вартий поточний рахунок у банку та кілька чемоданів асигнацій, які не годились навіть, щоб обклеїти ними кімнату, то спочатку спробували продавати й купувати якомога швидше, але інфляція невтомно випереджала нас. Надто пізно ми одержували за пам'ятники гроші, а тим часом їх вартість так швидко падала, що навіть найкращий продаж завдавав збитку. І лише коли ми почали розраховуватись векселями, становище змінилось. Ми й тепер ще не дуже заробляємо, але, принаймні, можемо жити. Оскільки в такий спосіб фінансується кожне підприємство в Німеччині, то державному банку, звичайно, доводиться друкувати все нові незабезпечені золотом асигнації, а від цього їх курс падає дедалі швидше. Урядові це, певно, теж на руку: у такий спосіб він сплатив усі свої національні борги. Хто від цього гине, то це люди, які не можуть купувати за векселі, ті, хто має якусь власність і змушений її продавати, дрібні крамарі, робітники, пенсіонери, котрим тільки й залишається, що дивитись, як тануть їхні внески в ощадкасах і гроші на поточних рахунках у банках, та службовці й чиновники, що мусять животіти

на зарплату, якої невістачає вже навіть, щоб купити пару нових черевиків. А наживаються на цьому спекулянти, вексельні королі, іноземці, які за кілька доларів, крон чи злотих можуть купити все, що завгодно, та великі підприємці, фабриканти й біржові спекулянти, які набувають величезну кількість акцій і збільшують своє багатство. Їм усе дістається майже даром. Це величезний розпродаж заощаджень, чесних прибутків і порядності. Шуліки налітають з усіх боків, і лиш той викручується, хто може робити борги. Вони потім зникають самі собою.

Різенфельд в останню мить навчив нас усього цього і зробив маленькими нахлібниками великого банкрутства. Він прийняв від нас перший вексель строком на три місяці, хоч ми тоді насправді не могли заплатити суми, зазначеної у векселі. Оденвальдські заводи сумніву не викликали, і цього було достатньо. Ми, звичайно, були дуже вдячні.

Ми намагалися розважати Різенфельда, коли він приїздив у Верденбрюк, як індійського раджу — тобто так, як тільки можна було б розважати індійського раджу у Верденбрюці. Курт Бах, наш скульптор, зробив з нього кольоровий портрет, який ми потім вставили в стильну позолочену раму й урочисто віддали йому. На жаль, портрет йому не припав до серця. Різенфельд скидався на нього на кандидата в парафіяльні священики, а саме цього він не хотів. Він хотів мати вигляд таємничого спокусника і вважав, що він так і виглядає — вартий уваги приклад самообману, коли маєш гостренький животик і короткі криві ноги. Однак хто не живе самообманом? Хіба я з своїми звичайними посередніми здібностями не плекаю мрії, особливо ввечері, стати колись кращою людиною, настільки талановитою, щоб знайти видавця? Хто кине перший камінь у Різенфельда з його кривими ногами, тим більше, що вони в ці тяжкі часи одягнені в справжню англійську шерсть?

— Що нам з ним робити, Георг? — питаю я. — У нас немає жодного атракціону. Простою пиятикою Різенфельд не задовольниться. Для цього в нього надто багата фантазія і надто неспокійна вдача. Він хоче щось побачити, почути, а якщо можна, то й помацати руками. Вибір жінок у нас дуже бідний. Ті кілька вродливих, котрих ми знаємо, не мають ніякого бажання слухати цілий вечір Різенфельда в ролі Дон-Жуана 1923 року. Розуміють нас і готові нам допомогти, на жаль, тільки бридкі, старі опудала.

Георг посміхається.

— Я не знаю, чи в нас вистачить грошей на сьогоднішній вечір. Коли я вчора приносив виручку, то помилився щодо курсу долара; я думав, що він такий, як був зранку. Коли ж перед дванадцятою годиною оголосили новий

курс, було вже пізно. Банк у суботу закривається опівдні.

— Зате він сьогодні не змінився.

— У «Червоному млині» вже змінився, сину мій. Там у неділю підвищення курсу випереджають на два дні. Бог знає, скільки там сьогодні ввечері коштуватиме пляшка вина.

— Бог цього теж не знає, — зауважую я. — Сам хазяїн ресторану не знає. Він остаточно визначає ціну, коли засвітиться світло. Чому Різенфельд не любить мистецтва, живопису, музики або літератури? Це обійшлося б набагато дешевше. Квиток до музею все ще коштує двісті п'ятдесят марок. І ми могли б за ці гроші годинами показувати йому картини й гіпсові голови. Або музику. Сьогодні в церкві святої Катерини популярний органний концерт...

Георг аж заходиться від сміху.

— Ну, добре, — веду я далі, — звичайно, смішно уявити Різенфельда в музеї, однак чому він не любить, принаймні, легкої музики чи оперети? Ми могли б повести його в театр — все ж таки дешевше, ніж у тому проклятому нічному клубі.

— Ось він іде, — каже Георг. — Спитай його.

Ми відчиняємо двері. В напівтемряві до нас піднімається Різенфельд. Чари весняного вечора аж ніяк не вплинули на нього, це ми відразу бачимо. Ми вітаємо його з удаваним панібратством. Різенфельд помічає це. Він скося позирає на нас і незграбно опускається в крісло.

— Побережіть свої викрутаси для іншого разу, — бурчить він у мій бік.

— Я й так хотів це зробити, — відповідаю, — але ніяк не можу. Те, що ви вважаєте викрутасами, в іншому місці називають хорошими манерами.

На обличчі Різенфельда з'являється зла посмішка.

— Хорошими манерами сьогодні далеко не зайдеш.

— Ні? А чим же? — питаю я, аби тільки втягти його в розмову.

— Чавунними ліктями і гумовим сумлінням.

— Але ж, пане Різенфельд, — примирливо каже Георг. — Ви самі маєте найкращі в світі манери. Може, не найкращі в міщанському розумінні цього слова, але, безперечно, дуже елегантні.

— Он як? Думаю, що ви помиляєтесь! — Різенфельд відпирається, однак слова Георга йому явно підлегли.

— У нього манери розбійника, — вставляю я. Це було те, чого Георг від мене чекав. Ми ведемо гру без репетиції, наче знаємо її напам'ять. — Чи, вірніше, пірата. На жаль, він досягає ними успіху.

При слові «розбійник» Різенфельд трохи шульгиться — надто близько це до правди. «Пі-

рат» повертає йому добрий гумор. Саме на таку реакцію ми й сподівались. Георг дістає з ящика, в якому стоять фарфорові ангели, пляшку горілки і наливає в чарки.

— За що ми вип'ємо?—питає він.

Звичайно п'ють за здоров'я і за успіх справи. Але нам таке не годиться. Різенфельд для цього надто чутливий: він вважає, що в торгівлі надгробками такий тост був би не тільки парадоксом, але й бажанням, щоб помирало якнайбільше людей. Це все одно, що пити за холеру або за війну. Тому ми доручаємо йому проголосувати тости самому.

Він скося дивиться на нас, тримаючи в руці чарку, але мовчить. За хвилину він раптом каже в напівтемряву:

— А що таке, власне, час?

Георг здивовано опускає свою чарку на стіл.

— Перець життя,— спокійно відповідаю я.

Мене старий шахрай так швидко не зловить своїми трюками. Недарма ж я член верден-брюкського клубу поетів; ми звичні до великих питань.

Різенфельд не звертає на мене уваги.

— Як ви гадаєте, пане Кріль? — питає він.

— Я проста собі людина,— каже Георг.— За ваше здоров'я!

— Час,— наполягає Різенфельд,— цей плін, що не знає впину—не наш жалюгідний час! Час, ця повільна смерть.

Тепер уже й я ставлю на стіл чарку.

— Я думаю, що краще нам ввімкнути світло,— кажу.— Що ви вечеряли, пане Різенфельд?

— Заткніть пельку, коли говорять дорослі,— відповідає Різенфельд, і я помічаю, що невдало вибрав момент для своєї репліки. Він говорить не для того, щоб спантеличити нас, а тому, що так думає. Бог знає, що з ним сьогодні трапилось! Мені дуже хочеться відповісти йому, що час — важливий фактор для векселя, який він має підписати,— однак я вирішую, що краще мовчки випити свою чарку.

— Зараз мені п'ятдесят шість,— веде далі Різенфельд,— а здається, що відтоді, як я мав двадцять, минуло лиш кілька років. Де ж воно все поділося? Що трапилось? Раптом прокидаєшся — а ти вже старий. З вами теж так, пане Кріль?

— Майже так,— спокійно каже Георг.— Мені сорок, а почуваю я себе шістдесятирічним. Може, це все наробила війна?

Він бреше, щоб підтримати Різенфельда.

— А зі мною зовсім інше,— заявляю я, аби внести й свою пайку в нашу спільну з Георгом справу.— Теж через війну. Мені було сімнадцять, коли я пішов на фронт. Тепер мені двадцять п'ять, однак я почуваю себе все ще сімнадцятилітнім. Сімнадцятилітнім і сімдесятилітнім. Мою молодість уквала солдатчина.

— У вас це не через війну,— заперечує Різенфельд, який, очевидно, сьогодні нападає

на мене за те, що час, ця повільна смерть, мене ще не так обікрав, як його.— Ви просто духовно відстали. Війна ж, навпаки, допомогла вам рано дозріти; без неї ви ще й сьогодні залишилися би на рівні дванадцятирічного.

— Дякую,— кажу я.— Який комплімент! В дванадцять років кожна людина геній. Вона втрачає свою оригінальність тільки тоді, коли досягає статевої зрілості, якій ви, Казанова з гранітних заводів, надаєте надто великого значення. Досить-таки бліда заміна для втраченої свободи духу!

Георг наливає знову. Ми бачимо, що вечір буде важкий. Нам треба витягнути Різенфельда з провалля світової скорботи, а ні Георгові ні мені не хочеться сьогодні вдаватися до філософських банальностей. Найкраще ми б собі спокійно сиділи десь під каштанами і мовчки попивали мозельське, замість того, щоб у «Червоному млині» сумувати за Різенфельдовими втраченими роками.

— Якщо ви цікавитесь реальністю часу,— з слабкою надією кажу я,— то ми можемо повести вас в одне місце, де ви зустрінете якраз спеціалістів з цього питання — до клубу поетів нашого любого міста. Письменник Ганс Гунгерман розгорнув цю проблему у ненадрукованому ще творі на цілих шістдесят віршів. Ми можемо піти туди хоч і зараз: гурток засідає щонеділі увечері з заключною інтимною частиною.

— А жінки там є?

— Звичайно, ні. Жінки, що пишуть вірші, це все одно, що коні, які вміють рахувати. Певна річ, за винятком учениць Сафо.

— З чого ж тоді складається інтимна частина? — цілком логічно питає Різенфельд.

— З того, що члени клубу лають інших письменників. Особливо тих, хто має успіх.

Різенфельд щось презирливо бурчить під ніс. Я вже вирішую здаватися, як раптом у будинку Вацка напроти спалахує вікно, ніби освітлена картина в похмурому музеї. За гардиною ми бачимо Лізу. Вона саме одягається і стоїть тільки в бюстгальтері та дуже коротких білих шовкових трусиках.

Різенфельд свистить носом, як ховрах. Його смішної меланхолії як і не було. Я встаю, щоб ввімкнути світло.

— Не треба,— шипить він.— Невже ви зовсім не відчуваєте поезії?

Він крадеться до вікна. Ліза починає натягати через голову вузьку сукню. Вона звивається, як змія. Різенфельд голосно зітхає:

— Ласий шматочок. Ох же чорт, який зад! Мрія, а не зад! Хто це?

— Сусанна в купелі.— заявляю я. Цим я хочу делікатно натякнути йому, що ми зараз скидаємось на старих козлів, які стежать за нею.

— Дурниці!— Вояжер із запитамі Ейнштейна не зводить погляду з світлого, ніби залитого золотом, вікна.— Мене цікавить, як її звали.

— Не уявляємо. Ми бачимо її вперше. Сьогодні опівдні вона ще там не жила.

— Справді?

Ліза вже одягла сукню і розправляє її руками. Георг за спиною Різенфельда наливає собі й мені по чарці. Ми тихенько випиваємо.

— Породиста жінка! — каже Різенфельд, який усе ще не може відлипнути од вікна.— Видно, що справжня дама! Напевно, французька.

Ліза, наскільки нам відомо, чешка.

— Може, це мадемуазель де ля Тур,— кажу я, щоб ще більше розпалити Різенфельда.— Я вчора десь тут чув таке ім'я.

— От бачите! — Різенфельд на мить обертається до нас.— Я ж казав, що французька! Відразу видно — це je ne sais quoi¹. Вам не здається, пане Кроль?

— Вам це видніше, пане Різенфельд.

Світло в Лізиній кімнаті гасне. Різенфельд вихилив горілку в своє здавлене комірцем горло і знову притуляється обличчям до шибки. За хвилину Ліза з'являється в дверях будинку і йде вниз вулицею. Різенфельд дивиться їй услід.

— Чарівна хода! Вона не дріботить — вона робить широкі кроки! Струнка пантера! Жінки, які дріботять,— чистісіньке розчарування. Але ця — за неї я ручусь!

При словах «струнка пантера» я швидко п'ю ще одну чарку. Георг, утонувши в кріслі, беззвучно сміється. Ми свого досягли! Тепер Різенфельд обертається. Обличчя в нього сяє, як блідий місяць.

— Вмикайте світло, панове! Чого ми ще чекаємо? Швидше у вир життя!

Ми виходимо слідом за ним у теплу ніч. Я дивлюсь на його жаб'ячу спину. Якби я міг так легко переборювати свої сумніви і свій відчай, як оцей майстер міняти декорації, з заздрістю думаю я.

«Червоний млин» повний-повнісінький. Ми знаходимо вільний столик тільки біля самого оркестру. Музика й так гучна, а біля нашого столика вона просто оглушлива. Спочатку ми, розмовляючи, кричимо один одному у вухо, потім переходимо на жести, як тріо глухонімих. Танцювальний майданчик такий переповнений, що люди ледве можуть рухатися. Та Різенфельда це не турбує. Він наглядів біля стойки жінку в білому шовку, кидається до неї, і ось уже гордо втискує її на майданчик своїм пузом. Жінка на голову вища за Різенфельда і з нудьгою дивиться поверх його голови на залу, прикрашену повітряними куля-

ми. А біля неї кипить Різенфельд, наче Везувій. В нього ніби вселився диявол.

— А що, як ми піділлємо йому у вино горілки, щоб він швидше був готовий?— кажу я Георгові.— Він п'є, як віл! Це в нас уже п'ята пляшка. Якщо так триватиме далі, то за дві години ми збанкрутуємо. Я прикинув, що ми пропили вже кілька надгробків. Сподіваюсь, він оту білу примару не притягне до столу, щоб ми ще й її напували.

Георг хитає головою:

— Це жінка з бару. Їй треба повертатися назад до стойки.

Різенфельд виринає знову. Він почервонів і спітнів.

— Що все це значить у порівнянні з чарамі фантазії! — реве він, заглушаючи галас.— Неприкрашена дійсність, добре. Але де ж поезія? Оте вікно сьогодні ввечері на тлі темного неба — там було про що помріяти. Така жінка — ви розумієте, що я маю на увазі?

— Цілком,— кричить у відповідь Георг.— Те, чого немає, завжди здається кращим за те, що в тебе є. В цьому полягає романтика й ідіотизм людського життя. За ваше здоров'я, Різенфельде!

— Я дивлюся на це не так грубо,— горлає Різенфельд, щоб перекричати фокстрот: «Ох, якби знав про це святий Петро».— Я дивлюсь на це поетичніше.

— Я теж,— реве у відповідь Георг.

— Я ще поетичніше!

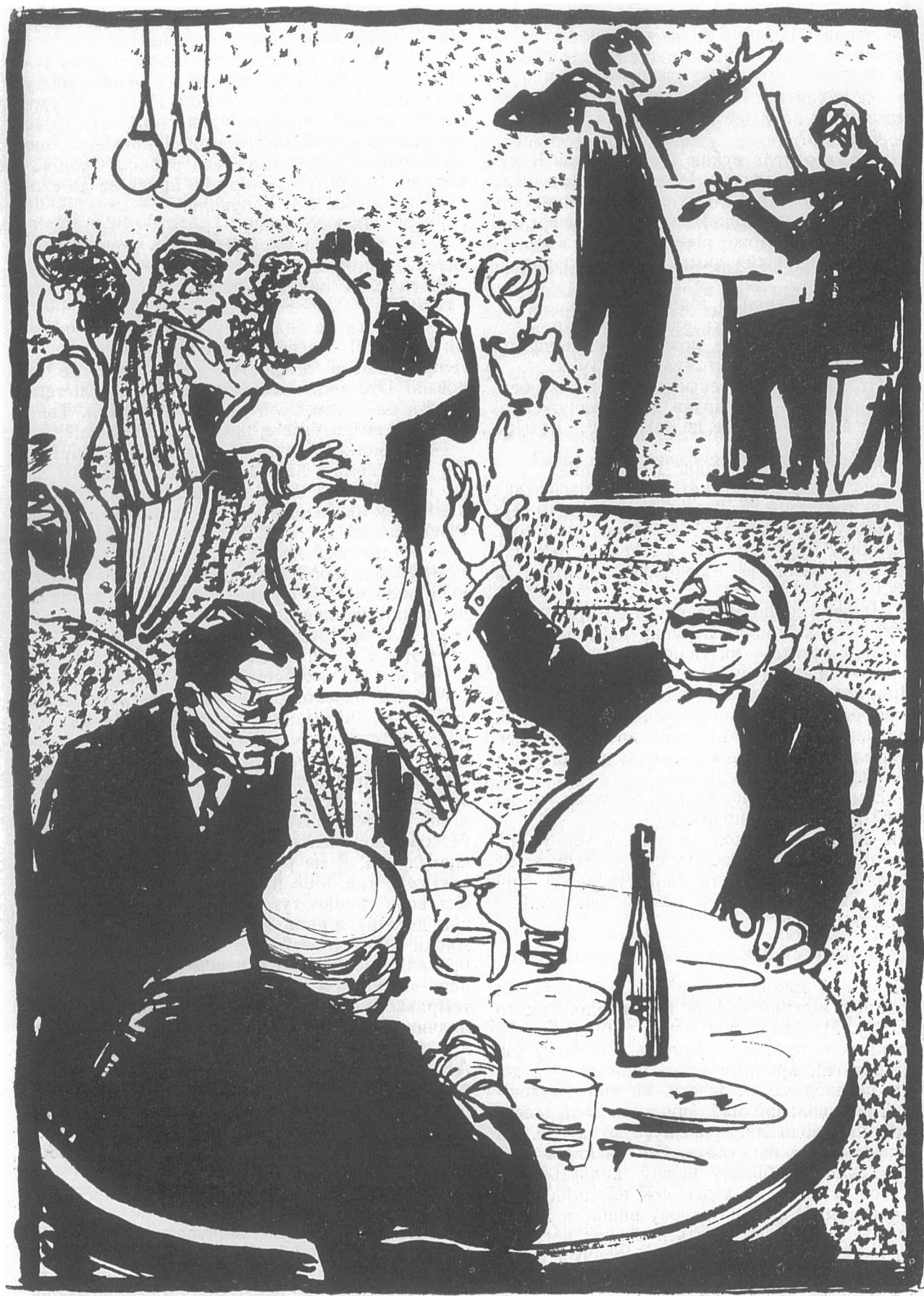
— Гаразд, так поетично, як тільки хочете!

Музика переходить на могутнє кресчендо. Танцювальний майданчик скидається на коробку з сардинами. Раптом я застигаю на місці. Праворуч у натовпі танцюристів я помічаю свою приятельку Ерну в лапах якоїсь вичепуреної мавпи. Вона не бачить мене, але я ще здалеку пізнаю її руде волосся. Вона безсоромно висить на плечі типового юного спекулянта. Я не рухаюся з місця, але почувую себе так, ніби проковтнув ручну гранату. Ось вона танцює тут, негідниця, якій я посвятив десять віршів з своєї неопублікованої збірки «Пил і зорі»,— а мені цілий тиждень брехала, що дістала струс мозку і їй заборонено виходити з дому. Казала, нібито впала в темряві. Так, упала, але на груди цьому молодчикові в двобортному смокінзі і з масивним перснем на лапі, якою він обіймає Ерну. А я, йолоп, ще сьогодні по обіді послав їй рожеві тюльпани з нашого саду з віршем у три строфи під назвою «Травневий молебень Пану»... А що, коли вона оце зараз прочитала його своєму спекулянтові? Я саме бачу, як вони обоє корчаться від сміху.

— Що з вами? — горлає Різенфельд.— Вам погано?

— Жарко,— кажу я, відчуваючи, як піт стікає в мене по спині. Я розлючений, що Ерна може обернутися і побачить мене червоного й спітнілого, а я зараз понад усе хотів би

¹ Je ne sais quoi—щось особливе (франц.)

мати вигляд світської людини — гордовитої, холодної й байдужої. Я швидко витираю носовиком обличчя. Різенфельд безжально сміється. Георг помічає це.

— А ви й самі дуже пітнієте, Різенфельде,— каже він.

— У мене це зовсім не те! Це піт життєрадісності! — кричить Різенфельд.

— Це пітніє час, що мчить, не знаючи впи-ну,— ушіплюю кажу я, відчуваючи, як соло-на волога тече вже мені в рот.

Ерна наближається до нас. Вона дивиться на музикантів. Очі її сяють радістю. Я надаю своєму обличчю трохи здивованого вигляду і гордовито посміхаюся — а тимчасом комірець у мене вже геть змокрів од поту.

— Та що з вами? — кричить Різенфельд.— Ви зараз скидаєтесь на лунатика-кенгуру!

Я не слухаю його. Ерна обертається. Я ще деякий час холодно розглядаю тих, що танцюють, потім удаю, ніби випадково помітив її і недбало піднімаю два пальці для привіту.

— Він з глузду з'їхав! — горлає Різенфельд крізь синкопи фокстроту «Отець небесний».

Я не відповідаю. Мені просто відібрало мову: Ерна навіть не глянула на мене.

Музика, нарешті, затихає. Танцювальний майданчик поволі пустіє. Ерна зникає в ніші.

— Вам зараз скільки — сімнадцять чи сімдесят? — кричить Різенфельд.

Тому, що в цю мить оркестр замовк, його голос розлягається на всю залу. До нас обертаються кілька десятків людей; сам Різенфельд налякався. Я найохочіше сховався б під стіл, але тут мені спадає на думку, що присутні можуть сприйняти запитання, як звичайну пропозицію покупця, і тому я байдужим тоном голосно відповідаю:

— Сімдесят один долар за штуку і ні цента менше!

Моя відповідь відразу зацікавлює всіх.

— Про що йдеться? — питає з-за сусіднього столика якийсь чоловічок з дитячим обличчям.— Я завжди цікавлюсь хорошими речами. Звичайно, за готівку. Мое прізвище Ауфштайн.

— Фелікс Кокс,— відрекомендовуюсь у відповідь я, радий, що не розгубився.— Йдеться про двадцять флаконів духів. На жаль, цей пан уже купив їх.

— Цитуйте,— шипить якась блондинка з фарбованим волоссям.

Починається вечірня програма. Конферансьє меле якусь нісенітницю і сердиться, що його жарти нікого не смішать. Я відсуваю стілець і ховаюсь за Ауфштайна: для конферансьє, які атакують публіку, я улюблена мішень, а через Ерну мені не хочеться сьогодні бути посміховиськом.

Всё йде добре. Невдоволений конферансьє зникає за кулісами, і хто з'являється на ес-

радї в білій весільній сукні з шлейфом? Рене де ля Тур. У мене відлягає від серця, і я знову сідаю до столу.

Рене починає свій дует. Скромно і соромливо, як молода дівчина, вона співає кілька рядків високим сопрано, потім раптом переходить на бас і відразу викликає сенсацію.

— Як вам подобається ця дама? — питаю я Різенфельда.

— Дама непогана...

— Познайомити вас? Мадемуазель де ля Тур.— Різенфельд витріщує очі.

— Ля Тур? Не хочете ж ви сказати, що ця безглузда гра природи і є тією чарівною істотою з вікна напроти вас?

Саме це я хочу сказати, щоб побачити, як він реагуватиме, але раптом помічаю, що його обличчя з велетенським носом засяяло ангельською посмішкою. Він мовчки показує на жінку біля входу:

— Он... он там... ото вона! Та сама хода! Таку ходу відразу пізнаєш!

Він не помиляється. До зали справді входить Ліза у супроводі двох старих шкарбанів. Тримається вона, як дама з вищого світу, принаймні, за уявленнями Різенфельда. Ліза, здається, майже не дихає, а своїх супутників слухає не уважно й гордовито.

— Хіба я не правду кажу? — питає Різенфельд.— Хіба не можна впізнати жінок по ході?

— Жінок і поліцейських,— відповідає Георг і сміється. Однак на Лізу він теж дивиться з задоволенням.

Починається другий номер програми. На танцювальний майданчик виходить акробатка — молода, з задерикуватим лицем, кирпатим носом і гарними ногами. Вона виконує акробатичний танець з сальто, стійками на руках і стрибками. Ми далі стежимо за Лізою. Йй, здається, найбільше хотілося б повернутися і піти звідси геть, але це, звичайно, чистісінький обман: «Червоний млин» — єдиний нічний клуб у місті, всі інші — це кафе, ресторани й пивниці. Тому сюди й ходять усі, кому дозволяє кишеня.

— Шампанського! — гримить Різенфельд диктаторським голосом.

Мене охоплює жах; Георг теж стурбований.

— Пане Різенфельд,— кажу я.— Тут шампанське дуже погане.

В цю мить я відчуваю, що знизу хтось на мене дивиться. Я здивовано оглядаюсь. Це акробатка: вона так вигнулась назад, що просунула голову між ноги. Зараз вона нагадує карлика з величезним горбом.

— Шампанське ставлю я,— заявляє Різенфельд, підкликавши кельнера.

— Браво! — гукає обличчя з підлоги.

Георг моргає мені. Він грає роль джентльмена, я ж маю виступати в скрутних ситуаціях. Так між нами домовлено.

Тому він каже:

— Якщо ви хочете шампанського, Різенфельде, ми вас почастиємо. Адже сьогодні ви наш гість.

— Про це не може бути й мови! Замовляю я, і годі!

Різенфельд сьогодні справжнісінький Дон-Жуан вищого класу. Він задоволено дивиться на золоту головку пляшки, обкладену льодом.

Багато жінок відразу дуже зацікавлюються нами. Я теж не від того, щоб випити. Шампанське доведе Ерні, що вона надто рано викинула мене за борт. Я з задоволенням п'ю за здоров'я Різенфельда, він урочисто відповідає мені тим же.

З'являється Віллі. Цього й слід було чекати: він тут постійний гість. Ауфштайн із своєю компанією залишає зал, і Віллі займає сусідній столик. Він одразу ж встає і запрошує до себе Рене де ля Тур. Та підходить з вродливою дівчиною в чорній вечірній сукні. Я впізнаю в ній акробатку. Віллі знайомить нас. Акробатку звати Герда Шнайдер. Вона, ніби оцінюючи, кидає погляд на шампанське і на нас трьох. Ми слідкуємо, чи не зацікавиться нею Різенфельд: тоді б ми звільнилися від нього на вечір. Однак він зачарований Лізою.

— Як ви вважаєте, можна запросити її на танець? — питає він Георга.

— Я б вам не радив цього, — дипломатично відповідає Георг. — Але згодом ми, можливо, десь ще познайомимось з нею.

Він з докором дивиться на мене. Якби я в конторі не сказав, що ми не знаємо, хто така Ліза, все б було в порядку. Але хто міг подумати, що Різенфельд кине́ться в романтику? Тепер уже пізно щось пояснювати йому. Романтики не мають почуття гумору.

— Ви танцюєте? — питає мене акробатка.

— Погано. Я не відчуваю ритму.

— Я теж. Спробуймо разом.

Ми втискуємось у натовп на танцювальний майданчик, і нас повільно затягує вперед.

— Троє чоловіків без жінок у нічному клубі, — каже Герда. — Чому так?

— А чом би й ні? Мій друг Георг запевняє, що той, хто веде з собою до клубу жінку, запрошує її наставити йому роги.

— Котрий із них ваш друг? Отой носатий?

— Ні, лисий. Він прихильник гаремної системи. Каже, що жінок не слід показувати.

— Звичайно... А ви?

— У мене немає системи. Я як полова на вітрі.

— Не наступайте мені на ноги, — просить Герда. — Добра мені полова. Важите щонайменше сімдесят кілограмів.

Я беру себе в руки. Ми саме пропливаємо з натовпом повз Ернін стіл, і цього разу вона слава богу пізнала мене, хоч її голова лежить на плечі в спекулянта з перснем, і він її обхопив за талію. Який тут чорт дослухатиметься до музики! Я посміхаюсь. Герді й притис-

каю її до себе тісніше. При цьому стежу за Ерною.

Герда пахне конвалійовими духами.

— Відпустіть мене, — каже вона. — Цим ви нічого не досягнете в дами з рудим волоссям. А ви ж саме цього хочете, хіба не так?

— Ні, — брешу я.

— Вам треба було зовсім не звертати на неї уваги. А ви натомість втупились у неї, як загінотизований, та ще й влаштували цю комедію зі мною. Боже, ви зовсім новачок!

Я все ще намагаюсь зберегти на обличчі вимушену посмішку; мені б нізачо не хотілося, щоб Ерна помітила, як я тут теж попався.

— Нічого я не влаштовував, — слабо відпираюсь я. — Я не хотів танцювати.

Герда відштовхує мене.

— Ну й кавалер же ви! Кінчаймо! У мене болять ноги.

Я міркую, чи варто їй пояснювати, що я мав на думці зовсім інше. Хтозна, чим це може скінчитися для мене. Тому я вирішую тримати язик за зубами і, високо піднісши голову, але трохи присоромлений, іду за нею до столу.

Тимчасом там уже відчувається дія алкоголю. Георг і Різенфельд перейшли на «ти». Різенфельд став просто Алексом. Він скоро почне й від мене вимагати, щоб я звав його на «ти». Завтра вранці, звичайно, все це забудеться.

Я сиджу похмурий, злий, і чекаю, поки Різенфельд стомиться. По танцювальному майданчику пливе людський натовп, повільний потік гамору, почуття тілесної близькості й стадності. Ерна теж з викликом пропливає повз самий наш столик. Мене вона ігнорує. Герда штовхає мене в бік.

— Волосся пофарбоване, — каже вона.

В душу закрадається огидне почуття, що Герда хоче мене втішити.

Я киваю головою і помічаю, що вже досить таки п'яний. Нарешті Різенфельд кличе кельнера. Ліза пішла, тому він теж не хоче тут більше залишатися.

Минає ще деякий час, поки ми розраховуємось. Різенфельд справді платить за шампанське: я думав, що він залишить нас тут із тими чотирма пляшками, які замовив сам. Ми прощаємось з Віллі, Рене де ля Тур і Гердою Шнайдер. Уже все одно кінець: навіть музиканти лаштуються йти. Всі збиваються біля виходу і біля гардеробу.

Я раптом опиняюсь поруч з Ерною. Її кавалер розмакує своїми довгими руками десь біля гардеробу, добуваючи їй пальто. Ерна міряє мене крижаним поглядом.

— Ось де я тебе спіймала! Ти, мабуть, не сподівався?

— Ти мене спіймала? — спантеличено питаю я. — Навпаки, я тебе!

— І з ким! — веде вона далі, ніби не чуючи моєї відповіді. — З дівками з кафешантану! Не

торкайся до мене! Хтозна, чого ти вже від них набрався!

Ніхто й не думав доторкатися до неї.

— Я тут у справах,— кажу.— А ти? Як ти потрапила сюди?

— У справах! — глузливо сміється вона.— У справах! Хто ж помер?

— Опора держави, дрібний вкладник,— відповідаю я, гадаючи, що сказав дуже дотепно.— Його ховають тут щодня, але за надгробком йому править не хрест, а мавзолей, що зветься біржею.

— І такому марнотратникові ще довіряють! — невгає Ерна. Моїх слів вона знову ніби й не чула.— Між нами все скінчено, пане Бодмер!

Георг і Різенфельд проштовхуються до гардеробу, щоб одержати свої капелюхи. Я помічаю, що захист мені не вдається, і переходжу до нападу.

— Слухай! — кажу.— Хто мені ще сьогодні після обіду брехав, що не може виходити з дому, бо страшенно болить голова? І хто ж відразу опинився тут з товстим спекулянт?

Ерна аж пополотніла.

— Осоружний віршомазе! — шипить вона, ніби бризкає отрутою.— Ти, мабуть, думаєш, що коли вмієш списувати вірші в померлих, то й сам чогось вартий? Навчись спочатку заробляти доволі грошей, щоб міг вивести на люди свою даму! А то вже остогид з своїми прогулянками на природу! «До шовкових стягів травня!» Ой держіть мене, а то упаду!

«Шовкові стяги» — це цитата з вірша, якого я послав їй сьогодні після обіду. У мене все аж кипить у середині, але я посміхаюсь:

— Не викручуйся,— кажу їй.— Хто йде звідси додому з двома солідними комерсантами? А хто з кавалером?

Ерна вражено дивиться на мене.

— То я повинна вночі сама йти вулицею, як проститутка? За кого ти мене вважаєш? Думаєш, мені хочеться вислухувати кожного йолопа? Так ти гадаєш?

— Тобі взагалі не треба було приходити сюди.

— Так! Гляньте на нього! Він ще й наказуватиме мені! Забороняє виходити з дому, а сам вештається всюди! А ще чого бажаєш? Щоб я тобі штопала шкарпетки? — Вона в'идливо сміється.— Сам п'є собі шампанське, а для мене вистачить і зельтерської води та пива чи дешевого молодого вина!

— Шампанське замовляв не я, а Різенфельд.

— Ну звичайно! Ти завжди невинний! Невдалий класний наставнику! Чого ти ще тут стовбичиш? Між нами все скінчено! Не набридай мені більше!

Я такий розлючений, що ледве можу говорити. Підходить Георг і подає мені капелюха. Ернин спекулянт теж з'являється біля неї, і вони виходять.

— Ти чув? — питаю Георга.

— Дещо чув. Навіщо сперечатися з жінкою?

— Я не хотів сперечатися.

Георг сміється. Він ніколи не буває цілком п'яний, скільки б не випив.

— Не доводь себе до такого. Завжди програєш. Навіщо ти хочеш бути правим?

— Справді,— кажу я,— навіщо? Певно тому, що я син німецької землі. Ти ніколи не пробував переконувати жінку?

— Звичайно пробував. Однак це не заважає мені давати іншим добрі поради.

Прохолодне повітря діє на Різенфельда так, наче його хтось злегка стукнув по голові.

— Переходьмо на «ти» — пропонує він мені.— Ми ж брати. Нахлібники смерті.— Він сміється заливчасто, як лисиця.— Мене звуть Алекс.

— Рольф,— відповідаю я, не маючи наміру називати своє справжнє ім'я для цього п'яного брудершафту на одну ніч. Для Алекса цілком досить і Рольфа.

— Рольф? — перепитує Різенфельд.— Яке бридке ім'я! Тебе завжди так звуть?

— Я маю право зватись так у високосні роки і після роботи. Алекс теж не дуже гарно. Різенфельд похитується.

— Ну, нічого, не велике горе,— великодушно каже він.— Хлопці, давно я не почував себе так добре. У вас є ще кава?

— Звичайно,— відповідає Георг.— Рольф уміє готувати її, як ніхто.

Похитуючись, ми проходимо у затінку церкви св. Марії до Гакенштрассе. Спереду либає, як лелека, самотня постать і завертає у наші ворота. Це фельдфебель Кнопф, що повертається з свого рейсу по міських пивницях. Ми йдемо слідом за ним і наздоганяємо його аж біля чорного обеліска, де він, як завжди, зупиняється в своїх справах.

— Пане Кнопф,— кажу я.— Так не годиться!

— Вільно! — не обертаючись, командує він.

— Пане фельдфебель,— повторюю я.— Так не годиться! Це свинство! Чому ви не робите цього у себе в квартирі?

Він швидко повертає голову.

— Щоб я в своїй кімнаті мочився? Ви збожеволіли?

— Не в кімнаті. У вас у квартирі є чудовий туалет. Користуйтеся ним. Невже ви не можете пройти ще якихось десять метрів?

— Дурниці!

— Ви забруднюєте символ нашої фірми! Крім того, робите блюзнірство. Це ж надгробок. Свята річ.

— Він стане надгробком аж на цвинтарі,— каже Кнопф, рушаючи до дверей.— На добраніч, панове.

Він кланяється нам і стукається при цьому

головою об одвірок. Сердито бурмочучи. Кнопф зникає в снігах.

— Хто це такий? — питає Різенфельд, коли ми заходимо в кімнату.

— Ваша протилежність. Абстрактний п'яниця. П'є без будь-якої фантазії. Не потребує ніякої допомоги ззовні. Жодних картин, які б розпалювали його бажання.

— Зрозуміло! — Різенфельд вмощується біля вікна. — Горілчана бочка. Людина живе мріями. Ви цього ще не знаєте?

— Ні. Для цього я ще надто молодий.

— Ви не надто молодий. Просто ви продукт війни — емоціонально недозрілий, але вже досвідчений у вбивстві.

— Мерсі, — кажу я. — Як вам подобається кава?

Хміль, очевидно, вже втрачає силу. Ми знову перейшли на «ви».

— Як ви вважаєте, та дама, що напроти, вже дома? — питає Різенфельд Георга.

— Мабуть дома. Адже там не світиться.

— Це може також означати, що вона ще не повернулась. Ви не хочете почекати кілька хвилин?

— О, будь ласка!

— Може, ви тимчасом покінчите із справами? — кажу я. — Договір треба тільки підписати. А я поки що принесу свіжої кави з кухні.

Я сходжу вниз, даючи Георгові час обробити Різенфельда. Такі справи краще влаштовувати без свідків. Я сідаю на східнях. В майстерні трунаря Вільке хтось собі спокійно хропе. Це, мабуть, все ще Генріх Кроль, тому що Вільке тут не ночує. Комерсант-патріот добряче перелякається, коли прокинеться в труні. Я міркую, чи не збудити мені його, але я надто стомлений, і, крім того, вже світає — тому нехай цей переляк буде для безстрашного воїна цілющою купіллю, котра зміцнить його і покаже, чим завжди кінчається прославлювана ним війна. Я зиркаю на годинник і, чекаючи Георгового сигналу, дивлюся в сад. З квітучих дерев, наче з білого ліжка, тихо встає ранок. В освітленому вікні на першому поверсі напроти видно фельдфебеля Кнопфа у нічній сорочці. Він допиває з пляшки горілку. Об мої ноги треться кішка. Слава богу, думаю я, неділя скінчилася.

В Якась жінка в траурному одязі заходить у ворота і нерішуче зупиняється на подвір'ї.

Я виходжу з контори. «Це з тих, що купують найдешевші пам'ятники», вирішую я і запитую:

— Хочете оглянути нашу виставку?

Вона киває, але відразу ж заперечує:

— Ні, ні, поки що не треба.

— Можете спокійно оглядати наш товар. Не обов'язково щось купувати. Якщо бажаєте, я залишу вас саму.

— Ні, ні! Це... Я тільки хотіла...

Я чекаю. В нашій справі квапити не годиться.

За хвилину жінка додає:

— Це для мого чоловіка...

Я киваю й очікую далі. Потім повертаюсь до ряду маленьких бельгійських надгробків.

— Ось тут дуже гарні пам'ятники, — кажу нарешті.

— Гарні, тільки...

Жінка знову замовкає і дивиться на мене майже з благанням.

— Я не знаю, чи взагалі дозволять... — வி-душує вона з себе.

— Що? Поставити пам'ятник? Хто може не дозволити цього?

— Могила не на церковному кладовищі...

Я вражено дивлюся на неї.

— Пастор не хоче, щоб мого чоловіка було поховано на церковному кладовищі, — одвернувшись, швидко і тихо каже вона.

— Чому не хоче? — питаю я здивовано.

— Він... тому, що він наклав на себе руки, — скрикує жінка. — Заподіяв собі смерть. Не міг більше витримати.

Вона дивиться на мене витріщеними очима, ще перелякана тим, що сказала.

— Вони вважають, що через це його не можна ховати на церковному кладовищі? — питаю я.

— Так. На католицькому, в освяченій землі, не можна.

— Але ж це безглуздя! — сердито кажу я. — Його треба поховати в двічі освяченій землі. Ніхто не накладає на себе рук без причини. Ви цілком певні, що так вирішено?

— Егеж. Пастор так сказав.

— Пастори кажуть багато чого, це їхня робота. Де ж тоді його ховати?

— За огорожею кладовища. Не на освяченій землі. Або на міському цвинтарі. Але ж цього не можна. Там таке безладдя!

— Міський цвинтар набагато кращий за католицький, — кажу я. — І там теж поховані католики.

Вона хитає головою:

— Так не годиться. Він був побожний. Його треба... — Її очі раптом наповнюються сльозами. — Йому, певно, навіть на думку не спадало, що його не дадуть поховати на освяченій землі.

— Він, мабуть, взагалі про це не думав. А ви не сумуйте через свого пастора. Я знаю тисячі дуже побожних католиків, яких поховано не на освяченій землі.

Вона швидко обертається до мене.

— А де?

— На полях боїв у Росії та Франції. Вони лежать разом у братніх могилах, католики, євреї і протестанти, і мені здається, що богові це байдуже.

— То зовсім інше. Вони загинули на війні. А мій чоловік...

Жінка вже не стримує плачу. В нашій ро-

боті сльози — звичайна річ, але ці сльози не такі, як завжди. До того ж ця жінка — як пучок соломи: здається, вітер може дмухнути і понести її.

— Може він в останню мить ще покався? — кажу я, аби не мовчати. — І за це йому буде все прощено.

Жінка дивиться на мене. Бідоласі так хочеться, щоб хтось хоч трохи розрадив її!

— Ви справді так думаєте?

— Авжеж. Священик, звичайно, про це не знає. Це знає тільки ваш чоловік. І не може вже про це сказати.

— Пастор запевняє, що гріх самогубства...

— Шановна пані! — перебиваю я її. — Бог набагато милостивіший за священників, повірте мені.

Тепер я знаю, що її мучить: не так неосвячена могила, як думка про те, що її чоловік приречений за самогубство вічно горіти в пеклі і що він, може, був би врятований і відправлений тільки на кілька сот тисяч років у чистилище, якби його поховати на католицькому кладовищі.

— Це сталося через гроші, — каже жінка. — Їх було покладено в ощадну касу строком на п'ять років, тому чоловік не міг їх забрати. Це придане моєї дочки від першого шлюбу. Він був опікуном. Коли ж два тижні тому гроші, нарешті, забрали, вони виявилися нічого не вартими, і наречений відмовився од весілля. Він сподівався, що в нас є за що купити добре придане. Два роки тому ми справді могли б його купити, але зараз гроші вже нічого не варті. Дочка дуже плакала... Чоловік не витримав. Він вважав, що це його вина: йому треба було бути обережнішим. Але ж гроші було внесено на певний термін, бо так процент вищий, і ми не могли забрати їх раніше.

— Як він міг бути обережнішим? Таке зараз трапляється на кожному кроці. Він же був не банкір.

— Ні, бухгалтер. Сусіди...

— Хай вас не турбує, що кажуть сусіди. Це завжди злісні плітки. А в усьому іншому покладіться на бога.

Я відчуваю, що мої слова не дуже переконливі, але що можна сказати жінці за таких обставин? У всякому разі не те, що я думаю насправді.

Вона витирає очі.

— Я не повинна була вам розповідати цього. Що вам до нього? Вибачте мені. Але часом не знаєш, куди...

— Нічого, — втішаю я її, — ми до такого звикли. Сюди приходять лише люди, котрі втратили своїх близьких.

— Звичайно, але не так...

— І так теж. В ці сумні часи таке трапляється набагато частіше, ніж ви думаєте. Тільки за останній місяць сім випадків. Завжди є люди, які потрапляють у безвихідь. Значить, порядні люди. Непорядні викручуються.

Жінка не зводить з мене погляду.

— Ви вважаєте, що можна буде поставити надгробок, коли його поховать не в освяченій землі?

— Якщо у вас є дозвіл на могилу, то можна. А на міському кладовищі — без сумніву. Якщо хочете, можете вибрати пам'ятник зараз, а коли все буде в порядку, вам залишиться тільки забрати його.

Вона оглядає надгробки, потім показує на третій за розміром серед найменших і питає:

— Скільки коштує отакий?

Завжди те саме. Бідні ніколи не питають відразу, скільки коштує найменший, вони не роблять цього ніби з якоїсь дивної поваги до смерті і до мертвих. Вони не хочуть відразу ж питати про найменший, а що потім доведеться брати саме його, то вже інша річ.

Я нічим не можу їй допомогти: цей камінь коштує сто тисяч марок. Її стомлені очі злякано дивляться на мене.

— Ми не можемо стільки заплатити. Це набагато більше, ніж...

Я й сам розумію, що це набагато більше, ніж у них залишилось від спадщини.

— Візьміть тоді оцей маленький, — пропоную я. — Або просто плиту, а не пам'ятник. Ось цю, дивіться, вона дуже гарна. Плита коштує всього тридцять тисяч марок. Адже вам тільки хочеться, щоб можна було знати, де похований ваш чоловік, а на це плита так само годиться, як і пам'ятник.

Жінка оглядає плиту з пісковики.

— Так, але...

У неї мабуть ледве вистачить грошей, щоб заплатити наступного місяця за квартиру, однак вона все-таки не хоче купувати найдешевший надгробок — наче бідоласі тепер не все одно. Якби вона замість цього раніш краще розуміла його, менше нила з дочкою, він, напевне, був би ще живий.

— Ми можемо позолотити напис, — кажу я. — Тоді плита матиме цілком пристойний, благородний вигляд.

— За напис платити окремо?

— Ні, його ціна входить у загальну суму.

Це неправда, але я нічого не можу з собою подіяти: жінка така безпорадна в своєму чорному одязі. Якщо вона зараз захоче довгої цитати з біблії, то я пропав: напис коштуватиме більше, як сама плита. Але жінка просить поставити лиш прізвище і дати: 1875—1923.

Вона витягає з кишені купу пом'ятих, але старанно розправлених і перев'язаних пачками асигнацій. У мене аж подих перехоплює — розрахунок наперед! Такого вже давно не траплялось. Жінка сумлінно відраховує три пачки. В неї майже нічого не залишається.

— Тридцять тисяч. Перевіріть?

— Немає потреби. Пораховано вірно.

Мусить бути вірно. Вона, напевно, не раз рахувала їх.

— Я хочу вам щось сказати,— не витримую я.— Ми дамо вам ще цементоване обрамлення на могилу. Так вона матиме дуже пристойний вигляд.

Жінка злякано дивиться на мене.

— Безкоштовно,— додаю я.

Її обличчя на мить освітлює ледь помітна посмішка, сумна посмішка.

— Це вперше, відколи сталося лихо, я бачу ласку від людей. Навіть моя дочка... вона каже, що ганьба...

Жінка витирає сльози.

Я дуже збентежений: мені здається, ніби я поведжусь, як артист Гастон Мюнх, із міського театру, коли він грає графа Таста в «Честі» Зудермана. Щоб заспокоїтись, я наливаю собі, коли жінка виходить, чарку горілки. Потім згадую, що Георг ще не повернувся з переговорів із Різенфельдом у банку, і відчуваю недовір'я до самого себе: може, я все це зробив для жінки, щоб підкупити бога? Один добрий вчинок за інший — обрамлення на могилу і напис за те, що Різенфельд прийме вексель строком на три місяці і дасть добру партію граніту. Ця думка так витверезує мене, що я випиваю ще одну чарку. Потім, вглянувши у вікно, помічаю на чорному обеліску сліди фельдфебеля Кнопфа і, голосно лаючись, набираю відро води, щоб змити їх. А Кнопф тимчасом спить у себе в кімнаті сном праведника.

— Тільки на шість тижнів,— розчаровано кажу я.

Георг сміється.

— Векселем на шість тижнів теж не слід нехтувати. Банк на більше не хоче давати. Хтозна, який тоді буде курс долара. Крім того, Різенфельд обіцяв за чотири тижні заглянути до нас знову. Ми тоді зможемо укласти ще одну угоду.

— Ти віриш у це?

Георг знижує плечима:

— А чому б і ні? Може, Ліза знову приманить його сюди. Він ще в банку мріяв про неї, як Петрарка про Лауру.

— Добре, що він не бачив її вдень і зблизка.

— Це стосується не тільки Лізи,— Георг дивиться на мене трохи збентежено.— А чому ти кажеш так про Лізу? Насправді вона зовсім не погана.

— У неї вже часом зранку бувають добре помітні мішки під очима. І крім того вона аж ніяк не романтична. Груба, як двірник.

— Не романтична!— Георг презирливо посміхається.— Яке це має значення! Є багато видів романтики. І грубість має свою приналежність.

Я пильно дивлюсь на нього. Невже Георг теж заглядається на Лізу? Він якось підозріло не говорить про свої особисті справи.

— Різенфельд, безперечно, під романтикою розуміє пригоду у вищому світі,— кажу я,— а не інтрижку з жінкою різника.

Георг махає рукою.

— Хіба не все одно? Вищий світ тепер часто поводить ся вульгарніше за різника.

Георг у нас знавець вищого світу. Він одержує «Берлінер Тагеблатт» і читає його головним чином для того, щоб слідкувати за новинами мистецтва й вищого світу. Він прекрасно інформований у цьому питанні. Жодна артистка не вийшла заміж, так щоб він про це не знав, кожне важливе розлучення в аристократичних колах ніби алмазом вкарбовується в його пам'ять. Георг не сплутує їх навіть тоді, коли то вже третє чи четверте розлучення, ніби веде всьому цьому облік. Він знає всі театральні постановки, читає критичні статті, знає про життя на Курфюрстендамм¹. І не тільки це: він стежить за міжнародним життям, за великими зірками кіно й королевами вищого світу — читає журнали з кіномистецтва, а якийсь знайомий з Англії присилає йому часом «Тетлер» та інші модні видання. Тоді він наче перероджується на кілька днів. Сам Георг ніколи не бував у Берліні, а за кордоном — тільки солдатом, коли воював у Франції. Він ненавидить свою професію, однак після смерті батька йому довелося узяти на себе управління фірмою, бо Генріх був надто дурний для цього. Журнали й ілюстрації допомагають Георгові трохи забути розчарування — це його пристрасть і його відпочинок.

— Вульгарна дама з вищого світу годиться для вибраного цінителя,— зауважую я,— а не для Різенфельда. Цей чавунний диявол має соромливу уяву.

— Різенфельд!— Георг презирливо кривиться. Для нього власник оденвальдських заводів з своїм поверховим захопленням французькими дамами — тільки жалюгідний вискок. Що знає цей міщанин, який казиться з нудьги, про пікантний скандал з розлученням графині Гомбург? Або про останню прем'єру Єлізабет Бергнер? Він навіть не чув такого прізвища! Георг же знає аристократичний довідник і довідник діячів мистецтв майже напам'ять.

— Нам треба було б, власне, послати Лізі букет квітів,— каже Георг.— Вона, сама того не знаючи, допомогла нам.

— Зроби це сам,— відповідаю я, знову запитливо поглядаючи на нього.— Скажи мені краще, чи Різенфельд вписав у замовлення пам'ятник, полірований з усіх боків?

— Аж два. Другий завдяки Лізі. Я обіцяв йому поставити пам'ятник так, щоб вона завжди могла його бачити. Він, здається, надає цьому якогось значення.

— Поставимо його тут, у конторі, біля вікна. Вранці, коли Ліза вставатиме, освітлений

¹ Одна з респектабельних буржуазних вулиць в Берліні.

сонцем, він справлятиме на неї велике враження. Я можу ще й написати на ньому золотом «Memento mori!» Що сьогодні в Едуарда на обід?

— Німецький біфштекс.

— Тобто січене м'ясо. Чому січене м'ясо зветься німецьким?

— Тому що ми войовничий народ і навіть під час миру січено собі обличчя в бійках. Від тебе пахне горілкою. Чи не через Ерну?

— Ні. Тому що всім нам судилось померти. Мене це часом ще пригнічує, хоч я давно вже про це знаю.

— Похвально. Особливо при нашій професії. Знаєш, чого б я хотів?

— Звичайно. Хотів би бути матросом на китобійному судні, або торговцем копрою на Таїті, або тим, хто відкриє Північний полюс, дослідником Амазонки, Ейнштейном, шейхом Ібрагімом з гаремом із двадцяти жінок різних національностей, і серед них черкесок, котрі, певно, такі гарячі, що їх неможливо обняти без азбестової маски.

— Це само собою зрозуміло. Але, крім того, я ще хотів би бути дурним, безмежно дурним. Це найбільший дар у наш час.

— Дурним, як Парсифаль?

— Не таким самозреченим. Просто віруючим, мирним, здоровим, буколічно дурним.

— Ходімо,— кажу я.— Ти голодний. Нашою хобою є те, що ми ні по-справжньому дурні, ні по-справжньому розумні. Завжди десь посередині, як мавпи між гілками. Це нас стомлює і часом засмучує. Кожен повинен знати, до якої категорії він належить.

— Справді?

— Ні,— передумую я.— Люди б тоді осідали на одному місці і обростали б жиром. Але чи не піти нам сьогодні ввечері на концерт, щоб компенсувати «Червоний млин»? Гратимуть Моцарта.

— Я сьогодні рано ляжу спати,— заявляє Георг.— Це мій Моцарт. Іди сам. Мусить й самітньо витримай наступ добра. Воно досить таки небезпечно і завдає більшого спустошення, ніж скромне зло.

— Так,— відповідаю я і думаю про жінку, що приходила вранці.

Скоро вечір. Я читаю в газетах сімейні новини і вирішую повідомлення про смерть. Це повертає мені віру в людей, особливо після вечорів, коли нам доводиться пригощати своїх постачальників чи агентів. З цих повідомлень виходить, що людина, власне, не має жодних хиб. Там є лиш чудові батьки, бездоганні подружжя, зразкові діти, безкорисливі, готові на жертви матері, всіма оплакувані дідусі й бабусі, комерсанти, проти яких сам Франціск Асізький був би черствим егоїстом, безмежно добрі генерали, людяні прокурори, майже

святі фабриканти зброї — одне слово, землю, коли вірити цим повідомленням, населяв цілий натовп безкрилих ангелів, про котрих тільки ніхто нічого не знав. Любов, яка в житті насправді дуже рідко трапляється непорочною, після смерті аж сяє чистотою і майже тільки такою й буває. В повідомленнях кишить надзвичайна доброчесність, щира турбота, глибока побожність, безкорислива самопожертва; родичі теж знають, якими їм належить бути: вони пригнічені горем, їхня втрата незамінна, вони ніколи не забудуть померлих — читаючи таке, як не вирости у власних очах і не відчувати гордості, що належиш до раси, яка має такі благородні почуття.

Я вирішую повідомлення про смерть пекаря Нібура. Його там змальовано як доброго, люблячого чоловіка й батька, що завжди щиро піклувався про свою сім'ю. Я сам бачив, як фрау Нібур з розпущеним волоссям тікала з хати, а добрий Нібур біг слідом, шмагаючи її поясом, і бачив руку, яку батько, що піклувався про сім'ю, зламав своєму синові Роланду, викинувши його в припадку гніву з вікна. І коли цей кат сконав від апоплексичного удару в своїй пекарні, пригнічена горем удова повинна була б тільки радіти. Але вона раптом стала думати зовсім інакше. Все, що за життя витворяв Нібур, смерть стерла з її пам'яті. Він став ідеалом. Людина завжди має дивовижний хист до самообману й брехні, а коли йдеться про померлих, то самообман і брехня не мають меж, і вона зве це пошаною. Але найдивовижніше те, що людина скоро сама починає щиро вірити в те, що каже, наче фокусникові, що засунув у капелюх щура і відразу ж витягає звідти білосніжного кролика.

Фрау Нібур зазнала цього магічного перетворення, коли негідника пекаря, який щодня лупцював її, притягли сходами до кімнати. Замість того, щоб упасти на коліна і подякувати богам за звільнення, в ній відразу ж почалося очищення смертю. Плачучи, вона кинулась до мертвого, і відтоді її очі вже не висихають. Своїй сестрі, яка нагадала їй про щоденні побої і про Роландову руку, що неправильно зрослася, вона обурено відповіла, що це все дрібниці і в усьому винна духота в пекарні; Нібур, невтомно піклуючись про сім'ю, надто багато працював, і піч часом діяла на нього, як сонячний удар. Тому вона вигнала сестру з кімнати і заголосила знову. Взагалі вона твереза, чесна, роботяща жінка, яка розуміє, що трапилось,— однак тепер вона раптом побачила Нібура таким, яким він ніколи не був, і щиро повірила в це, от що гідне подиву. Людина, власне, не тільки вічно бреше, а й вічно вірить; вона вірить у добро, красу й довершеність, навіть якщо їх зовсім немає, або є лише натяк на них — і це ще одна причина того, що читання оголошень втішає мене і робить оптимістом.

Я кладу повідомлення про смерть Нібура до інших семи, які сьогодні вирізав з газет.

Сьогодні моя робота закінчена. Георг Кроль уже зник у своїй кімнаті біля контори із свіжими номерами «Берлінер Тагеблатт» та «Елеганте Вельт». Я міг би ще домалювати кольоровою крейдою ескіз пам'ятника полеглим, однак на це вистачить часу й завтра. Я закриваю друкарську машинку і відчиняю вікно. З Лізиної квартири чути грамофон. Вона з'являється біля вікна, цього разу одягнена, і розмахує величезним букетом червоних троянд, посылаючи мені рукою поцілунок. «Георг!— думаю я.— Встиг-таки, пролаза!» Я показую на його кімнату. Ліза вихиляється з вікна і каркає через вулицю своїм хрипким голосом:

— Красно дякую за квіти! Ви, мисливці за покійниками, виявляється, ще й кавалери!

Вона аж тіпається від сміху з свого дотепу, показуючи хижі зуби. Потім дістає листа.

«Найшановніша,— хрипить вона,— поклонник вашої краси насмілюється скласти до ваших ніг ці троянди».— Ліза переводить подих.— І адреса: Цірцеї з Гакенштрассе 5. Що таке Цірцея?

— Жінка, що обертає чоловіків на свиней.

Ліза труситься від реготу, однак вона явно задоволена. Здається, що разом з нею труситься весь будинок. «Це не Георг, міркую я. Він ще не зовсім з'їхав з глузду».

— Від кого лист?— питаю її.

— Від Олександра Різенфельда,— хрипить Ліза,— через фірму «Кроль і сини». Різенфельд!— вона аж заходиться від сміху.— Це не той миршавий, бридкий, що був з вами у «Червоному млині»?

— Він не миршавий і не бридкий,— заперечую я.— Він чоловік у силі і дуже показний. Крім того, більярдер!

Ліза на мить замислюється. Потім киває, ще раз махає мені рукою і зникає в кімнаті. Я зачиняю вікно і чомусь раптом згадую Ерну. Насвистуючи, я спускаюсь униз і бреду через сад до будівлі, в якій працює скульптор Курт Бах.

Він сидить на східцях перед дверима з гітарою. Позад нього біліє лев з пісковика, витесаний для пам'ятника полеглим. Лев той скидається на звичайну кішку, в якій болять зуби.

— Курт,— звертаюсь я до нього,— якби твоє бажання могло відразу здійснитись, чого б ти захотів?

— Тисячу доларів,— не задумуючись, відповідає він і бере на гітарі дзвінкий акорд.

— Тьфу! Я думав, що ти ідеаліст.

— Я й є ідеаліст. Тому й хочу мати тисячу доларів. Ідеалізму мені не треба бажати. Я й так його маю більш ніж досить. А грошей мені бракує.

Проти цього не заперечиш. Логіка в нього бездоганна.

— А що б ти зробив з грошима?— питаю я, все ще не втрачаючи надії.

— Купив би собі квартал будинків і жив би з квартирної плати.

— І тобі не соромно?— кажу я.— Це все? А втім, ти не прожив би на квартирну плату, вона дуже низька, а підвищити її ти не мав би права. Тому її не вистачило б навіть на ремонт, і скоро б довелося знову продавати будинки.

— Тільки не ті, які б я купив! Я протримав би їх, поки не скінчиться інфляція. Тоді вони знову давали б справжній прибуток, мені залишалось би лиш збирати гроші.— Бах бере ще один акорд.— Будинки,— каже він задумливо, наче мова йде про Мікельанжело.— За сто доларів сьогодні можна вже купити той, котрий раніш коштував сорок тисяч золотих марок. Скільки можна заробити! І чому у мене немає в Америці бездітного дядька!

— Це ж просто жахливо,— розчаровано кажу я.— Ти, очевидно, за ніч перетворився на нудотного матеріаліста. Домовласник! А де ж твоя безсмертна душа?

— Домовласник і скульптор.— Бах легко ковзає пальцями по струнах. Над ним стукотить у такт молотком трунар Вільке. Він спішно майструє за підвищену ціну білу дитячу труну.— Тоді б мені не довелося робити для вас проклятих конаючих левів та орлів, що здійснюються летіти. Жодної тварини! Ніколи більше! Тварин слід або їсти, або милуватись ними. З мене їх досить. Особливо героїчних.

Він починає награвати «Мисливця з Курфальца». Я бачу, що сьогодні ввечері з ним пристойної розмови не заведеш. Особливо такої, за якою забувають зрадливих жінок.

— В чім суть життя?— питаю я, уже йдучи.

— В тім, щоб спати, їсти й любити жінок.

Я одмахуюсь і рушаю додому. Мимохідь я крокую в такт стукоту Вільке, потім помічаю це і змінюю ритм.

У підворотті стоїть Ліза. В руках у неї троянди. Вона простягає їх мені.

— Ось! На їх! Мені такого не треба.

— Чому? Хіба ти зовсім не відчуваєш краси природи?

— Дякувати богу, ні. Я не корова. Різенфельд!— Вона сміється, як жінка з нічного клубу.— Скажи цьому типові, що я не з тих, кому дарують квітки.

— А що ж тобі дарувати?

— Прикраси. Що ж іще?

— А одяг?

— Одяг дарують лиш тоді, коли перебувають уже в ближчих стосунках.— Вона зиркає на мене.— Щось ти дуже сумний. Розвесели ти тебе?

— Дякую. Я й так веселий. Іди сама на коктейль до «Червоного млина».

— Я маю на думці не «Червоний млин». Ти все ще граєш на органі ідіотам?

— Так,— здивовано кажу я.— Звідки тобі відомо?

— Та йдуть чутки. Ти знаєш, я б хотіла колись піти з тобою в божевільню.

— Ти й так туди скоро підеш, без мене.

— Ну, це ми ще побачимо, хто з нас там буде перший,— спокійно заявляє Ліза і кладе квіти на надгробок.— На, забирай цю пащу. Я не можу тримати її в кімнаті. Мій старий надто ревнивий.

— Що?

— Авжеж! Як бритва. А чом би й ні?

Я не знав, що бритва може бути ревнива, однак образ переконує.

— Коли твій чоловік ревнивий, то як же ти умудряєшся вечорами завжди зникати з дому?

— Уночі він у різниці. І я вже якось улаштовуюся.

— А коли він не в різниці?

— На такий випадок я маю місце гардеробниці в «Червоному млині».

— Справді?

— Хлопче, ти дурний,— каже Ліза,— як мій старий.

— А одяг й прикраси?

— Все дешеве й фальшиве,— Ліза посміхається.— Кожен чоловік відразу вірить. Так от, бери цю зелень. Подаруй її якійсь теличці. По тобі видно, що ти з тих, хто дарує квітки.

— Ти погано мене знаєш.

Ліза кидає на мене через плече багатозначний погляд і рушає додому. Її гарні ноги взуті в розтопані червоні пантофлі. Одна пантофля прикрашена помпоном, в другій він одірваний.

Троянди аж світяться в присмерку. Букет чималий — Різенфельд не поскупився. П'ятдесят тисяч марок, прикидаю я. Боязко озираячись, як злодій, я забираю їх і йду до себе в кімнату.

За вікном у голубому плащі стоїть вечір. Кімната повна відблисків і тіней. І раптом, ніби з засідки, на мене нападає самотність. Я знаю, що це безглуздо: я не самотніший, ніж віл у череді волів, однак, що з того? Самотність — це не відсутність товариства. Мені зненацька спадає на думку, що, може, я вчора був надто нестриманий з Ерною. Можна ж було все спокійно в'яснити. До того ж, у кожному її слові звучали ревності. А ревності означають кохання, це кожному відомо.

Я втуплюю погляд у вікно. Насправді я знаю, що ревності — не кохання. Але що вдієш? Вечір б'є в голову, до того ж, з жінками не слід сперечатися, каже Георг. А я саме це й робив! Охоплений каяттям, я вдихаю запах троянд, який перетворює кімнату на храм Венери з «Тангейзера». І помічаю, що весь тану: я повний всепрощення, примирення й надії. Швидко нашкрябавши кілька рядків, я заклеюю конверта, навіть не перечитавши написаного, і йду до контори по шовковий

папір, у якому ми отримали останню партію фарфорових ангелів. Я загортаю в нього троянди і вирушаю на пошуки Фріца Кроля, наймолодшого нащадка фірми. Йому дванадцять років.

— Фріце,— кажу йому,— хочеш заробити дві тисячі?

— Розумію,— відповідає він.— Давайте. Адреса та сама?

— Так.

Він зникає з трояндами — третя світла голова за сьогоднішній вечір. Всі знають, чого вони хочуть,— Курт, Ліза, Фріц,— і тільки я не маю жодного уявлення. Єрна теж не те, що мені треба, я відчув це в ту мить, коли Фріца вже не можна було повернути назад. Але що ж те? Де олтарі, де боги і де жертви?

Однак на концерт Моцарта я все-таки вирішую піти — хоч я й сам і музика змусить мене ще сильніше відчути самотність.

Я повертаюсь додому. Небо всіяне зірками. Кроки мої відлунюють у завулку. Я дуже схвилюваний. Рвучко відчиняю двері контори, вмикаю світло і завмираю на місці. Біля ротатора лежать троянди, мій лист, навіть не розпечатаний, і записка від Фріца: «Дама каже, щоб ви поклали їх собі на могилу. Вітаю, Фріц».

Покласти на могилу. Нічого собі жарт! Яка ганьба! Мене заливає хвиля сорому й люті. Я кидаю записку в холодну грубку. Потім сідаю на стілець і обдумую помсту. Лють переважає над соромом, як завжди, коли ти справді осоромлений і знаєш, що заслугуєш на це. Я пишу ще одного листа, беру троянди і вирушаю до «Червоного млина».

— Віддайте, будь ласка, цей букет фройляйн Герді Шнайдер,— кажу швейцарові.— Акробатці.

Весь обшитий лампасами чоловік дивиться на мене так, ніби я запропонував йому щось непристойне. Потім велично показує пальцем через плече:

— Пошукайте собі для цього посильного.

Я знаходжу посильного і кажу йому:

— Передайте букет під час її виступу.

Він обіцяє виконати моє доручення. «Може, Єрна там і побачить букет», думаю я. Потім довго блукаю по місту. Повертаюсь додому геть стомлений.

Мене зустрічає мелодійне дзюрчання. Кнопф саме стоїть перед обеліском і робить своє діло. Я мовчу: мені не хочеться більше сперечатись. Я беру відро, набираю води і виливаю її перед Кнопфом. Фельдфебель витріщує очі.

— Повідь,— бурмоче він.— А я й не знав, що йшов дощ.

І, похитуючись, рушає до своїх дверей.

(Продовження в наступному номері)

З німецької переклав Євген ПОПОВИЧ

ШЛЯХИ ПЕРЕОЦІНОК

(Е. М. Ремарк та його роман „Чорний обеліск“)

У селі Вюстрінген, на заході Німеччини, відбулось урочисте відкриття пам'ятника солдатам, що загинули у світовій війні. Якийсь відставний майор—керівник «Спілки Ветеранів», стоячи на трибуні в повній формі і при всіх орденах та регаліях, вигословив нахабну реваншистську промову. Хоча внаслідок воєнної поразки в країні створилася «демократична республіка», вулиці Вюстрінгена були прикрашені прапорами колишнього рейху. Правда, всі старі знаки і символи заборонені законом, оголошені злочинними, але солдати, чию пам'ять вшановували в цей день у Вюстрінгені, билися ще під імперськими прапорами! — заявив майор... і кожний, хто підніме прапор нової Республіки, — додав він, — є зрадник. Так місцевий столяр — людина, яка провела всю війну на фронті й повернулася з нього тяжко скаліченою, — виявився зрадником: він вивісив прапор республіки. Розлючений натовп, підігрітий демагогією майора, увірвався в будинок столяра. Помешкання було розгромлене, господаря побито на смерть. Майор, переодягнувшись у цивільне, поспішив зникнути, а власті постаралися не знайти вбивцю...

Що це? Газетне повідомлення про чергову провокацію нацистів, які розгуляли нині на всій території Федеральної Республіки Німеччини? Ні, цього разу — один з епізодів роману Ері-

ха Марії Ремарка «Чорний обеліск». Дія книги розгортається у 1923—24 рр., тобто у ті часи, коли, як пише автор у вступі, —багато німців ще вірили, що «одна світова війна — достатній урок для одного покоління».

Але як скидається життя перших років Веймарської республіки на західнонімецьку дійсність 50-х років. Цю подібність помітив сам письменник. Власне, з тяжких роздумів і песимістичних висновків, на які наштовхували Ремарка такі історичні аналогії, і народилася ідея «Чорного обеліска» — твору, *часом*, надриного, похмуро-гротескного, але разом з тим різко викривального і — що не менш важливо — сповненого бентежних пошуків, поривань до переосмислення і переоцінки пройденого шляху.

Залишаючись громадянином США, Ремарк, проте, з 1954 р. постійно живе в Європі, в Швейцарії, у своїй старій віллі поблизу Лаго-Маджіоре, яку він купив ще 1932 р., коли захворів на туберкульоз і йому так необхідне було прозоре й свіже повітря високогірних курортів. Але багато часу проводить тепер письменник на своїй батьківщині, у Федеральній Республіці Німеччини, допитливо й жадібно спостерігаючи життя країни. Востаннє він був в Німеччині понад двадцять років тому. Старі друзі або вмерли (і як мало з них природною смертю!), або змінились до невпізнання: з ними важко

знайти спільну мову. Про ті нескінченно довгі дванадцять років, коли тут правили люди у коричневих сорочках і чорних мундирах, коли тут влаштовувались моторошні факельні процесії й гриміли військові оркестри, а потім споруджувалися плахи, а потім сипалися бомби й падали, задихалися в руїнах будинків жінки й діти, — про все це він знає тільки з книг, газет, розповідей очевидців. Але ні, він пізнає ці дні і в панорамі міських руїн, і в попелі на душах людей. Він вже не молодий; у нього великий життєвий досвід, багатий запас спогадів, який дозволяє порівнювати, аналізувати, підсумовувати. Він добре пам'ятає, як це було тоді, — в 1918, 20, 22; він написав про це книжки, що принесли йому світову славу. Вони — двадцятирічні юнаки, з обпаленими, постарілими серцями поверталися тоді з полів Фландрії й Польщі, з-під Вердена і з-під Риги. Стомленою ходою переможених йшли вони по землі, так рясно і так безглуздо політій їхньою кров'ю, повз колючий дріт, на якому висіли клапті їх шинелей, повз хрести, де гнили останки їх товаришів. Вони несли в собі невиразну, але гостру ненависть до війни й ниючий біль розбитих надій і запльованих ідеалів. І вони прийшли в світ, який здався їм ще страшнішим, ніж війна, бо вони тепер краще навчилися відрізняти його брехливість і підлість, але

так і не зрозуміли їх причин. Цей світ скиглив про зрадництво, що відібрало у нього перемогу, про жорстокість і несправедливість переможців, в той же час поволі готуючись до реваншу, до нового «розбігу». Цей світ проголошував пишні й сльозливі промови на могилах ним же вбитих юнаків, але з холодною байдужістю відштовхував тих, хто залишився живий. Вони бачили все це: були свідками того, як соціал-демократ Носке розстріляв німецьку революцію, як створювався Чорний рейхсвер, а потім і нацистські СА, як рурські магнати з допомогою своїх недавніх «смертельних ворогів» з Парижа, Нью-Йорка і Лондона починали відроджувати воєнну промисловість. Вони бачили все це, але не бажали усвідомлювати розмірів небезпеки. Їм здавалося, що вони все одно безповоротно загинули, що страшніше минулого, яке й досі ще жило у нічних кошмарах, нічого бути не може. Вони хизувалися своїм удаваним цинізмом (нехай все летить до біса! Яке мені діло до цього?), заколисували себе культом ефемерного «фронтового товаришування», тішилися безглуздістю свого «жертвовного подвигу», трагізмом своєї «солдатської доблесті» і не заважали своїм ворогам кроїти нові мундири для них і для тих, хто прийшов у світ після них...

А час минав, життя продовжувалося. Ті, хто не залишився лежати у чужій землі і не пустив собі кулю в лоб у поризі відчаю, примушений був якось влаштуватися, боротись за існування. Але вони це робили поодиночки або маленькими жалюгідними групами, і тому то була не боротьба, але лише *приспосовування* до світу післявоєнних хижаків і спекулянтів. Воно відбирало всі сили, всю увагу, всю волю, і вони не помітили, що за ці важкі й голодні роки

поруч з ними виросло нове покоління, якому вони так і не встигли по-справжньому розтлумачити, наскільки жахлива, злочинна і безглузда війна. А коли навіть і розповідали про це, то так уривчасто, нерівно і туманно, що післявоєнні хлопчики, з властивою цьому племені жадобою романтики, більше спалахували любов'ю до їхньої холодної мужності і «солдатського братерства», ніж довір'ям до їхньої ненависті.

Зате ті — другі, — які занапали на їх власну юність, не дрімали. Старі самозакохані генерали диктували мемуари, бадьорі літні офіцери вчили хлопчаків марширувати і співати «Wacht am Rhein», а респектабельні державні радники і генеральні директори допомагали збивати до купи «партію пана Гітлера». Так створювалися умови для фашизму й нової війни. І вона вибухнула, ще страшніша й кривавіша, ніж її попередниця, і закінчилася — як і слід було чекати — катастрофою ще жахливішою і трагічнішою. І... все почалося спочатку в Західній Німеччині: генерали знову пишуть мемуари, офіцери муштрують хлопчаків, а державні радники і генеральні директори допомагають відродженню реваншизму.

Правда, нема ще нового Гітлера, але він з'явиться, обов'язково з'явиться, якщо не перешкодити цьому, не зупинити, не запобігти...

Але як? І чи можливо взагалі чомусь перешкодити, щось розумно спрямувати в цьому «збожеволілому світі», який мчить з усе зростаючою швидкістю від катастрофи до катастрофи? Чи не є така алогічна, протиприродна і безглузда повторюваність подій наслідком дії якихось невимовних законів природи, недоступних нашому слабкому розуму? Що взагалі являє собою навколишній світ? Чи

просто хаос, чи точку застосування якихось недовіданих для пізнання об'єктивних сил?..

Звичайно, вже самі ці питання свідчать про так би мовити «первозданну» філософську наївність Ремарка, про значний вплив на систему його поглядів сучасного ідеалізму і сучасної агностики. Все те, над чим він болісно б'ється, так і не приходячи (як ми побачимо далі) до якогось певного рішення, давно вже з'ясовано марксизмом-ленінізмом. Світові війни, кризи, фашизм, — це, безумовно, породження певних закономірностей, в даному випадку — органічних суперечностей капіталістичного загнивання в епоху імперіалізму. Але це не фатальні закони *природи*, а закони *людського суспільства*, які втрачають свою силу після усунення певної форми соціальних відносин. Уже зараз вони перестали діяти в межах соціалістичного табору. А щодо світових воєн, то в результаті нового співвідношення сил, вони не такі вже абсолютно неминучі й на всьому земному просторі. Але Ремарк цього не бачить і не розуміє — тому такий чорний колір його «Обеліска», така трагічно-гротескна часом атмосфера всього роману. Але Ремарк *хоче*, нарешті, побачити й зрозуміти...

Раніше письменник уникав політики і теорії, прагнуч залишатися на рівні кругозору свого героя — середнього німця. В «Трьох товаришах», наприклад, він разом з Роббі Локампом усвідомлює світ як ірраціональний хаос («Я підводжу очі до неба безумного бога, який загадав життя і смерть, щоб розігнати свою нудьгу») і ставить на цьому крапку. Правда, Равік у «Тріумфальній арці» або Гребер у романі «Час жити і час помирати» роздумують над тим, що їх оточує, значно ін-

тенсивніше, ніж старі ремарківські герої. Проте їхня філософія швидше просто «життєва», їх роздуми — спроба встановити і закріпити моральні норми людської поведінки; у Гребера, до речі, спроба більш чи менш вдала. Але ніколи ще персонажі Ремарка не прагнули з такою наполегливістю пробитись до пізнання основних пружин і важелів буття, як це робить Людвіг Бодмер у «Чорномуobelіску».

Коли письменник починає філософствувати, добре це чи погано, — таке запитання, поставлене безвідносно до чогось, наївне і пусте. Художник не зобов'язаний безпосередньо виступати як професійний мислитель. З другого боку, навіть відмовляючись стати на будь-яку філософську позицію (як той же Ремарк у «Трьох товаришах»), письменник все одно сповідує чийсь віру (Ремарк у «Трьох товаришах» — віру агностиків, а частково ірраціоналістів і фаталістів).

Але підійдемо до питання конкретно і виявиться, що воно аж ніяк не пусте. Ми бачили, як роздуми над історичною долею батьківщини, над об'єктивними шляхами людей свого покоління закономірно й логічно привели Ремарка до спроби з'ясувати собі центральні гносеологічні й сенсуалістські проблеми: усвідомлення необхідності активного втручання в життя примусило замислитись над законами самого життя. Таким чином, філософська насиченість «Чорногоobelіска» не є результатом авторського капризу, а наслідком логічного розвитку ідейного задуму роману. Проте, можливо й сам того не помічаючи, Ремарк по суті справи здійснив карколомний стрибок: він перескочив через проблему «людина і суспільство», звернувшись безпосередньо до питання «людина

і світ, людина і всесвіт» (постійна помилка всіх ідеалістів і стихійних матеріалістів, якими б щирими вони не були у своїх шуканнях!).

Це надало деяким епізодам роману рис крайньої метафізичної абстрактності (адже безпосередній зв'язок між конкретними спостереженнями й узагальнюючими міркуваннями був втрачений!), це штовхнуло автора до ряду реакційних теоретичних побудов, питома вага яких надзвичайно зросла навіть у порівнянні з колишніми його творами.

Отже, перед нами складна, химерна і суперечлива художня тканина. Незвичайна для Ремарка політична зіркість, смілива і нещадна тенденційність в оцінці давніх своїх ворогів — мілітаризму й фашизму — сполучається з дивовижним теоретичним безсиллям; жадою активного діяння наштовхується на опір філософських перепон; щире усвідомлення колишніх помилок поглиблює відчай. Але крізь все це пробивається реалістична правда, і ідейно-естетичні перемоги врешті решт компенсують гіркоту втрат.

* * *

Політична злободенність «Чорногоobelіска», роману, який розповідає про минуле, але повернутий в сучасне, лежить, так би мовити, на поверхні. Автор не тільки не приховує, але всіляко підкреслює її, — в першу чергу з допомогою вступу і епілога.

«Над світом знову спалахують тьмяні зірничі Апокаліпсиса. Ще не розвіявся запах крові, ще не осів порох останніх руйнувань, а заводи і лабораторії знову на всю силу працюють над винайденням таких видів зброї, з допомогою яких можна висадити в повітря земну кулю», — ці слова, звернені безпосередньо до

читача, зустрічаємо ми на перших сторінках роману. Вони звучать, як застереження, як нагадування про грізну небезпеку, як заклик до німецької молоді — не повторювати помилок минулого; вони задають тон всьому твору, є ключем до нього.

Подібну функцію виконує й епілог, який розповідає про долю героїв книги, головним чином, уже після другої світової війни. І це не випадково: письменник відкрито перекидає місток від 1923 до 1953 року. Всі ті, хто процвітав під час інфляції, хто так чи інакше сприяв підготовці реваншу, допомагав утвердженню нацизму, і нині стоїть біля керма. Нова республіка забезпечила їм високі оклади і пенсії, щоб вони спокійно могли працювати над її умертвленням.

Такої виразності й чіткості ідейної мети не було в колишніх книгах Ремарка, якщо не рахувати роману «Час жити і час помирати».

Соковитими сатиричними мазками, які нагадують нам про традиції Гейне, Вертера, Генріха Манна, змальовує Ремарк в «Чорномуobelіску» картини розгулу реваншистських пристрасей, показує, як з піни похмурих післявоєнних часів виростав гітлерівський фашизм, батоном і пряником вербуючи собі прихильників.

Він накреслює карикатурні портрети тих «справжніх германців», які нічого не забули і нічого не навчилися: шкуродера Вацєка, що сліпо вірить розгнущданій нацистській демагогії, тупоголового Генріха Кроля, який народився «стоячи струнко», фельдфебеля Кнопфа, алкоголіка, ката своєї сім'ї.

«Вони, — говорить Ремарк, — цвіт і надія нашої обожнюваної батьківщини, та бронзова маса, яку знову й знову можна кидати в бій».

Особливо цікавий у рома-

ні образ Кнопфа: «Це худа людина у фуражці з козирком і з палицею в руці, яка, всупереч своїй професії й тому, що вона за все життя не прочитала жодної книжки, крім стройового уставу, має вигляд Ніцше». Подібність фельдфебеля до Ніцше символічна, як символічна і сцена, де Кнопф з допомогою палиці «виховує» жінку й дочок (натяк на сумнозвісне висловлювання Ніцше: «Коли я йду до жінки, я беру з собою батіг»). Фельдфебель Кнопф — це ніцшеанський міф про «надлюдину», про «біляву бестію», так би мовити, в дії...

Заслугою Ремарка є те, що він зобразив Кнопфа, Вацка, Кроля не як психологічних феноменів, але як природне породження війни, як жертв пруссацького духу, що його так вперто насаджували і насаджують в кайзерівській гінденбургській, гітлерівській та аденгауерівській Німеччині. Ремарк добре розуміє, що головну відповідальність несуть не ці люди, а весь юнкерсько-буржуазний лад країни.

Заперечуючи Генріху Кролю, який «поринає в спогади» про «казкові часи» імператора Вільгельма, головний герой романа Людвіг Бодмер стверджує:

«Тепер у нас п'ять мільйонів безробітних і ми переможені, *тому що* раніше у нас був ваш улюблений національний уряд! *Тому що* цей уряд у своїй манії величності розпочав війну! *Тому що* він програв цю війну! *Тому що* наш уряд складається з ваших улюблених дерев'яних голів і одягнених у форму ляльок! І не повертати їх треба, щоб наші справи пішли краще, а запобігти їх поверненню, *тому що* інакше вони знову поженуть нас на війну».

Так само ясно уявляє собі Ремарк і соціально-економічну природу інфляції:

«...Все виглядає дуже просто. Ціни зростають швидше, ніж заробітна плата, — отже одна частина народу, яка живе на заробіток, оклад, пенсії, все глибше й глибше поринає у безвихідні злидні, а друга задирається в ненадійному багатстві. Уряд спокійно дивиться на це. Завдяки інфляції він позбувається своїх боргів; але того, що при цьому він одночасно втрачає свій народ, — не помічає ніхто».

Інфляція відіграє надзвичайно важливу ідейно-композиційну роль у романі. Це ніби той базис, той фон, який визначає вчинки і долю героїв, символізує безглуздість, майже фантастичну нереальність їхнього сьогодення існування. Вона — вкрай загострена нерозумність капіталістичного буття. Шалено підскакує курс долара. (На початку романа Людвіг прикурює від папірця вартістю в десять марок, наприкінці книги він легко міг би дозволити собі те ж саме з мільйонною купюрою). Багатства розпливаються, як вода. Слабкі, безсилі, беззахисні вішаються, отруюються газом, кидаються в річку. Інші наживаються на їх трагедії, роз'їжджають у червоних автомобілях, просяджають мільярди в нічних кабаре. Весь людський душевний бруд — байдужість, жорстокість, підлість — випливають назовні.

В «Чорному обеліску» Ремарк з особливою непримиренністю викриває лицемірність буржуазної моралі, таврує пошлість бюргерства, знущується з його боягузливої слухняності, з його пристрасті до форм, зборищ, спілок — від хороших до солдатських.

Знаменне також і непримиренне ставлення Ремарка до антигуманістичного декадентського мистецтва. Художник глузує з манірних, епігонствуючих версифікато-

рів з верденбрюкського «клубу поетів», з їх далекої від життя писанини — цієї протиприродної покручі «космічної скорботи» і жалюгідного провінціалізму.

Але особливо цікаво спостерігати, як Ремарк одну за одною дезавуїрує тут свої власні старі ілюзії.

«Фронтowe товаришування» було основною чеснотою героїв «На Західному фронті без змін», у «Поверненні» вони трагічно переживають його післявоєнне руйнування; Локамп, Ленц, Кестер («Три товариша») проносять міцну чоловічу дружбу крізь всі випробування. Проте Равік і Грабер уже самотні в своїх шуканнях. В «Чорному обеліску» письменник знову повертається до теми «солдатського братерства», але уже з іншого боку. І у Людвіга Бодмера є фронтowy друг — Георг Кроль, — заради якого він готовий вступити в смертельну сутичку з роз'ярілим шкуродером. Проте «фронтowego товаришування» в тому дещо лубочно-идилічному вигляді, в якому воно зображувалось у його ранніх творах, тут нема і сліду. Ресторатор Кноблох ненавидить Валентина, який колись врятував йому життя на фронті, бо «старий товариш» скористався з необережної обіцянки годувати й поїти його до самої смерті. «Солдатське братерство» осмислюється в «Чорному обеліску» як вигадка тих, хто в своїх злочинних цілях прагне ідеалізувати війну:

«Спогади про війну й почуття бойового товаришування, яке жило майже в кожному з його членів, Волькенштейн (той самий майор, про якого згадувалося на початку статті. — Д. З.) спритно підмінив гордістю за війну».

Колись Ремарк (хоча він і був пацифістом) зробив свій внесок у створення «культу» німецького солдата. В романі «На Західному

фронті без змін» можна зустріти такі місця:

«Ми не переможені, бо як солдати ми досвідченіші й кращі; ми просто розчавлені і відтиснуті назад переважаними силами противника».

У «Поверненні» Віллі Гомайер, той самий рудий Віллі, що зустрічається і на сторінках «Чорного обеліска» (перехід персонажів з роману в роман дуже характерний для манери Ремарка), говорить новобранцям, які намагаються на вулицях революційного Берліна зірвати погони з лейтенанта Брейера:

«Ви бажаєте стати людьми, але ж ви навіть ще й не солдати».

Незважаючи на всю ненависть раннього Ремарка до імперіалістичної війни, вона здавалась йому в той же час і своєрідною суворою школою життя, засобом виховання справжніх чоловічих доброчесностей. В тому ж «Поверненні» фронт явно вигравав від порівняння з «м'якотілим» і «розбещеним» тилом: «У нас на фронті цінувалася людина, а не її професія»; «Ех, на фронті куди простіше було: живий, значить все добре»; «Там панувала грубість, грубість, але зате й щирість»; «Краще б нам не повертатися з фронту, там ми були, принаймні, разом», — цими й подібними сентенціями насичений весь роман.

Нині письменник не тільки не поділяє цієї точки зору, але й відверто полемізує з своїми власними старими помилками, заодно оголошуючи і їх причини:

«Війна, яку майже всі солдати в 1918 році ненавиділи, — для тих, хто мав щастя вціліти, поступово перетворилася на найвидатнішу подію їхнього життя. Вони повернулися до повсякденного існування, яке здавалося їм, коли вони ще лежали в окопах і проклинали війну, якимсь раєм. Тепер знову

настали будні, з їх турботами й неприємностями, а війна згадувалась як щось невиразне, далеке, віджите, і тому, всупереч їх волі і майже без їхньої участі, вона змінилася, — її підмалювали й підробили. Масове убивство перетворилося на пригоду...»

Ремарку знадобився досвід понад тридцять років, щоб зрозуміти все це!

* *

Антимілітаристська, антифашистська, та й у цілому антибуржуазна спрямованість розглянутих вище сторін і аспектів роману «Чорний обеліск», природно, не могла викликати захоплення у тих літературознавців і критиків, які присвятили себе захисту «священних підвалин західного світу». Рецензія Річарда Планта, що з'явилася у квітневому номері американського журналу «Сатердей ревю» за 1957 р., дає роману на перший погляд начебто позитивну оцінку: «одна з кращих книг Ремарка...», «автор талановитий» і т. д. і т. п. Проте рецензія повністю заперечує епілог за його нібито «художню неповноцінність» (насправді ж критикові, звичайно, не подобається, що автор так відверто ставить там всі крапки над «і»). Потім йдуть різні «дрібні» причіпки: Ремарк старомодний, у романі відсутня центральна тема і чіткий сюжет; гротескні сцени переважають над трагічними, а любовні епізоди написані швидше в традиції Рабле, ніж Мопассана (обвинувачення надто вже дивне й несподіване!).

Проте озайомлення з рецензією німецького колеги Р. Планта («Вельт унд ворт», № 2 за 1957 р.) дещо прояснює картину. Цей критик — Гельмут Гюнтер — майже розкриває свої карти. Ремарк, за його твердженням, не знає німецького життя, бо вже понад два-

дцять років не живе на своїй батьківщині. Правда, часи інфляції, зображенню яких присвячений роман, він спостерігав безпосередньо, «проте таку значну тему, як все ще не відкрита (?) Веймарська республіка (всесвітньовідомі книги Томаса і Генріха Маннів, Зегерс, Фаллади, Фейхтвангера, Леонгарда Франка, отже, не беруться до уваги!), неможливо створювати засобами двадцятих років і в стилі карикатур з «Сімпліссімуса»¹. Ремарк же, як запевняє читача Г. Гюнтер, рішуче не бажає старіти: він все ще ненавидить «вільгельмінізм». «Але вільгельмінізм, — продовжує критик, — нині так само мало актуальний, як, скажімо, брехливий ура-патріотизм. Ці речі, явища після 1918 року, можна змальовувати лише з історичної дистанції, а не з пафосом і цинізмом людини, яка все ще їх переживає».

Те, що Р. Планта соромливо засуджував як «художні невдачі», піддається прямій атаці з боку Г. Гюнтера. Його дратують саме найсильніші сторони ідейної концепції Ремарка — автора «Чорного обеліска»: *спроба винести урок з вітчизняної історії*. В Німеччині Аденауера багатьом хотілося б ті часи, коли, очунявши після розгрому 1918 року, воячкина і капітал починали підготовку до реваншу, зобразити як неповоротне, далеке, нічим не схоже на сьогоднішній день минуле. Мілітаризм не любить, коли йому показують його справжнє обличчя в історичному дзеркалі! А саме цій меті служить актуальна свіжість сатиричних фарб ремарківського роману. Тому найпростіший спосіб «знешкодити» «Чорний обеліск» полягає в тому, щоб звинуватити його автора у відході

¹ Широко відомий німецький сатиричний журнал. В останні роки імперії і перші роки Веймарської республіки стояв на прогресивних позиціях.

від реалізму. Так і зробив Г. Гюнтер: роман, мовляв, застиглий, стерильний — це «роман масок»; всі його герої — лише «типи» і «карикатури» (тепер зрозуміло й те, чому у Р. Планта Мопассан протиставлений Рабле!).

Правда, що «Чорний обеліск» — в значній мірі роман сатиричний, навіть гротескний, а, коли хочете, і роман масок. Саме в цій книзі творча манера Ремарка піддалася значній трансформації. Досі письменник, хоч його стиль і прийоми від «На Західному фронті без змін» до «Час жити і час помирати» і зазнали деяких змін, виявляв стійку прихильність до певних, суворо обмежених розповідних форм. Стримана, епічно спокійна, але одночасно забарвлена ліричними інтонаціями розповідь, розповідь, втиснена в коротку містку фразу з глибоким трагічним підтекстом — ось основні ознаки ремарківської прози. Автор не тільки ніколи не виступав безпосередньо, але й унікав усіх форм прямої оціночності. Це було естетичне і в той же час ідейне кредо. Колись у присвяті до «На Західному фронті без змін» він писав: «Ця книга не є ні обвинуваченням, ні сповіддю», а в інтерв'ю кореспонденту «Пестер Ллойд» (11 жовтня 1930 року) заявив з приводу роману «Повернення»: «Моя нова книга так само вільна від тенденції, як і «На Західному фронті без змін». На щастя, Ремарк все-таки був тенденційним і в цих і в наступних своїх книгах, особливо там, де справа торкалася засудження війни і фашизму. Але вже саме прагнення до безпартійності позначилося на його стилі. (Звичайно, справа тут не тільки в об'єктивістських тенденціях, а й у чисто індивідуальних особливостях художника, і в характері того спрямування західного реалізму XX ст.,

до якого приєднався Ремарк — однак у цій статті ми не будемо заглиблюватися у згадану проблему).

Чимало з колишніх *засобів* Ремарка повторюється і в «Чорному обеліску», але його художня палітра в цілому стала багатшою й соковитішою. Насамперед впадає в око різке сатиричне забарвлення багатьох епізодів. Окремі елементи сатири, навіть гротеску, зустрічалися і в попередніх романах письменника. Таким був, наприклад, образ єврейського банкіра Опленгейма («Люби свого ближнього»), який після втечі з нацистської Німеччини живе в Швейцарії на свої врятовані мільйони і виступає завзятим захисником Гітлера.

Але в «Чорному обеліску» змінюється весь ракурс авторського бачення світу. Здається, що він нібито зсунутий із звичних фундаментів — цей світ патологічного егоїзму й анемічних пороків, у якому живе й діє головний герой роману. Тут зустрічаються повії, які турботливо перевіряють шкільні зошити рожевошкіх хлопчаків; щаслива вдова голосить над гробом недолюдка-чоловіка, а дочка соромиться батька, який не мав грошей на її посаг; компанія юних поетів вирушає в будинок розпусти, щоб набратись вражень для платонічних віршів; літне подружжя вішається в шафі, залишаючи записку мебляру з вибаченням, а комендант військового кладовища торгує мертвими полковниками; найдорожчий і найпотворніший скарб фірми «Кріль і сини», Чорний обеліск — символ всього цього божевільного життя, — на який протягом років мочився п'яний фельдфебель, встановлюється на могилі продажно́ї жінки, а бездомні парочки особливо охоче віддаються любові на надмогильному камені.

Такі гротескно-загострені

ситуації, загальне зсунення, навмисне викривлення проєкцій роману, схильність до побіжних карикатурних портретів-масок, — все це вказує на певну залежність художньої манери автора «Чорного обеліска» від естетики німецького експресіонізму. Але якщо експресіонізм, як правило, йшов від ідеї, від абстракції, під які підводив характери і події, то Ремарк відштовхується від життя, від дійсності, від тих історичних уроків, які воно йому дало.

Безперечно, деякі ремарківські гротески в «Чорному обеліску» занадто огрублені, вульгарні, позбавлені смаку, часом загальна картина невиправдано похмура (дія в основному замкнена серед мертвяків і безумців!) Але головне все-таки не в цьому.

Створюючи «Чорний обеліск», письменник, як уже говорилося, поставив перед собою завдання через минуле засудити сучасне, перекинути історичний місток до життя сьогоднішньої Західної Німеччини, підкреслюючи аналогії, розкрити мету її реакційних авантюристських політиків. Він мав, отже, справу з минулим, причому з минулим знищеним і зруйнованим, минулим, сповненим помилок, хибних поглядів і наївних ілюзій. Тому воно неминуче мало виглядати *смішним*. Але це минуле знову загрожує стати сучасним. І, щоб застерегти від його повторення, відвернути ті катастрофічні наслідки, до яких неодмінно призведе таке повторення, Ремарк показує минуле не тільки *смішним*, але й *страшним*. Ось коріння його *гротеску*, тобто прийому, який допускає поєднання комічного й жахливого, прийому, який загострює трагічне настільки, що воно викликає сміх, і гіпертрофує комічне до такої неймовірної потворності, що воно починає викликати відразу.

Таким чином, форма гро-

теску, форма маски (друге майже невіддільне від першого) органічно впливає з конкретного завдання роману, з його ідейного змісту.

Наскільки вдало у кожному окремому випадку користується Ремарк цими прийомами і чи не є вони в руках письменника (в зв'язку з відомими вадами авторської концепції) іноді пустою, а подекуди й шкідливою іграшкою — питання інше. І не це, до речі, хвилює Р. Планта і Г. Гюнтера!

* * *

Ремарк завжди досить виразно уявляв собі риси свого основного ворога; він давно зрозумів класовий, соціальний характер несправедливості. Але створення конструктивної позитивної програми йому було не під силу. Гора ненависті до гнобителів і любові до простої людини народжувала крихітну мишу.

«Людина велика у своїх крайностях», — писав він у романі «Люби свого ближнього», — у мистецтві, у любові, у дурості, в ненависті, в егоїзмі й навіть у жертовності, але чого світові найбільше невістачає, так це якоїсь *середньої доброти*» (підкреслено мною — Д. З.).

Подібну ж думку відстоює письменник і в романі «Іскорка життя». На питання про те, за що він боровся, перебуваючи ще на свободі, колишній ліберальний редактор Фрідріх Коллер, а нині ув'язнений нацистського концтабору № 509, відповідав:

«За людяність, терпимість, право кожного мати свою власну думку». «Середня доброта», «терпимість» — це альфа й омега ремарківської програми; в кожній його книзі (без винятку!) можна зустріти висловлені в тій чи іншій формі заклики до цього. Але що ж це за людські якості? Чи обумовлені вони хоча б до деякої міри суспільним буттям? На такі

питання Ремарк ніде не дає прямої відповіді. Правда, наділяє він цими якостями своїх позитивних героїв, тобто людей, як правило, гнаних і гноблених. Але, з другого боку, письменник рівною мірою заперечує «месій», які справа, так і зліва. Його Фрідріх Коллер ненавидить нацистів, але не визнає і комуністів (вони також звертаються до «насилства»), хоча й не відмовляє останнім у певних позитивних рисах. Таким чином, домогтися перемоги доброти, терпимості, людяності, з точки зору Ремарка, не можна з допомогою суспільного діяння, колективної боротьби, соціальної перебудови світу. Єдиний шлях — це, мабуть, моральне самовдосконалення індивіда, щось на зразок злегка оновленої програми буржуазних просвітителів XVIII ст.

Гуманізм Ремарка (попри всю суб'єктивну щирість письменника!) надто декларативний й абстрактний. Заперечуючи активну боротьбу, художник, природно, віддає всі свої симпатії індивідуалістичному героєві, людині, яка, незважаючи ні на що, прагне зберегти внутрішню чесність і порядність, але в той же час відчуває себе цілком вільною від будь-яких суспільних зобов'язань і зв'язків. Такі солдати в «На Західному фронті без змін» і колишні солдати у «Поверненні», такі Роббі, Ленц, Кестер в «Трьох товаришах» і Штейнер в «Люби свого ближнього», такий і Равік у «Тріумфальній арці». Не здобувати нічого, що тяжко було б потім втрачати (бо втратити все одно доведеться!), бути самотнім і завдавати ударів лише тоді, коли ворог безпосередньо стоїть на твоєму особистому шляху — ось їх ідеал. Це ідеал *пасивності* — як не парадоксально звучить на перший погляд подібне твердження стосовно до таких сильних і мужніх характе-

рів, як ремарківські герої. Але ж вони дійсно тільки *обороняються* від життя, а не *наступають* на нього! Більше того — вони байдужі до життя (не до свого власного, але до життя всіх тих, що їх оточують) і не прагнуть не тільки переробити, а й навіть пізнати його.

Але ось повільно, непомітно, спочатку майже невлучно, ремарківський герой починає видозмінюватися. Це найлегше простежити на трансформації мотивів помсти і любові — найважливіших у творчості письменника. Юні солдати в «На Західному фронті без змін» побили свого мучителя унтера Гіммельштоса, товариші Готфріда Ленца помстилися його вбивці — це лише акти індивідуалістичного самоствердження, обумовлені суто особистими причинами. Але коли Равік вбиває Хааке, або Коллер — помічника коменданта табору Вебера, то тут ми маємо справу вже з переростанням особистого в громадське. І для Равіка Хааке — особистий ворог (він колись катував його в застінках гестапо), але, готуючись до вбивства нациста, герой розуміє, що «...це не був його власний малий рахунок, але щось значно більше. Це був початок». Те ж сталося і з Коллером: він, ризикуючи життям, стріляє в штурмфрера, щоб врятувати сотні людей (есесівці перед приходом американців хотіли знищити ув'язнених).

А тема любові?

Якщо кохання до Патріції Хольман заповнює усе життя Роббі й символізує любов до людини взагалі, якщо смерть Пат — це не лише глибока трагедія, але й крах усіх надій героя, то почуття Равіка до Жоан вже не втеча від дійсності. Навпаки, воно повертає герою впевненість у собі, смак і інтерес до життя.

Все це свідчить про те, що у ремарківського героя,

разом із поглибленням життєвого досвіду самого письменника, поступово стираються риси індивідуалістичної обмеженості.

Але якісний стрибок відбувається лише в романі «Час жити і час помирати». Для кожного з попередніх позитивних героїв письменника було цілком досить внутрішнього розриву з буржуазною дійсністю, з війною, з фашизмом. Він умовно «вилучав» себе із свого продажного або злочинного оточення і задовольнявся цим, гадаючи, що ні за що більше не несе відповідальності. На початку роману приблизно так робить і солдат фашистського вермахту Гребер. Він закопує трупи, бере участь у розстрілах партизанів і відганяє геть тривожні, бентежні думки. Але перебування у відпустці, а отже, безпосереднє зіткнення з нацистськими тилловими порядками воєнного часу, пробуджує голос його громадянської совісті. Цьому ж сприяє і його любов до Елізабет: немислимість (в таких умовах) особистого щастя примушує подумати про щастя й нещастя інших. У душі Гребера зріє почуття *відповідальності*, відповідальності не тільки перед своєю совістю, але й перед народом, перед всім людством, тобто з'являються перші паростки *громадської свідомості*. Герой починає розуміти, що доки покірно носить мундир вермахту, він залишається співником всіх його злочинів. І Гребер відкрито пориває з фашистською клікою: вбиває нациста Штейнбрєннера і визволяє заарештованих партизанів.

Продовженням, а до деякої міри й розвитком образу Гребера є головний герой «Чорного обеліска» Людвік Бодмер.

Активне незадоволення дійсністю, вперте прагнення осягнути сенс і мету існування різко виділяють Люд-

віга з його оточення. У нього немає ні справжніх друзів, ні відданої коханої; він — самотній перед лицем самовдоволеного міщанства, для якого не існує ніяких «проклятих питань».

А Бодмер чіпляється з цими питаннями до всіх підряд. Від цвинтарного скульптора Баха від довідується, що «смісл життя» полягає у сні, їжі та статевому житті; з точки зору дружини Воцека Лізи — бути розумною людиною, значить «думати про себе більше, ніж про інших»; а книготорговець Бауер взагалі не бажає цікавитись «світовими проблемами»; з нього досить і того, що він «власник магазину, чоловік та батько».

При цьому і Бах, і Ліза, і Бауер — люди цілком порядні: вони ненавидять війну, з тверезим скептицизмом заперечують нацистську демагогію; скульптор навіть потрапляє згодом у гітлерівський концтабір. До тої ж групи персонажів належить і Георг Кроль, найближчий приятель Бодмера. Георг — «справжній чоловік» у ремарківському розумінні слова; він міг би грати роль цілком позитивного (з точки зору письменника) героя в колишніх книжках письменника, але для автора «Чорного обеліска» його внутрішньої порядності вже недосить. Ремарк засуджує обивательський індивідуалізм, політичну індиферентність, пасивність Георга так само, як і йому подібних, — все те, що, зрештою, допомогло волькенштейнам нав'язати Німеччині фашизм і ввергнути її в нову світову війну.

Звичайно, і Бодмеру до деякої міри притаманні ті ж риси, незважаючи на його загострене почуття відповідальності за долю світу... Це взагалі дуже складний і суперечливий образ.

Тут позначився ряд об'єктивних і суб'єктивних суперечностей. По-перше, Люд-

віг — це Ремарк в дні його юності (праця у фірмі надмогильних пам'ятників, гра на органі в церкві психіатричної лікарні, — все це факти з біографії автора), тому він не міг зробити свого героя повністю таким, яким, можливо, хотів би бачити його сьогодні. По-друге, Людвіг — до деякої міри рупор автора і в цій своїй ролі вже «переріс», так би мовити, самого себе. А все ж таки ці міркування не можуть пояснити одного, на перший погляд дуже дивного явища.

Чому Бодмер — позитивний герой і авторський рупор — часом виглядає смішним і наївним? Чому Ремарк іноді укладає союз з іншими персонажами проти свого улюбленця і починає повчати його то устами Верніке, то Герди?

«Чи знаєте ви, — каже Людвігу доктор Верніке, — що найдивніше? Те, що для ваших двадцяти п'яти років ви бачили так багато смертей, горя і людської глупоти, але, проте, нічого, здається, не навчилися, крім уміння ставити найбезглуздіші питання, які можна собі тільки уявити».

Георг характеризує його: «Він носить в собі силу-силенну перешкод, які називає ідеалами».

Герда кепкує з нього: «Я боюся — ти навіть і поводитись не можеш без світогляду».

І все це правда, свята правда! Бодмер дійсно абстрактний моралізатор, схильний ускладнювати найпростіші речі і підходити до питання зовсім не з того боку. Він абсолютно не здатний до будь-якої цілеспрямованої дії. Для всього цього є одне, не позбавлене справедливості, пояснення: Ремарк в особі Бодмера висміює свої колишні ілюзії й помилки, з сумною усмішкою визнає банкрутство своїх індивідуалістичних претензій, безперспективність

соціального нейтралізму. Але чи вичерпує таке пояснення всю складність питання? Чому ж тоді Людвіг так болісно заздрить спокійній байдужості Георга і душевному примітивізму Герди? Може, автор не цілком впевнений у доцільності філософських пошуків свого героя, а його іронія — це гурор безсилля?

Ось Людвіг стоїть перед полицями крамниці Артура Бауера. Скільки книжок! І кожна пропонує своє тлумачення світу! «З істиною і сенсом життя справа, здається, стоїть так, як і з засобами для вирощування волосся, — думає він, — кожна фірма вихваляє свій як єдиний рятівний — але у Георга, який перепробував їх всі, голова так і залишилася лисою, і він мусив би знати це з самого початку. Коли б дійсно існував засіб, що примушує волосся рости, то існував би тільки він один, а всі інші давно б прогоріли».

Закономірно, логічно (як зазначалося уже на початку статті) Ремарк прийшов до роздумів над сенсом існування, до філософських розмірковувань про структуру буття. Але він сам — а не лише його герой — взяв під сумнів розумність цих шукань, можливість знайти відповідь. А разом з сумнівами охопило його почуття відчаю; письменник ще менше, ніж будь-коли, бачить шляхи реалізації своїх гуманістичних ідеалів. Він зайшов у глибоку ідейну безвихідь.

Легше всього простежити це на прикладі сюжетної лінії Бодмер — Ізабела. Вона — «небесна любов» Людвіга, символ його запізнілої, розтоптані війною юності. Ізабела володіє чудовим даром співуче-барвистого

бачення світу і безмежним почуттям справедливості, бо вона значно вище, ніж сам Людвіг піднялась над етичними забобонами міщанства.

«Вона збентежила мене з самого початку — на її боці були всі переваги. Хоч я позбувся на війні багатьох міщанських забобонів, однак це додало мені не волі і не почуття власної вишості, а тільки цинізму й відчаю».

Однак свобода Ізабели — це химера, це лише горезвісна «внутрішня свобода» екзистенціалістів, яка не потребує ніяких змін, а тільки багатой уяви суб'єкта. Тому Бодмер не впевнений, чи вірно робить доктор Верніке, прагнучи вилікувати Ізабелу. І дійсно, видужавши, вона стає Женев'євою Терговен — пустою й нудною дочкою респектабельного бюргерського сімейства. Слідом за реакційним західнонімецьким філософом Карлом Ясперсом («Загальна психопатологія», 1948 р.) Ремарк вважає, нібито лише думка параноїка спроможна проникнути в таємниці ірраціонального буття:

«Тільки ми вдихаємо в природу душу. А якою є природа сама по собі, можливо, знають тільки оті голови, що внизу, — але вони не в силі зрадити таємницю. Те, що вони бачать, зробило їх німими. Іноді здається, ніби це останні нащадки будівників Вавилонської башти, мови яких було помішано, і вони не можуть розповісти про те, що побачили з найвищої тераси башти».

Таким чином, для Ремарка маячіння божевільного — це, може, найвища форма мислення, а так звані «нормальні люди» приречені нібито до кінця днів своїх

сприймати дійсність у вигляді непроникного хаосу. Всі поривання, всі прагнення людини — марні:

«Хіба велика тьма стає від цього не такою темною, хіба питання, що залишилися без відповіді, виглядають менш безнадійними, хіба відчай з приводу споконвічної неможливості бажаного від цього менш болісний?..».

Сцени, пов'язані з лінією Ізабели, написані в зовсім іншому стилі, ніж вся книга. Їм не можна відмовити у якійсь похмурій поетичності (гротеск заступає тут якась майже романтична піднесеність), але це краса небезпечної отруйної рослини. По суті, в «Чорному обеліску» неначе сполучаються два романи — один прогресивний, реалістичний твір, другий — більш чи менш типовий зразок сучасного декадансу.

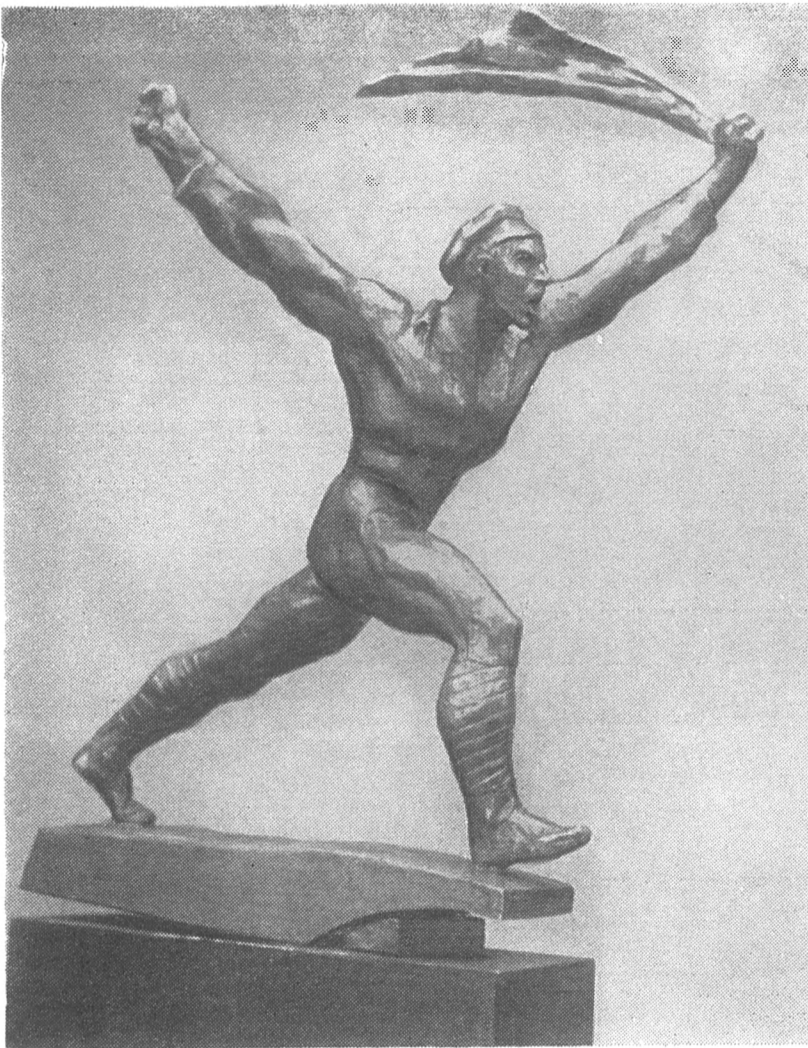
Ці два «романи», звичайно, невіддільні один від одного ні художньо, ні ідейно; усвідомлення безперспективності свого колишнього шляху, загостривши критицизм художника, поглибило одночасно і його відчай.

І все-таки реалістичний «роман» перемагає в «Чорному обеліску», перемагає не тільки тому, що він сам по собі правдивіший, яскравіший, талановитіший, переконливіший, але й тому, що Людвіг наприкінці книги нібито звільняється від «чар Ізабели».

«...Fata Morgana, гра строкатих слів, йди, Ізабело, моя запізніла, силою повернена, перекинута, через війну, трохи мудра і трохи незріла юність, йди...»

Герой виїжджає в Берлін; на нього чекає велике, неспокійне, але справжнє життя, на нього чатує мінливість долі, важкі пошуки, але й шаліві знахідки...

І. Кіш.
Проект пам'ятника Угорській Радянській Республіці.

Мистецтво
угорських
друзів

Сучасний живопис Угорщини, який переборює формалістичні й натуралістичні ухили, привертає нашу увагу і симпатії своїм спрямуванням до тематичної сюжетної картини, де розв'язуються великі ідейні завдання, поставлені перед художниками, країною і народом. В той же час нас приваблює тонка гармонія живопису, в якій домінують благородно-витримані тони.

Традиції угорського історичного живопису (В. Мадараса, Д. Бенцура), сприйняті й засвоєні художниками, виявляються у пошуках гостро-драматичних сюжетів, у створенні образів народних героїв, що віддають своє життя на благо батьківщини. До таких творів належить картина Д. Конечні «15 березня 1848 р.», де перед нами постає овіяна революційною романтикою постать великого угорського поета Шандора Петефі.

Перегукується з традицією російського живопису передвижників та їх радянських послідовників картина Й. Бенедєка «Партизани». Крупнофігурна композиція проста, природна і в той же час вищою мірою драматична. Образи персонажів виразні, глибоко і всебічно охарактеризовані.

Багато полотен присвячено темам робітничого руху, праці, зображенню нового соціалістичного побуту і культури.

А. Бернат, видатний художник старшого покоління,

присвятив монументально написану композицію першим крокам угорського робітничого руху («Початок робітничого руху в будівельній промисловості»). Картина побудована на тонких переливах червоного тону. Неабияка майстерність живописця виявилась також і в нижніх тонах картини А. Берната «Майстерня художника».

Образи селян, поезія їх праці — улюблена тема народного художника УНР І. Сеньї. Добре володіючи плернерним живописом, наслідуючи в цьому традиції імпресіоністів, він в той же час уміє надати своїм творам глибокої змістовності й ліризму.

Радісна, світла колористична гама виблискує й іскриться в полотнах Л. Міш-

Й. Бенедек.

Партизани.

П. Патцаї. Краючи хліб. Бронза.

Л. Новак.

Рибалки. Офорт.

кольці «Вранішня прохолода», Т. Чернуша «Уйпештська набережна», Я. Якуби «На винограднику», «Біля колодязя». Широкий розмах будівництва соціалістичної країни відображено в картині Л. Сентіваньї «Будівництво моста ім. Кошута».

Велично-суворі і глибоко змістовні образи робітників створив Д. Пап («Наша домна»).

Портретний живопис свідчить про вміння угорських художників вдумливо й пов-

но розкрити духовний світ моделі (портрети й автопортрети Б. Пора, Й. Елекфі, І. Мачаї, Й. Чакі Мароньяка, Д. Еса і т. ін.).

Пейзаж різноманітний як по темах, так і по характеру виконання. Ліричне сприйняття рідної природи, оптимізм, свіжість і прозорість кольорів, насиченість світлом характерні для угорських пейзажистів. Особливо запам'ятовуються роботи Л. Арона «Дунайська задушевність», Р. Бургардта «Зи-

мовий пейзаж», Е. А. Феньє «Перед грозою», «Новий виноградник на Балатоні».

Особливу увагу привертають роботи скульптора Й. Керенї «Мати з дитиною» та «Демонстранти». Безпосередність творчого бачення і свіжість втілення, характерні для праць цього талановитого майстра.

Близько 200 творів живопису, скульптури і графіки, побачили кияни на виставці угорського образотворчого мистецтва.

Найвидатніший угорський скульптор Жігмонд Кішфалуді-Штробль експонував сповнену революційного пафосу статуетку Петєфі.

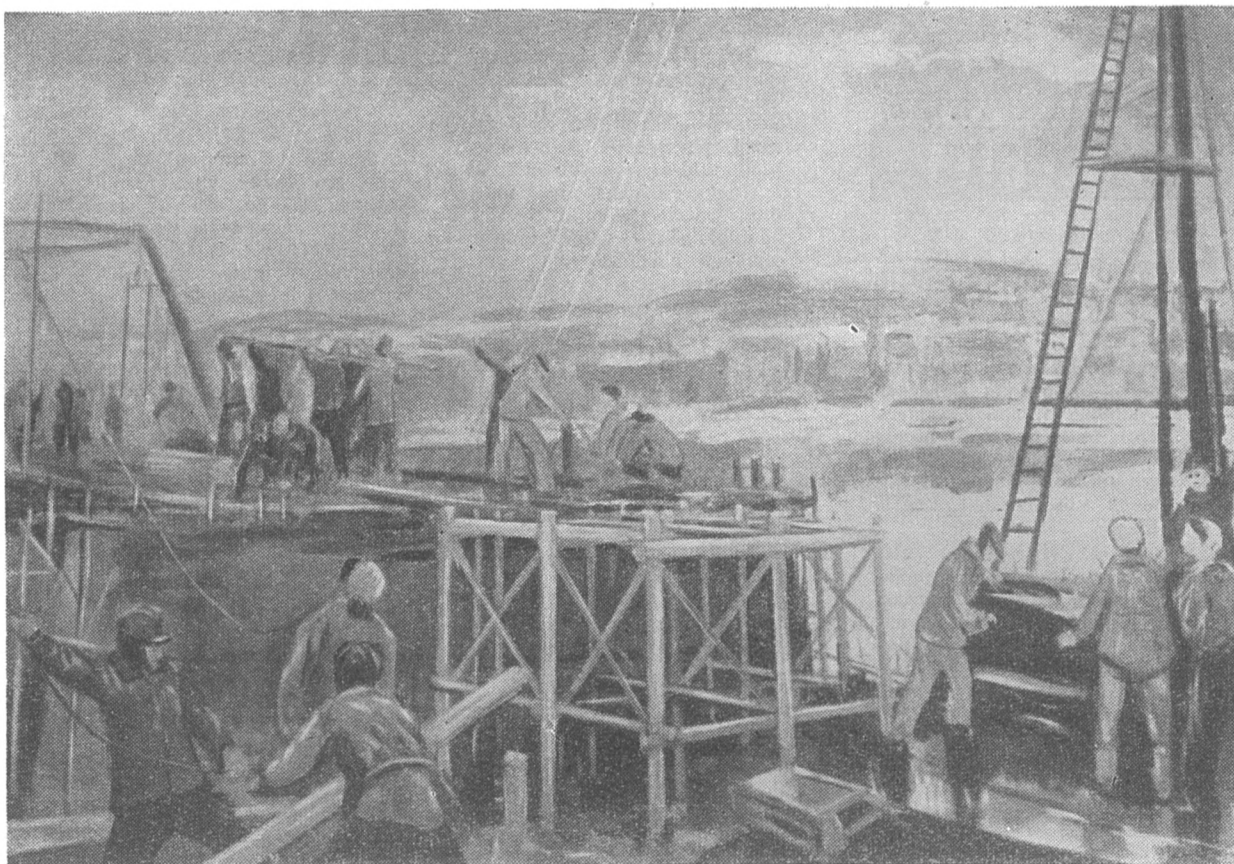
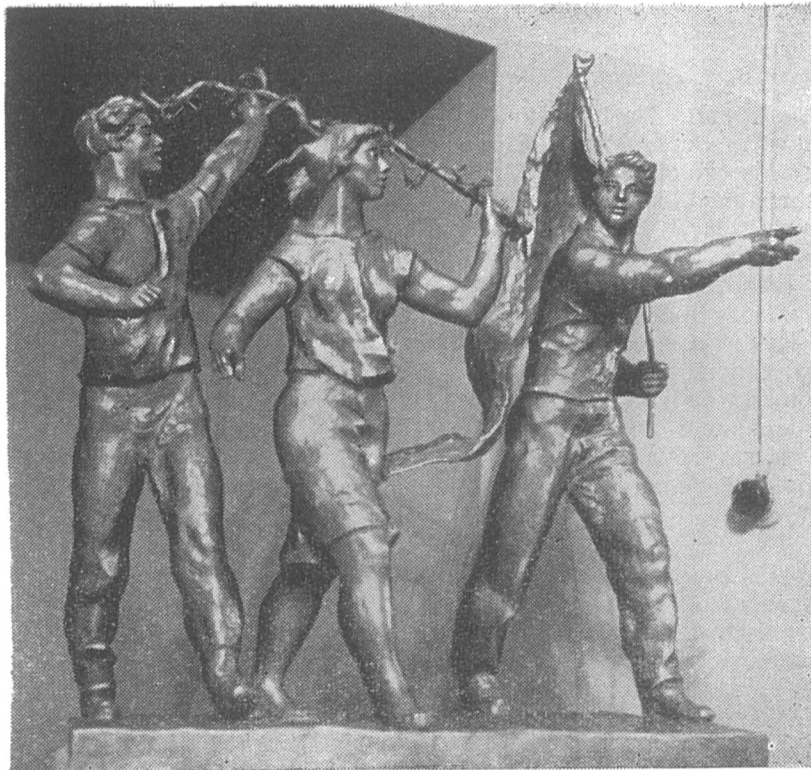
Захоплює своєю динамікою і темпераментністю образ робітника в проекті пам'ятника Угорській Радянській Республіці І. Кіша.

Символічний образ жінки, **Й. Керенї.**

Демонстранти.

Л. Сентіванї.

Будівництво моста ім. Кошута.

що стискає змію, в монументальній статуї «Битва» Ш. Мікуша, одного з найбільш відомих угорських скульпторів. Йому також належить статуетка «Дівчинка із скакалкою», що чарує грацією, легкістю форм і рухів.

Великою безпосередністю і теплою просякнутий образ шахтаря в скульптурі Б. Куча «Стомлений шахтар». Скульптор, що сам виїшов з робітничих рядів, добре знає і глибоко розуміє життя трударів.

Монументальний образ ве-

ликого Леніна створений видатним майстром скульптури П. Патцаї. Невелика статуя різця Патцаї «Краючи хліб» відтворює образ селянки, який вражає своїм благородством.

Графіка показана менш повно, але серед виставлених робіт є багато цікавих.

Глибоко емоціональні і сповнені драматизму літографії Ш. Єка («Кинутий усіма», «Білий терор 1919 р.» та ін.). Гарні і прозорі по кольору гуаші І. Сенї. Ліногравюри А. Чанаді, в яких яскраво виражено націо-

нальний характер, побудовані на протиставленні інтенсивного бархатистого чорного і білого тонів.

Лаконічні і повні внутрішньої енергії образи пролетарів в офортах Л. Ньярі («Об'єднаними зусиллями», «Демонстрація» та ін.). Тонкий по малюнку і ніби сповнений повітря офорт Л. Новака «Рибалки».

Виставка образотворчого мистецтва ще одне свідчення неухильного руху угорських митців вперед по шляху освоєння методу соціалістичного реалізму.

КАЛІДОН «ВСЕСВІТУ»

ЧУДЕСА МЕХАНІЗАЦІЇ. Американець Кларк Сендей сконструював «машину для самогубства». Це маленька коробка, поєднана з інгалятором. Самогубця натискає на кнопку і, притулившись носом до інгалятора, дістає порцію ціаністого калію, який пахне фіалками і викликає миттєву смерть.

САМОКРИТИКА ПО РАДІО. Італійське радіо влаштувало вечір пісень. Між іншими там виконувалась пісня композитора Енцо Бельтранді «Ми допоможемо тобі покинути цей проклятий світ». Виконував цю пісню хор лікарів та студентів-медиків.

ПІДВОДНИЙ «РЕКОРД». 24-річна американка Джейн Болдешір надумалася встановити рекорд. Все одно який, аби рекорд. Для цього вона залізла в залізний бак, і її спустили на дно моря біля берегів Флориди. Джейн залишалася в своїй добровільній в'язниці 100 годин і три хвилини. Свіже повітря, а також їжу, їй подавали по трубі. Коли дівчину витягли на поверхню, вона була непритомна.

ТОРГОВЦІ ПОВІТРЯМ. На вершині однієї гори біля Брісбейна (Австралія) туристам пропонують купувати повітря, «запечатане» в консервних банках. Як не дивно, на «гірське консервоване повітря» знаходяться покупці.

ГРОШІ З БЕЗХМАРНОГО НЕБА. Англійська страхова компанія Ллойда виплатила відшкодування одній лондонській фабриці парасольок, яка торік застра-

хувалася від збитків «на випадок можливої посухи».

ДІТИ НА КІЛОГРАМИ. В Манілі (Філіппіни) встановлено новий трамвайний тариф, згідно якого діти платять за квиток залежно від своєї ваги. В зв'язку із введенням нового тарифу, в усіх філіппінських трамваях встановлено вагу.

МУЗИЧНІ НОВИНИ. Жаніна Мак-Кормік — англійська композиторка — написала «Кухонну симфонію» для великого оркестру. Окремі епізоди «симфонії» — шкварчання біфштексу на сковородці, стук товкача в ступі і т. п.

СПРАВА ПРО КРАДІЖКУ КАЙДАНІВ. Перед японським судом став арештант, який утік з тюрми з кайданами на руках. Проти нього додатково порушено справу про крадіжку кайданів.

СУЧАСНИЙ АНГЛІЙСЬКИЙ АНТИКОЛОНІАЛЬНИЙ РОМАН

Проблема колоній, що відіграє таку істотну роль в історії країни, віддавна привертала увагу англійських письменників.

Звичайно, в Англії і раніше існувала аболіціоністська література, але поряд з цим не менш відомі і твори англійських письменників, в яких розвиваються колонізаторські ідеї, що прославляють культуртрегерську роль європейців в пригноблених країнах. Ще в кінці минулого століття співцем колоніалізму виступив Р. Кіплінг. Ті ж самі ідеї зустрічаються пізніше і в книгах С. Могема. Останнім часом колоніалістські традиції в літературі продовжує розвивати сучасний реакційний письменник Алекс Во.

Новітні епігони колоніального роману намагаються показати національно-визвольну боротьбу народів Африки, як прояв їх дикості і тупості. В одній з останніх книг такого гатунку — у романі Нетти Маскетт «Лісове полум'я» — корінне населення британського протекторату Сьерра-Леоне зображено як ліниву і тупу масу, вищим моральним проявом якої письменниця вважає собачу відданість білим, які нібито навчають туземців поняттю чесності.

Проте не ці та подібні їм книги свідчать про справж-

не обличчя сучасної літератури, що відображає життя пригноблених народів Африки, Азії і Центральної Америки. Антиколоніальні романи належать перу письменників різних політичних напрямків, але всіх їх об'єднує гнівний протест проти расової дискримінації, проти ідеології колонізаторів.

Одна з найхарактерніших особливостей антиколоніального роману — створення образу нового героя, який втілює в собі прагнення пригнобленого народу до національного визволення. Тип нової людини, що формується в умовах гострої національно-визвольної боротьби проти гніту англо-американського або французького колоніалізму, — найважливіше художнє відкриття сучасного антиколоніального роману. При цьому головний інтерес письменника зосереджується не на статичному зображенні вже сформованого борця, керівника народних мас, а на самому процесі становлення характеру нової людини, що звільняється від неучтв'я і безправ'я. Антиколоніальний роман стверджує високу людську гідність простого трудівника колоній, його право бути господарем своєї долі.

В 1958 р. в Лондоні ви-

йшов перший роман молодого письменника Сільвестра Стейна «Такі другого класу», в якому з великою майстерністю змальовано життя «чорного» населення Південної Африки. Головний герой роману сімнадцятилітній Стафнерс Фофоло, неписьменний безправний хлопець, «гульг'яй і підозрілий» в очах закону, — з часом стає активним учасником боротьби за національні права свого народу.

Буржуазні критики намагаються зобразити поширення національно-визвольного руху народів як гармонійний процес, який відбувається під керівництвом і при сприянні гуманної колоніальної адміністрації. Викриття цієї легенди становить першорядне завдання антиколоніального роману. Один з найцікавіших у цьому відношенні творів — «Річкові пороги» (1956) — належить перу відомого англійського прогресивного письменника і публіциста, активного борця за мир Бєзіла Девідсона. Дія роману «Річкові пороги» відбувається за наших часів у Західній Африці на території однієї з підлеглих Великобританії країн. Англійський капітан Стентон вже понад тридцять років живе в Делміні (назва вигадана). Розорившись в Англії, він в числі перших

поселенців прибув у цей куточок Африки, де розбагатів і став власником найбільшого в Делміні готелю. Приїзд з Європи дочки Стентона—Стелли, яка там вчилася, змінює звичний уклад його життя. Міняється і його ставлення до плантаторів та негритянського населення. Спершу з подивом і роздратуванням він переконується, що його дочка захищає «тубільців», вважаючи їх в розумовому відношенні не нижчими за білих. Сам Стентон гадає, що негри ще не готові до сприйняття цивілізації. На його думку, в Африці слід дотримуватися суворого поділу на європейців і «тубільців».

Далі Стентон з обуренням дізнається про любов своєї дочки до негра Мьюсомба, з яким вона познайомилась в Європі і разом з яким повернулася до Делміні. Мьюсомб здобув освіту в Парижі на кошти, зібрані неграми Делміні, і тепер на батьківщині збирався відстоювати права свого народу. Він одразу ж захопився готувати доповідь для Організації Об'єднаних Націй про становище негритянського населення. Мьюсомб мріє про заснування в країні Національного конгресу. Він створює комітет з негрів-батраків і разом з ними складає декларацію, в якій закликає всі племена, що населяють країну, незалежно від їх віросповідання і кольору шкіри об'єднати зусилля, спрямовані на мирний розвиток країни, засуджує застосування сили і вітає співдружність з європейцями, що живуть в Делміні.

Знайомство з Мьюсомбом та його найближчим помічником негром Сабалу, батраком на плантації, їх високі людські якості похитнули колишнє уявлення Стентона про негрів і багато в чому змінили його ставлення до них. Він ближче пізнає народ Делміні. На прохання дочки Стентон відвідує на-

родні мітинги, дедалі більше утверджуючись в своїх симпатіях до африканців. Він з сумом спостерігає, як колишні друзі-європейці відвертаються від нього.

Разом з дочкою, Мьюсомбом і Сабалу Стентон очолює демонстрацію «чорного» населення, протестує проти заборони Національного конгресу. Поліція не допускає «заколотників» до губернатора і відкриває по них стрільбу. Демонстрацію розігнано, учасники її тікають рятуючись в ліси. Стентон тепер проникнутий новим, раніш незнайомим йому почуттям обов'язку і відповідальності перед негритянським населенням Делміні. Плантатори, остаточно переконавшись у «зраді» Стентона, підпалюють його віллу.

Боротьба триває. Відправивши дочку з Мьюсомбом у Париж відстоювати права народу Делміні в ООН, Стентон як посланець африканців, що переховуються від переслідувань губернатора, з'являється до властей. Його заарештовують і засуджують до тюремного ув'язнення.

Роман Девідсона відтворює правдиву картину пробудження народів Африки, які піднімаються на боротьбу з колоніальною системою, що скоує більшу частину континенту. Ця національно-визвольна тенденція є найбільш визначною рисою всієї книги і свідчить про те, що воля африканців до свободи не може бути зламана репресіями і расовим терором і що в особі передових представників білого населення вони знаходять чесних і вірних друзів, готових боротися разом з ними.

Протягом останніх трьох років в Англії багато разів перевидавався і здобув популярність роман «Епізод» (1956), що належить перу молодого письменника Гаррі Блума, який живе в Йоганнесбурзі.

В романі розповідається про повстання 1952 року в одному з поселень Трансваалю.

В невелике трансваальське містечко Нельструм приїждить новий управитель сусіднього негритянського селища Гендрік Дю-Туа. Місцеве населення живе в жалюгідних халупах, відгороджених від іншого світу колючим дротом. Дю-Туа активно береться за впорядкування — бореться з контрабандистами, допомагає багатьом жителям влаштуватися на роботу. Через два роки він домагається в селищі зразкового, як йому здається, порядку, відкриває бібліотеку й амбулаторію. Дю-Туа вважає себе другом африканців і гаряче вірить в те, що вся його діяльність спрямована для їх добра.

Епізод, про який розповідається в романі, почався зовсім несподівано для Дю-Туа і членів міської ради. В білизні, принесений пралею дружині «білого», не вистачило одного комірця. Розгнівана хазяйка звертається до поліції. Під виглядом наведення порядку поліція організовує нічний наліт і обшук у всіх кварталах селища, заарештовуючи і вбиваючи тих, хто намагається протестувати. Зібрався натовп, і люди, не маючи далі сил стримувати свій гнів, починають кидати в поліцейських камінням, ті поспішно відступають. Міське самоврядування побачило в цій події грізну ознаку наближення повстання і зажадало від Дю-Туа рішучих дій. Але Дю-Туа вважає за краще уладнати справу мирним шляхом і знаходить, як йому здається, найкращий вихід — видає наказ, згідно якого всі жінки селища повинні мати при собі перепустку на право роботи в місті. Проти незаконних дій колоніальної адміністрації виступає молодий африканський робітник Уолтер Мабасо.

Дізнавшись про те, що мають відбутися збори жителів селища, Мабасо прагне якось організувати їх. Від імені зборів він звертається до Дю-Туа з протестом проти нового наказу, за яким жінки змушені шукати роботу далеко від дому. Купка робітничих керівників не спроможна була зупинити стихійний спалах народного гніву, спрямованого проти ненависних білих гнобителів. Розбурханий натовп закидає вікна камінням, громить контору Дю-Туа, спалює його автомобіль. Каральні поліцейські загони вбивають й заарештовують повстанців і взагалі всіх негрів, що потрапляють до їх рук, причому особливою жорстокістю відзначається начальник поліції Свейнпол, який заявляє: «Чим більше у вас суворості до цих чорношкірих, тим більше їм це подобається, тим краще вони поводять себе і тим безпечніше наше становище».

Після загибелі Мабасо, по-зрадницькому вбитого поліцейськими нібито при спробі до втечі, боротьбу продовжують його товариші і передові представники білого населення, які виступають на захист соціальних і політичних прав негрів.

Роман Блума — яскравий документ, що викриває криваву політику імперіалістів в Африці. Епізод в Нельстрімі свідчить, як стихійне обурення народу проти хазяйнування колонізаторів висуває своїх героїв-керівників, які вносять елементи організованості в стихійні виступи мас. Він зображає формування характеру передового борця-африканця, і в цьому полягає значне творче завоювання молодого письменника.

Становленню героя в умовах національно-визвольної боротьби присвячені також романи про британську Вест-Індію молодого письменника Джона Хірна «Голоси під вікном» (1955) і

«Непрошений гість» (1956). Темі пригноблення негрів у британських колоніях Вест-Індії ще з XVII століття були присвячені твори англійських письменників — від романів Афри Бен до революційної поеми Джеймса Монтгомері «Вест-Індія» (1809) і віршів чартистських поетів. По-новому зазвучала ця тема в книгах Хірна, який змалював підпільну боротьбу комуністів, переслідуваних властями.

Протест народів Арабського Сходу проти засилля англо-американських нафтових монополій знайшов своє відображення в романі англійського письменника Найдже-ла Трентера «Вічне полум'я» (1957), написаного після англо-франко-ізраїльської агресії в районі Суецького каналу.

Ніколи ще не ступала нога європейця на землю маленької незалежної держави Дювейли, яка загубилась в пісках Аравійського півострова. Місцеві жителі заподадливо оберігають свою «Священну країну» від вторгнення іноземців. Тому експедиція англійських археологів особливо охоче приймає запрошення султана відвідати країну, щоб розшифрувати стародавні рукописи, які підтверджують древність роду султана, а також провести розкопки стародавньої столиці — міста Вабара. До експедиції професора Едвардса приєднується Енгус Гатрі, службовець англійської нафтової кампанії, який має таємне завдання розвідати можливі поклади нафти.

Енгус Гатрі цілком задоволений мандрівкою; він може повідомити своїх хазяїв з «Трансарабіан ойл компанії» про невичерпні поклади нафти в Дювейлі: султан мав необережність показати своїм європейським гостям «священний вогонь», запалений багато тисяч років тому, який і досі вирує вічним полум'ям в його мечеті.

Султану відомо, що джерелом цього вічного вогню є нафта. Проте він переконаний, що видобуток і використання нафти спричиняться до великого лиха в його країні. «Можливо вони йшли нерозумним і застарілим шляхом, але це був їх шлях. І це була їх країна, яку аллах дав їм на вічні часи. Цей спосіб життя несумісний з нафтовою гарячкою. Перед очима султана був приклад інших арабських країн: нечуване збагачення окремих осіб, порушення звичного життя багатьох і загальна деморалізація». Звістка про розкопки Вабара викликає в народі загальний гнів проти чужинців. Щоб уникнути кровопролиття, султан вимагає негайного від'їзду своїх гостей, взявши з них слово не розголошувати таємницю про нафтові багатства Дювейли.

Книга Трентера пройнята твердою вірою в те, що вирішувати долю арабів повинні самі араби. Зображення підступності англо-американських нафтових компаній і зростаючого протесту арабів проти іноземних гнобителів зближує роман Трентера з книгою Дж. Олдріджа «Герої пустинних горизонтів».

Радянському читачеві добре відома ця книга Олдріджа, яка змальовує визвольну боротьбу народів Близького Сходу. «Герої пустинних горизонтів» стали одним з найвизначніших антиколоніальних творів 50-х років.

В «Героях пустинних горизонтів» і особливо в романі Г. Гріна «Тихий американець» викривається теорія так званої «третьої сили», що ховає за собою хижачке обличчя американських колонізаторів, які де тільки можна витискають своїх англійських і французьких колег по грабіжництву. Люди типу Пайла, «тихого американця» з книги Г. Гріна, бо-

ротьбі патріотів проти іноземних поневолювачів протиставляють діяльність своїх прихвоснів, спрямовану на те, щоб підкорити країну американському впливові. В романі Олдріджа таким «тихим англієм» із своєю теорією «третьої сили» виступає Везубі, який намагається використати для цього Гордона.

Ненавість єгипетського народу до англійських колонізаторів яскраво відтворена в двох англійських романах останніх років — «Не хочу, щоб він помирав» Дж. Олдріджа і «Трамвайна зупинка біля Нілу» (1958) Д. Уолліса. Романом «Не хочу, щоб він помирав» Олдрідж продовжує антиколоніальну тему, почату в попередніх творах.

В роки другої світової війни в Єгипті живуть і борються герої книги Уолліса «Трамвайна зупинка біля Нілу». Європейські емігранти-антифашисти, які знайшли тимчасовий притулок в Каїрі, нетерпляче чекають того дня, коли зможуть повернутись на батьківщину і взяти активну участь в політичній боротьбі. Але вони не сидять склавши руки і в Єгипті. В умовах жорстокого терору молоді італійські і німецькі антифашисти беруть участь в боротьбі єгипетських робітників, прагнуть передати їм свій революційний досвід.

Для Габріелли, дочки крупного італійського промисловця, що зв'язала свою долю з антифашистським рухом, активне співчуття ре-

волюційним робітничим спілкам Каїра є життєвою необхідністю. «Якщо у вас є серце, ви не зможете тут байдуже чекати кінця війни і нічого не робити для його наближення», каже вона. На противагу енергійній Габріеллі і непохитному німецькому комуністові Францу Лангфельду італієць Стефано вважає, що іноземці не повинні втручатися в справи єгипетського народу. Вони буцімто ніколи не зроблять для єгиптян стільки, скільки ті самі зможуть зробити для себе. Для єгипетських революціонерів — студентки Фаїзи та робітника-докера Хафеза є ще багато незрозумілого в політичній боротьбі. Вони ще цілком не усвідомлюють її мети, але знають головне: після перемоги над фашизмом народ Єгипту повинен звільнитися з-під англійської опіки і взяти долю країни в свої руки.

Характерною особливістю антиколоніальних романів є їх активний гуманізм. Письменник зображує свого героя як людину, що прагне до знань, духовно збагачується в ході боротьби за свої права, глибоко усвідомлюючи своє громадське покликання.

Недаремно буржуазна преса називає книги Б. Девідсона, Дж. Олдріджа, Г. Гріна, Р. Олдінгтона, присвячені викриттю колоніальних порядків в країнах Африки, Близького і Далекого Сходу, — «політичними», тобто з точки зору цієї критики, «антихудожніми», такими,

що нібито стоять за межами справжньої великої літератури. Так! Це книги політичні (хоча їх автори і не завжди добре розбираються у політиці!), але саме тому вони є дійсно художніми, дійсно реалістичними творами, творами, що допомагають людям у їх прагненні до щастя й свободи.

Антиколоніальний роман не замикається у своїй вузько специфічній тематиці. Для кращих зразків цього жанру характерне широке відображення життя в колоніальних і напівколоніальних країнах. Герой книги С. Стейна шофер Стафнерс і громадський діяч Мьюсомб з роману Б. Девідсона, робітник Мабасо в «Епізоді» Г. Блума і професійний революціонер — комуніст Зейн в «Героях пустинних горизонтів» Дж. Олдріджа — кожен по своєму зв'язаний з життям народу своєї країни, буття і побут якої знаходить в них повне і широке відображення.

Сьогоднішній антиколоніальний роман — бойовий жанр. Романи про життя і боротьбу народів залежних і напівзалежних країн пройняті світлим оптимізмом, вірою в те, що окремі факти прояву національної самосвідомості зіллються в могутній потік і знесуть загнаною систему колоніалізму. В цій боротьбі антиколоніальні романи покликані відіграти свою роль і прискорити крах ненависних народу порядків.

О. НІКОЛЮКІН

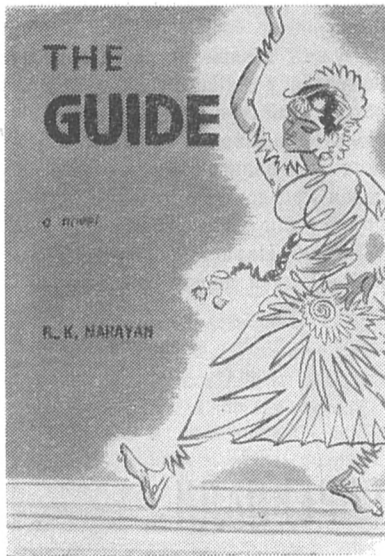
„Г І Д“

Серед творів індійських літераторів, що побачили світ протягом останніх двох років, навряд чи можна знайти ще одну книжку, яка б мала такий же великий та гучний розголос, як останній роман Разіпурама Нарайана «Гід».

Роман цей — одночасно! — вийшов у індійському, англійському та американському видавництвах, і одразу ж після його опублікування всі основні періодичні видання цих країн присвятили творові чимало рецензій. І хоча в обговоренні «Гіда» брали участь видання протилежних політичних напрямків, — від прогресивних газет і до такого відомого реакційного органу, як американський журнал «Крісчен сайенс монітор», — в одному питанні думка критиків виявилася однотайною. Всі вони називають Нарайана кращим прозаїком сучасної індійської літератури.

Разіпурам Крішнасамі Нарайан прийшов у індійську літературу ще тоді, коли в країні панували англійці. Вони насаджували свою мову, чинячи численні перепони тим письменникам, які бажали розвивати національну культуру. І більшість індійських літераторів були змушені підкоритися вимогам властей.

Нарайан також не уникнув цієї долі: за чверть віку своєї літера-

турної діяльності він створив близько десяти романів та збірок оповідань, — і всі вони написані англійською мовою.

Нещодавно, даючи інтерв'ю кореспондентові «Нью-Йорк таймс бук ревью», письменник сказав, що, на його думку, в новій незалежній Індії література англійською мовою не має майбутнього, бо індійський народ прагне розвивати самобутнє мистецтво, відроджувати літературу національну не лише змістом, але й формою.

Однак, говорячи про творчість самого Нарайана, перш за все слід відзначити, що мова, якою написані його книжки, не заважає читачеві бачити в них справжню Індію, з притаманними їй суперечностями й контрастами, відчувати дихання чудової індійської природи, зустрічатися з представниками найрізноманітніших верств індійського населення.

Точнісінько так, як і у Фолкнера, дія всіх романів якого відбувається у вигаданому письменником американському місті

Джефферсоні, персонажі всіх творів Нарайана живуть в якомусь містечку Мальгуді, розташованому в мальовничій місцевості на півдні Індії.

Цей прийом має свої переваги. Письменник добре «знайомий» з усіма мешканцями міста, знає, чим вони живуть, поділяє з ними їхню горе й радість.

В останньому творі Нарайан також не відійшов від свого правила: герой «Гіда» Раджу народився і виріс в Мальгуді. Коли сюди провели залізницю, життя в містечку значно пожвавилася. Успадкувавши після смерті батька його торговельне діло, Раджу вирішив влаштувати крамницю просто на станції. До Мальгуді почали приїждати туристи, які завжди заходили до крамниці Раджу, щоб розпитати про дорогу до старовинних печер та мальовничих водоспадів. Іноді вони прохали юнака показати їм ці місця. Так поступово Раджу став найвідомішим гідом в окрузі. Приїзд до Мальгуді двох туристів — чоловіка та жінки — і поклав початок усім колізіям роману.

Раджу закохується в дружину свого клієнта. Дізнавшись про зраду, чоловік залишає Розі, і вона оселяється в будинку Раджу. Згодом молода жінка стає найвідомішою в країні танцюристкою, а Раджу, який виконує при ній роль імпресаріо, починає отримувати шалені гроші. Якось він підробив підпис Розі і опинився в тюрмі.

Роман починається з того, що Раджу виходить з тюрми і, не знаючи куди податись, ночує в старовинному покинутому храмі, що стоїть на березі річки. Там його і побачив вперше мешканець сусіднього селища, який звернув-

R. K. Narayan, The Guide. Indian Thought Publications Mysore, India; Viking Press, New-York; Methuen, London.

ся до Раджу за порадою, вирішивши, що це служитель храму. Раджу промовив у відповідь кілька банальних речень, а наступного дня виявилось, що цим він допоміг селянинові відновити в родині мир. Селяни оголошують незнайомця святим, починають звертатися до нього в різноманітних справах.

Розмови про те, що в храмі біля річки з'явився святий, ведуться по всій окрузі, а коли незабаром з'ясувалось, що місцевості загрожує посуха, селяни приходять по допомогу до Раджу.

Внаслідок непорозуміння незабаром шириться чутка, що для того, аби відвернути нещастя, святий з храму вирішив оголосити двотижневу голодовку. Біля храму збираються жителі з усіх сусідніх селищ. Раджу, який розуміє, що, відмовляючись від їжі, він посухи не відверне, розповідає одному з селян історію свого життя.

Але, вислухавши його сповідь, селянин і далі наполягає на тому, щоб Раджу виконав свій обов'язок, бо надія на чудо надає людям сили мужньо зустріти стихійне лихо.

І ось герой Нарайана починає усвідомлювати, що смисл життя полягає в тому, щоб в міру своїх сил допомагати людям. Він починає тривалу голодовку. На дванадцятий день голодування вкрай знесиленого Раджу підводять до річки. Він входить у воду і з словами «Я відчуваю, що в горах вже ідуть дощі» схиляється на руки своїх тілохранителів. Такий коротко зміст «Гіда».

Розповідаючи про складні шляхи, якими його герой приходив до усвідомлення того, що накопичення капіталу та особисте збагачення не приносить людині щастя, Нарайан розгортає перед читачем картину життя сучасної Індії.

Перед нашими очима проходять жителі сіл та міст, прості люди й сильні світу цього, акторська богема й студентство.

Подекуди перо письменника набуває надзвичайної сатиричної сили. Досить згадати про вбивчу

іронію, з якою написано епізод з американським бізнесменом від кіно та телебачення, який, почувши, що уся країна з хвилюванням слідує за бюлетенями про стан здоров'я Раджу, прибуває до храму, щоб, знявши сенсаційний фільм, заробити на цьому чималі гроші. Або історія з великосвітськими друзями Раджу, що залюбки їли, пили та грали у карти в його будинку, доки справи хазяїна йшли добре, і одразу ж одвернулись від нього, як тільки він потрапив у біду.

Дуже цікава й композиційна побудова роману: розділи, в яких автор повіствує про долю Раджу після звільнення з тюрми, чергуються з написаною від першої особи розповіддю самого героя про історію свого життя.

Роман Нарайана гостросюжетний, — і це в першу чергу привер-

тає до нього увагу великої маси читачів. Але чому ж твір цієї одночасно визнають і прогресивні і реакційні критики? Справа, очевидно, в тому, що, як кожний буржуазний письменник, Нарайан, віддавши в романі данину ідеології свого класу та містичним настроям, які досі ще мають місце в його країні, водночас створив реалістичне полотно, в якому з притаманною йому белетристичною майстерністю змалював нрави та побут своїх співвітчизників. Тим-то прогресивна критика перш за все вбачає в «Гіді» спробу відійти від традиційної гандістської формули «Живи і давай жити іншим», замінивши її проповіддю допомоги знедоленим, тоді як реакційні писакки піднімають на щит містичну кінцівку твору.

І. ШМАРУК

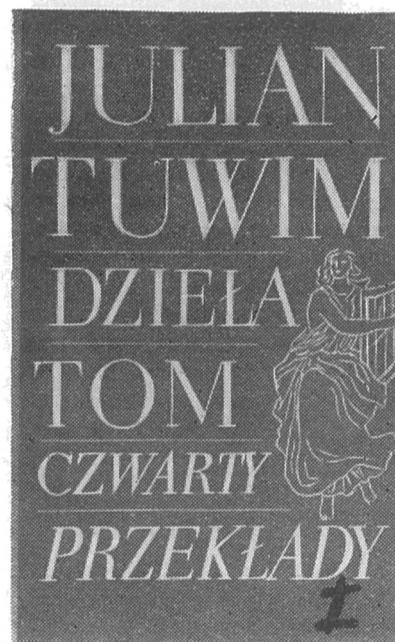
ПЕРЕКЛАДИ ЮЛІАНА ТУВІМА

Юліан Тувім чудово знав російську класичну та сучасну радянську поезію і глибоко її любив. Свою любов до російської літератури поет прагнув передати польським читачам, за що його навіть називали «посланцем російської літератури в Польщі».

Тувім переклав на польську мову десятки творів, від «Слова о полку Ігоревім», до поем Володимира Маяковського, віршів Суркова й Рильського.

В новому зібранні творів Юліана Тувіма вперше представлено всю перекладну спадщину польського поета в галузі російської і радянської поезії. Перекладам російської поезії упорядники зібрання відвели два томи. Ми ба-

Julian Tuwim. Dzieła T. IV (1, 2), Przekłady, Warszawa, 1959.

чимо тут імена тридцяти п'яти поетів. Це — результат надзвичайно кропіткої роботи великого поета.

Вперше надруковано польською мовою деякі вірші Лермонтова, Некрасова, Баратинського, два уривки з поеми Пушкіна «Євгеній Онегін» та ін. твори, знайдені в рукописах поета. До збірки включено також переклади, які досі

були опубліковані лише в періодичній пресі.

Перший том відкривається двома варіантами перекладу «Слова о полку Ігоревім», перший з яких побачив світ ще 1928 року. Проте вимогливий поет не задовольнився ним, і в 1948 році зробив нову редакцію «Слова», що значно відрізняється від попередньої більшою лаконічністю та простою стилем.

Майже одну третину першої книги займають твори Пушкіна, бо Тувім захоплювався цим геніальним російським поетом і все життя займався перекладами його поетичної спадщини.

Тувім відтворює пушкінський вірш, використовуючи тонічний чотиристопний ямб (з чоловічими римами) і, таким чином, ритм польського перекладу дуже нагадує російський оригінал.

Окрему сторінку в перекладацькій діяльності Тувіма становить популяризація радянської поезії.

Поет почав працювати над здійсненням свого грандіозного наміру — познайомити польського читача з найціннішими зразками

радянської поезії — невдовзі після Великої Жовтневої революції.

Першим радянським поетом, з творчістю якого познайомився Тувім, був Володимир Маяковський. Пізніше, вже в народній Польщі (1949 р.) Тувім розповів про своє сприйняття поезії Маяковського, зокрема, про історію перекладу поеми «Хмарина в штанах». Він згадував, що йому важко було усвідомити, проаналізувати і описати те велике враження, яке на нього справило перше знайомство з віршами Маяковського. Але відразу, і вже назавжди Маяковський став для польського поета невіддільним від Жовтневої революції.

Переклади з радянських поетів часто з'являлися на сторінках періодичної преси. Так, вірш М. Светлова «Гренада», перекладений Тувімом в 1933 р., дуже часто передруковувався на сторінках газет. Його нерідко декламували на робітничих зборах як заклик до солідарності з іспанським народом в його боротьбі проти фашизму. Цей вірш завдяки надзвичайно вдалому перекладу так міцно увійшов в скарбницю польської поезії, що читачі іноді навіть при-

писували його авторство Тувімові.

Тувім точно дотримувався стилю кожного поета, якого перекладав, змісту та колориту його віршів. І це одна із причин того, що в перекладах Тувіма сучасна радянська поезія в одязі іншої мови зберегла своє звучання, свою мелодію і красу.

«Перекладач, який прагне (а він завжди повинен про це турбуватися) точно зберегти ритм оригіналу,— писав поет,— натрапляє звичайно на великі труднощі. Чотири рядки замкнутої строфи схожі на чотириповерховий будинок: не можна ж найвищий поверх будувати із заліза, а найнижчий з картону, тому що будинок завалиться».

Діяльність Тувіма як перекладача російської поезії — одна із найяскравіших сторінок у світовій перекладацькій практиці. Тувім був творцем сучасної перекладацької школи в Польщі. Він виховав цілу плеяду молодих, талановитих поетів-перекладачів, які своєю наполегливою працею сприяють інтернаціональному єднанню двох народів, польського і радянського.

І. ЛОЗИНСЬКИЙ

КАЛІДАСКОЛ « ВСЕСВІТУ »

ПРО КОТІВ, СОБАК І ТЕЛЕБАЧЕННЯ. Телестудія штату Оклахома (США) передала пробну телевізійну програму, що призначалася виключно для котів. На екрані телевізора чорний кіт ганявся за мишею. Перед демонстрацією цієї кошачої епопеї диктор попередив: «Собакам дивитися цю програму не рекомендується. Не підпускайте собак до телевізорів!»

СПРАВА ПРО ШТУЧНУ ЩЕЛЕПУ. Самодіяльний музичний ансамбль в Мілані (Італія) виготовив своєму саксофоністові на кошти ансамблю штучну щелепу. Але невдячний саксофоніст перейшов згодом в іншу, конкуруючу, труп. Тепер обурені міланці вимагають від саксофоніста повернення щелепи. Той відмовляється. Суд повинен визначити, чи щелепа є його приватною власністю, чи вона належить ансамблеві.

НА ШТАТНІЙ ПОСАДІ. В будинку міської ратуші у Відні (Австрія) живе кіт, на утримання якого щороку виплачують 840 шілінгів. На ці гроші коту купують молоко та печінку. Обов'язок kota: знищувати мишей в архіві ратуші.

ОСТАННІ ЛЕВИ АЗІЇ. В Індії, на півострові Катьявар, живуть на волі 2.500 левів—останніх левів Азії. Постановою уряду ця місцевість перетворена на заповідник площею в 1.300 квадратних кілометрів.

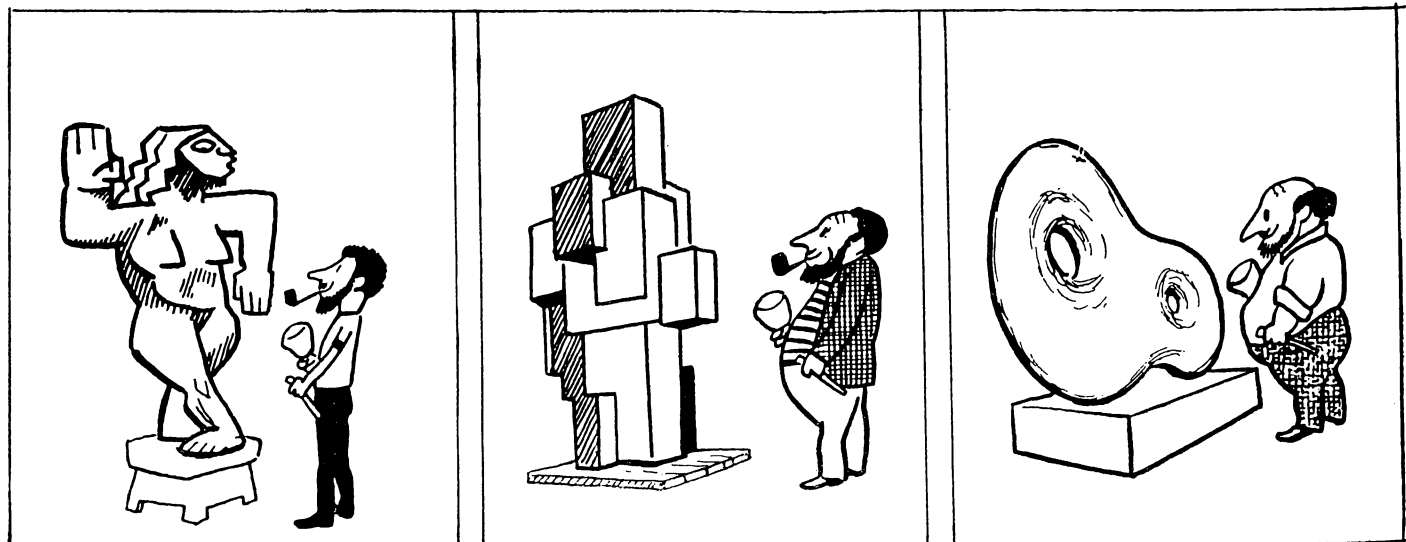
СІМЕЙНА ПРОФЕСІЯ: ШАРВАРОК. Цю сім'ю називають «найгаласливішою сім'єю Англії». Вона переїздить з одного нового будинку в другий. Увійшовши до кімнати, батько й мати починають перш за все танцювати самбу — і обов'язково в лижних черевиках. Син у цей час забиває цвяхи в стелю, стінки та підлогу, а потім вмикає магнітофон, що відтворює крик немовляти і деренчання будильника. За цей галас сімейству платять гроші будівельна компанія, яка перевіряє в такий спосіб звукопроникність стін.

ПОШТА

— Перешліть її, будь ласка, на Місяць!

МЕТАМОРФОЗИ СКУЛЬПТОРА БРАУНА

Останній тягар Африки.

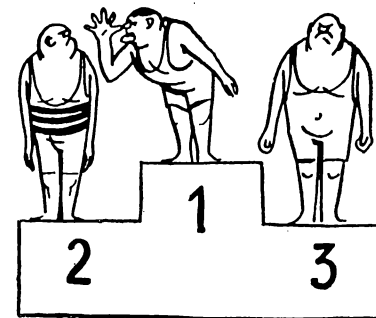
— Чи не бачили ви, часом, деє тут хлопчика, одягненого індієм?

.....

Боннська юстиція.

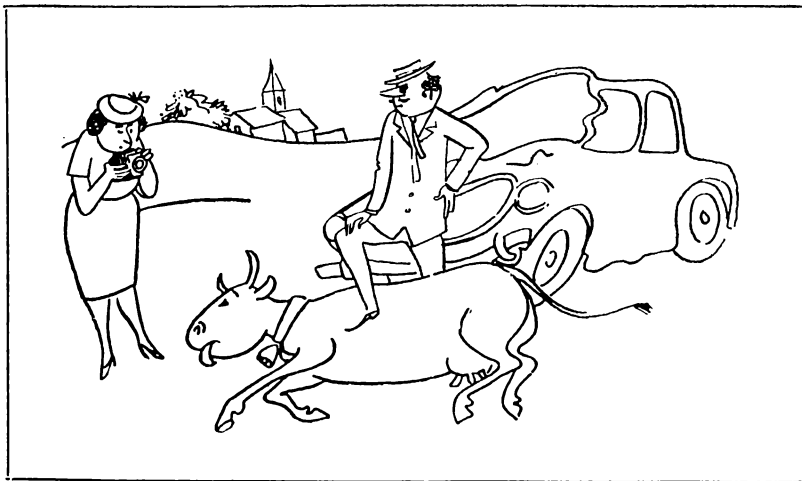

.....

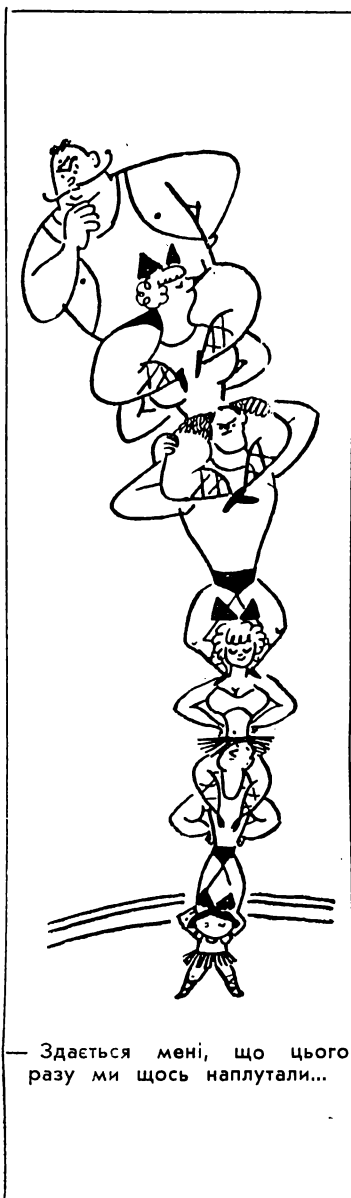

Знайшов співбесідника...

Тореадор.

— Здається мені, що цього разу ми щось наплутали...

Хуліган.

Сатира
і Гумор

КАЛЕНДАР КОЛ «ВСЕСВІТУ»

ПРИБУТКИ ТА КАТАСТРОФИ. Голова американської профспілки пілотів Сейен доповів сенатській комісії у Вашингтоні, що власники авіакомпаній зневажають правила безпеки і це призводить до частих нещасних випадків. Лише за останній рік на американських авіалініях загинуло 1072 пасажери. Авіакомпанії намагаються заощаджувати гроші на підготовці пілотів, і ті не мають ні достатніх знань, ні досвіду.

«МІС ЄВРОПА» ПЕРЕД СУДОМ. Лондонська поліція заарештувала Джоанну Еренштрассер, яка в 1958 р. на конкурсі вроди в Стамбулі дістала звання «Міс Європа». Як заявила поліція, Еренштрассер була «злودیєю великого масштабу, що спеціалізувалася на крадіжках дорожніх цінностей та хутра».

ЕЙФЕЛЬОВА БАШТА ВЕДЕ ПЕРЕД. Згідно із статистичними даними за 1958 рік, кількість осіб, що оглядали паризькі музеї та пам'ятники, значно зменшилася. Ейфельова башта була найпопулярнішою будовою Парижа — її оглянуло 1.600 тисяч осіб, тоді як у Луврському музеї побувало тільки 726 тисяч туристів.

ОБРАЗА. Керівництво гамбурзького товариства непитущих подало в суд скаргу на міську пошту. Поштові чиновники ставили на листівках із закликами до тверезості штампи з таким написом: «Гамбурзьке пиво — не пиво, а диво!»

В КРАЇНІ РОМАНТИКИ. Вийшовши після обряду заручин на вулицю Генуї, Віто Марія поцілував свою наречену Агнесу Ампрісі. Обоє одразу ж заарештував поліцей, і суд засудив наречених до двох місяців ув'язнення. В Італії поцілунок на вулиці карається законом.

АВСТРІЯ

МАРСЕЛЬ РУБІН — ЛАУРЕАТ ДЕРЖАВНОЇ ПРЕМІЇ

Коли стало відомо, що австрійського композитора Марселя Рубіна висуно на кандидата на здобуття Державної премії, віденська буржуазна преса підняла страшний галас. Деякі критики намагалися довести, нібито творчість Рубіна не має особливого значення для розвитку музичної культури Австрії.

Справа в тому, що Марсель Рубін пов'язав свою творчість з життям трудового народу, з боротьбою робітничого класу. Він широко відомий навіть за межами Австрії як автор численних робітничих, антифашистських пісень. Він брав активну участь у підготовці Всесвітніх фестивалів молоді та студентів.

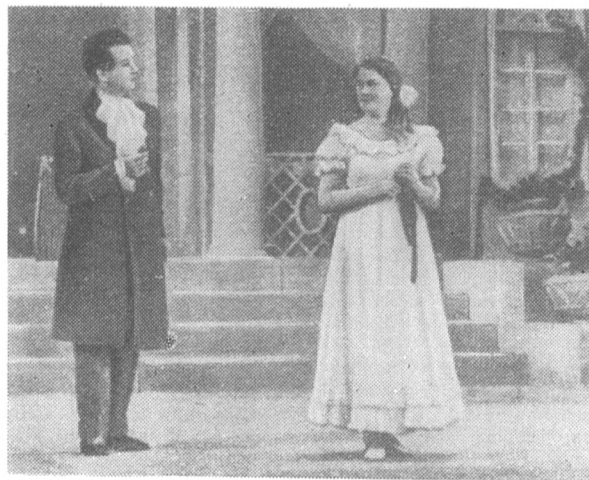
Композитор Рубін пи-

ше не лише масові, пісні, а й великі симфонічні твори, кантати, музику до театральних вистав. Композитор — активний громадський діяч, учасник руху прихильників миру.

Буржуазні музичні естети Австрії, звичайно, не можуть дарувати Марселю Рубіну його гострих виступів проти декадансу, проти модерністської музики, яка все більше наводнює країну.

Але державну премію талановитому композиторові все ж було присуджено.

Австрійська прогресивна громадськість розцінює цей факт, як свідчення перемоги реалістичного музичного мистецтва.

Солісти театру опери та балету Іоґія Вело та Ібрагім Тукічі в сцені з опери «Євгеній Онеґін» Чайковського.

ду, коли 80 процентів населення Албанії було неписьменним. країна не мала жодного професійного театру. Час від часу створювались лише аматорські трупи, які незабаром розпадались через жорстокі цензурні утиски.

Зараз в Албанії 16 державних театрів: чотири драматичних, опорний, музичної комедії, ляльковий, дев'ять естрадних, ансамбль пісні і танцю, а крім того — десятки самодіяльних колективів при Будинках культури і клубах.

Молодий албанський театр успадкував кращі традиції самодіяльних партизанських театрів, на-

роджених у важкій героїчній боротьбі проти фашизму. Натхненні піклуванням Албанської партії Праці, театральні працівники поставили перед собою почесну і благородну мету — виховувати глядачів у дусі патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, прищеплювати їм нову соціалістичну мораль.

Нині репертуар албанського театру досить багатий і різноманітний. Вперше трудящі країни познайомились з «Отелло» Шекспіра і «Скупим рицарем» Мольєра, «Підступністю і коханням» Шіллера і «Ревізором» Гоголя, «Грозою» Ост-

АЛБАНІЯ

СПРАВДІ НАРОДНИЙ

Албанський театр — наймолодший серед театрів країн народної демократії. Він існує лише п'ятнадцять років. Але його шлях — яскрава

сторінка в історії розвитку нової, демократичної Албанії, її національної культури.

В мичутому, за феодально-буржуазного ла-

ровського і «Ворогами» Горького, «Платоном Кречетом» Корнійчука і «Танею» Арбузова, з п'єсою болгарського драматурга Вазилева «Щастя» та іншими творами класичного і сучасного репертуару

На сцені оперного театру поставлені такі всесвітньовідомі твори, як «Іван Сусанін», «Євгеній Онегін», «Травіата», «Севільський цирульник», «Бахчисарайський фонтан».

Великим успіхом користуються драматичні і музичні твори албанських авторів. Особливо тепло сприймають глядачі п'єси талановитого драматурга Кола Якова «Халіл та Хаїрія», «Наша земля», «Завдання» та інші. В цих творах письменник відгукується на найважливіші події історичного минулого та сучасного життя рідного народу. Майже десять років не сходять зі сцени Народного театру в Тірані п'єса «Халіл та Хаїрія», присвячена героїчній боротьбі албанського народу проти турецьких гнобителів.

Відважним борцям проти фашизму, молодим комуністам, які віддали своє життя за визволення батьківщини, присвятив драматург Сюл Пітарка свій твір «Сім'я рибалки». Ця п'єса, як і «Наша земля», К. Якова, іде за кордоном.

На початку минулого театрального сезону глядачі побачили перші твори молодих албанських драматургів — Вандуша Вінчані й Індрека Люци. Перший дебютував п'єсою «Юні» — на теми національно-визвольного руху, а другий — історичною драмою «Семеро з Шаллян».

Великою подією були постановки п'єс Погодіна «Кремлівські куранти» та «Лейпціг-1933» — Компанійця і Кронфельда.

Вперше побачили на сцені албанські глядачі образ великого Леніна та образ вождя болгарського народу Георгія Димитрова.

Албанці дуже музикальний народ, і концертні зали Тірани та інших міст завжди переповнені. Заслуженим успіхом користуються вистави театру музичної комедії: оперети «Ранок» Кристо Коно, «Дружба» Петера Дунгу, «Лейлея» Тіні Дайє.

Але справді визначним досягненням албанського музичного мистецтва є перша національна опера «Мріка», яку написав композитор П. Якова. Музика опери, надзвичайно мелодійна і емоційно насичена, якнайкраще відповідає пафосу творчих поривів албанського народу, що будує соціалізм.

Велику творчу допомогу албанському мистецтву подають театри кра-

їн народної демократії і особливо Радянського Союзу.

АНГЛІЯ

«ГАРЯЧОЇ ЛІТНЬОЇ НОЧІ»

Так називається нова п'єса англійського драматурга Теда Уїлліса, якою він відгукнувся на расистський розгул, що спалахнув в Лондоні наприкінці 1958 року.

Герой п'єси, визначний діяч тред-юніонів Джек Палмер, змушений втрутитися в конфлікт: ямаєць-робітник має дістати підвищення по службі, але він кольоровий, і расисти з профспілкового комітету фабрики протестують проти цього. Палмер стає на бік ямайця, але зовсім не тому, що він проти расової дискримінації. Просто у нього є свої, суто корисливі мотиви. Після цього випадку Палмер починає замислюватися над долею кольорових, над безгрунтовністю расових забобонів. Та чи щиро це?

Ось дочка Палмера, вродлива і примхлива Кеті, несподівано заявляє про свій намір вийти заміж за негра. І зразу не залишається й сліду від «широких» поглядів Палмера. Він страшенно переляканий; будь-якою ці-

ною він намагається примусити свою дочку відмовитись від цього «неймовірного» шлюбу. «Ти будеш між двома таборами, посередині, на нічій землі», залякує він її.

Не зупиняють Кеті і плач, і погрози матері, — вона залишає батьківський дім.

П'єса Уїлліса показує справжню ціну гучних слів британських тред-юніоністських керівників. В цьому її безперечне прогресивне значення. Але автор часто-густо впадає в мелодраматичний тон, і це знижує художню цінність твору. Відзначаючи, що расові забобони не дістали тут прямого і беззастережного осудження, що «тема п'єси і характері героїв надто спрошені», критик газети «Дейлі уоркер» все ж таки вважає «Гарячої літньої ночі» «цікавою п'єсою, що стимулює думку глядача».

Перша постановка п'єси була здійснена лондонським Новим театром.

І таке буває...

ЦІКАВЕ ВИЗНАННЯ

Світова громадськість виявляє занепокоєння за приводу великого потоку біографічних фільмів, присвячених відомим письменникам, художникам, артистам. В гонитві за дешевою сенсацією автори цих фільмів нерідко безжалісно й безсоромно перекидують факти біографії своїх героїв.

Нещодавно одна голлівудська фірма виявила бажання створити кінобіографію виатного французького художника Ренуара. Проти цього ви-

ступив його син — Жан Ренуар, відомий кінопродюсер. Йому вдалося перешкодити постановці цього фільму.

Жан Ренуар заявив з цього приводу:

«Це велике щастя, що фільм про мого батька поки що не знімається. Завдяки цьому ми зможемо згадувати його таким, яким він був насправді...»

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ТРУБАДУР

Славетна опера Джузеппе Верді «Трубадур» вже понад сто років з великим успіхом йде на оперних сценах світу.

І скрізь глядачі знають цей твір в тій самій редакції, яку нам залишили великий композитор і його лібреттист.

Недавно в Неаполі в місцевому оперному театрі вистава «Трубадур» збагатилася додатковою інтермедією, яку автори зовсім не передбачали.

Це сталося після першої дії. Відомий італійський тенор Франко Кореллі, який співав заголовну партію, і його партнерша співачка Федора Барбієрі вже кілька разів виходили на сцену на бурхливі оплески глядачів. І серед шуму овацій пролунав голос одного молодого глядача. Він вимагав, щоб Франко Кореллі залишив сцену, бо оплески належать лише одній Барбієрі.

Скривджений тенор залишив

ЯК ВРЯТУВАТИ ГОЛЛАНДСЬКИЙ ТЕАТР

«Недокрів'я голландської сцени» — так назвав становище театру в країні відомий голландський письменник Тойн де Фріс. В статті, написаній ним для берлінського тижневика «Зоннтаг», він розкриває причини занепаду театрального мистецтва.

Буржуазний уряд Голландії, прив'язавши країну до воєнних планів НАТО, зовсім не дбає про розвиток національної культури. Матеріальне становище більшості театрів Голландії дуже скрутне. Високі податки і відсутність державної дотації ставить театри перед необхідністю орієнтуватися на низькопробні смаки публіки, показувати вистави, розраховані насамперед на касові збори.

З репертуару голландських театрів зникає класика. Тойн де Фріс наводить дуже характерний приклад. Минулого року, коли відзначався ювілей Шіллера, виявилось, що жодний з театрів Голландії не має в своєму репертуарі п'єси великого німецького письменника. Довелося за-

просити якусь театральну трупу із Західної Німеччини, яка показала голландським глядачам «Дон Карлоса»...

Становище голландського театру деякою мірою рятують тепер тісні культурні зв'язки з сусідньою Бельгією. Як відомо, фламандська мова, поширена в суміжних з Голландією районах Бельгії, дуже близька до голландської, і тому її тут добре розуміють. І ось, з Бельгії, де справи стоять значно краще, приїждять у голландські міста театральні колективи.

Як значну культурну подію останнього часу Тойн де Фріс відзначає одну виставу бельгійського театру. Це п'єса молодого фламандського письменника Гуго Клауса «Цукор». В ній розповідається про важке життя і напружену боротьбу бельгійських сезонних робітників, які наймаються на збирання цукрового буряка в північних районах Франції.

«Ми вперше знову побачили на голландській сцені живих людей», — пише про цю виставу Тойн

де Фріс. — Довгий час наша сцена була в полоні мертвих схем».

Якими шляхами можна запобігти занепаду культури в Голландії?

З цього приводу Тойн де Фріс пише:

ДРВ

НАРОДНІ ТАЛАНТИ

«Ніколи в нашій країні не було і не могло бути такого розквіту народних талантів, як тепер», пише газета «Ван нге» про розвиток самодіяльного мистецтва у В'єтнамі.

На багатьох промислових підприємствах країни створено самодіяльні робітничі театри. Режисерами, акторами, а часто навіть і авторами п'єс виступають тут самі робітники. Самодіяльні театри показують свої вистави у заводських клубах, а також виїждять у навколишні села.

Міністерство культури Демократичної Республіки В'єтнам і Загальна конфедерація трудящих прийняли нещодавно спеціальне рішення про розвиток і підтримку самодіяльних мистецьких ко-

лективів. Зокрема, вже створено три державних учбових заклади, в яких навчаються найбільш здібні самодіяльні актори, режисери, співаки, танцюристи. В нові учбові заклади вже прийнято понад 1200 перших учнів.

В новому центрі важкої промисловості В'єтнаму — Тахі-Нгуйєн відбулося велике «Свято мистецтва і літератури». Його учасниками і виконавцями великої різноманітної програми були робітники — учасники самодіяльних мистецьких колективів і літературних гуртків. П'єси, ораторії та інші твори, які виконувалися під час свята, написали самі робітники. Музика до вистав створена самодіяльними композиторами,

сцену, але вже через хвилину він з'явився у залі. Видобувши свого театрального меч, який, як відомо, є невід'ємною деталлю екіпіровки трубадура, Франко Кореллі кинувся на свого кривдника. Деякі глядачі заступилися за глядача, але серед них знайшлися і прихильники тенора. Спалахнула справжня бійка. Довелося втрутитися білтерам, але ж їхніх сил невисистачало, щоб встановити порядок в залі. Тоді на допомогу були закликані театральні пожежники, які кинулися гасити людські пристрасі. Потім на авансцені з'явився художній керівник театру і лише після його довгої промови порядок в залі було відновлено і можна було починати другу дію опери.

ОДНА ІЗОЛЬДА З ТРЬОМА ТРИСТАНАМИ

Так, це могли недавно бачити чотири тисячі глядачів нью-йоркської «Метрополітен-опера» на виставі відомої опери Ріхарда Вагнера. Партію Ізольти виконувала відома шведська артистка Брігіт Нільсон, її партнером був чилійський співак Рамон Віней. Однак після першого акту він відмовився співати далі. Коли завіса піднялася знову, здивовані глядачі побачили на сцені іншого Трістана — німецького тенора Карла Лібля. Після другого антракту вкрай здивовані глядачі побачили на сцені третього Трістана — американського співака Да Коста...

Нью-Йоркські газети писали, що за всі 95 років сценічного життя опери Ріхарда Вагнера, вперше Ізольта поділяла свої любовні страждання аж з трьома різними Трістанами...

ОФЕЛІЯ В ШТАНЯХ

Як відомо в XVI столітті в Англії жінкам не дозволялося брати участь у театральних виставах. Всі жіночі ролі виконували чоловіки.

Один з сучасних лондонських театральних колективів, «Ютс театр», вирішив здійснити виставу «Гамлета» в дусі тих самих елизаветинських часів. Отже, Гамлет буде висловлювати свої почуття дуже своєрідній Офелії!

На недавній літературний конкурс початкових авторів надійшло понад 34 тисячі різних творів, в тому числі — 256 п'єс.

«Такі радісні зміни,— пише «Ван нге», — відбуваються в нашій країні, де лише 15 років тому 95% всього населення було неписьменним».

ІРАКСЬКА РЕСПУБЛІКА

ЖУРНАЛ ДЛЯ СЕЛЯН

В Багдаді почав виходити перший в історії Іраку журнал для селян. Це буде щомісячне видання, в якому вміщуватимуться літературні твори, статті на громадсько-політичні теми, поради з питань сільського господарства.

Головне завдання нового журналу — виховувати іракське селянство, роз'яснювати пи-

тання, які виникають в зв'язку з проведенням в країні земельної реформи, розповідати про зміни, що відбуваються в сільському господарстві Іраку.

Міністерство в справах земельної реформи звернулося до всіх іракських письменників і митців із закликом взяти участь в новому журналі.

ли 200 різних відзнак і премій — число виняткове в історії кінематографії.

Нещодавно Фелліні закінчив роботу над новим фільмом «Солодке життя».

Фільм присвячений верхівкам італійської буржуазії (середовище незвичне для творів Фелліні), які ведуть пусте, безцільне життя, шукаючи розваги в бешкетах та любовних пригодах. Вони живуть, відчуваючи наближення своїх останніх хвилин. Це — неприкрашена картина загниваючого суспільства, образи духовних уламків, людей без ідеалів. Вони рухаються, як автомати. Ніхто з них не знає, чого чекати: марсіан, нової війни, кінця світу? Такими словами сам Фелліні характеризує свій новий фільм.

Головний герой фільму — бульварний журналіст (відомий італійський актор Марчелло Мастоїанні), який по-

лює за скандалами, аферами, компрометуючими новинами.

Фелліні добре знає життя Віа Венето — вулиці римських мільйонерів. Він сам колись був журналістом, і ця тема цікавить його давно.

Щоб здійснити постановку фільму «Солодке життя», Фелліні довелося подолати багато перешкод. Жодний продюсер не хотів його фінансувати, або ставив такі умови, на які Фелліні не міг погодитись. Їх прийняття означало б відступ від головного завдання, яке поставив перед собою режисер. І все ж таки фільм зроблено.

Недавно фільм «Солодке життя» вийшов на екрани Італії. Навколо нього розгорілися палкі суперечки. Комуністична і соціалістична преса схвально оцінила цю роботу Фелліні, щождо правих кіл, то вони вимагають від уряду негайної заборони фільму.

ІТАЛІЯ

ФЕЛЛІНІ ПОКАЗАВ ЖИТТЯ ВІА ВЕНЕТО

Немає, мабуть, іншого такого митця, про творчість якого стільки б дискутували, як про італійського кінорежисера Федеріко Фелліні, відомого радянському глядачеві своїми фільмами «Дорога» та «Ночі Кабрії».

Обидва згадані фільми майстерні твори, але

вони сповнені суперечностей; критика темряви і фанатизму сполучається в них з наївною вірою в те, що все буде гаразд, слід лише вірити. Але в що: в людину? в бога? у щось інше? Скільки глядачів, стільки й думок.

Його роботи завоюва-

Марчело Мастоїанні в головній ролі фільму «Солодке життя».

КАНАДА

СВІТ НЕ ТАКИЙ ВЖЕ ВЕЛИКИЙ, А КИТАЙ НЕ ТАКИЙ ВЖЕ МАЛИЙ...

Так називається книга видатного канадського вченого Тузо Вільсона про подорож до Китайської Народної Республіки. Тузо Вільсон — президент Міжнародної спілки геодезистів і геофізиків, член Канадського національного науково-дослідного комітету, професор Торонтського університету.

Життя в Китаї справило на нього незабутнє враження. Всупереч своєму скептицизму і постійній стриманості вченого, він в захопленні від молодого соціалістичного суспільства.

За словами самого Вільсона, він не вірить у соціалізм і навіть не цікавиться політикою. Однак, коли він побачив, як народжується нове суспільство, з якою енергією і ентузіазмом будують

китайський народ своє життя, він був глибоко зворушений, сповнився почуттям щирої радості і гордості за людину. Це відбилися в його книзі, яка написана щиро і жваво.

З захватом описує автор все: гостинність, красу краєвидів, обличчя людей, радість будівництва.

В книзі Вільсона оригінально сполучаються недовірливість вченого, який все хоче бачити на власні очі, з теплим безпосереднім почуттям художника.

Ось він чує від гіда, що в університетській бібліотеці мільйон томів книг. А чи дійсно це так? І він ретельно перелічує полиці, стелажі, секції, перемножує, перевіряє і, переконавшись, похлоп'ячому радіє: «Сло-

во честі! Справді ж мільйон!»

Вільсон пише, що існуюче на Заході уявлення про Китай не має нічого спільного з дійсністю.

«Менш за все китайці схожі на пригноблених. У них дійсно є міцний державний апарат, але своїми досягненнями вони зобов'язані не поліцейському терору, а великому патріотичному піднесенню народу».

КИТАЙ

Огляд тисячоліття

Інститут національно-стей провінції Цінхай підготував до друку першу історію тибетської літератури. Вона охоплює період понад тисячу років.

Автори дослідження простежили шлях тибетської літератури від її зародження до наших

«...Кожен, хто приїздить сьогодні до Китаю, може бачити незліченні досягнення і далекосяжні плани на майбутнє».

Автор закликає визнати Китайську Народну Республіку:

«Світ не такий вже великий, а Китай не такий вже малий, щоб ми на Заході мали право і далі ігнорувати четверту частину населення земної кулі».

Сцена з п'єси «Пароль «Вільна Німеччина» в постановці Берлінського телебачення.

І саме в цей час починає діяти Комітет «Вільна Німеччина». Його листівки потрапляють до солдатів і не можуть залишити їх байдужими. Більшість розуміють безглуздя опору і вбачають для себе єдиний вихід в тому, щоб скласти зброю. Але поруч з такими є значна група солдатів, які ще зніходяться в полоні брехливої гітлерівської пропаганди. Існує також і певне число фашистських фанатиків.

«Зміст п'єси,— пише «Нейес Дейчланд»,— актуальний для німецького народу, так само як і тоді, 1944 року. Наша мова побачить правду про минуле. Це дуже важливо тому, що гітлерівські «герої» програної війни знову повернулися до своєї справи в Західній Німеччині. Ця п'єса не лише згадка про сміливих і мужніх людей Комітету «Вільна Німеччина», вона має стати і суворим попередженням для нашого народу».

НІМЕЧЧИНА НДР

«АКТУАЛЬНО, ЯК І 1944 РОКУ»

Це було влітку 1943 року. В розташуванні німецьких військ на радянсько-німецькому фронті почали з'являтися листівки з підписом «Національний Комітет «Вільна Німеччина»». Вони розповідали німецьким солдатам правду про війну, яку розв'язав Гітлер.

Національний Комітет «Вільна Німеччина» було утворено з ініціативи групи німецьких антифашистів, які перебували в Радянському Союзі. Комітет очолив видатний німецький поет-комуніст Еріх Вайнерт. Розпочавши свою діяльність в одному з таборів для німецьких військовополо-

нених під Москвою, Комітет незабаром розгорнув велику роботу на всіх ділянках радянсько-німецького фронту.

Про діяльність комітету «Вільна Німеччина» розповідає нова п'єса німецьких драматургів Александра Отта і Манфреда Петцольда «Пароль «Вільна Німеччина»».

...Німецька військова частина потрапила в оточення. Все тісніше стискається навколо неї кільце радянських військ. Зникли останні надії на допомогу зовні. Командування продовжує безглуздий опір, прирікаючи на вірну загибель своїх солдатів і офіцерів.

ВИБРАНІ ТВОРИ ЕРНСТА ТОЛЛЕРА

Берлінське видавництво «Фольк унд велт» випустило двотомник вибраних творів Ернста Толлера.

Глибоко трагічною була доля цього талановитого німецького драматурга і поета, полум'яного ворога мілітаризму й фашизму. Свої перші твори, зокрема збірку віршів «Ластівка», Ернст Толлер написав у тюрмі, куди потрапив як учасник революційної боротьби за створення в 1919 році Баварської радянської республіки. Коли німецька контрреволюція жорстоко приду-

шила революційні виступи пролетаріату, однією з численних жертв терору став і Ернст Толлер. П'ять років просидів він у тюрмі.

Поруч з поезіями, ув'язнений Толлер писав і перші драматичні твори. Великої популярності у Німеччині та за її межами набули драми Ернста Толлера «Гоп-ля, ми живемо!», «Людина-маса» та інші. В 30-х роках, вже перебуваючи в еміграції, Толлер написав драму «Пастор Голль», яка ставиться й тепер у театрах республік.

Але на багатьох творах Толлера позначилися хиби у світогляді письменника. Активний учасник революційної боротьби німецького пролетаріату, Ернст Толлер деякий час все ж перебував у полоні дрібно-буржуазних уявлень. В цьому відношенні дуже характерна його найбільш відома драма «Гол-ля, ми живемо!». Герой твору, революціонер Карл Томас, після восьмирічного ув'язнен-

ня бачить, що деякі його колишні товариші по боротьбі зрадили революцію. Опинившись через деякий час знову в тюрмі, Карл Томас накладає на себе руки.

Однією з слабких сторін творчості Толлера і його особиста трагічна доля (він так само, як і його герой, заподіяв собі смерть) не можуть применшити значення його, як полум'яного ворога війни і фашизму.

«ПІДСТУПНІСТЬ І ЛЮБОВ»

Студія «Дефа» екранізувала драму Фрідріха Шіллера «Підступність і любов». За одностайним визнанням критики, автори фільму вдало перенесли на екран невмирущі образи Шіллера.

Режисер фільму Мартін Гельберг виконує в

фільмі роль одного з головних героїв — батька Міллера. Критика відзначає талановиту гру Кароли Ебелінг в ролі Луїзи, Отто Меліса в ролі Фердинанда, акторів Вольфа Кайзера, Уве-Йенса Папе та інших виконавців.

Кадр з фільму «Підступність і любов». Мартін Гельберг в ролі Міллера і Карола Ебелінг в ролі Луїзи.

ФРН

НЕВДАЛЕ ТУРНЕ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ КІНОЗІРКИ

Про колишню німецьку кінозірку Лені Ріфеншталь розповідають, що її Гітлер назвав «ідеальною німецькою жінкою».

Фашистські газети і журнали свого часу багато писали про «мужність» Лені Ріфеншталь. Залишилися варті уваги фо-

тографії «ідеальної німецької жінки»: вона, одягнута в нацистську форму, дивиться, як польські полонені восени 1939 року перед розстрілом самі копають собі могили...

У сучасній Західній Німеччині Лені Ріфеншталь, колишня гітлерівська зірка екрана, виступає з доповідями, лише статті, стала впливовою особою на ниві кінокритики.

Та масштабів Західної Німеччини здалося для Ріфеншталь замало. Знайшлися охочі за межами Німеччини послухати гітлерівську фаворитку. Лондонський «Британський кіноінститут» за-

просив Лені Ріфеншталь прочитати доповідь про сучасне німецьке кіно.

Але англійська громадськість висловила протест проти приїзду в Англію фашистської кінозірки. Газета «Дейлі експрес» виступила з різкою статтею і «Британський кіноінститут» змушений був відмовитися від запрошення Лені Ріфеншталь до Англії, після чого Боннське міністерство закордонних справ заявило представникам преси, що це «безцеремонне поводження з видатною громадянкою ФРН»...

Як бачимо, Лені Ріфеншталь мала високих покровителів не лише в гітлерівські часи...

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКИЙ СОЮЗ

«ПРОКИНЬСЯ, АФРИКО!»

«Прокинься, Африко!» — це фільм незвичайний, сміливий, захоплюючий, по-справжньому щирий і безпосередній, це правдива історія, де ролі виконують ті, хто сам переживав її. Проживши рік разом із знедоленими людьми, серед негрів, принижуваних, загнаних і експлуатованих білими, молодий американський кіноактор Лайонель Рогозін зняв фільм, щоб, як він сам визначив, «показати те, чого не хочуть бачити». Звичайно, без відома властей Йоганнесбурга.

Два роки тому вийшли фільми «Жаб'яча юшка» та «Я чорний», в яких головні ролі виконували не актори-професіонали, а мешканці чорного передмістя столиці Південної Африки. Дія нового фільму також відбувається в так званому «бідонвілі» — негритянській околиці з жалюгідних халупок та жерстяних бараків.

«Прокинься, Африко!» — це розповідь про селянина Захарія. Вигнаний голодом та злиднями з рідного села, він вербується на одну з зо-

лотих копалень Йоганнесбурга, але не може заробити досить грошей, щоб утримувати сім'ю. Він наймається то слугою, то мийником авто, то офіціантом, і кожного разу, незважаючи на свою покірність, стає жертвою дріб'язкової, упередженої ненависті білих; його викидають на вулицю, з нього сміються, презирливо обзивають «брудним кафром». Ця проста, лагідна людина, живе в постійному страху безробіття й арешту, бо ув'язнити можуть навіть за простячку «дозволу на відпуск». Жити разом із своєю дружиною Віною та дітьми — ось про що він мріє. Але якось під час вуличної облоги його затримують і на кілька днів ув'язнюють, а тим часом якийсь бандит гвалтує і вбиває його дружину. Вийшовши на волю, Захарія знаходить тільки труп дружини, яку палко кохав; його розпач виростає в лютий гнів. Тепер він вже не плаче, а вибухає люттю, ненавистю і кляне нелюдський світ, що оточує його.

Кадр з фільму «Прокинься, Африко!»

У фільмі немає ні найменшого дидактизму, бо викривають і засуджують дійсність в ньому самі життєві, оголені факти.

Безумовно, щоб внести у фільм стільки щирості й людського тепла, постановнику та його

асистентам, крім наполегливої праці, треба було ще по-братньому любити своїх героїв.

Критики відзначають, передусім, неперевершену гру виконавців головних ролей, хоч серед них немає жодного професійного актора.

США

«П'ЕСА, ЩО ОБСТОЮЄ ВРЯТУВАННЯ СВІТУ»

Під таким заголовком газета «Уоркер» вмістила рецензію критика Роберта Кейто, яку ми друкуємо нижче з деякими скороченнями.

«Мені пощастило подивитися виставу п'єси «Куди віє вітер?» Філіпа Льюїса на сцені «Інтернейшнел Хауса». Пощастило — бо в Нью-Йорку ця п'єса, спрямована проти атомної війни, ставилася лише один раз.

Коли завіса опустилася, в залі залунали якісь дивні оплески. Я навмисне вживаю слово «дивні», бо ці оплески йшли від самого серця, від благородного хвилювання й натхнення, що охопили глядачів, — а в нашому театрі сьогодні це рідко трапляється.

Здавалося, що усі 500 чоловік, які дивилися виставу і аплодували, намагалися заявити, що вони теж включилися у боротьбу проти атомної бомби, що вони звернуться до своїх друзів та сусідів із закликом приєднатися до них. Ці оплески не були самою

тільки гарячою й щирою подякою акторам та авторові за хороший спектакль. Вони стали демонстрацією прихильників миру й щасливого майбутнього людства.

Все це нагадало мені тридцяті роки, коли люди ходили в театр не тільки в пошуках розваги, а й у пошуках духовного натхнення і відчуття солідарності у боротьбі за кращий світ.

Спектакль «Куди віє вітер?» (який автор називає «документальною драмою») поставлений у популярному колись стилі «живої газети» — з допомогою надзвичайно економних, але ефективних прийомів, які дають чудові результати. Дія п'єси розгортається на сцені без декорацій — на ній стоять лише кілька столів та стільців.

У виставі беруть участь лише троє акторів та оповідач, який вводить дійових осіб і коментує те, що відбувається на сцені. З розвитком дії ми переносимося з одного штату в другий, перети-

наючи всю країну, і в кожній новій сцені порушуються проблеми миру, проблеми, що їх поставила перед американським народом ера водневої бомби.

П'єсу «Куди віє вітер?» дивився з неослабною увагою. Багато сцен її перейнято теплим народним гумором. Ми бачимо простих громадян, зайнятих своїми буденними справами, бачимо, як вони намагаються розібратися в брехні, яку друкують газети, прагнуть зрозуміти, що ж саме відбувається у світі. П'єса показує ці шукання людей, їх збентеження, недовіру до воєнничих газетних штампів, показує, як все більше американців приходять до усвідомлення того факту, що нова війна означатиме знищення їхньої країни, якщо не всього світу, і, отже, що війна не повинна більше повторитися.

В п'єсі є сцена — екскурс у минуле, — що переносить вас у Хіросіму якраз у ту мить, коли фатального ранку 1945 року над містом з'являються три американських літаки. Жителі Хіросіми навіть не спускаються у бомбосховища. Що мо-

ФРАНЦІЯ

В ПОЛОНІ НІКЧЕМНОГО

Очолювана Аленом Роб-Гріє та Наталі Сарот формалістична школа «нового роману», яка ще й досі силкується похвалити реалістичні традиції французької літератури, нещодавно порадувала своїх нечисленних прихильників новим «шедевром».

Це роман Н. Сарот «Планетарій», який, на думку авторки, має довести високоінтелектуальному читачеві, що творчість Бальзака, Золя, Роллана давно годиться б здати в музей.

Перш за все, взявши в руки «Планетарій», необхідно розшифрувати сенс розповіді: з'ясувати, ко-

жуть зробити якісь там три літаки?... Тепер ми знаємо, що вони можуть зробити.

...Самовдоволений Гаррі Трумен заявляє, що він не шкодує, що відав наказ скинути атомну бомбу — бо завдяки їй, мовляв, врятовані життя американців. Ви смієтесь, і вам стає соромно...

Акторам Лоррейн Елі, Тому Клунісу та Еду Стівлінгсону доводиться виступати в тридцяти-сорока різних ролях, і роблять вони це блискуче.

Роль оповідача виконує Альберт Байджлоу, колишній офіцер військово-морського флоту, шкіпер яхти «Голден Рул», на якій у 1958 році було зроблено спробу проникнути в район атомних випробувань у Тихому океані. Висловлювання Байджлоу весь час підкреслюють головну ідею п'єси.

Хоч, на мою думку, пацифізм не є найкращий метод підходу до міжнародних проблем, автор п'єси «Куди віє вітер?» робить хорошу справу: без будь-яких вагань, прямо і переконливо він розповідає про страхіття атомної війни, закликаючи до заборони термоядерної зброї».

му з персонажів належить та чи інша фраза, чия думка висловлена в тій чи іншій сентенції, який саме герой приховується в даний момент під нескінченними «він» та «вона»!.. Нарешті, секрети-фокуси авторки розгадані і можна проникнути в лабіринт психології, знавцями якої вважають себе Н. Сарот та її друзі.

Ось підстаркувата Берта з насолодою слухає божественну музику, що урочисто відлунується в її душі. Вона щаслива. Все їй єство сповнюється життям, світлом, юністю. Та раптом у неї голова пішла обертом, в душу

увірзався страх; нещасна кинулась до телефону: хай негайно приїздить небіж, бо так можна збожеволіти.

Ален Гім'є та його дружина Жізель гаряче кохаються. Два серця б'ються в унісон, ніжність поглядів, теплі потиски рук... І раптом між ними стає стіна відчуження.

Подружжя Гім'є відвідують гості, серед них Жермена Лемер. думці якої Ален надає великої ваги. Варто було Жермені кинути необережну репліку і «небо заходило над ним ходуном, захи- тались зірки, зсунулись з місця планети, він відчув нудьгу, запаморочення, панічний страх, все по-

хитнулось в одну мить, все перевернулось».

Стежачи за такими «космічними» переживаннями героїв, легко помилитися і припустити, що вони наражаються на непереборні перепони, опиняються в найскладніших ситуаціях, розв'язують запаморочливі конфлікти. Але в дійсності все це далеко не так.

Нікчемних літературних дрібниць у Франції з'являється чимало. Гірше, коли убожество думки стає матеріалом для артистичних експериментів, коли нікчемне підноситься в ранг філософської значимості, а умисна туманність викладу видається за вдосконалення майстерності і за останнє слово мистецтва.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

«ЧЕСКОСЛОВЕНСЬКІ СПІСОВАТЕЛ» ВИПУСКАЄ В СВІТ...

Газета «Літерарні новини» вмістила інтерв'ю директора видавництва «Чехословенські списовател» поета Яна Піларжа про діяльність видавництва та плани на 1960 рік.

— Ми прагнемо насамперед,— сказав Ян Піларж,— сприяти розвитку вітчизняної літератури, найтісніше пов'язаної з сучасністю.

На цей рік ми запланували 180 назв. З них третина—нові книги чеських письменників. З того, що нам запропонували автори, ми бачимо, що процес відходу від змалювання минулого в бік сучасності вже почався. Про сучасне село пишуть І. Кржіж, П. Бояр, М. Стеглік, М. Фабер, про життя робітничого класу—К. Седлачек, різним проблемам сучасності присвячують свої романи З. Плугарж, Т. Сватоплук, А. Бернашкова. Нові твори пишуть Я. Отченашек, Б. Полах, І. Марек, П. Когоут та інші.

В цьому році ми хочемо дати авторам можливість оперативної відгукуватись на різноманітні події сучасності. З цієї метою випускати-

меться серія книг «Життя навколо нас». Це будуть нариси, репортажі, оповідання, описи мандрівок, фейлетони про рідну країну. Наші письменники зацікавилися цією серією. З своїми пропозиціями вже звернулися А. Гоффмейстер, І. Марек, Н. Канц, Я. Дрда, І. Шотола.

Крім видання нових поетичних творів Ф. Грубіна, І. Скали, В. Завади та інших поетів, буде створений «Клуб любителів поезії», який друкуватиме найкращих поетів ХХ сторіччя. До книжок додаватимуться грампластинки.

В галузі критики та літературознавства також зроблено багато нового; вийде серія книг «Профілі». Ця невеличка популярно-літературна енциклопедія вміщуватиме творчі біографії письменників ХХ ст.—чеських, словацьких та зарубіжних. Вона розрахована на найширші кола читачів; видаватиметься також серія книжок під назвою «Діла» («Майстерня»), присвячена актуальним проблемам сучасної літератури та мистецтва.

Страшним дням німецької окупації присвячений фільм «Найвищий принцип», який знімає чеський кінорежисер Їржі Крейчік за сценарієм Яна Дрди.

На фото кадри з фільму: мати Властіка (арт. Марія Вашова).

Доктор Скала (арт. Отомар Крейча) почуває себе не дуже зручно під запитливим поглядом своєї дочки (арт. Яна Брейхова).

ШВЕДЦІЯ

ФІЛЬМ, ЯКОГО ЧЕКАЄ ГРОМАДСЬКІСТЬ

Видатний шведський режисер Торе Сьєберг разом з публіцистом Ервіном Лейзером готують новий цікавий документальний фільм—гостро публіцистичний кінотвір про злочини гітлеризму в різних країнах Європи.

Обидва автори майбутнього фільму здійснили поїздку по західноєвропейських країнах, переглянули численні матері-

али кіноархівів, вивчали історичні документи. Прогресивна громадськість цих країн виявила великий інтерес до роботи шведських кінематографістів. Їм давали можливість знайомитися навіть з цінними матеріалами приватних колекцій. Так було у багатьох країнах.

Фільм має бути готовий восени цього року.

САНДРО БОТИЧЕЛЛІ

Чотири з половиною сторіччя відділяють нас від дня смерті великого італійського художника Сандро Ботічеллі — час, що виніс свій вирок багатьом творам мистецтва. Одні з них не залишили помітного сліду в художній культурі людства, інші живуть і будуть жити вічно. До останніх, безсумнівно, належить і творча спадщина Ботічеллі.

Народився Сандро Ботічеллі 1444 року у Флоренції, місті, чия живописна школа була провідною в італійському живопису епохи Відродження. Вплив цієї демократичної, життєстверджуючої школи, природно, позначився і на ранніх творах Ботічеллі. У 1481 році Ботічеллі бере участь у розписі знаменитої Сікстинської капели. Приблизно в цей же час він створює серію малюнків пером, — ілюстрації до «Божественної комедії», — в якій майстер постає перед нами як один з кращих рисувальників Флоренції, тонкий знавець поезії Данте. Але здебільшого ім'я Ботічеллі викликає у пам'яті пізніші його твори, передусім «Весну», «Народження Венери», «Саломею», «Покинуту», не кажучи вже про його прекрасні портрети.

Венера Ботічеллі («Народження Венери», Уффіці) така ж ніжна, витончена, граціозна, як вірші придворного поета Поліціано, звідки, власне, і запозичений сюжет картини. Образ Венери — втілення ботічеллівського жіночого типу — ніжний, замріяний, з прекрасним сумним обличчям.

Наприкінці XV століття цей легкий смуток переростає в трагічні схвильовані настрої — «Саломея» (Уффіці), «Покинута» (збірка Паллавічіні в Римі), «Сцени з життя св. Зиновія» (Дрезден). Почуття тривоги викликають у глядача ці полотна, створені нерво-

Сандро Ботічеллі. Мадонна в оточенні святих. Фрагмент. 1483 р. Флоренція. Галерея Уффіці.

вою, хворобливою уявою художника. Ці настрої були викликані відомими подіями в житті Флоренції. Монах-проповідник Савонарола, що з'явився у Флоренції, виступає проти папства, проти аристократичної верхівки, але в той же час і проти повнокровної культури епохи Відродження. Під враженням від проповідей Савонароли у Ботічеллі все посилюються настрої меланхолії, невдоволення, гіркоти, все частіше художник звертається до біблейських сюжетів.

Серед пізніх праць Ботічеллі виділяється «Покинута». Затулявши у відчай обличчя руками, сидить

на кам'яних східцях самотня жінка. Невтішне горе, похмуре безпросвітне майбутнє — її доля.

Криза світогляду художника ще більш посилюється в останні роки. Злидні і хвороба стають його постійними супутниками.

Усіх, кому довелося бачити картини Ботічеллі, вражає багатство творчої фантазії, виняткова поетичність та ліризм створених ним образів в поєднанні з тонким ніжним колоритом, досконалим рисунком та чіткою композицією. Саме цими рисами свого обдарування Ботічеллі приваблював своїх сучасників, і за це цінують його сьогодні любителі мистецтва.

Листи наших друзів

РОКУЕЛЛ КЕНТ

американський художник

ТЕПЕР Я ЗНАЮ, ЩО МАЛЮВАВ НЕДАРЕМНО

Дуже радий, що, вважаючи мене одним із своїх закордонних друзів, ви запропонували мені написати кілька слів про своє життя та творчу працю. Відповідаю я вам з великою охотою (а тут слід зважити на те, що мешкаємо ми в одному з найвіддаленіших гірських куточків штату Нью-Йорк), бо приємно знати, що мої радянські друзі хоч думкою завітають до нас у гості.

Ще в ранній молодості я завжди прагнув жити та працювати в провінції і звик до заочних друзів. Я знаходив втіху в книжках, — і автори, чиї твори я люблю більш за все, ставали моїми заочними друзями, найщирішими друзями, які звіряли мені свої найпотаємніші думки.

Перед тим, як у мене з'явилися друзі, так би мовити, з плоті і крові, я заочно потоваришував з людьми Вашої країни.

Мене глибоко схвилювали «Записки мисливця» Тургенєва. Це був мій перший російський друг. Далі я познайомився з книгами Толстого і полюбив його творчість. Невеличка його робота «Що таке мистецтво?» значною мірою вплинула на моє життя і працю. Моїми друзями стали також Достоевський і Горький. Пригадую почуття гніву, з яким я дізнався про негативне ставлення до Горького під час його перебування в Америці. Серед всіх творів цього письменника найбільше враження справив на мене його роман «Фома Гордєєв»...

Проте я щось занадто багато місця приділяю своїм друзям, а ви хочете, щоб я дещо розповів про себе. Ну що ж!

Мешкаю я на півночі Адірондакських гір. Мій будинок стоїть якраз посередині ділянки площею в триста акрів. Цю землю ми придбали понад тридцять років тому, коли наші фінансові справи ще йшли добре. Тоді ж за моїми власними кресленнями та розрахунками і було споруджено цей будинок (я колись вивчав архітектуру і навіть працював у цій галузі). Тут я живу весь час, якщо, звичайно, не рахувати поїздки за кордон та двох чи трьох років, проведених у Гренландії.

Але протягом останніх років навколишній світ все частіше стукає у мої двері, бо, як писав Том Пейн, на-

Рокуелл Кент серед радянських та болгарських митців.

стали часи, «які є випробуванням для людських душ». Я зрозумів, що професія художника не звільняє мене від виконання громадських обов'язків, обов'язків громадянина Америки і всесвіту. В Америці є чимало людей, які вважають, що художника не повинні турбувати ні політика, ні справа захисту миру. Цим людям я відповідаю словами Перікла:

«Ми вважаємо тих,
Кого не цікавлять
Справи державні,
Нездатними ні до чого».

А я не хочу бути нездатним ні до чого. І хоча відомо, що своїми творами художник також робить внесок у справу миру, про сучасну Америку цього не скажеш. В Америці абстракціонізм витіснив усяке мистецтво, що відтворює життя. Перед художником-реалістом фактично зачинені двері картинних галерей, і свої картини я пишу лише тому, що люблю світ, в якому живу. Люблячи цей світ, я повинен зображати його. Але написані мною полотна зберігаються в моїй власній коморі, яку жартома ми називаємо «Великою колекцією Кента».

Проте я твердо переконаний, що мої твори не будуть забуті людьми. Завдяки виставці, влаштованій у вашій країні, здійснились всі мої мрії й надії. Сотні тисяч людей, радянських людей, бачили ці полотна і з теплою поставились до моєї творчості. Цього для мене досить.

Я вже казав, що у мене є і громадські обов'язки. Ми з дружиною беремо активну участь у всесвітньому русі борців за мир. Як голова Комітету американо-радянської дружби я підтримую найтісніші зв'язки з прогресивними організаціями та окремими прихильниками миру, як в Америці, так і за її кордонами. Я також часто виступаю перед різними аудиторіями. Так, незабаром ми їдемо в Торонто, де я маю виступити на великому мітингу на захист миру. В цьому мітингу візьме участь і відомий вам канадський діяч Джеймс Ендікотт. У мене так багато справ, що їх вистачило б на добрий десяток людських віків.

Будинок Р. Кента в США.

Мандрівка в країну несподіванок

Так назвав свій репортаж кореспондент берлінського журналу «Фрайе вельт» Гюнтер Ресслер, що довгий час подорожував по Південній Європі. Надаємо йому слово.

— Ось погляньте на цей краєвид. В якій країні зроблено цей знімок? Італії? Греції? Південній Франції? Якщо ви так гадаєте, то помиляєтесь. Це фото зняте в маленькій країні з героїчним минулим, радісним сучасним і великим майбутнім, країні, життя якої перебуває в різкому контрасті з її середньовічним романтичним краєвидом. Про цю країну, з якою ми ще дуже мало обізнані, і йтиме мова. Попереджаю: знайомство з нею неодмінно приголомшить вас, як це трапилося і зі мною.

* *

Ви, напевно, вже збагнули, що я розповідатиму про Албанію — Народну Республіку Албанію, або,

як я звик її називати, країну несподіванок. Власне, в останньому ви переконаєтесь самі...

— Добре було б відбити на фотоплівці чудову історію цієї країни. Але як це зробити? — звернувся я до чеського колеги — журналіста, коли ми з ним блукали по албанській Помпеї — розкопаному археологами давньому місту Бутротум. — Дуже просто, — відповіла той. — Зараз і почнемо. — І в ту ж мить спрямував об'єктив свого фотоапарата на статую якогось римського цезаря, яких в Бутротумі — десятки. Але я вагався. Мені здавалось, літопис треба починати не з давно відомої легенди про героя Троянської війни Енея, який, шукаючи нову батьківщину, прийшов до Албанії, і не з римлян, для яких ця країна була форпостом в їх загарбницьких війнах... Тоді з чого ж? Відповіла мені на це Лірі Сота, албанська студентка. З нею мене познайомили мої співвітчизниці Ютта Цушке і Ота Майер, що вчать разом з Лірі, товаришують з нею.

— Не древня 2000-літня бабуса, а 15-річна юна дівчина — ось лице албанської історії, — сказала мені Лірі. А потім подружки розповіли стару легенду про аллаха, «єдиного бога», який через багато тисячоліть по створенні світу зійшов на землю, щоб помилуватися «справою рук своїх». Він відвідав багато країн і в усіх відчував себе чужим. Лише в Албанії зітхнув аллах з полегшенням: тут все залишалося таким самим, як і в день створення.

— Прийшов би він до нас сьогодні, — додала Лірі з посмішкою. Не знаю, як аллах, а я був вражений безмірно. Дійсно, що більше — 2000 чи 15? Тут більше останнє. Адже протягом 2000 літ годинник життя в Албанії стояв на місці. Минали роки, століття, епохи, але все залишалося незмінним: люди і будинки, голод і злидні. І ось тепер — всього лише за 15 років — країна змінює своє обличчя, стає невпізнанною, як деревце, що після довгої зими вдягнулося в зелене вбрання. Число 15 виявилось більшим, ніж 2000. Маленька студентка Лірі має рацію: історія, справжня, а не мертва, має тут за плечима саме 15 років. Судіть самі.

2000 років тому іноземні загартники почали топтати албанську землю. Вони не залишали її аж до того дня, коли албанський народ вигнав останніх поневолювачів — німецьких фашистів. «Фа-

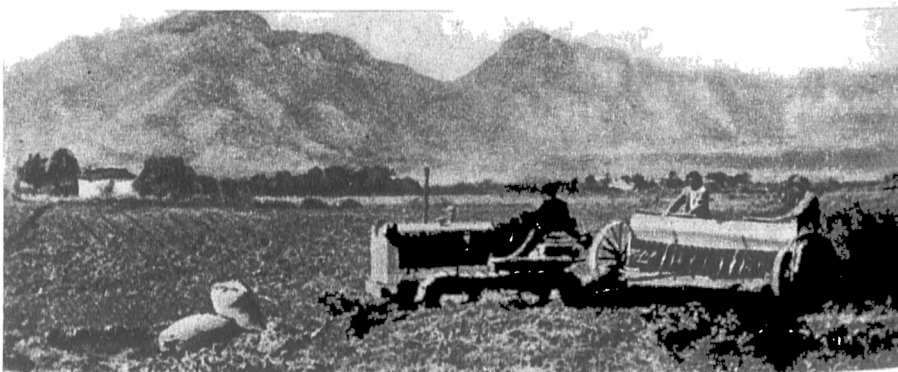
шистська окупація була чи не найчорнішою сторінкою в історії нашої країни, — згадує голова кооперативу села Борова Димитер Ілія. — 116 моїх односельчан були розстріляні. Фашисти встигли спалити всі хати в селі, перш ніж ми,

партизани, вигнали їх геть». Це він говорив мені, німцеві, із щирою посмішкою потискаючи мою руку, бо бачив перед собою представника держави, яка тепер докладає чималих зусиль, щоб допомогти новій Албанії.

15 років тому албанський народ розпочав похід за перетворення своєї батьківщини з найвідсталішої аграрної країни Європи у передову індустріальну державу.

Тоді в Албанії не було електрики, залізниць, магістральних автострад. Цю дорогу албанська молодь проклала в надзвичайно важких умовах, крізь скелі й болота. Не легше було будувати й першу електростанцію на річці Маті (вона розташована неподалік від зображеного на фото моста). І все ж за дуже стислий строк ріку перетнула 60-метрова гребля, побіг по проводах перший струм. Цю електростанцію албанці будували з допомогою Радянського Союзу. Другу вони будують вже самі.

За 15 років у країні подвоїлася площа сільськогосподарських угідь. Мандруючи по Албанії, я майже не бачив селян, які б обробляли землю волами. Трактори, найновіші сільськогосподарські машини й механізми — от лице нового албанського села. В країні осушені десятки тисяч гектарів боліт. Я сам стояв на колишньому дні велетенського Малікського болота — в минулому царства комара-анофелеса, розповсюдника малярії, що була національним лихом країни, жахливішим, ніж чума чи холера. Тепер тут розкинулися плантації цукрового буряка.

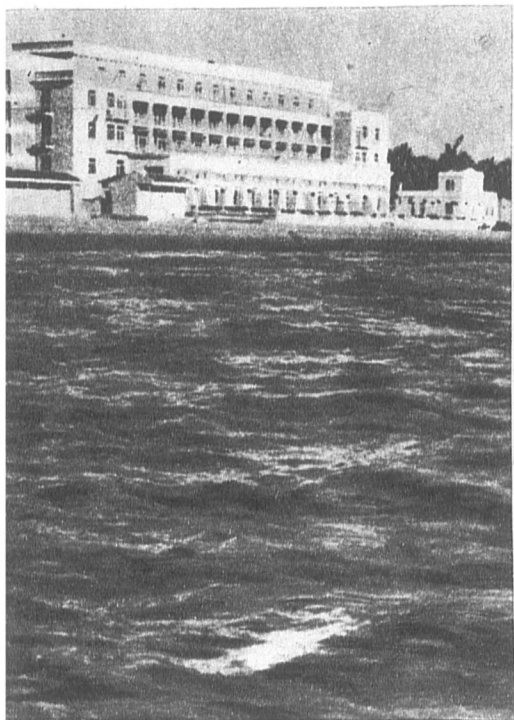
Всього 15 років тому Албанію вважали найменш гостинною країною Європи. Її відвідували хіба що тільки солдати-загарбники, географи та етнографи. А тепер Албанія — мрія туристів. «Албанською Рів'єрою» називають вони узбережжя біля Дурреса. Справді, чудової краси природа, ніжна блакить теплої Адріатики, а з другого боку комфорт і обслуговування, здатні задовольнити найвибагливіших. Це я відчув особисто, провівши кілька днів в готелі «Адріатика». І не помилюся, якщо запевню вас: невдовзі Албанія приваблюватиме до себе іноземців, як тепер Крим, Італія або Єгипет.

* * *

Просто не знаю, що зацікавило мене, коли я побачив цю жінку з малюком, яка вийшла з під'їзду тіранського будинку. Нічого особливого в ній не було. Проте я сфотографував її, а потім мимоволі рушив слідом, клацаючи затвором апарата майже кожні десять хвилин. Я бачив, що незнайома зупинилась біля візка з морозивом, уважно спостерігав, як вона ступила на ваги, безліч яких стоять на тіранських вулицях, потім зайшла в магазин.

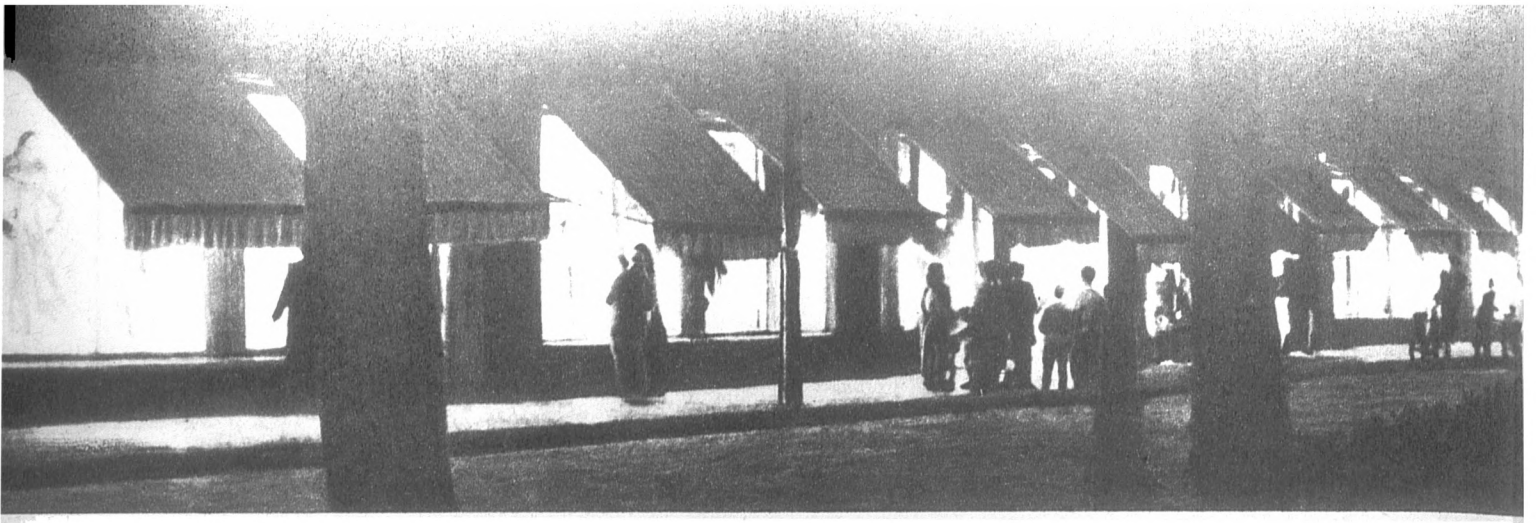
Коротше кажучи, я бачив все, що робила ця жінка того ранку. Захопившись «переслідуванням», я навіть забув, що перебуваю в чужій країні серед незнайомих людей. Пізніше, коли готові фото лежали переді мною, я збагнув, що, стежачи за незнайомою, я побував майже в усіх кутках міста. Перше фото я зробив поблизу базара, друге — на новому бульварі, третє — біля старої мечеті, четверте — в житловому кварталі, забудованому чудовими новими будинками. Обличчя міста, в якому зараз живе понад 100 тисяч чоловік (а якихось 30 років тому тут ледве нараховувалося 15 тисяч, і Тірана була просто великим селом), ще раз постало перед моїми очима. Знову побачив я в його рисах старе «вчора» й нове «завтра», які відокремлені тут одне від одного лише метрами. Погодьтеся зі мною — це була захоплююча прогулянка поміж «вчора» і «завтра», поміж «ще» і «вже».

Вже спалахнуло електричне світло на вулицях албанської столиці. Його «вік» — лише кілька місяців. Але поява цього світла є своєрідним символом. Воно означає, що Албанія зрештою вийшла з тисячолітньої темряви пригноблення, що прийшло нове, світле й радісне життя. І про нього свідчать не тільки найновіші неонові лампи...

Ще багато на вулицях албанських міст людей в традиційних білих фесах. Ще й досі існують старі базари, де селяни з навколишніх сіл, ремісники проводять вільні від праці години. Чимало людей ще тягнуться до старого. Але...

Вже ніхто не стає навколiшки просто неба, почувши сумний спів муедзіна, що кличе віруючих «скласти подяку аллахові». Вже з'явилося багато просторих магазинів державної торгівлі, в яких ви знайдете все — від імпортних цейсівських фотоапаратів до різнобарвних тканин виробництва нових албанських фабрик.

Ще албанські юнаки й дівчата здебільшого гуляють окремо одне від одного, лише зрідка перекидаючись жартами. Але серед тієї молоді, що виходить увечері на традиційну прогулянку навколо площі Скандербєга, точаться розмови про єдність інтересів юнаків і дівчат, про спільні завдання в новому житті...

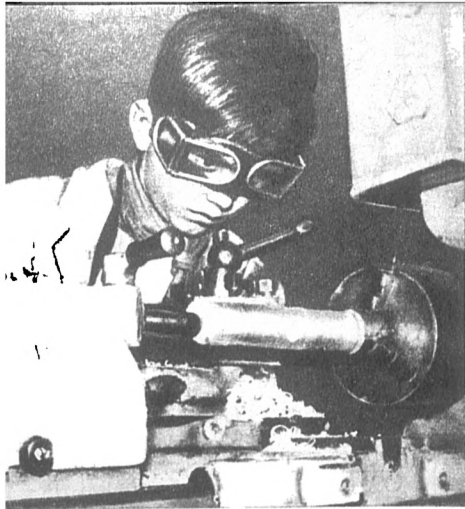
І вже немає відбою від бажаних відвідати кіно, клуб, будинок культури. Особливо ж багатолюдно в чудовому столичному театрі. Щовечора в партері, в ложах не лишається жодного вільного містечка: все заповнено глядачами, які бурхливо реагують на події, що розгортаються на сцені. Будь-який режисер і актор міг би похиздрити такої аудиторії.

Ще можна побачити старих албанців, які, сидючи тісними купками біля своїх будинків, грають в стару національну гру, подібну до нашого доміно, і докірливо проводжають поглядом жінок з відкритими обличчями. Але все рідше згадують вони старі часи, коли панували гніт, кривава помста, чума, злидні. І знаменно — старі починають потроху залишати свої звичні насиджені призьби, збираються в нових кафе, жартуючи, що рація тут смачніша. І відверто радіють, коли офіціант у вільну хвилину стежить за їхньою грою...

* *
*

Що я побачу в Албанії через десять років? Це питання не залишало мене під час поїздки по молодій народній республіці: і тоді, коли заглядав у веселі, щасливі оченята албанський дітей, і коли натрапляв на сотні будівельних майданчиків у різних кутках країни, і коли наш водій — старий досвідчений «вожак», для якого албанські дороги були рідною домівкою, — іноді губився, бо не міг впізнати давно знайомих місць. Так, обличчя країни змінюється просто на очах. Вчорашня Албанія — найвідсталіша держава Європи, в якій не було жодної фабрики, сьогоднішня — індустріальна країна з багатьма швидко зростаючими промисловими центрами. Що буде завтра? Народний уряд має щодо цього точний план: стільки-от нових заводів, шкіл, лікарень, шляхів. Багато цифр, розрахунків, що свідчать про нові й нові зміни. А як зміняться люди? Відповідь на це я спробував знайти у своїх фотографіях. От наприклад, цей юний піонер, молода робітниця, симпатичний хлопець-артист... Якими я побачу їх в 1970 році?

Гордість тіранського палацу піонерів — технічні гуртки. І треба сказати, що численні верстати, встановлені в майстернях, майже ніколи не простоюють. Одним з них — токарним — зараз заволодів цей хлопчик у великих записних окулярах. Ким стане він через 10 років? Звичайно, інженером. Але через годину і зустрів його в іншій кімнаті, де йшла кроїтка робота по створенню моделі штучного супутника. На моє запитання, ким він хоче бути, хлопчисько навіть трохи образився: «Ну, прозвучало, космонавтом». Що ж, у сьогоденній Албанії все можливо.

Багато хто з юних прихильниць кіно прагне дістати автограф у Маріо Ашіка. Популярність цьому молодому акторові приніс дебют в албанорадянському фільмі «Великий воїн Албанії Скандербег». Тепер Маріо знімається в кінофільмі «Буря», який албанські митці також створюють разом з кінематографістами Радянського Союзу. Запам'ятайте ім'я артиста. Може, через 10 років (а то й раніше) Маріо Ашіка стане всесвітньовідомим.

* *

Через 10 років я зустріну Селіму Брако вже дипломованим хіміком.

Зараз вона лаборантка на цукровому заводі в місті Малікі. Що ж, справа звичайна, скажете ви. Не зовсім, особливо якщо нагадати таке: до 14 років Селіма не вміла читати й писати, як і багато її ровесниць. Старі господарі Албанії побоювалися розумних підданих і «забували» будувати школи. Вже за часів народної влади уряд допоміг Селімі за кілька років надолужити прогаяне. Допомогатиме він їй і надалі...

* *

Світяться усмішками, сяє оченятами дитячий садок. Ясне, як очі цих малят, їхнє майбутнє. Колись стануть і вони робітниками, інженерами, агрономами, вченими або митцями, бо назавжди минули часи гніту і поневолення, прийшло в Албанію нове життя — радісне й щасливе.

Сьогодні вона — ударниця виробництва, через 10 років — бригадир або майстер. Таким я бачу шлях 23-річної Кваміле Дивіді, яку сфотографував на одній з нових тютюнових фабрик. Це було нелегко: адже батьки Кваміле — ревні магометани, яким релігія забороняє відтворювати людське обличчя. Кілька років тому Кваміле ще носила паранджу. «Це дурниця», визнає вона тепер, сміючись.

Танки «переорали» сотні гектарів землі, засіяної озимими культурами.

йонів, де вони провадилися. Сталося 80 нещасних випадків, 46 чоловік було тяжко поранено і 10 громадян ФРН наклали життям. Маневри у ФРН — ще одне свідчення агресивної, реваншистської політики правлячих кіл Бонна.

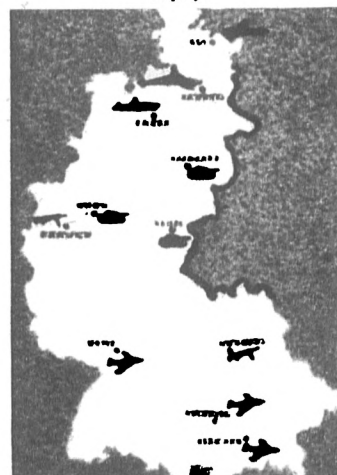
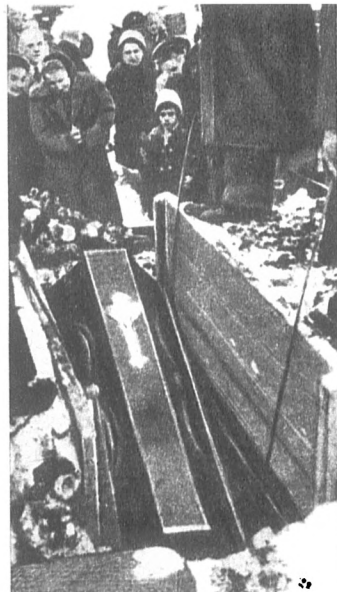
**„ВСЕ
БУЛО
ЯК
НА ВІЙНІ!“**

В містечку Каллмуєці колона самохідних гармат зруйнувала вулицю.

«Для 60 000 солдатів, які брали участь у великих зимових маневрах «Вінтершілд» в Баварії, почалася війна». Так західнонімецьке телеграфне агентство ДПА повідомляло про маневри військ НАТО у ФРН. «Війна» відбувалася в безпосередній близькості до кордонів Чехословаччини і Німецької Демократичної Республіки. «Воєнні дії» завдали величезних збитків населенню ра-

Під час маневрів один західнонімецький журнал вмістив статтю під заголовком: «Ми знову виробляємо зброю!» І до неї додав цю карту, де позначені нові центри військової промисловості у ФРН.

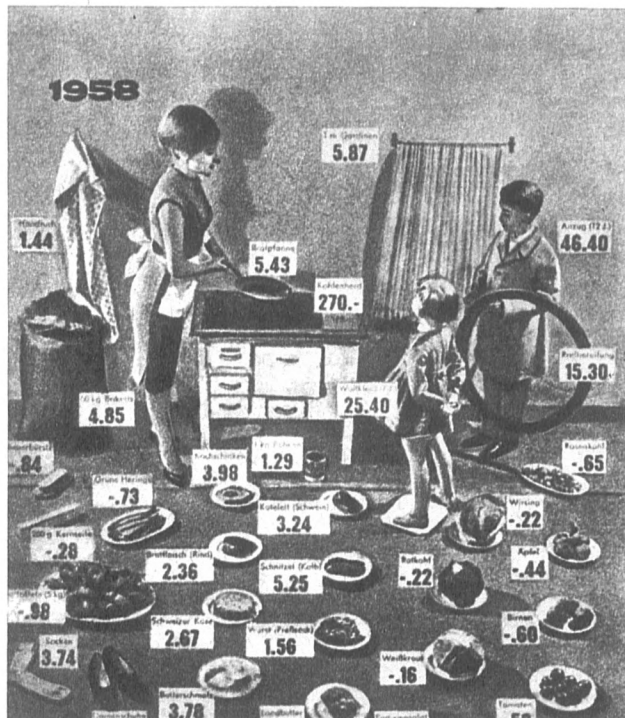
ЗРОСТАННЯ ДОРОЖНЕЧІ У ФРН

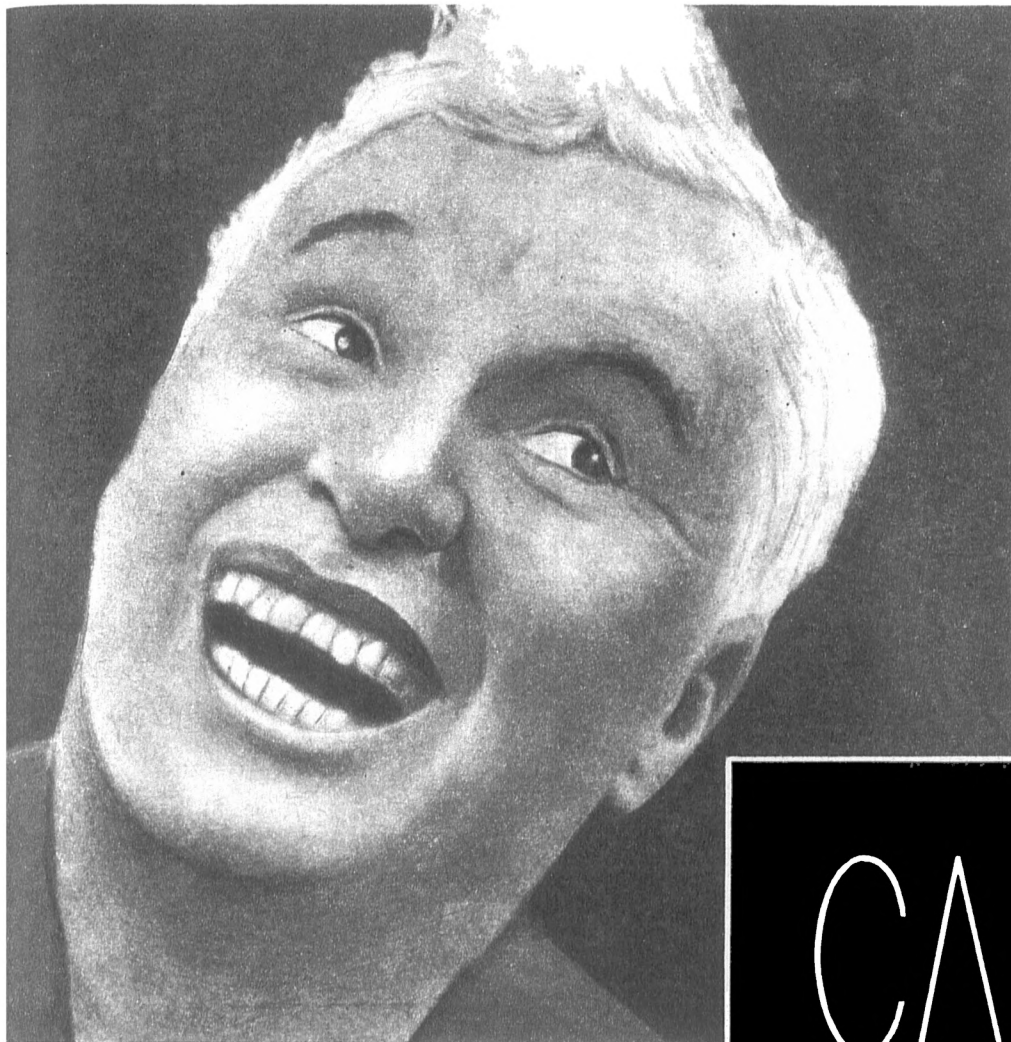
Так зросли ціни на продукти в «країні економічного чуда», — в Західній Німеччині — за один рік. Баварський ілюстрований журнал «Мюнхнер Іллюстрірт» супроводжує цей фотомонтаж кількома зауваженнями своїх читачів. «Заробітної плати не вистачає на харчування!» — пише домашня господарка. Інша додає: «Прибутки від дорожничі збагачують не селян, а спекулянтів і круп-

них торговців». «Ціни зростають швидше, ніж зарплата» — зауважує автор листа — робітник.

Журнал делікатно замовчує справжню причину зростання цін — це гонка озброєнь, на яку боннська держава витрачає все більше й більше коштів.

Гасло «третього рейху» — «Гармати замість масла!» — знову стає на порядок денний у ФРН.

П'ЕР КУРТАД

СЛАВА

До кімнати увійшов журналіст. Він був шостим відвідувачем за останню годину, і великому актору-коміку явно довелося пересилити себе, щоб посміхнутися. Журналіст помітив це і спитав:

— Вам, звичайно, не дають і хвилини спокою?

— Так,— відповів великий актор.— Ані хвилини... Я ще не мав часу оглянути Париж!

Крізь високе вікно виднілися палаци, золочена баня собору. До кімнати долинав приглушений, далекий і безперервний шум вуличного руху.

Зробивши рукою широкий жест, журналіст промовив:

— Але ж це і є Париж!

— Я маю на увазі не цей Париж,— стомлено відповів актор.— Цей я вже спостерігав— спостерігав із задоволенням. Він дуже, дуже красивий... Але я хочу побачити Париж людей. Париж, в якому, скажімо, живе ви. Тут мешкає зараз щось близько трьох мільйонів чоловік, чи ж не так?

— Три мільйони двадцять тисяч,— сказав журналіст.

— Ну, а я вже два дні бачу виключно службовців готелю, представників різних аристократичних товариств, кінозірок і,— пробачте, будь ласка,— журналістів, журна-

лістів, фотографів, фотографів і журналістів. Ні сонця, ані людського обличчя. Я маю на увазі спокійного людського обличчя. Ви розумієте, що я хочу сказати? Я маю на увазі обличчя людей, які проходять повз мене, не звертаючи на мене уваги. Людей, у яких я можу попросити автограф. Що, коли б я спробував зробити все навпаки— попросив би автограф, наприклад, у паризької консьєржки? Це було б здорово, га? А чому б і не спробувати? Адже я сам— маленька людина з вулиці, пане...

— Дюран,— відповів журналіст трохи засоромлено, бо це прізвисько завдавало йому вже чимало прикростей, особливо в його професії— кінокритиці.

— Дюран—це те ж саме, що Сміт у нас в Англії, чи ж не так? Отож, я хотів би побачити Сміта, тисячу Смітів на звичайнісінькому бульварі, побачити їх, залишаючись інкогніто. Але в наш час, на жаль, вже неможливо повторити історію каліфа Гарун аль-Рашіда, який вечорами ходив переодягнений по вулицях Багдада.

— Хтозна...— промовив журналіст.— Хтозна... Наприклад...

Актора здивував вираз захоплення, що раптом з'явився на обличчі журналіста. А журналіст був справді в захваті, бо у нього сянула ідея, чудова, поетична ідея.

— Ви могли б, наприклад...

В цю мить його обірвав телефонний дзвоник.

До кімнати увійшла секретарка, зняла трубку і сказала:

— Ні-ні, це неможливо. Може, через день-два...

Актор замахав руками, руки його благали: *Hil Hil*

— Подзвоніть, будь ласка, завтра вранці,— промовила в трубку секретарка.

— Ні-ні-ні,— заговорив актор,— я приїхав у Париж не для того, щоб весь час розмовляти із своїми колегами по мистецтву. Я хочу побачити Париж, обличчя людей Парижа.

— Так от, можна...— почав журналіст.

Але йому знов не вдалося додати.

До кімнати увійшла дуже поважна людина,— загальноновизначений, спеціаліст з історії кіно. За інших обставин журналіст багато віддавав би за те, щоб бути представленим цій людині, але зараз

він зволів залишитися в тіні — аби лише мати змогу зостатися в цій кімнаті, виграти час. Він хотів здійснити свою ідею. Це була блискуча, поетична ідея.

Коли відомий історик кіно виїшов, до кімнати вдерся репортер одної американської газети; не переводячи подиху, він спитав у актора, чи той вважає, що його мистецтво будь-якою мірою пов'язане з політикою.

Актор обійшов пастку з майстерністю, яка свідчила про те, що він добре усвідомлює небезпеку подібних інтерв'ю.

— Я не комуніст, — сказав він, — але вважаю, що митець не може лишатися байдужим до життя суспільства.

Репортер записав відповідь актора.

«Я не комуніст, — сказав він з притиском, — але я вважаю... і т. д.»

Потім він подумав, що добре було б запропонувати редактору це речення в двох трохі відмінних варіантах. Першим варіантом буде: «Я не комуніст, але я вважаю, що митець... і т. д.» Другий варіант: «Я не комуніст (сказав він з притиском), але я вважаю, що митець... і т. д.» Все упиралося виключно в інтонацію. В словах «з притиском» не можна було вглядіти фальсифікацію слів актора.

Нарешті, американець спитав у актора, яке враження справив на нього Париж цього разу.

— Чи вважаєте ви, що Париж змінився?

— В одному відношенні — так, змінився, — почув він у відповідь. — У мене склалося враження, що Париж населений майже виключно кіноакторами, істориками кіно та американськими кореспондентами. Але де люди Парижа, де парижани?... — додав актор і ввічливо виводив репортера у передпокій.

Журналіст вирішив, що настав час діяти. Чим більше він зважував свою ідею, тим кращою й поетичнішою вона йому здавалася.

— О, ви все ще тут? — спитав актор, повернувшись.

— Пробачте, — сказав журналіст, — але я хотів, з вашого дозволу, запропонувати вам одну ідею, скориставшись з якої, ви могли б спокійно оглянути Париж.

— Ви вірите, що така можливість існує? — промовив актор, сумно посміхнувшись. — Що ж, кажіть. Якщо ваша ідея здійсненна, я готовий вхопитися за неї.

* * *

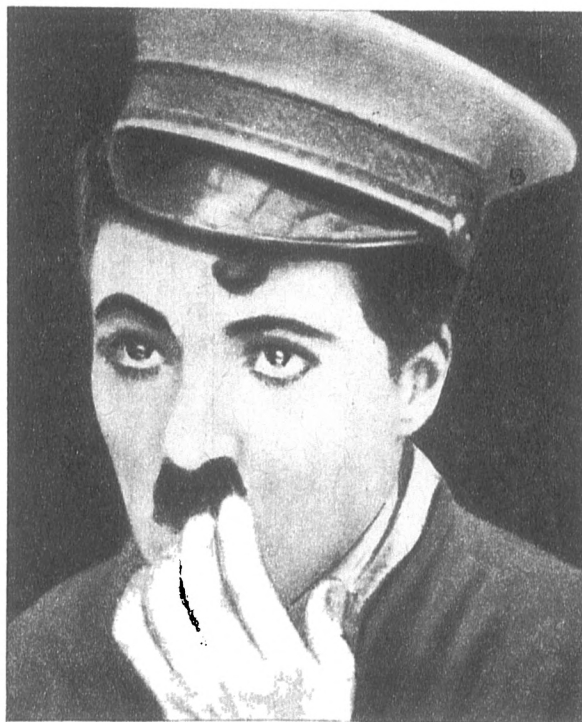
Журналіст повернувся до готелю о шостій годині вечора. В руках він ніс дві коробки, які були так погано зав'язані, що його впустили через службовий хід.

Минув деякий час, і службовим ліфтом спустилися два чоловіки. Актор був у габардиновому плащі з високо піднятим коміром, капелюх він насунув на самі очі. Старенький автомобіль журналіста чекав на них у маленькій безлюдній вуличці позаду готеля. На задньому сидінні лежав великий пакунок.

Машина поїхала Єлісейськими полями до Тріумфальної арки, потім завернула в авеню Фош у напрямі до Булонського лісу.

— Але нас цікавить не це, чи ж не так? — промовив актор. — Цю публіку я вже знаю напам'ять — я досить надивився на неї на Парк-Лейн та на Ріджент-стріт. Вона всюди однакова.

Постоявши кілька хвилин в одній безлюдній алеї Булонського

лісу, автомобіль рушив назад, у Париж, і виїхав бульварами в лабіринт маленьких, старих вуличок, які в цей час були заповнені натовпом продавців, друкарок, телефоністок, що поспішали до станцій метро.

Машина зупинилася на розі бульвару і однієї з цих людних вулиць, недалеко від станції метро, під величезною світловою рекламою, яка прославляла новітній американський супербойовик — «Битва на Каталаунських полях».

Фільм розповідав про перемогу Заходу над азійськими варварами, і роль Карла Великого в ньому виконував Еррол Флінн. Звичайно, спроба кинути виклик такій рекламі і такій гостро актуальній темі потребувала сміливості. Проте коли сендвічмен¹, одягнений як Чарлі Чаплін, — з маленькими вусиками, у старому котелку, з тростинкою в руці, взутий у подерті черевики, — виліз із старої машини і почепив на спину рекламний щит, який повідомляв про демонстрацію «Золотої гарячки» в одному з дешевих кінотеатрів, багато хто з перехожих всоте і вперше вирішив подивитися, як Чарлі танцює, чекає на кохану, що ніколи вже до нього не прийде...

Сендвічмен кілька разів проїшовся бульваром. Він намагався стримати посмішку, хоч йому дуже кортіло розсміятися. Адже його прагнення здійснилося — на нього справді ніхто не звертав уваги, ніхто не вимагав у нього автографа! Здавалося, наче він усе своє життя провів на цьому паризькому бульварі — був його необхідною, живою, але непомітною складовою часткою.

Журналіст йшов у кількох кроках позаду сендвічмена, поздоровляючи себе з ідеєю, яка була безперечно дуже поетичною. А сендвічмен злився з натовпом. На душі в нього було легко і радісно, близькість до цих простих людей сповнювала його щастям. І раптом він відчув, що не може більше стримуватися, не може далі придушувати в собі своє ество. Йому вже недосить було піднімати капелюха і весело крутити в руці тростинку, він почав на ходу пританцьовувати... І це привернуло до нього увагу поліція. Постовий дуже здивувався, побачивши сендвічмена, який так увійшов у роль, що аж почав забуватися. Журналіст підбіг до них, але було вже пізно.

Поліцей зажадав від сендвічмена документів.

Сендвічмен витягнув з кишені піджака паспорт, простягнув його поліцаю. Поліцей узяв у руки паспорт, розгорнув його і промимрив, заїкаючись, майже пошепки:

— Пробачте... Пробачте, мсьє Чаплін... Я не впізнав вас у цьому одязі!

Переклад з французької,

¹ Сендвічмен — людина, що носить рекламні щити.

КАРТИНИ...

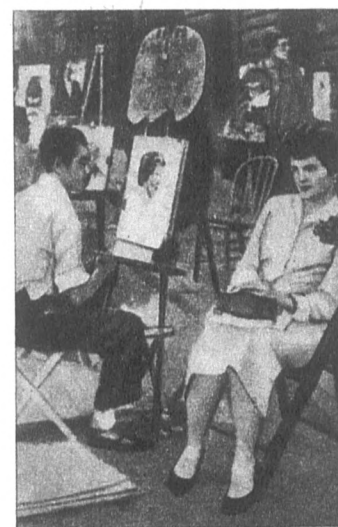
За дзеркальним склом вітрини одного з незліченних нью-йоркських гастрономічних магазинів, поруч з голівками сиру, низками ковбас і сосисок розставлені портрети та натюрморти. Сири анонімні — і картини теж анонімні. Може, пощастить, сподіваться автори цих творів: якась добра душа разом з шматком шинки придбає і картину.

Містер Фінг — ще один представник загону «вуличних митців». За 15 хвилин він астигає створити портрет випадкового замовника в профіль і одержати за це півтора долара. Тариф на анфас — 3 долари... Коли ж йде дощ — прощай і цей непевний заробіток. А перспектива? Як похмуро жартує сам містер Фінг, для нього існує тільки одна надія «вийти в люди»: знайомство з хворою на сплін дочкою мільйонера, яка випадково може захопитися художником і його картинами. Проте таке трапляється лише в дешевих романах й слезливих голлівудських фільмах.

Цей молодий скульптор давно вже привертає увагу нью-йоркців — відвідувачів Гріндіж-віллідж парку. Спосіб творити просто неба не є новим для Америки — він відомий ще з 1932 року, кульмінаційного пункту «великої кризи» — проте, як бачимо, кризи начебто і немає, а злидні залишилися.

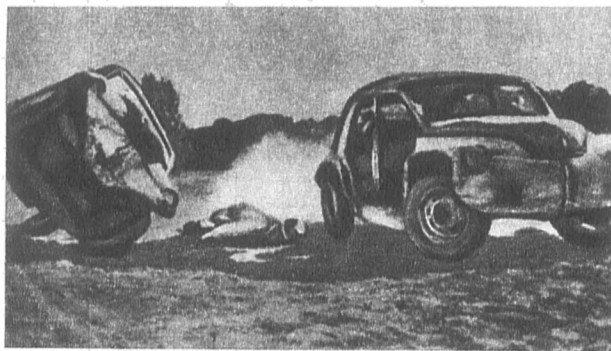
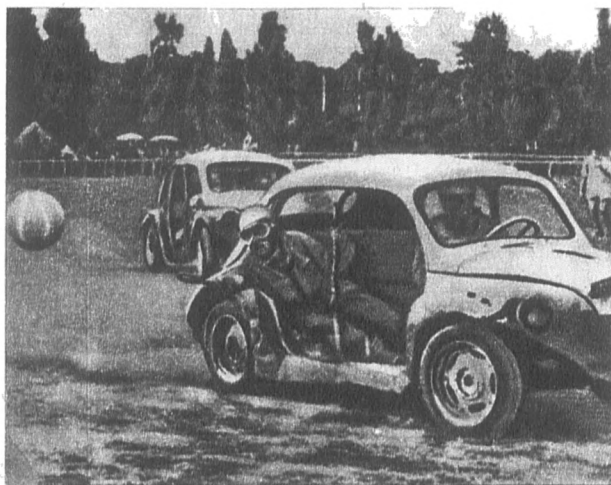
Найновіше досягнення в галузі образотворчого мистецтва — виставка картин в... громадському умивальнику. Ні, це зовсім не якийсь невідлий жарт, це дійсність. Двері салону міцно замкнені перед молодими американськими художниками. Залишаються умивальники.

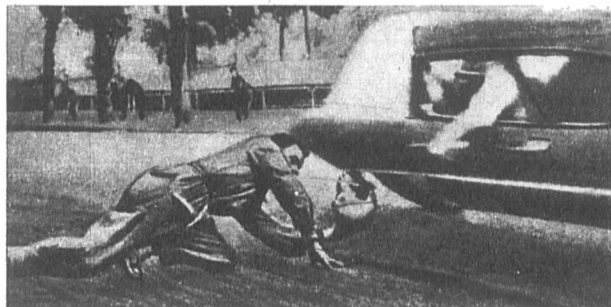
В УМИВАЛЬНИКУ

СУЧАСНІ ГЛАДІАТОРИ

«Нова сенсация — автобол» — метрові літери афіш привертають до себе загальну увагу. Цю дику гру винайшли, звичайно, за океаном. Дві команди, кожна на трьох старих автомобілях, намагаються вбити ракетною футбольний м'яч у ворота противника. Але справа тут не в м'ячі і не в кількості голів. Йдеться про кількість автомобільних катастроф, кількість поранених гравців, а може і вбитих. Єдиним непошкодженим в грі найчастіше залишається м'яч...

Француз Жан Сунні працював дрібним агентом на текстильному підприємстві і не мав ніяких шансів подолати хронічне безгрошів'я або зробити кар'єру. І Жан вирішив змінити фах. Тепер він — автомобіліст-

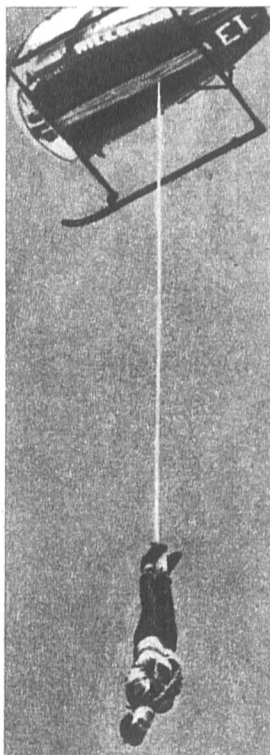

еквілібрист. Він мчить з граничною швидкістю на автомобілі, який рухається лише на двох колесах і може щосекунди перекинутися. Але це не все. В певному місці Жан висовується у віконце і підхоплює з землі мотоциклетний шолом. Якщо при цьому рівновага порушиться, автомобіль зробить в повітрі сальто і спортсмен неминуче загине. Життя його помічника, який підсовує шолом до машини, теж висить на волоску.

Не менш ризиковані трюки робить американець Джім Рузінг. Він вистрибує на своєму моторному човні в повітря, бере бар'єри, проноситься крізь «стіну вогню», словом, робить усе, щоб скрутити собі в'язи.

Американець Тім Ділл — це людина, до якої смерть була досі дуже люб'язна та милостива. Його прив'язують ногами до вертольота, опутавши руки залізним ланцюгом, і потім підіймають у повітря. Літаючи вниз головою, Тім звільняє свої руки від ланцюга, приймає «нормальну» позу, тобто повисає вже не на ногах, а на руках, і під оплески публіки повертається на землю. Скільки разів ще доведеться Діллу почути оплески?

Ми не знаємо, скільки одержують за свої смертельні трюки Тім Ділл, Жан Сунні і Джім Рузінг, але нам відомо, що мексиканські юнаки, які живуть поблизу фешенебельного курорту Акапулько, одержують за гру із смертю 20 доларів. Така такса. В Акапулько є дуже мальовничий водоспад, де вода розбивається об гострі скелі. І щоб потішити багатих курортників, які милуються водоспадом з тераси готелю, юнаки за 20 доларів кидануться у бурхливі води.

Гонконг — центр торгівлі наркотиками

Гонконг, ця стародавня колонія Великобританії, розташована на південно-східному узбережжі Китаю і кількох прибережних островах, вже багато років відіграє роль одного з найбільших світових центрів нелегальної торгівлі опіумом та іншими наркотиками.

Ось що розповідає про це англійський журнал «Істерн уорлд». Щодня в аеропорту головного міста Гонконгу — Вікторії — приземляються численні літаки американських, англійських та інших авіакомпаній. В морський порт Вікторії прибувають десятки кораблів з різних країн. Чинники з місцевої митниці і спеціальної інспекції, яка має боротися проти контрабандної торгівлі наркотиками, проводять перевірки на літаках і кораблях; вони шукають опіум, морфій тощо. Але такі перевірки носять формальний характер, бо

ці чиновники тісно зв'язані з контрабандистами, які ввозять з Гонконгу велику кількість наркотиків у різні країни світу.

Недавно в Гонконгу вибухнув скандал. Власти розкрили велику організацію, яка вела широку підпільну торгівлю опіумом. Організація розпоряджалася капіталом в 200 мільйонів доларів. Агенти її діяли в найбільших морських портах та авіапортах — в Токіо, Бангкоку, Нью-Йорку, Сан-Франціско і навіть в Парижі. Як виявилось, ця організація була тісно зв'язана з гонконгськими чиновниками і поліцією.

Гонконгські власті повідомили, що протягом останнього року за торгівлю наркотиками було віддано до суду майже 14 тисяч чоловік. Але всі вони — дрібні контрабандисти. Крупні гангстери уникають відповідальності.

Кава та війна нервів

Щодня сотні мільйонів людей випивають за сніданком чашку кави. В багатьох країнах Близького Сходу та Латинської Америки кава стала справді національним напоєм.

І ось недавно весь світ облетіла звістка про те, що в Сполучених Штатах знайдена синтетична кава, яка за своїми смаковими якостями нібито може цілком замінити природний продукт і коштує значно дешевше. Ця звістка викликала справжню паніку в країнах, що експортують каву.

На кавовому ринку і раніше траплялися кризи. Тоді сотні тонн цінного продукту спалювали або викидали в море. Але тепер досягнення хімії загрожують назавжди знищити цілу га-

лузь сільського господарства, буквально розорити Бразилію, Колумбію та інші країни.

Як тільки перші повідомлення про винайдення синтетичної кави надійшли до Бразилії, уряд її одразу ж надіслав уряду США офіційну ноту, в якій просив підтвердити або спростувати це повідомлення. Відповідь уряду США не була заспокоїливою...

Перша партія штучної кави ще на ринок не потрапила. Споживачі ще не куштували синтетичного продукту і не знають, який він на смак. А на Нью-Йоркській кавовій біржі — найбільшій у світі — ціни на каву почали швидко падати. Війна нервів вже у повному розпалі.

«СМАГ»

Слово «smog» вимовляється як «смаг». Воно складається з двох англійських слів: fog — туман і smoke — дим.

У повітрі, перенасиченому «смагом», можна смертельно отруїтися. Це нова небезпека, породжена «американською автоматизацією життя». Її несе мотор найновіших моделей американських легкових автомашин. Конструкція мотора така, що він переробляє не все паливо, і близько семи процентів його перетворюється на їдкий, брудний дим.

Величезна кількість нових американських автомашин, таких шикарних зовні, отруює повітря багатьох міст.

Так сталося в Лос-Анжелосі... Автомобільний чад, перемішавшись у специфічних місцевих умовах з повітрям, створив отруйний «смаг».

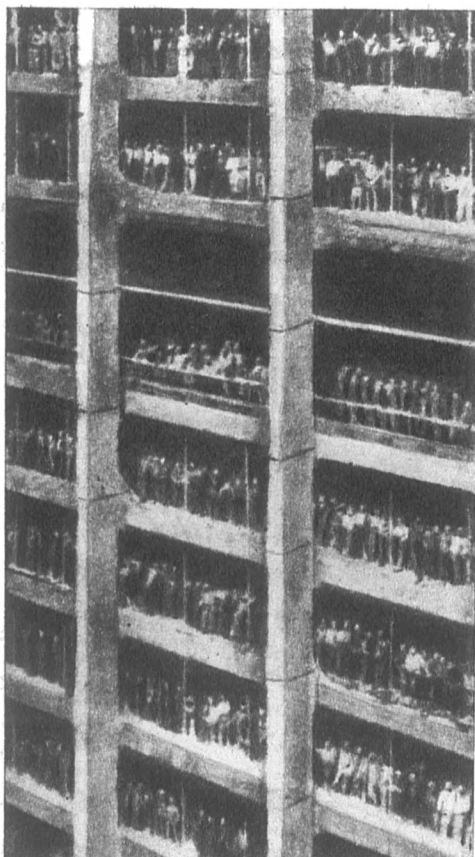
Дим моторів — це вуглекислий газ. Під впливом сильних сонячних променів відбувається хімічна реакція і газ, змішаний з морським повітрям, перетворюється на «смаг».

В Пенсільванії під час нашої «смагу» в 1948 році померло 19 чоловік, а 5910 тяжко захворіли і змушені були залишити місто. В Нью-Орлеані в 1957 році «смаг» убив двох чоловік і 350 відправив у лікарню. Поблизу Джексонвілла у Флориді «смаг» вступає в хімічну реакцію з одягом жителів і просто за кілька хвилин розтоплює або розпускає без сліду нейлонове вбрання.

Особливо небезпечний «смаг» у Лос-Анжелосі. Атмосфера цієї чудової за природними умовами місцевості протягом восьми місяців на рік отруєна «смагом». Часто він буває такий сильний, що люди весь день задихаються від страшного кашлю, а очі безперервно «плачуть».

Місто Лос-Анжелос розташоване у гірській улоговині, гаряче повітря висить над ним, як покривало, вітер тут рідке явище, і тому «смаг» не розвіюється. Лікарі твердять, що «смаг» у Лос-Анжелосі скорочує життя людини не менш як на десять років. Це твердження, звичайно, не подобається детройтським автомобільним магнатам. На початку минулого року «смаг» настільки отруїв повітря, що велику кіностудію Лос-Анжелоса довелося перевезти до Пальм Спрінгу, щоб уникнути безперервного кашлю і «плачу» акторів. Міський муніципалітет на знак протесту запропонував заборонити продаж американських автомашин в межах міста.

Автомобільні промисловці не погоджуються обладнувати нові потужні мотори фільтрами проти «смагу»: такі фільтри коштують дорого і отже встановлення їх зменшувало б барисл...

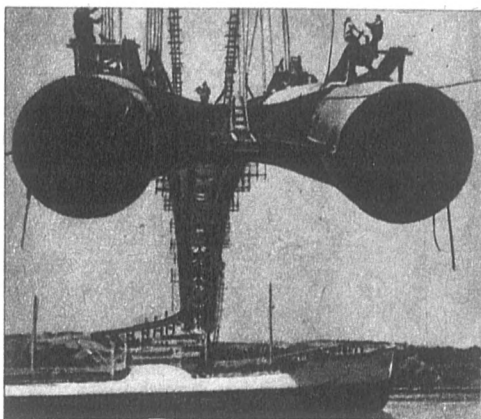

БУДІВЕЛЬНИКИ СТРАЙКУЮТЬ

1223 робітники, що працюють на будівництві найвищого в Нью-Йорку хмарочоса, оголосили страйк, вимагаючи підвищення заробітної плати. Цей хмарочос, який споруджується на Уолл-стріт, мають здати в експлуатацію в 1963 році.

НЕЗВИЧАЙНИЙ МІСТ

В Швеції, поблизу Гетеборга, будується міст оригінальної конструкції. Основу його прольотної частини становлять дві сталеві труби. Головна арка моста, 278 метрів завдовжки, піднімається над водою на висоту 47 метрів, що дозволить проходити під мостом найбільшим пароплавам. Міст з'єднає з материком острів Тьорн.

КВІТИ...

З ОВОЧІВ.....

Такі квіти надзвичайно майстерно виробляє китайський повар Чан Хун-фан. Букет, який ви бачите на фото, це гарнір до м'ясних страв, що подається в ресторані готелю Тяньмен в Пекіні. В руках Чан Хун-фана варені буряки, картопля, капуста набирають вигляду ніжних квітів та чарівних метеликів.

ЗНАХІДКИ

У ПІРЕЇ

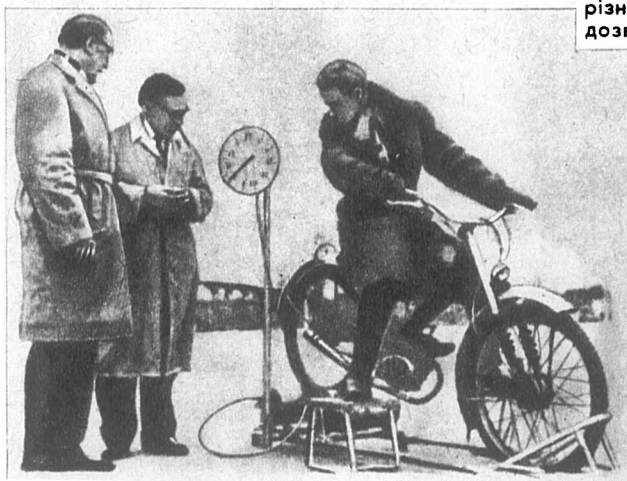
Бурильний пневматичний молот, яким робітник вивертав каміння бруківки однієї з невеличких вулиць в грецькому порті Піреї, несподівано наштовхнувся на велику мармурову брилу. Роботи було негайно припинено. Після обережної розчистки маленькими лопатками археологи натрапили на піднесені вгору мармурові долоні, а потім викопали і всю статую, понад два метри заввишки. Через кілька днів із землі були видобуті інші безцінні скарби, визнані фахівцями одними з найважливіших археологічних знахідок останнього часу: бронзову і мармурову різьбу IV і VI сторіч до нашої ери. Поряд з погруддям Гермеса, чудовими трагічними масками, знайдено фігуру Афін — шедевр елініського мистецтва, який експерти вважають роботою одного з учнів Праксителя. На шоломі богині — символічні зображення грифа й сови, навколо її плечей обвилися змії.

ЖІНКИ ВИМАГАЮТЬ РІВНОПРАВНОСТІ

Відбулася ця демонстрація в Цюриху, в Швейцарії. Жінки вийшли на вулицю з плакатами й смолоскипами, вимагаючи надання їм права голосу. Адже в Швейцарії — країні, розташованій в серці Європи, — ще й тепер, у другій половині XX сторіччя, жінки позбавлені цього права!

БОРОТЬБА З ШУМОМ

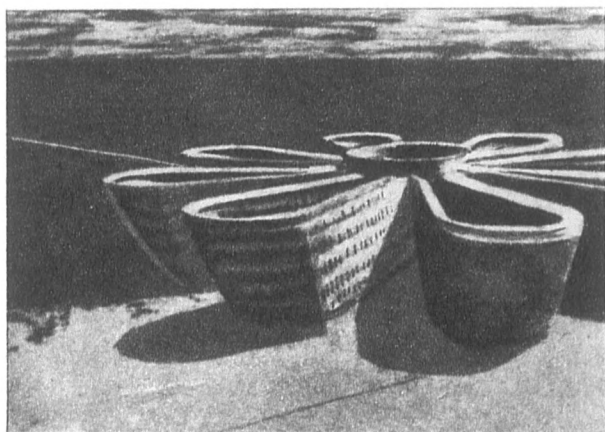
Для боротьби з надмірним шумом на вулицях міст Данії застосовуються спеціальні прилади, які точно вимірюють шум різних моторів. Водій, мотор якого шумить більше, ніж це дозволяється, сплачує штраф.

ЛІКАРНЯ ПО-ВІДЕНСЬКИ

Про столицю Австрії Відень кажуть, що своєю красою він не поступається Парижу. Але, як і в кожному капіталістичному місті, цілі квартали Відня — це трущоби, старі, напіврозвалені будинки. Отакий вигляд має найбільша лікарня австрійської столиці. Муніципалітет, проте, поки що не збирається її ремонтувати.

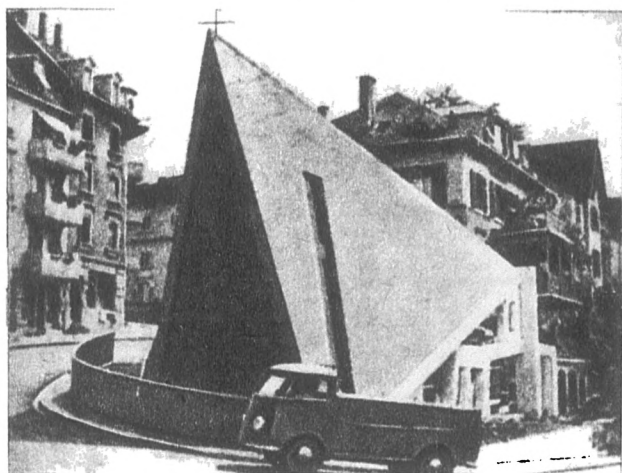

«КВІТКА ПУСТЕЛІ»

Ця залізобетонна «квітка пустелі» є штучним водосховищем, збудованим в Єгипті, на березі Нілу. Ширина кожної «пелюстки» становить тридцять метрів.

БЕТОНОВАННИЙ ХРАМ

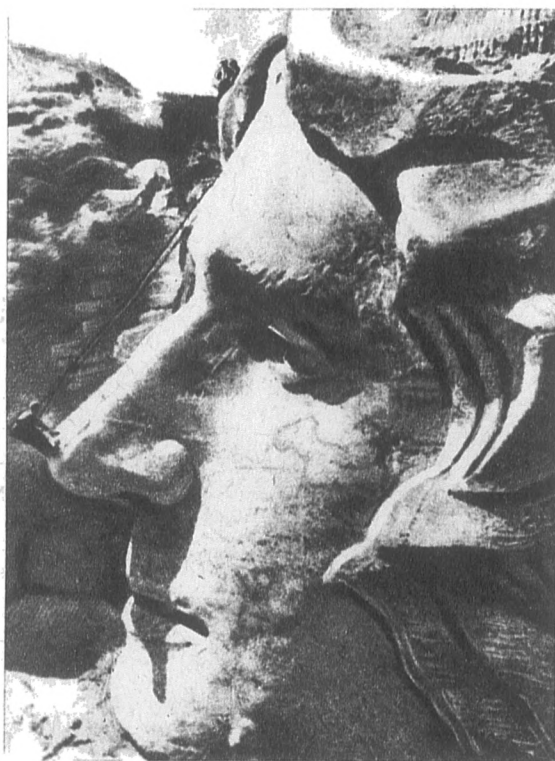
Бетонований храм божий ультрамодерної архітектури споруджено в Цюриху (Швейцарія).

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ

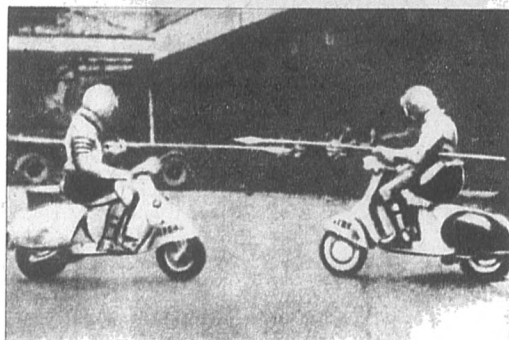
В Рашморі (штат Дакота, США) просто в скелі висічені величезні голови чотирьох колишніх президентів Сполучених Штатів Америки — Вашингтона, Джефферсона, Т. Рузвельта і Лінкольна.

Серед Рашморських скель

Раз на рік ці скульптурні портрети чистять і миють, що, як бачите, є досить складною справою.

Турнір на моторолерах

Такі модернізовані лицарські двобої влаштовуються тепер в Англії.

КАЛЕНДАР КОЛ «ВСЕСВІТУ»

НА ЗАХИСТ ГОНДОЛЬЄРІВ. 3 лютого цього року у Венеції діє постанова, згідно якої моторні човни можуть розвивати на водах каналів швидкість не більше 8 кілометрів на годину. Ця постанова видана після звернення власників гондол до муніципалітету з петицією, де вони вказували, що лихачі — власники моторних човнів створюють серйозну загрозу для їхньої безпеки.

«ЗАКОН Є ЗАКОН»... Туринець Франческо Беллоні хотів оженитися і вже зібрав усі документи, необхідні для оформлення шлюбу, коли раптом дізнався, що не має права одружуватись — бо позбавлений громадянських прав. В 1942 році Франческо «образив ім'я Муссоліні» і за це був засуджений до 7-річного ув'язнення з наступним позбавленням прав. Цей вирок, як виявилося, ще й досі лишається в силі...

ВИННА... БОРОДА. Поліція шведського міста Карлстад розшукує чоловіка, який живе поблизу телевізійної вишки і у якого... росте борода. Техніки телестудії вважають, що саме ця борода, протягом 20 хвилин щовечора заважає карлстадцям втішатися телепередачами, бо, голячи її, невідомий користувач зпосованою електробритвою.

МЕНТОР. Каїрський листоноша Ахмед Далгамуні був засуджений до тюремного ув'язнення за те, що відкривав листи молодих закоханих і повертав їх їхнім батькам з припискою: «Повертаю, аби ви вжили відповідних заходів щодо ваших дітей, які стали на слизький шлях».

ЗНАЙШЛИ ДО КОГО ЗВЕРТАТИСЯ. Лондонське радіо зазнало невдачі у спробі знайти «найлінійовішого лондонця», який би виступив у передачі про природу лінощів. Виявилось, що на газетні запрошення відгукувалися тільки симулянти. Справжнім ледарям було ліньки братися за перо.

6 крб.

1960